

**BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM
TÁJÉPÍTÉSZET ÉS DÖNTÉSTÁMOGATÓ RENDSZEREK
DOKTORI ISKOLA**

Dömötör Tamás

KÖZÖSSÉGI RÉSZVÉTEL A TERÜLETI TERVEZÉSBEN

Doktori értekezés

Témavezető:
Csemez Attila DSc

Budapest, 2008

A doktori iskola

megnevezése: Budapesti Corvinus Egyetem
Tájépítészet és Döntéstámogató Rendszerek
(4.6. Interdiszciplináris Agrártudományok)

1.1.1.1.1 tudományága: **4.1.Növénytermesztési és kertészeti tudományok**

vezetője: Harnos Zsolt, MHAS
tanszékvezető egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem
Matematika és Informatika Tanszék

Témavezető: Csemez Attila DSc.
tanszékvezető egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

A jelölt a Budapesti Corvinus Egyetem Doktori Szabályzatában előírt valamennyi feltételnek eleget tett, az értekezés műhelyvitájában elhangzott észrevételeket és javaslatokat az értekezés átdolgozásakor figyelembe vette, ezért az értekezés védési eljárásra bocsátható.

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

A Budapesti Corvinus Egyetem Élettudományi Területi Doktori Tanácsának 2008. június 10. -ki határozatában a nyilvános vita lefolytatására az alábbi bíráló Bizottságot jelölte ki:

BÍRÁLÓ BIZOTTSÁG:

Elnöke

Jámbor Imre, CSc

Tagjai

Kőszegfalvi György, DSc

Balogh Ákos, CSc

Kapy Jenő, DLA

Kollányi László, CSc

Opponensek

Herczeg Ágnes, CSc

Pataki György, PhD

Titkár

Kollányi László, CSc

**Hazai és külföldi kutatásaimat az
Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért (AMFK)**

**és a Civil Társadalomért Alapítvány
„Humán erőforrás fejlesztése a civil szektorban”
doktoranduszi ösztöndíjának
támogatásával sikerült elvégeznem.**

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS.....	3
A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA, A TÉMA JELENTŐSÉGE	3
A KUTÁS MENETE	4
JELÖLÉSEK, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE.....	5
ALAPFOGALMAK	5
1 ÁLTALÁNOS ISMERTETÉS	9
1.1 CÉLOK ÉS HIPOTÉZISEK	9
1.2 VIZSGÁLATI ANYAG ÉS MÓDSZEREK	10
1.3 A MEGLÉVŐ IRODALOM ISMERTETÉSE, ELEMZÉSE ÉS ÉRTÉKELÉSE	12
1.4 OPERACIONALIZÁLÁS	13
1.5 A KUTATÁS KORLÁTAI	13
2 HÁTTÉRKUTATÁS.....	15
2.1 A XXI. SZÁZAD KIHÍVÁSAI.....	15
2.2 FILOZÓFIAI HÁTTÉR	24
2.3 TÖRTÉNETI HÁTTÉR	28
2.4 SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI HÁTTÉR	36
2.5 ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI HÁTTÉR	43
2.6 JOGI HÁTTÉR	50
3 ELEMZÉSEK.....	57
3.1 ESETTANULMÁNYOK ELEMZÉSE	57
3.2 INTERJÚK ELEMZÉSE	63
3.3 A KRAT ALKALMAZÁSI TERÜLETEI	68
3.4 A KRAT SAJÁTSÁGAI	78
4 ESETTANULMÁNY – A MÁTYÁS TÉR REHABILITÁCIÓJA MODELLKÍSÉRLET	83
4.1 ADOTTSÁGOK.....	83
4.2 TERVEZÉSI PRIORITÁSOK ÉS CÉLOK	85
4.3 ÜTEMEZÉS	86
4.4 A FIZIKAI KÖRNYEZET ÁTALAKULÁSA A RÉSZVÉTEL KÖVETKEZTÉBEN	86
4.5 A TERVEZÉS SORÁN ALKALMAZOTT MÓDSZEREK, ESZKÖZÖK.....	87
4.6 A KRAT FOLYAMAT ZAVARAI	96
4.7 KÖVETKEZTETÉSEK	99
5 JAVASLATOK ÉS ESZKÖZÖK A KRAT FOLYAMATÁNAK JAVÍTÁSÁRA	101
5.1 SZAKMAPOLITIKAI JAVASLATOK	101
5.2 TERVEZŐI SZEREPEK.....	102
5.3 MÓDSZERTANI ÉS HATÉKONYSÁGELEMZÉSI ELLENŐRZŐLISTA (HARM).....	107
5.4 TOVÁBBI KUTATÁSI FELADATOK	112
TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	113
ÖSSZEFOGLALÁS.....	117
MELLÉKLETEK.....	119
M1. JEGYZÉKEK	119
M2. A SZERZŐ TÉMAKÖRHÖZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI	126
M3. AZ ELEMZETT ESETTANULMÁNYOK LISTÁJA	128
M3. A SZERZŐ ÁLTAL VÉGIGKÍSÉRT HAZAI ESETTANULMÁNYOK RÖVID ISMERTETÉSE	132
M3. HIVATKOZOTT KÜLFÖLDI ESETTANULMÁNYOK RÖVID ISMERTETÉSE	HIBA! A KÖNYVJELZŐ NEM
LÉTEZIK.	
M4. INTERJÚKÉRDÉSEK.....	141
M5. A MÁTYÁS TÉR MEGÚJÍTÁSA – KÉRDŐÍV A MENTÁLIS TÉRKÉPEZÉSHEZ.....	142
M6. A MÁTYÁS TÉR MEGÚJÍTÁSA – A KÉRDŐÍVEK STATISZTIKÁI.....	143
M7. GYERMEKEK MENTÁLIS TÉRKÉPEI A MÁTYÁS TÉRRŐL	146
M8. A KRAT MÓDSZEREI, ESZKÖZEI	147

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	156
---------------------------------	------------

A dolgozatot Dr. Reischl Gábor emlékének ajánlom.

BEVEZETÉS

Kutatásaimat 2002-ben az európai uniós csatlakozás küszöbén kezdtem meg. Magától adódott, hogy kezdetben az új rendszerhez illeszkedés, a magyar tájharmonizáció, a tájpolitika iránt érdeklődtem. A témakör körüljárása után szűkítettem le kutatási területemet a tervezési módszerek alkalmazásának kérdéskörére, ezen belül a társadalom bevonására.

Mikor a téma kibontásába fogtam, feltűnt, hogy a hazai területi tervezői tapasztalatokról mennyire kevés írásos forrás van. A társadalom bevonása minden jel szerint aktuális, már-már divatos témának mondható, ám a folyamatban résztvevő szereplők között ritkán említik a tervezőket. Számos társadalomtudományi kutatás született a részvételt biztosító hivatali rendszerről, még több a lakossági és civil oldalról, de a tervezőkről, akik e folyamatok „kovászai” viszont szinte semmi. Ez az érzékelhető érdektelenség indított arra, hogy a hangsúlyt tervezői oldalra helyezzem.

A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA, A TÉMA JELENTŐSÉGE

„Aetate alia aliud factum convenit”

‘Más-más korhoz más-más tennivaló illik’ – írja Plautus. Csatlakozásunk az Európai Unióhoz – ha egyelőre nem is látványosan – életünk minden területén változásokat hoz. Hazánknak azonban az integrációval járó nehézségek mellett meg kell küzdenie a rendszerváltás struktúraátalakításával, a globalizáció sajátos, a világ egészét érintő kihívásaival és a nyugati világ általános válságával is.

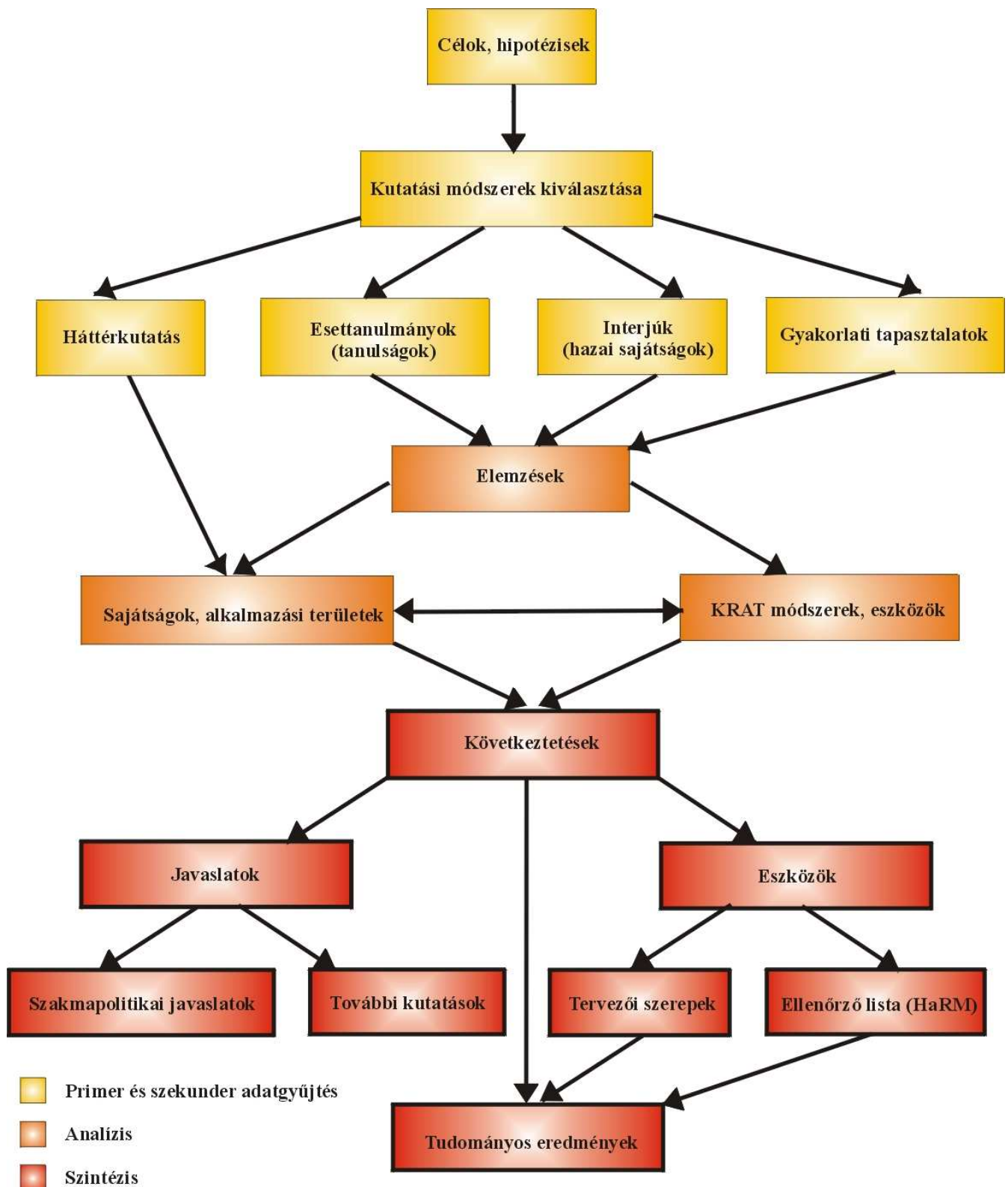
A magyarországi civil mozgalmak az elmúlt két évtizedben a szervezetek számát tekintve hihetetlen nagy növekedést mutatnak. A társadalom minőségi fejlődési folyamatai azonban lassabban mennek végbe. A szervezetek működése, kapcsolatrendszere, érdekérvényesítő képessége, integrációja még messze elmarad a lehetőségektől.

A táj az ember és a természet kölcsönhatásából létrejövő komplex területi egység. A kultúra tükörképe, térbeli manifesztációja, ezért az egyének és az általuk létrehozott közösségek nélkül értelmezhetetlen. A tájtervezés az ember és környezete harmonikus kapcsolatának kialakítására törekszik, ami a társadalmi részvétel nélkül alacsony határfokú, nem fenntartható. A tendencia egy felgyorsult és instabillá váló világban, és egy demokratikus társadalomban még inkább igaz.

PhD. dolgozatom tájaink alakításának a korábbi gyakorlathoz képest nyitottabb, rugalmasabb, de még kiforratlan, számos nehézséggel küzdő módját, az ún. participatív tervezést kutatja. Európai és tengerentúli példák mutatják, hogy a helyi közösségek tervezésbe vonása gazdaságilag, foglalkoztatáspolitikailag és erkölcsileg egyaránt hasznos. Az integrált tervezéshez azonban megfelelő létszámú és érdekérvényesítő képességgel bíró, önszerveződő és megfelelő demokratikus polgári kultúrával rendelkező társadalomra van szükség.

Disszertációmban ismertetem a közösségi részvétel történetét és jellemzőit, korunk területiséggel kapcsolatos kihívásait. Szándékom, hogy a tájtervezés számára olyan ismereteket gyűjtsen és tárjak fel, amelyek a hazai szakirodalomban nem, vagy kevéssé jelennek meg. A részvételi módszerek elterjedésével elősegíthető a helyi közösségek kötődéseinek, kohéziójának és autonómiájának erősítése, a táj stabilitásának fokozása. A téma feldolgozásával a tervezőtársadalom és a helyi közösségek, civil szervezetek közeledését, hatékonyabb együttműködését, a szakterület elismertségének növelését, valamint a civil szervezetek szakmai támogatottságát kívánom segíteni.

A KUTÁS MENETE

1. ábra: A kutatás menete

JELÖLÉSEK, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

NGO (Nongovernmental Organisation) – nem kormányzati szervezet, civil szervezet.

GRO (Grassroot Organisation) – jellemzően helyi gyökerű, helyi problémák, konfliktusok következtében létrejövő, többnyire ideiglenes civil önszerveződés, mely az adott konfliktus feloldása után többnyire megszűnik, vagy elhal.

KRAT – közösségi részvételen alapuló tervezés (a szerző által alkotott betűszó).

UNRISD (United Nations Research Institute for Social Development) – Az ENSZ társadalmi fejlődést kutató intézete.

ALAPFOGALMAK

Érintettek (Stakeholders) – azon személyek, illetve csoportok, akik/amelyek életminősége, életkörülményei, lehetőségei a terv következtében érzékelhetően megváltoznak. Stakeholder lehet egy döntéshozó is, pl. egy helyi önkormányzati képviselő, de ebben a helyzetben ő a hivatalt az arra ható változások terén képviseli, vagy esetleg más érdekcsoport (szomszédság, civil szervezet stb.) tagjaként szerepel. Az átfedések miatt néha szerepzavarok léphetnek fel, ilyenkor az egyénnek ajánlatos a legtöbb résztvevő által definiált, elfogadott szerepkört felvállalni. A Stakeholder kifejezést néhol egy-egy érdekcsoport képviselőjeként is értelmezik. A participációs folyamatok teljessége, ugyanakkor hatékonysága érdekében ugyanis a különböző csoportok a tervezésben, egyeztetésben az általuk megbízott képviselőkön keresztül vesznek részt. Ebben az esetben talán zászlóvivőnek fordíthatnánk, de az angol kifejezés terjedt el a szaknyelvben.

Facilitátor – tükörfordításban: „megkönnyítő”. A folyamatok elindítását és működését kezdeményező, segítő személy (latin: *facilitas* – könnyűség, könnyedség). Feladatának lényege, hogy nem vezeti, csak a háttérből koordinálja, megkönnyíti a célcsoportok tevékenységét. A demokratikus szakmai tevékenység sajátos formájaként is felfoghatjuk, hiszen több szakterületen is alkalmazzák (oktatás, tervezés, döntéshozatal), ahol a csoportok kommunikációja elsődleges fontosságú egy tevékenységsor gördülékenné tételében. A facilitátorok képzése jórészt gyakorlati jellegű a feladatok összetettsége és a nagyarányú készségfejlesztés miatt. A facilitátor feladatai többek közt: világos, egyértelmű fogalmazás; kis- és nagycsoportos együttgondolkodás motiválása; vita kezdeményezése, levezetése (a beszélgetés mederben tartása, konfliktuskezelés), következtetések összefoglalása stb. Lásd még: mediátor.

Fizikai tervezés (Physical planning) – a térbeli, tárgyasult fizikai környezettel foglalkozó tervezési területek összefoglaló megnevezése.

Integratív kutatások – ha a transzdiszciplináris és az interdiszciplináris kutatások együtt, integráltan jelennek meg. Az 1990-es évek alatt az integratív megközelítési módok hatalmas jelentősége kaptak a vidéki tájjal kapcsolatos tanulmányokban, és számos ilyen jellegű projekt született. (TRESS-TRESS-FRY, 2005)

Interdiszciplináris kutatások – Néhány egymáshoz nem kapcsolódó akadémiai diszciplína bevonása a téma határainak átlépésével, új ismeretek és közös kutatási célok megoldása érdekében. Az együttműködés hatására kutatási paradigmák is körvonalazódhatnak. Felismerhetjük a különbségeket a kvalitatív és kvantitatív, vagy az elemző és interpretatív megközelítések között, ami közelebb hozza egymáshoz a humán és természettudományokat. A valódi interdiszciplinaritás az, ha a diszciplinákat összekapcsoló elméletek születnek. (TRESS-TRESS-FRY, 2005)

Közhely (commonsplace) – nyilvános hely, köztér. A kifejezést itt térelméleti értelemben használom. Olyan közösségi tér, ahol a lokalitás és az ezt meghatározó történeti, közösségi kötődés hangsúlyozott szerepet kap. Olyan térbeli képződmény, amely alkalmas arra, hogy emberi csoportok a közösség érzését éljék meg. A közhely egyben az információáramoltatás, az értékrendek közvetítésének is helyszíne, ebből a funkcióból ered átvitt értelmezése (közhely: mindenki által ismert kijelentés, banalitás, sztereotípiá). A „köztér” kifejezéshez viszonyítva a fizikai térbeliség mellett időbeliséget és társadalmi-kulturális kötődéseket is jelez (*genius loci* – a

hely szelleme). A KRAT szempontjából kiemelten kezelendő fizikai környezet, ahol a helyi közösségi döntések megszülethetnek, az informális csatornák működhetnek.

Közösség vagy Társadalom – A KRAT esetében („közösségi részvétel”, „társadalmi részvétel”) azon érintett csoportok, amelyek a tervezés folyamatában nem a megbízót, illetve az államot képviselik. Részvétel szempontjából kevésbé fejlett országokban gyakran – helytelenül – ide sorolják a választott politikai képviselőket és/vagy a tervezőket.

Közösségi kert (community garden) – a park és a kert közötti olyan félprivát szabadter, amely annak környezetében élő, jól lehatárolható közösség kezelése és ellenőrzése alatt van.

Kultúrtáj – A kultúrtáj értelmezésem szerint olyan, jellemzően agrár tájtípus, amely határozottan tükrözi a táji adottságoknak megfelelő (globalizáció előtti) tájhasználatot. Rendszerint védett területek, ahol a helyi tájgazdálkodás és az identitástudat, gyakran sajátos növénytakarítás megőrzése a cél. A magyar (Möcsényi-féle) tájtervezési iskola nem fogadja el a kultúrtáj kifejezést, tekintettel arra, hogy meglátása szerint Európában (sőt a világon) ma már minden táj az emberi beavatkozás (vagy épp be nem avatkozás = védelem) következménye, azaz kulturális produktum. Bár szerző egyetért a megállapítással, ám a nemzetközi szakirodalomban (és a hazai jogszabályi környezetben is) létezik a fogalom, ezért használata – tekintettel a dolgozat jellegére – megkerülhetetlen.

Mediátor – „közvetítő”. A felek közt kialakult konfliktushelyzetek felszámolásával, feloldásával foglalkozó szakember. Leggyakrabban a bírósági esetek megelőzésére, elkerülésére alkalmazzák. Lásd még: facilitátor.

Multidiszciplináris kutatások – Különböző, a témához kapcsolódó, jelenleg önállóan elismert akadémiai diszciplínák együttműködése a szakmai célok tágítása céljából. A résztvevők ismeret cserélnek, de nem a szakterület határainak áthágása, hanem új integratív ismeretek és elméletek alkotása céljából. (TRESS-TRESS-FRY, 2005)

NIMBY szindróma – az angol „not in my backyard” („csak ne az én kertemben”) kifejezésből képzett betűszóból eredő kifejezés. Kezdetben egy angol ellenállási mozgalom használta. Ma olyan speciális, rendszerint fejlesztésekhez kapcsolódó viselkedésmódra értünk rajta, amikor mindenki elviekben szükségesnek tartja az adott beruházást, de senki sem szeretné a megvalósítást a saját környezetében (pl. szeméttároló, hulladéklerakó stb.).

Nyilvánosság és részvétel – Alapvető emberi és környezeti jogok a demokratikus döntéshozatali folyamatokban. A nyilvánosság a részvétel alapfeltétele.

Participáció (participation) – részvétel. Jelen értelmezésben közvetlen, vagy informális képviselői (azaz nem választott politikusokon keresztül) részvétel a döntéshozatalban. A participáció egy széles jelentésspektrumot fed le a jelképes párbeszéd (token dialogue) az önkéntes tevékenység (self-mobilization). Meghatározásához fontos tudni, hogyan működik, hogy hat a különböző kulturális és politikai összefüggésekben. (JEANREAUD 1999). A participáció sokféle értelmezése miatt az UNRISD 1979-ben „Popular Participation Programme”-t indított, amelyben így definiálta feladatát: „a társadalmi részvételnek (popular participation) központi szerepe van ott, ahol hatalmat gyakorolnak egyes embercsoportok más embercsoportok és egyes osztályok más osztályok felett.” A Popular participation fogalma: „olyan szervezett tevékenységek, amelyek célja növelni az ellenőrzést a források és a szabályozó intézmények fölött az adott társadalmi helyzetben azon csoportok és mozgalmak oldalán, amelyek eddig ki voltak zárva az ilyen jellegű ellenőrzés lehetőségéből” (TURTON 1987). A popular kifejezés „népszerű” és „közérthető” jelentése egyaránt értelmezhető a fogalomra, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a kifejezés szóhasználata határozott ellentétképzési szándékot jelez az „elitista” döntéshozatali megközelítéssel szemben. A gyakrabban használt public participation fogalom a nyilvánosságot, általánosságot (értsd: mindenkire kiterjedő hatályt) hangsúlyozza amellyel, hogy erős a közösségre utaló, valamint a népszerűsége (publikum, közönség) utaló jelentése is.

Regionális vagy Térségi tervezés (Regional planning) – elsősorban közigazgatási-infrastrukturális szempontból lehatárolt, több települést magába foglaló területrendszer jövőbeli működési rendjének és eszközeinek meghatározása. Értelmezésemben a térségi lépték elsődleges a

kifejezés használata esetén, azaz települési szintnél nagyobb léptékű területi tervezésként is használhatjuk.

Szektorok – a dolgozatban a szektor kifejezést társadalmi értelemben használom. A társadalom állami (közigazgatás, közoktatás stb.), vállalati (profitorientált) és civil (nonprofit) szektorra osztható. Mivel a területfejlesztésben szintén beszélünk szektorokról, a dolgozatban a „gazdasági szektor” kifejezést használom (I. szektor – mezőgazdaság; II. szektor – ipar ; III. szektor – kereskedelem, szolgáltatás stb.).

Tájkutaták (landscape studies) – Minden olyan kutatás, amely a tájat veszi alapul az általánosan a tájjal erősen összefüggő kölcsönös abiotikus, biotikus és kulturális folyamatok vagy ismeretek feltárásához. Ilyen például a nemzetközi irodalomban: land use and land cover change, landscape conservation, landscape management, landscape planning, biodiversity, ecosystems, landscape history, cultural landscapes, agricultural landscapes, suburban and urban landscapes, tourism and landscape, landscape references. (TRESS-TRESS-FRY, 2005)

Tájtervezés (landscape planning) – A tájépítészet területi tervezési ága, amely ökológiai elvek, valamint műszaki, gazdasági-társadalmi és esztétikai szempontok alapján alakítja ki preferenciarendszerét.

Társadalmi tőke (social capital) – A tájpotenciál egyik társadalmi elemegyüttese, amely a hatékonyság és a termelékenység, mint gazdasági potenciál szintjét növelheti. Társadalmi jellemzőként a társadalmi viszonyoknak az a minősége, amely lehetővé teszi az egyének számára az együttműködést és a közös cselekvést. Ilyen tényező a bizalom a személyek közt és az intézmények iránt, amelynek alapja érintkezések átláthatósága és biztonsága. Az egyének szintjén ide tartozik a kölcsönös hasznosságra és viszonyosságra épülő társadalmi összeköttetések hálózata is.

Tervezési eszköz – A különböző tervezési módszerek sikeres megvalósításához alkalmazott tárgy, technológia vagy technika. Lásd még: *tervezési módszer*.

Tervezési módszer – A tervalkotási folyamat módja. A módszer és az eszköz fogalma a szakirodalomban gyakran keveredik.

Területiség (territoriality) – Egy adott csoport (vagy tagjai) földrajzi térhez fűződő viszonya. A fogalmat először az etológia használta.

Térbeli tervezés (Spatial planning) – A fizikai tervezés olyan ága, ahol a tárgyasult elemek megjelenési formái, sajátosságai és térbeli viszonyai elsődlegesen meghatározók.

Területi tervezés (Territorial planning) – Sokféleképp definiált fogalom, a köztudatban nem válik el a regionális tervezés fogalmától. „A területi tervezés alatt a közösségi beavatkozás azon módját értjük, amikor egy területrendszer jövőbeli fejlődését meghatározzuk, az annak eléréséhez szükséges cselekvések, azok rendszerének felvázolásával. Mindezt valamilyen elvi koncepciórendszer (fejlődési modell, meghatározott célok) érvényesítése mellett végezzük el, a rendelkezésünkre álló információk szakszerű és tudományos feldolgozásával.” (Rechnitzer, 1998. 239.o.) A területi tervezést a dolgozatban a térre irányuló minden tervezési tevékenységre kiterjesztem, amely nem objektumként kezeli azt (pl. építészet vagy gyakran a szabadtér-tervezés), egyfajta rendszertervezésként értelmezem, így ide tartozik a területrendezés, a tájtervezés, de az urbanisztika is. A témához kapcsolódó értelmezésben a területi tervezés hangsúlyozottabban fejezi ki a territorialitás, azaz a területi kötődés, a területlehatárolás és a terület ellenőrzésének vágyában gyökerező szociálpszichológiai megközelítést, amely a kortárs tájértelmezés alapját képezi.

A nyelvi problémák a hazai és az angolszász fogalmak között itt is megjelennek. Az imént említett három fogalom gyakran keveredik, például a területi tervezést a szakirodalom Spatial planning –ként fordítja, a térbeli tervezés gyakran 3D-tervezésként jelenik meg.

Területrendszer – „Különböző szempontok szerint körülhatárolható, sajátos adottságokkal rendelkező terület, vagy település, azok csoportja, amely valamilyen szinten rendelkezik jogosítványokkal arra, hogy saját fejlődését, vagy annak bizonyos elemeit meghatározza, s annak megvalósításához eszközöket és intézményeket képes mobilizálni.” (Rechnitzer, 1998. 241.o.)

Transzdiszciplináris kutatások – Új ismeretek és közös célok feltárása érdekében egyszerre integrálja a különböző akadémiai diszciplínák kutatóit az olyan nem-tudományos, „nem-profi” résztvevőkkel, mint a táj fenntartói vagy a helyi közösség. (TRESS-TRESS-FRY, 2005)

*A terv semmi, a tervezés minden.
/Dwight D. Eisenhower/*

2 ÁLTALÁNOS ISMERTETÉS

2.1 CÉLOK ÉS HIPOTÉZISEK

Dolgozatom készítése során a következő célokat tűztem ki:

1. A nemzetközi szakirodalom egy új szegmensének feltárása és megismertetése, a témához kapcsolódó fogalmak tisztázása, rendszerezése;
2. A részvételi tervezés eddig kevésbé dokumentált, tervezői faktorának kutatása, új tervezői lehetőségek és feladatok definiálása;
3. A részvételi tervezés tájhoz és területiséghez kapcsolódó sajátosságainak illetve kulcsterületek meghatározása, ehhez értékelési rendszer kidolgozása;
4. Segítségadás a hatékonyabb részvételi tervezéshez a nemzetközi és a saját tapasztalatok elemzésével, a tervezés részvételi szempontjainak feltárásával és rendszerezésével;
5. A részvételi tervezés segítése konkrét eszköz(ök) kidolgozásával;

A dolgozat készítése kezdetén hipotézisként állítottam fel a következőket:

1. A tájnak egyre kevésbé van gazdája, így kezelése, fenntartása, értékeinek megőrzése egyre nehezebb. A kapcsolatok újraépítése szükséges, melyben a tájtervezők, területrendezők sajátos szerepet játszhatnak.
2. A XXI. században elengedhetetlen a helyi közösségek bevonása a területi tervezésbe. A participáció a területi tervezésben a mai Magyarországon hiányos. Ennek oka, hogy feltételei korlátozottak, ehhez jogi, politikai, kulturális, oktatási és módszertani változtatásokra van szükség. A civil szerveződések területi szerkezetét az EU-csatlakozás megváltoztatja, de a participációnak sajátos magyar jellemzői is vannak.
3. Az említett változások átrendezik a tervezés folyamatát, ami új kihívásokat hoz a tervezés minden szereplőjének.
4. Meghatározhatók olyan tervezési területek, ahol a közösségi részvétel különösen fontos.
5. Meghatározhatók olyan szempontok és eszközök, amelyek hatékonyabbá tehetik a KRAT folyamatát.

2.2 VIZSGÁLATI ANYAG ÉS MÓDSZEREK

Témám az európai szakági kutatásokon¹ belül a következő témákhoz illeszkedik:

Tájtervezés és szabályozás:

- a tájhasználat tervezési rendszerei és eszközei
- a táj- és környezeti tervezés fejlesztése
- tervezésméletek és technikák

Elmélet és módszertan a tájépítészetben:

- kortárs tájépítészeti mozgalmak
- használó csoportok és kisebbségek a tájépítészetben és kapcsolatuk a tervezés és a dizájn folyamatban
- *Közösségi részvétel és a használók bevonása a tervezésbe és a dizájnba*
- A tervezés és a dizájn folyamata

Vizsgálataim tervezésméleti és tervezésmódszertani jellegűek, ezért konkrét területhez nem köthetők. Ugyanakkor szükségesnek tartottam egy konkrét helyszínhez kötött esettanulmánnyal a részvétel gyakorlati megvalósulását elemezni.

2.2.1 Szekunder kutatások

Elengedhetetlen a témához köthető, már meglévő tudás megismerése, a meglévő irodalom feltárása. A szekunder kutatás gerincét a történeti, filozófiai, valamint a tervezés és a szociológia határán folytatott kutatások, illetve az esettanulmányok gyűjtése, rendszerezése és elemzése alkotja. A módszer angolszász eredete, a hazai viszonylag kevés tapasztalat miatt a nemzetközi források jelentős arányban szerepelnek a dolgozatban.

Az általános ismereteket tartalmazó szekunder kutatási anyagot történeti összehasonlító, illetve folyamatelemző módszerekkel dolgoztam fel. Az egyes témák kifejtésében a hagyományos kritikai összehasonlító módszert alkalmaztam, mert egzaktabbnak és eredményesebbnek tartom, mint az egyszerű leíró módszert. A megfelelő mélységű kidolgozást elsősorban épp a bőséges nemzetközi forrás tette lehetővé.

A szekunder kutatások másik, speciálisabb részét az esettanulmányok elemzése adja, itt az összehasonlító-rendszerező módszert alkalmaztam. A téma sajátjaiból fakad, hogy jelentős az Internetes források száma, különösen a nemzetközi esettanulmányok publikációja esetében (A hazai esetek elemzése részben a primer kutatásoknál történt). Az eseteket táblázatos formában rendszereztem, több szempontból kategorizáltam, hogy egyrészt megállapítható legyen, hogy milyen részletesen kötődik a kutatási témához, másrészt, hogy el tudjam készíteni a tipológiát. A tipológia segít a tendenciák megállapításához, általános következtetések levonásához. Előfordult, hogy az egyes esetek is tartalmaztak már általános következtetéseket, tanulságokat, melyeket a más szekunder kutatási eredményekkel és a primer kutatás következtetéseivel lehet összevetni. Az esettanulmányok feltárásába bevontam a BCE Tájépítészeti Kar „Public Participation in Landscape Architecture” című „C” tantárgy 2005-2007. év őszi és tavaszi szemesztereinek hallgatóit is a külföldi esettanulmányok felkutatásában. Részvételüket több okból is fontosnak tartottam. A fenntarthatóság kutatásához és oktatásához elengedhetetlen módszernek tartom, hogy a diákok eleve bekapcsolódjanak a folyamatba. A bevonás jelen esetben ugyancsak szükséges volt az objektivitás növelése, a személyes befolyásoltság (önmanipuláció) csökkentése, az esettanulmányok kiválasztása során alkalmazott „véletlen merítés” (lásd Operacionalizálás fejezet) jobb megvalósítása érdekében.

¹ Az európai tájépítészeti felsőoktatási intézmények (ECLAS) Le Notre programjában kidolgozott oktatási-kutatási tematika szerint

2.2.2 Primer kutatások

A dolgozat témájának jellege² elengedhetlenné teszi, hogy már maga a kutatás folyamata is tartalmazzon participációs elemeket. A nemzetközi irodalom áttekintése megerősített abban a hitben, hogy az integrációnak a kutatás területén is meg kell jelennie. A kutatás participációs eszközei a fenntarthatóság fogalmának erősödésével terjedtek el. **A fenntarthatóság kutatása** ugyanis speciális módszertani problémákat vetett fel, melyek a „valós világ problémáihoz” és a fenntartható fejlesztés politikai koncepciójához vezethetők vissza. NÖLTING, VOß és HAYN (2004) szerint az ilyen kutatás jellege normatív (meghatározni, mi fenntartható), integratív (az ökológiai, az ökonómiai és a szociális szempontok összevonása) és participatív. Utóbbi nem csak a szociális szempontok integrálása miatt szükséges, hanem azért is, mivel a problémaleírás és a tárgymeghatározás a fenntarthatóság kutatása terén közvetlen kapcsolatban van a feltett értékelő kérdésekkel, a tudományt ezért nem tekintheti egyedülként sem kompetensnek, sem legitimnek.

A megközelítés természetesen feszültséget teremt a hagyományos diszciplináris tudományok módszereivel. Az újabb kutatások is azt mutatják, hogy a fenntarthatóságnak nincs még általánosan elfogadott, kialakult tervezésmódszertana, ami tovább nehezíti a kutatást. Az új feltételek megoldására tehát először is új cselekvési stratégiát kell kidolgozni a későbbi eredményes párbeszéd érdekében, ahol a problémamegoldások, érdekek és a szereplők teendőinek feltételeit meghatározzák. Ez megköveteli az együttműködést a praxissal. A részvétel során a bevont szereplők hozzák a tudásukat, gyakorlati tapasztalataikat, cselekvési potenciáljukat és kívánságaikat, ami növeli a stratégia megvalósíthatóságának esélyeit. Mindenképp rámutatnak azonban arra, hogy új eszközök szükségesek az ismeretalkotáshoz: szabályozás-elemzés a lakosság, stakeholder bevonásával az ismeretalkotásba. A témám kutatásához is fontosnak tartom a participációt: egyrészt követni a téma szellemiségét, másrészt egyfajta mintát adni a kutatás lehetőségeinek kiszélesítésére. A táj- és területi tervezés erősen gyakorlatorientált tevékenység, a KRAT módszerek pedig hatványozottan a gyakorlathoz köthetőek, hiszen lényegük a közvetlen interperszonális kapcsolatok építése, szervezése, működtetése. Mivel a dolgozat tervezésorientált, sajátos érintett célcsoportként jelenik meg a tervezőtársadalom. A teljesebb ismeretalkotás érdekében ezért a saját esetek elemzése mellett a nagyobb gyakorlati tapasztalattal rendelkező kollégák ismereteit is felhasználom.

Bár a hazai tájépítészeti kutatásokban nem gyakori, de jelentős szakterületi folyóiratokban elismert primer kutatási eszköz az **interjúk** és kérdőívek készítése és értékelése (TRESS-TRESS-FRY 2005), e módszert tartom a témámhoz illeszkedő legalkalmasabb eszköznek. A módszer szükségességét erősíti a szakterület gyakorlatorientáltsága, és – talán ebből fakadóan – a hazai publikációk alacsony száma. Az ismeretalkotás fázisai itt: rendszerismeret (ehhez bevonni a gyakorlati tapasztalatokat a valósághűséghez), ez alapján célismeret (bevonás a problémafeltárás érdekében) és a megvalósítás (hogy zajlik a gyakorlatban?) ismerete.

Az interjúk egy részét jegyzeteléssel készítettem. Ez a legnehezebb megoldás, mert sokminden függ attól, hogy a kérdező mit tart leírandónak. Ugyanakkor ez a módszer a legelterjedtebb a tervezői gyakorlatban, de valóban gyakorlat kell a sikerhez (azonnal kell dönteni arról, mi fontos és mi nem). A lejegyzett anyag jól feldolgozható, ha jó volt a jegyzetelés (olvasható, értelmezhető szavak, mondatok). Óhatatlanul előfordulhat azonban, hogy néhány információ csak később, a többi interjú tükrében válik fontossá.

Az interjúk másik részét diktafonnal készítettem. A módszert annak ajánlom, aki gyorsan tud gépelni, mert egyébként rengeteg időt vesz el a visszajátszás.

Az interjúk harmadik részét internetes kérdezéssel bonyolítottam le (pl. Skype üzenetváltás, e-mail). Ennek előnye, hogy

- időtakarékos (nem kell utazni, kevesebb időt vesz el mindkét féltől, mellette akár mást is lehet tevékenykedni úgy, hogy mindig újra felvegyük a fonalat). Tekintettel arra, hogy az

² A közösségi részvétel a fenntartható fejlesztés alapvető eleme a területi tervezésben is, ezért a fenntarthatóság kutatásának módszertani eszközeit igyekeztem alkalmazni a vizsgálatok és elemzések során.

interjúkészítés viszonylag időigényes módszer, ez a szempont nem elhanyagolható a rendszerint elfoglalt alanyok meggyőzése szempontjából.

- a kérdések és válaszok visszaolvashatók, nehezebben kerül önellentmondásba az alany (a cél nem a sarokba szorítás vagy feleltetés), kevesebb az ismétlés, jobban lehet hivatkozni a korábbiakra, jobban, szabatosabban lehet fogalmazni, kiszűrhetők a félrefogalmazások
- a fiatalabb generáció jól kezeli ezt a technikát, és hozzá van szokva, hogy a véleményét ilyen formában közli, felszabadultabban válaszol, mint egy diktafonnak
- kevesebb a zavaró külső inger (a metakommunikáció itt nem fontos tényező, mivel az interjúnak nem célja az alany pszichológiai, esztétikai stb. vizsgálata)
- könnyebb dokumentálni (eleve digitális, nincs mikrofonhiba stb.)
- tetszőlegesen megszakítható és folytatható
- végül, a kutatási témában többször felbukkanó virtuális, térbeliség nélküli világot szimulálja.

2.3 A MEGLÉVŐ IRODALOM ISMERTETÉSE, ELEMZÉSE ÉS ÉRTÉKELÉSE

Az irodalomkutatás során hazai, angol, és részben német publikációkban tekintetem át a területi kötődésű tervezéssel foglalkozó szakterületek irodalmát: elsődlegesen a tájépítéset (szabadtervezés, műemléki kertvédelem, tájvédelem, tájtervezés), ezen kívül a kapcsolódó területek (városépítéset, regionális tervezés, területfejlesztés). A szociális fejlesztésekkel foglalkozó tanulmányok közül azokat vizsgáltam, melyek területi tervezéssel kapcsolatosak.

A **hazai szakirodalom** határozottan bővül, bár szakterületi oldalról erős hiányosságok tapasztalhatók. A magyar tájépítészeti szakkönyvekben e tervezési módszer gyakorlatilag ismeretlen, de az építészeti publikációkban is gyéren jelenik meg (főleg elméleti írásokban). A folyóiratokban gazdagabb anyagot találtam, ezek közül ki kell emelni a „Tér és Társadalom” című folyóiratot, de a „Faluk, város, régió” is közöl írásokat a témában. A hazai cikkek között jellemzően a civil, illetve a közférához (kormányzati, kutatói) kötődő publikációk vannak, a tervezői oldal tapasztalatai ritkán jelennek meg. A tervezési tapasztalatokat vagy külföldi példák alapján írják le, vagy a fent említett két sférához köthetően, leginkább a kormányzati oldal által támogatott tervezői-kutatói intézmények kutatásai, módszertani anyagai találhatók meg. Itt meg kell említeni a VÁTI és a Studio Metropolitana munkáit. Civil oldalról a nagyobb magyar és nemzetközi szervezetek (HUMUSZ, WWF, Ökotárs Alapítvány stb.) számos használható dokumentumot adtak ki. A REC a nagyszámú saját kiadvány mellett egyéb forrásokat is gyűjteményez.

A területi tervezés **nemzetközi irodalmában** a participáció gazdagon reprezentált. Különösen a várostervezés valamint a tájvédelemhez kötődő tervezés bír sok publikációval. Mindkettő területen az erősen szociális jellegű, általában a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok, vagy akár népcsoportok esélyegyenlőségére irányuló eseteket dolgozzák fel. A kiadványok rendszerint módszertani kézikönyvek, vagy esettanulmányok ismertetései. A kiterjedt irodalom jelentős része az 1970-es években íródott, az alpművek a hatvanas években megszülettek. A kilencvenes évek közepe óta a témában születő publikációk ismét növekvő számot mutatnak.

A **külföldi folyóiratok** közül a Topos összes periodikáját, a Garten und Landschaft, és a Landscape and Urban Planning elmúlt évtizedben kiadott számait tekintetem át. A Topos és a Landscape and Urban Planning folyóiratokban a témához kapcsolódó, jól használható elméleti írásokat és esettanulmány-elemzéseket találtam, utóbbiban hasznos kutatás-módszertani példákra is leltem. A Garten und Landschaft havilap rendszerint esettanulmányokról számol be a témakörben. Szükségesnek tartottam még néhány évfolyam áttekintését olyan, a szakterület határát érintő lapokban, mint a Gaia (Ökologische Perspektiven in Natur-, Geistes- und Wirtschaftswissenschaften) vagy a Landscape Ecology, de az eredményesség itt igen alacsony fokú volt. Általánosságban elmondható, hogy a folyóiratok nem sok participációs cikket publikálnak, bár ezek aránya az utóbbi években határozottan nő.

Az **Internet** ma megkerülhetetlen forrás. Kutatásaim során a hatalmas, gyakorlatilag végtelen mennyiségű anyagból esettanulmányok leírására, konferenciák és interjúk anyagára koncentráltam, mivel e területeken a leggyorsabb az információk mozgása.

2.4 OPERACIONALIZÁLÁS

A kutatási módszerek helyes használatához szükséges előzetesen tisztázni, hogyan mérem, objektivizálom a hipotézisek verifikálásához, igazolásához szükséges vizsgálataimat? Mi az a szükséges és elégséges forrás, elemzés, ami kellő biztonsággal alátámasztja állításaimat?

A szekunder kutatásoknál az esettanulmányok reprezentativitása kérdéses lehet. Nemzetközi kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy 20-25 esettanulmány már eredményesen feldolgozható, de dolgozatomban általános és speciális (szakterületi, magyarországi) következtetéseket egyaránt igyekeztem levonni, így mintegy 150 esettanulmányt vizsgáltam át. Az általános következtetések, a nemzetközi esetek tanulmányozása a véletlenszerű merítés módszerével történt, ezért szintén indokolt volt a nagyobb esetszám a megbízható megállapítások megtétele érdekében. A hazai eseteket a nemzetköziekkel vettem össze, ehhez azonban szükséges volt néhány ország civil és jogi környezetének tanulmányozása. A területi tervezés léptékbeli sajátosságainak megismeréséhez szükség volt kisebb léptékű „kontrollesetek” elemzésére is, ami a vizsgált esetek számát tovább növelte. A jelentős számú eset a trendek és tendenciák megállapítására alkalmas. Néhány – főként hazai – esetet részletesen is elemeztem a tervezésmódszertani jellegzetességek megismerése végett.

A primer kutatások során a kérdőívek egyértelműen kezelhetők. Az interjúk a célzott kérdések alapján részben rendszerezhetők, a szabad válaszok azonban bizonyos szabadságot adnak, ugyanakkor felelősséget is rónak a kutatóra. Mindkét esetben ügyelni kell a különböző korosztályok, működési terület és szektorok reprezentativitására. A kérdőíves (survey) módszernél egy vagy több teljes generáció elemzése előnyös lehet, de előzetes próbák és mások tapasztalatai alapján a kérdőíveket csak néhol alkalmaztam, mivel hatékonysága korlátozott. Az interjúknál 15-20 jól megválasztott alany már reprezentatív eredményt mutat (egy-egy interjú 1-3 órás). A felméréshez az ún. részben strukturált interjúkat tartom a legalkalmasabbnak³. Bár az információ feldolgozása strukturált interjúnál nehezebb, de kifinomultabb megállapításokat eredményez.

2.5 A KUTATÁS KORLÁTAI

A primer kutatások a területi tervezésben, különösen a tervezésmódszertanban erősen behatároltak. A folyamatok nagy időléptéke, a korlátozott mérhetőség jelentős mértékben megnehezíti a kísérletek elvégzését, következtetések levonását. A kísérletezés etikailag is megkérdőjelezhető, hiszen emberi közösségeket és ökoszisztémákat érint minden vizsgálatunk. A saját esetek ezért csak részlegesen tudják alátámasztani a kutatásokat. Kutatásaimban a területi tervezést nagyobb léptékű rendszertervezésként értelmezem, de saját modellprojektemben az objektumtervezés léptéket alkalmaztam a szűkös időkorlátok miatt.

A nemzetközi és hazai szakirodalom szerzői jellemzően valamilyen szervezet (állami vagy civil) által megbízott szakemberek (nem civilek vagy gazdasági szereplők). Dolgozatom primer kutatásaiban jellemzően a tájépítész szakemberek oldaláról vizsgálom a participatív tervezés lehetőségeit. A részvételi demokrácia szakterületi feltárása akkor lenne teljes, ha a kutatásban az „abszolút civil” oldal, azaz a helyi lakosság is megjelenne. A lakossági és tervezői oldal kapcsolatának elemzéséhez, pontosabban reprezentatív jellegének biztosításához azonban nagyobb volumenű kutatást tartok szükségesnek, mely több földrajzi és társadalmi területet fed le, és szociológiai segítséget is igényel. Kutatásaimat ezért a téma szakterületi megalapozásának, „első körnek” tekintem, melyben a nemzetközi és hazai szakterületi tapasztalatok, és a civil szférával kapcsolatos belső fejlődés lehetőségeinek feltárása történik meg.

³ „A részben strukturált interjúk a tervezés során főként a beállítottságok, értékelések, és azok hátterének felmérésére használatosak. Ezek nem minden elemükben előre meghatározottak, gyakran csak vezérfonal jellegűek, több-kevesebb szabadságot hagynak a kérdező számára. Utóbbiaknál az eredmény erősen függ a beszélgetési szituációtól, a résztvevők személyiségétől, kapcsolatától, stb.. ...Az interjúk különböznek egymástól a megkérdezettek körének meghatározásában is: a standard reprezentatív felmérések mellett a félstandard, vagy szabad interjúk igen alkalmasak lehetnek pl. szakértőktől, kulcsszereplőktől, vagy célcsoportoktól való információ-gyűjtésre.” (ONGJERT 1999)

„A szolidaritás a társadalmi élet alapfeltétele. Valóban, egy olyan társadalom, melynek tagjait nem kapcsolná egymáshoz valamilyen tartós és szilárd kötelék, egy halom laza porhoz hasonlítana, amelyet a legkisebb szél is szétszórna a négy égtáj felé.”

/E. Durkheim/

3 HÁTTÉRKUTATÁS

A háttérkutatás során tártam fel a részvételi tervezés történeti, filozófiai, módszertani alapjait. Az egyes kutatási szempontokat fejezetekbe csoportosítottam, az egyes témakörök tapasztalatait néhány mondatban összegeztem.

3.1 A XXI. SZÁZAD KIHÍVÁSAI

Az ezredforduló változásai, tájalakulási tendenciái új kihívások elé állítják a tervezőket. A fejezetben a hazánkat is érintő fő mozgatórugóikat csoportosításom, a társadalmi részvétel szükségességének indoklása.

3.1.1 Globalizáció

A jelenség általánosságát igazolja, hogy a **globalizáció fogalmát** sokan sokféleképp határozzák meg, attól függően, hogy milyen témához kapcsolódóan közelítik meg. Táji-területi jelenséggént szintén definiálható, itt e szempontok kifejtésére szorítkozom.

Az ember által generált anyag-, energia- és információáramlás a népesség növekedésével és a technika fejlődésével arányosan a történelem kezdete óta nő, területileg pedig egyre kiterjedtebb. A XX. századra ez a kapcsolati rendszer behálózta az egész földet. A folyamat a pozitív eredményei mellett olyan negatív hatásokat is generált, mint az identitás vagy a természettel való kapcsolat elvesztése, ami alapvetően meghatározta a tájépítészet kialakulását és fejlődési irányait is. A globálissá vált lépték természetesen a populációdinamikai folyamatokra is hatott, így például a koncentráció és a terjeszkedés is nemzetközivé, egyben mobilabbá és nagyobb mértékűvé vált, a különbségek pedig a léptéknövekedéssel arányosan exponenciálisan nőttek. A tájalakítás ezáltal egyrészt kikerült nem csak a helyi, de a nemzeti koordináció és befolyás alól is, ami új kihívásokat hoz a területi döntéshozatalban.

A **globalizáció közösségi és területi hatásai** elsősorban a diverzitás csökkenésében észlelhető, mely biológiai és kulturális értelemben egyaránt jelentős szegényedést mutat. Az alacsonyabb diverzitás pedig ugyancsak kisebb stabilitást eredményez, ami a tájpotenciálját és működőképességét egyaránt csökkenti. Az imperiálkapitalizmus sajátos társadalmi-gazdasági rendszere, a környezettervezésre is hat. Sajátos jelenség a beépített elavulás elve és a neofília⁴, melyek tovább gyengítik az identitás kialakulását és a stabilitást.

Megállapítható, hogy az esetek egy részében a **részvétel célja a globalizáció káros hatásainak kiküszöbölése**, ami ellenállási jelleget ad a módszer alkalmazásának. A nemzeti kormányok erővesztése a globalizációval szemben (képesség és akarat) a brittknél például valamelyest kiegyenlítődni látszik (esetleg egyben újabb erő születik?): "Nagy-Britanniában majdnem ötször annyi ember tagja környezetvédelmi csoportoknak, mint az összes politikai párttag együttvéve." (HAIN 2001) A globalizáció hatásai következtében tehát megnőtt a participáció szerepe. A folyamat ugyanis egyben – ellenhatásként – elősegíti a lokalitás szerepének felértékelődését, a helyi kötődés, az emberi kapcsolatok megőrzése. A helyi érdekek jobb érvényesítése, ami összefügg a fenntartható fejlesztéssel, ami a helyi információk (ismeretek, anyagok) és a helyiek folyamatos együttműködésével biztosítható. A közösség részvétele a döntéshozatalban azonban gyakran a feszültségek feloldására, ezáltal a hatalom fenntartására

⁴ Neofília – újdonságvágy. Korunkban az új iránti vágy már-már kóros növekedése figyelhető meg. A jelenséget részben a fogyasztói társadalmi rendszer indukálja (eladhatóság, foglalkoztatás-bővítés, innováció stb.). Számos negatív társadalmi hatása érzékelhető (értékvesztés, generációs szakadék erősödése stb.). A piaci forgalom érdekében az ember új iránti vágyát mesterségesen erősíti a marketing, így biztosítva az újabb és újabb termékek iránti szükségleteket.

Beépített elavulás elve – a termék élettartamának tudatos, tervezett lerövidítése. A folytonos igényváltozás nem igényel tartós termékeket, ráadásul a termékek gyakoribb cseréje gazdaságilag kedvező. Káros hatása a nagyobb környezetterhelés (több hulladék képződése), társadalomlélektani hatása az értékválság, az identitás gyengülése és az önmeghatározás válsága.

szolgál, a „feszítő gőzök” kieresztő szelepeként működik – sokszor csak jelképesen – hozzájárulva a társadalmi rend fenntartásához.

A jóléti állam válsága egyre több országban érzékelhető. A jelenséget azért fontos megemlíteni, mert a közösségi részvétel jórészt a jóléti államokban alakult, fejlődött ki. A válság okaként leggyakrabban két okot emlegetnek. Egyrészt a globalizáció indukálta gazdasági világválságot teszik felelőssé, ami az államokat a jóléti szolgáltatások visszaszorítására készíti. Másrészt a demográfiai változásokat, a csökkenő születést, a hosszabb életkort. A válságért a globális cégek mobilitása (innováció, rugalmasság, gyorsaság) által generált bizonytalanságot említik oknak, mely a stabil gazdaságon és foglalkoztatáson alapuló jóléti rendszert életképtelenné teszi. BEREND (2003) ellenkező állásponton van, miszerint a válságot a „piaci fundamentalizmus” generálja, mely az állam teljes kivonulását és minden erőforrás (beleértve a közszolgáltatásokat és a közjavakat) piacosítását szorgalmazza. Az ilyen, a jóléti állam ellen ható jelenséget a későbbiekben a neoliberalizmus részének értelmezem.

Összegzés: A globalizáció kiterjedt kapcsolati hálót hozott létre, ugyanakkor a diverzitást és az identitást csökkentette, emellett a jóléti államok rendszerét is megrendítette. A közösségi részvétel e káros hatások ellen fellépő mozgalomként is értelmezhető.

3.1.2 Az Európai Unió

Csatlakozásunk az Európai Unióhoz egyértelművé tette, hogy a nyugati demokrácia értékrendje és eszköztára lesz meghatározó számunkra is. Az Unió jogrendszeréről később lesz szó. Az Európai Unió alapvető területpolitikai, térszervezési gondolata a **regionalizmus**. A kontinens történetét tekintve ez nem újdonság. Az évszázadok során többször történt kezdeményezés a különböző városállamok, fejedelemségek – lépték szerint régiók – egyesítésére a versenyképesség növelése érdekében. Az első ilyen egyesülés a nemzetállamok kialakulása volt, de ez a lépték mára már nem elegendő a versenyben. Ez a területi szerveződési egység tehát nyugaton tradicionális. A mezoszféra legújabb felerősödése ismét az egykori fejedelemségek léptékét erősíti meg egy kontinentális léptékű egységesedés alapvető szerkezeti egységeként.

A nyugaton évszázadok során megerősödött polgári demokráciák az unió felépítésében az **alulról felfelé építkezést**, a szubszidiaritás és a partnerség elvét⁵ és a létrehozott pályázati rendszert a részvétel erősítésére is alkalmazza. Az elvek a területiségben a NUTS régiókatégoriák szerveződése hivatott a helyi közösségek és regionális szintű érdekképviseletek erősödésére.

Az EU a központosodás, a koncentráció ellen tudatosan küzd, regionális politikájában alapvető érték a területi kiegyenlítés és a szolidaritás. A globalizáció és a neoliberális szabadverseny ellentétes hatásai azonban a szándék ellen hatnak a gyakorlatban.⁶ Az elméleti célkitűzések tehát csak akkor érvényesülhetnek, ha kellő biztosítékok vannak beépítve, amelyek a „nagyokat” hatékonyan korlátozzák, és elegendő esélyt adnak a kisebb kezdeményezéseknek. Ugyanez az elv és működési tehetetlenség igaz a közösségi részvétel megvalósulására is. A partnerség horizontális és vertikális együttműködés ösztönzi a területi szereplőket, a szubszidiaritás elve pedig a helyi racionalitások megjelenítésével a döntéshozatali folyamatok lehető legnagyobb megosztását tűzi ki célul. Mindemellett számos példát tudnánk említeni, amikor a kontinentális

⁵ A szubszidiaritás elvének lényege, hogy minden döntés az adekvát szinten történjen, azaz a helyi problémákat helyben, a regionális feladatokat térségi szinten vessék fel illetve oldják meg. A partnerség elve horizontális és vertikális együttműködést vár el a folyamatok szereplői között, rendszerint előnyösebb, ha a különböző szférák együttesen szerepelnek egy-egy programban, projektben.

⁶ A CAP hatása a tájra egy figyelmeztető példa. Míg az Unió fent említett elvei a „kicsik” támogatását, a szegmentáltság növelését célozzák, az agrártámogatások a gyakorlatban a mezőgazdasági nagyvállalatokhoz kerültek. A nagyüzemi, intenzív gazdálkodás végső soron a nagy táblák, a biodiverzitás és az ökológiai valamint – mint később beigazolódott – a gazdasági stabilitás ellen hatott.

központi döntések a helyi értékek megőrzése, a jó döntéshozatal ellen hatnak.⁷ Az EU civilpolitikájának célja az említett folyamatok társadalmi ellenőrzése, melyhez a civil szervezeteket, mint a politikától és a gazdaságtól független alakulatokat igyekszik erősíteni. Integrációt is elősegítő szerepük miatt fontos a szerveződés területi vetülete is. A hiteles kontroll érdekében az NGO-k ezért nem termelhetnek profitot (bár alkalmazottak foglalkoztathatnak) és politikailag függetlennek kell lennie, tagsága önkéntesen szerveződik és intézményesült szervezetként (jogi személyként) kell működniük.⁸

Összegzés: az EU alapvető szervezési egysége az alulról felfelé építkező régió, ahol a civil önszerveződéseknek erősödő szerepet szán.

3.1.3 Rendszerváltás

Magyarországon a rendszerváltással a szabadságjogok az állampolgárok rendelkezésére álltak, élhetünk az egyéni és közösségi szabadságjogokkal. Az elvi választási lehetőségek, az új értékek azonban szembekerültek az erősödő korlátok felismerésével és a polgári léthez szükséges szociális készségek hiányával, ami frusztrálta a lakosság jelentős részét. Ehhez járult hozzá a neoliberalizmus ideológiája, a szabad verseny és az egyéni felelősség túlzott hangsúlyozása, a „zérus összegű játék elve” (egyvalaki csak a másik kárára nyerhet). A váltás következtében kialakuló szabálynélküliség és a – részben örökölt – informalitás, valamint a fogyasztói attitűd gyors és kritikátlan átvétele szintén a polgári értékek kialakulása ellen hatottak. Mindezek hatására a szegregáció, az előítéletesség, kisebbség- és szegényellenesség erősödött, ami szintén a közösségi szolidaritás ellen hatott. A hatást tovább erősítette a szocializmus értékeinek teljes elvetése, ami magával rántotta a közösségi szervezetek (szakszervezet, szövetkezet stb.), mint pozitív, kohéziót erősítő alakulatok megítélését is.

A közösségi részvétel szempontjából döntő jelentőségű, hogy kialakulnak-e olyan helyi közösségek, melyeket be lehet vonni a döntéshozatal folyamatába. Az egy helyen élők még nem jelentenek helyi társadalmat, ehhez szükséges a megfelelő szerveződés, struktúrálódás, ami megfelelően artikulált érdekeket, érdekképviselőket és identitástudatot mentén jön létre. Az ilyen feltételek kialakulásához kell egy bizonyos folytonosság a tevékenységstruktúrában, az értékekben, a kölcsönös együttműködési kapcsolatokban, a gazdasági-politikai érdekekben. A rendszerváltás ezt a rendet alapvetően rázta meg. A korábbi rend pedig szintén nem tudott néhány évtized alatt mély gyökereket eresztetni, mivel ideológiai alapja szintén az azt megelőző rend teljes eltörlése volt („a múltat végképp eltörölni”). Az így teljesen szétzilált, önvédelemre képtelen társadalomra könnyen telepedett rá a neoliberalizmus és a fogyasztói szemlélet. A rendszerváltást követő másfél évtized után körvonalazódni látszik az igény a lokalitáson alapuló helyi társadalom kialakítása iránt, amit jelentős részben az Európai Unió generál (a pályázati és támogatási rendszeren keresztül), azaz kérdéses, mennyire alulról szerveződő a helyi társadalom fejlődési szándéka. Az 1980-ban megindult kutatások azt mutatják, hogy a civil társadalom egyes részei tovább éltek a szocializmus alatt, és ezeken meg tud indulni a közösségek újraszerveződése (HARKAI 2006).

Összegzés: A rendszerváltás után kialakult polgári jogok nem társultak polgári kultúrával és a polgári lét egyéb feltételeivel. Az értékesztett, önvédelemre képtelen társadalomra a neoliberalizmus és a fogyasztói szemlélet telepedett rá. A közösségek újjászerveződése részben az EU támogatásával, részben a szocializmus előtti polgári kultúra maradványain szerveződhet újjá.

⁷ Az EU támogatási politikája például nem veszi figyelembe a hátrányos helyzetű, újonnan csatlakozott országok versenyképességét, egyenlőtlen feltételeket biztosít például a borpiacon, ugyanakkor támogatja a szőlők kivágását, veszélyeztetve a bortermő táj megőrzését.

⁸ Lásd: „Az önkéntes szervezetek és alapítványok erősítéséről Európában” (COM/97/0241), illetve az itt meghatározott jellemzőket továbbfejlesztve a „Bizottság és civil szervezetek (NGO): szorosabb partneri kapcsolatok építése” (COM (2000) 11) közleményeket.

3.1.4 Kihívások a hazai civil szférában

A területi folyamatok alakításában döntően a zöld, a területiséghez köthető érték- és érdekvédelmi valamint részben a kulturális szervezetek játszanak szerepet, így kutatásaimban főleg ezekre fókuszáltam.

A civil önszerveződés alapvetően polgári jelenség, a polgári társadalmak sajátja, bár nem csak polgárok szerveződtek csoportokba. Az önszerveződés rendszerint vagy valami ellen történik, vagy valami képviselőjében születik. A „támadó” problémára fókuszál, anomáliákat tár fel és megoldásokat javasol, míg a „védő” az ellenállásra, gátlásra koncentrál. Harmadik csoportként jeleníthető meg az „edző”, mely célcsoportokat von be, szervez (BUDA 2004).

A hazai civil képviselő gyakorlatilag teljesen újjászületett a rendszerváltás után. A szervezetek alapvetően három nagy csoportba sorolhatók:

1. a **szocialista utódszervezetek** gyakran szerepzavarban vannak. Az általában névleg jelentős tagsággal bíró szövetségek, érdekképviselők a rendszerváltás óta sokszor nem találják helyüket, korábbi feladatkörük gyakran kiüresedett, emellett nem lelik új szerepkörüket. Mindemellett meg kell küzdeniük a „régi rendszer árnyékával”. Szervezeti hátterük sokszor még mindig fejlett, sokszor gyakran túlfejlesztett, ezért nehezen felelnek meg a kor nagyobb rugalmasságot igénylő kihívásainak. Az új, versenyszellemű környezetben nehezen boldogulnak régi struktúrájukkal, pedig gyakran jó programokkal rendelkeznek (NAGY 2004).
2. az **új hazai civil szervezetek** száma a rendszerváltás után jelentősen megnőtt. Külön meg kell említeni azokat az egyesületeket, melyek egyes háború előtti egyletek utódaiként határozzák meg magukat, növelve legitimitásukat, ami gyakran a pályázatoknál és a tagtoborzásnál egyaránt előnyös lehet. A hagyományörzésben, a táji kötődések erősítésében fontos szerepük lehet. Ilyenek például a lokálpatrióta, fürdő-, természetbarát egyletek, melyek gyökerei gyakran a századforduló, századelő rövid polgárosodó korszakára vezethetők vissza.
3. a **nemzetközi civil szervezetek magyar képviselői** közül több mára itthon is a legmeghatározóbb szereplővé vált. Igen korán importálták a szakmai tudást, szervező- és pályázatíró képességet, mellyel jelentős versenyelőnyre tettek szert. Egy-egy név (pl. WWF) eleve nagyobb preztízst jelent.

FÜLÖP (1994) úgy véli, hogy az 1993-ban bejegyzett környezetvédelemmel foglalkozó NGO-k közül csak mintegy 200 végzett valóban ilyen tevékenységet, a többi adóalapcsökkentés érdekében jelölte be e tevékenységet. Kétségtelen azonban, hogy ma a civil képviselők között a zöld szervezetek a legerősebbek, legjobban szervezettek. Éves országos találkozón tartják a kapcsolatot, ahol rendszeresen közös képviselőket választanak (pl. az országgyűlésbe, médiumokba), ezzel kiemelt legitimitásra tesznek szert. Az ilyen fokú szervezettség nemzetközi szinten is kiemelkedő. Az okok egyrészt az ökoszociális szemlélet általános erősödésével indokolható (lásd zöld pártok Európában), másrészt az utóbbi évtizedek sajátos hazai civil történelemben gyökerezik. A magyarországi rendszerváltásban hangsúlyos szerepet kaptak ugyanis a zöld mozgalmak. A környezetkárosító tevékenységek eltusolt ügyei ebben az időszakban sorra felszínre kerültek, és a gyengülő kontroll hézagain felszínre törtek. Ki kell emelni Bős-Nagymaros esetét. A vízerőmű elleni ökológiai mozgalom az 1980-as évek végén segítette a rendszer összeomlását, ugyanakkor emiatt erősen politikai szint is kapott. A sajátos átpolitizáltság ma is gyakran nehezíti a tisztán zöld érdekek érvényesítését, bár igaz, hogy ez más területeken (kultúra, sport stb.), sőt a nyugati országokban is gyakori jelenség.

RÉVÉSZ (2004) rámutat, hogy az üzleti szektor is áttérjed a nonprofit és közszolgálati szektorba, kialakulóban van a **civil profizmus**. Ma már a nonprofit menedzsmentet is tanulni kell, a civil szervezetekben megindult a professzionalizálódás, egyben a szelekció és a koncentráció. A

gazdaságosság és a hatékonyság követelmény, bár mérésük sokkal nehezebb, mint a gazdasági szférában (pl. önkéntes munka). A „civilség” ma már tehát nem egyenlő az „amatőriséggel”.

Fontossá vált a **finanszírozás** kérdése is. A civil szervezetek között megjelentek az ún. „megélhetési civilek”, akik egyfajta sajátos vállalkozásként értelmezik a civil egyesületi formát, és így igyekeznek pályázatokból, támogatásokból fenntartani magukat, eltartani alkalmazottaikat vagy megbízottjaikat. Foglalkoztatáspolitikailag hasznosnak mondható a jelenség, de a „civil kurázszi” néha megkérdőjelezhető e szervezeteknél.

A hazai NGO-k sajátságos helyzetben vannak. Mint érdekképviseltek, fontos szerepük van abban, hogy kontrollálják az aktuális hatalmi pozícióban levő szereplőket, rámutassanak a hibás döntésekre, beavatkozásokra, hiányosságokra. Jelentős részük azonban bevételei döntő hányadát állami pénzből fedezi, ami belső feszültségeket okoz. Előfordulhat, hogy egyes csoportok „túlságosan alkalmazkodnak” a felülről jövő elvárásokhoz.

FÜLÖP (1994) felhívja a figyelmet arra, hogy a hazai környezetvédelmi szervezetek gyakran meg nem értéssel, ellenállással, gáncsoskodással találkoznak a lakossági oldalon is. Emellett gyakran nincsenek tisztában a jogi szerveződés, a jogszerűség és az adminisztráció fontosságával, ami sérülékennyé teheti őket. Fokozottan igaz lehet e jelenség a grassroot szervezetek (GRO) esetében, de meglátásom szerint ezek elterjedtsége, megjelenésük gyakorisága még nem éri el a nyugati szintet. A kellő tapasztalat és a lakossági támogatás hiánya is hozzájárul az NGO-k bevételeinek alacsony mértékéhez.

A **civil önszerveződés** Magyarországon még nem ágyazódott be a társadalomba. A társadalmi részvétel lehetőségeit döntően meghatározza, hogy milyen az adott térség társadalmi összetétele, politikai kultúrája. OSVÁTH (2004) teleházakkal kapcsolatos kutatásaiban megemlíti, hogy az országos hálózatba bekapcsolódók személyes kapcsolatainak nem alakultak szervezetivé, így nem járultak hozzá a településfejlődéshez, a kapcsolati hálót nem kamatoztatták, így a rendszer kiépítése nem érte el a lehetséges optimális határfokot, a kedvező térségfejlesztő erőt. A szervezetekbe az önkormányzatok léptek be, így a döntéshozatal továbbra is jórészt a polgármesterek kezében volt, a civil szféra bevonása nem volt hatékony. A **fizikai** (ebben az esetben virtuális) **kapcsolattrendszer** tehát **nem elegendő** a hatékony fejlesztéshez, a civil tudatosságot és önszerveződést is erősíteni kell.

Ma Magyarországon a korai kapitalizmus felhalmozási kényszere és a fogyasztói társadalom individualizáló hatása miatt nehéz a lakosságot aktivizálni. A rövidtávú érdekek előtérbe helyeződése az önszerveződést gátolja például a környezetügyben, a szakmai érdekképviselésben stb. Az **önkéntesség** a nyugati demokráciákban jól működő, speciális részvétel. Rendszerint nem a tervezésben, hanem a meglévő folyamatok működtetésében van igen nagy szerepe. Az önkéntesek általában szociális vagy közfeladatokat látnak el vagy segítenek (közterületek gondozása, könyvtári segítség, ápolás, oktatás stb.). Társadalmi szempontból fontos a fiatalok, a nyugdíjasok, a munkanélküliek integrációja szempontjából. Magyarországon csak az utóbbi években kezdődött meg érzékelhető változás az önkéntesség irányába, de még a jogi nehézségek (pl. foglalkoztatás, munka ellenőrzése stb.) miatt nehezebben terjed, mint amekkora igény mutatkozik rá. Sokszor a szervezetek sincsenek kész az önkéntesek fogadására. Egyre gyakoribb viszont, hogy multinacionális cégek szervezeten viszik tagjaikat önkéntes munkára. Érdekes módon a hazai önkéntesek nagy része a még a szocializmusban gyerekként vagy fiatalként szocializálódott, 30-40 év körüli korosztályból kerül ki.

Összegzés: *A hazai civil szervezetek között erősek a nemzetközi NGO-k, „zöldek” kiemelkedően jól szervezettek, de gyakori az átpolitizáltság. A források jelentős részben állami eredetűek, ami a csoportok kiszolgáltatottságát jelenti. A civil szervezetek legitimációja lakossági oldalról nem megfelelő. A civil szféra kialakítására tett kormányzati próbálkozások nem hatékonyak, mert a humán háttér fejlesztése helyett a fizikai háttérrel biztosítják. A lakossági aktivitás és a fogadó szervezeti felkészültség egyaránt alacsony.*

3.1.5 Szakmaspecifikus kihívások

3.1.5.1 Tájszerkezet

„Nem-exkluzív és nem-összefüggő területek a területiség felnyitását jelentik... Egy nem territoriális szervezet sokkal több hajlékonysággal bír, mint bármely territoriális szervezet... ilyen esetekben a szervezeti struktúrákat kevésbé hierarchikusnak lehet elképzelni, vagy sokrétű hierarchiákat lehet feltételezni, amelyeket inkább egy hálózatnak vagy networknek lehet minősíteni”⁹ Egyes – többnyire amerikai tapasztalatokkal rendelkező – elemzők az unióban **feloldódó nemzetállamok** vízióját vetítik elé. Elképzelésük szerint a területileg egységes nemzet ideája helyett, az egyéb közösség-szervező erők mentén alakuló régiók hálózata jön létre. Az EU regionalizmust erősen ösztönző politikája ennek valós alapot ad. Alapvető kérdés azonban, hogy mi az a szervező erő, ami egyes régiókat összefűz. Talán a leghangsúlyosabb dimenzió e sokrétű kérdésben e szervező erő térrel való kapcsolata. Minél kevésbé területi alapon, térbeli kapcsolatokon keresztül valósul meg egy új közösségi rendszer, annál valószínűbb, hogy e **közösségek egymástól területileg elszigetelten jönnek létre**. E folyamat valószínűsége az új dimenzió, a virtuális tér megjelenésével jelentősen megnőtt.

A **területileg nem összefüggő térségek** számos fejlesztési kérdést vetnek fel. Bár egy informatikára alapozott közösség számos feladatot meg tud oldani, ami ezelőtt nem a virtuális, hanem a valós térben zajlott (kereskedelem, szavazás, oktatás, társasági élet stb.), ám bármilyen utópisztikus rendszert képzelünk el, bizonyos területhez kötött tevékenységek meg kell, hogy maradjanak. Amennyiben ezek lokális fejlesztéssel megoldhatók (pl. hulladékéltelvezés, szennyvízkezelés) nincs gond. Ám bizonyos nagyberuházások esetén jelentős érdekkonfliktusok keletkezhetnek (pl. jelentős ipari beruházások), vagy egyeztetési problémák léphetnek fel, a – jobbra szintén a közös büdzsét terhelő – vonalas létesítmények fejlesztésénél, fenntartásánál.

További dilemmát okoz a különböző gazdasági, politikai, kulturális közös értékrend alapján szerveződő **„hálózatállamok”**¹⁰ táji kötődése. A technikai fejlődés során a természettől függetlenedő társadalmak értékrendjében, kapcsolataiban a területi kötődések egyre hátrább szorulnak. A határok már rég nem természeti határok (pl. vízgyűjtő terület) mentén húzódnak. Ebből eddig is számos konfliktus adódott, gondoljunk csak a dunai vagy a drávai tervezett síkvidéki vízerőművek körül újra meg újra fellángoló vitákra, a tiszai ciánszennyezésre, a habzó Rábára stb. Végtelen esetben előfordulhat, hogy az erőforrásokban gazdag, érdekérvényesítésben másokat felülmúló, ezáltal sajátos érdekekkel és értékrenddel bíró térségek létrehozhatnak egy saját hálózatot, míg a rosszabb adottságokkal rendelkezők egy másik hálózatba tömörülnek. A kétbességes Európa gondolata is erre a fejlődési tendenciára utal.

A technika fejlődése és a határok felbomlása együttesen indukálja a **mobilitás** igényének erősödését. Ugyanakkor lehetővé teszi, hogy rövidebb idő alatt nagyobb távolságokat kényelmesen tegyünk meg. E fejlődés számos, a területfejlesztést főleg települési oldalról megközelítő gondolkodásban¹¹ új európai térstruktúrának gondolatát szülte meg. A mobilitás, a mozgás a közlekedés hangsúlyosabbá válását eredményezi, a társadalom koncentrációját indukálja, ugyanakkor léptékváltást is eredményez. Az elképzelés ellentmond az EU vidékfejlesztési

⁹ Elkins, D. J. Beyond Sovereignty: Territorial and Political Economy in the Twenty-First Century. University of Toronto Press, Toronto, 1995 139-140. old. Cit. in: Segesváry Viktor: Globalizáció, hegemonia és a harmadik évezred politikai újjárendeződése; ezek egyes regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom XVI. Évf. 2002. 1-24. old.

¹⁰ „...Az államot érő legerősebb támadások ugyanis ma mind az állam alatti, mind pedig az állam fölötti szinten olyan szerveződésektől származnak, melyek hálózatként működnek és működtetik a hatalmat. Nincsenek például irányító központjaik, és nem érdekeltek az információ központosításában sem. Könnyen adódik tehát a következtetés, hogyha az állam e kihívásnak meg akar felelni, előbb utóbb kénytelen lesz feladni a központosított hatalom jellegét, és elmozdulni a hálózat-állam, az interszubjektív állam felé.” (HORKAI HÖRCHER 2000)

¹¹ „Európa új térképére van szükségünk!” Octogon 2003/3. 59-61. old. Wiel Arets holland építész Európa-utópiája a települések fejlődésében határozott további településkonzentrációt képzel el, megalopoliszok kialakulását, melyek között gyorsvasutak szállítják az embereket és járműveket. Ebben az esetben a koncentráció és a mobilitás növekedése a tájtypusok erős szétválását eredményezi.

törekvéseinek és talán még a regionalizmus elvének is. Alapvetően ezt a tendenciózus döntést majd a Közösség további politikája fogja eldönteni. Számunkra mindenképp egy decentralista irány lenne kedvezőbb – tekintettel országunk méretére és a magyarság szórvány jellegére.

A mobilitás döntően befolyásolja a területfejlesztés lehetőségeit, tervezési eszköztárát is. Általánosan elmondható, hogy a mobilitás növekedésével nő az infrastruktúra kiszámíthatatlansági faktora. A **tervezhetőség** így csökken, ami nagyobb biztonsági tartalékok betervezését eredményezi. Így könnyen fölösleges, túlzott befektetések, kihasználatlan kapacitások jönnek létre. Legfőbb tervezői kihívás tehát a mobilitás által keltett, megnövekedett kilengések kompenzálása. Ugyancsak gond lehet a mobilitásból következő rövidtávú érdekeltség, ami az új építmények rossz minőségéhez, ezáltal állagleromlásához, fizikai és erkölcsi amortizációjához vezethet, tovább gyorsítva az ingatlan elértéktelenedését, a rekultiváció költségeinek növekedését. A környezet rekonstrukciója pedig jelentős terheket ró a társadalom egészére úgy, hogy az ingatlanból származó profit legtöbbször nem az adott közösséghez folyik be. A multinacionális cégek működését ezért nevezhetjük újkori nomadizmusnak. Számos azonosságot fedezhetünk fel ugyanis például a kalandozó magyarok és egy-egy cég tevékenysége között. Korunk „nehézlovasságát” pedig még nem találtuk föl.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a „Vén Európa” mobilitása messze elmarad „gyermekétől”, az USA-tól. A magasan kvalifikált, speciális képzettséggel rendelkezőkön kívül az európaiak a határok megnyitása óta sem hagyták el hazájukat. Az összes mobilitás aránya csak 2% körül van¹².

A jövőbeni mobilitás nagyban függ a társadalom alkalmazkodóképességétől és az alkalmazkodás szándékától vagy kényszerétől, ami jelentősen függ attól, hogyan változik a jövőben a források (pl. nyersanyag, energia) aránya és milyen irányban fejlődik a technika, elsősorban az informatika. Amennyiben ugyanis nagy mértékűvé és kellően biztonságossá válik a virtuális kommunikáció, számos területi beruházás válik alacsony kihasználtságúvá vagy egyenesen fölöslegessé.¹³

Az évszázadok során egységesülő kultúra az ezredfordulóra **totális tájat** hozott létre, melynek totalitását számos folyamat együtthatása adja (globalizáció, turizmus, közlekedés, építkezés, tájtervezés, természetvédelem stb.), de a táj totális átalakulását senki sem tervezte. Mégis azt kell mondanunk, hogy a XX. század tája nem más, mint egy tervezett táj. A társadalom képes mindent megtervezni, de elvesztette a hitet, hogy a tervek képesek a valóság egészére hatni. A jelenség paradox módon az épített, de nem tervezett struktúrák által egy újfajta természetes növekedéshez vezet (SIEFERLE, 2004), amelyet a középkori „nőtt városok” mintájára „nőtt tájaknak” nevezhetünk. A tájalakulást nem a tervezés, hanem pl. az ingatlanfejlesztés ad hoc, mozaikos jellegű beavatkozásai határozzák meg. A tervezők és a társadalom ilyen jellegű eltávolodása új szerepek, attitűdök létrehozását követeli meg. Ilyen próbálkozás az építészetben Koollaas¹⁴ próbálkozása, vagy az urbanisztikában a Suburbia modell¹⁵.

A hagyományos különbség, határ a város és a táj között többé nem létezik. LOCK (2001) megfogalmazása szerint: "Ma a vidék már nem egyéb, mint egy új típusú város: ingázók, akik városokban dolgoznak, vagy nem tipikus vidéki (non-rural) szakmákban, de faluban vagy új fejlesztésű rurális területeken laknak". TURNER (1996) a másik oldalról vizsgálja a folyamatokat, és a várost tájként értelmezi, utalva a komplexitás és integráltság fontosságára. A két megközelítésben a legfontosabb a két szakterület közeledése, a határok elmosódásának felismerése. GIROT (2004) szerint a szemantikai (jelentésbeli) eltolódás a táj és a város koncepciójában olyan

¹² Forrás: Gazdag Ferenc Európa klub 2004. február 17. Kossuth rádió

¹³ Gondoljunk csak arra, milyen lehet a jövő egyeteme és a hozzá tartozó infrastruktúra egy 100%-ban távoktatásos módszer alkalmazása esetén. Nincs szükség nagy előadótermekre, alacsonyabb kapacitással működhet az elektromos hálózat, a csatornarendszer stb. Egy ilyen jövőkép esetén igen valószínű, hogy a közeljövőben alapvetően megváltozik a térhez, a területiséghez való viszonyunk, a tájról alkotott képünk és fogalmaink.

¹⁴ Rem Koollaas S, M, L XL című könyvében a mai építészeti feladatokat ruhaméretű módján kategorizálja, a térszervezés fő tényezőjévé a lakásméretet teszi. A jelenséget a társadalom fizikai, szociális, gazdasági és kulturális fragmentációjának térbeli hatásaként értelmezi. (CHRISTIAANSE 2000)

¹⁵ Holland modell egyes városrészek, városdarabok együttes tájba helyezésére (forrás u.a.).

szignifikáns, hogy egy paradigma eltolódásról beszélhetünk, ami a tájat és a várost felcserélhetővé teszi a szintek legszélesebb skáláján. A területi tervezéssel foglalkozó szakterületek működési területei szintén összemosódnak (lásd később: A táj- és területi tervezés a XX. században). A határok tehát feloldódtak területi és társadalmi értelemben egyaránt. A jelenség következtében **a táj differenciáltsága csökken**. A tájkarakter ilyen jellegű elvesztése a tájvédelem, tájkarakter védelem kiterjesztését igényli. A folyamat további előrehaladásával a határok permeabilitása és érzékelhetősége annyira megváltozik, hogy szükségszerűvé válhat a szegély, mintázat stb. fogalmak újraértelmezése is.

Az információ – akárcsak az anyag és energia – áramlása majdnem teljesen szabad. **A táj instabillá válik**: korábbi táji kötöttségek (természetföldrajzi adottságok) fokozatosan felszámolódnak, úgy tűnik, nincs ok egy stílus stabilizálására sem fizikai, sem szimbolikus, sem kulturális értelemben. Ám az olyan nagy mennyiségű anyagokat megmozgató tevékenységeknél, mint a tájépítészet, építészet vagy akár a fogyasztási javak termelése esetében a stabilizáció nemcsak ökológiailag, de gazdaságilag is nagyon fontos lenne. A befektetői szándékok így "rángatják" a tájat¹⁶. A jelenség ma már globális léptékben működik, a vállalatok ugyanis a mobil világban már csak nagyon gyenge térbeli kötöttségekkel rendelkeznek. A gazdasági szektorok arányainak további fejlődése (a helyhez kötöttől a kevésbé helyhez kötött felé) ezt a tendenciát látszik erősíteni. A gyors változások, a fejlesztett, majd felhagyott területek szaporodása a tájrehabilitáció szükségességét növelik.

A XX. század Európájában a gazdasági szektorok jelentős arányváltozásai **tájhasználati módok átalakulásával** jártak: új tervezési területeket, új tervezői súlypontokat eredményeztek. A mezőgazdaság és az ipar visszaszorulása a földrajzi értelemben vett táj, tájpotenciál viszonylagos jelentőségvesztését hozta, és egyre inkább a táj kulturális értelmezése nyer teret. A hagyományos gazdasági ágakban (I-II. gazdasági szektor) megnőtt a tájvédelem szerepe, a fejlesztésekben a termelési potenciállal szemben a kulturális (fogyasztási) potenciál kerül előtérbe.

A nem megfelelő tájhasználatra MARSH (1983) is rámutat. Álláspontja szerint a mai számos problémakör között a tervezésben egyik problémacsoport **a tájhasználat és a környezeti adottságok elválása** (a kettő nem megfelelő viszonya)¹⁷, azaz a tájhasználatban egyre kevésbé vesszük figyelembe a természeti és társadalmi-kulturális adottságokat. A jelenség összefügg a fent említett folyamatokkal.

Összegzés: *Az egyre mobilabb, a virtuális kapcsolatokat erősítő társadalom egyre mozaikosabb területstruktúrát hoz létre, ami a tervezés új módjait igényli. A területiséget, a tájat egyre kisebb mértékben határozzák meg a természeti adottságok. A tájszerkezet átalakul, egyszerre jelentkezik a koncentráció és a diszperzió. A táj differenciáltsága csökken, a tájkarakter szegényebbé, a táj pedig instabillá válik, a tervezhetőség romlik.*

3.1.5.2 Táj és közösség

A tér szerveződése szoros összefüggésben van a társadalommal. Mindkettőre kettős átalakulás jellemző. A fent említett egységesülés mellett jelentős a **szegregáció erősödése**, a társadalmi csoportok területi elválása, koncentrálódása, elszigetelődése (gettósodás). A tájszerkezet egyenlőtlen alakítása következtében egyes területek előnyösebb helyzetbe kerülnek, ide a gazdagabb rétegek települnek, míg a funkcióhiányos, leromló területekre fokozatosan kisebbségek költöznek be. HAYDUK (2003) a folyamatot strukturális rasszizmusnak nevezi, ahol a regionális polarizáció a rasszok szegregációjához vezet. Az egyenlőtlenségek növekedése ugyanis regionális

¹⁶ Németország pl. nagyon sok pénzt fektetett a keleti rész fejlesztésébe. Lengyelország csatlakozásával számos fejlesztési terület kiürült.

¹⁷ Három alapvető részre osztja a problémákat: 1. Alapvetően környezeti alapon nem nyugvó területhasználati döntések (pl. csuszamlós lejtőre építkezés). 2. A környezeti adottságok változásához nem alkalmazkodó régi területhasználat, ami a környezet túlterheli (pl. új vízszennyezés mellett megmaradó kutak). 3. Társadalmi, technológiai változások után átalakított régi használat, ami nem illik a tájba, a környezetet túlterheli (pl. kerékpárszerelőből autószerelő műhely kialakítása).

polarizációhoz¹⁸ vezet, ami végső soron az egyes csoportok területi szegregációját eredményezi. Korunk sajátsága, hogy a régiók polarizációja magánbefektetések sorozataként történik, így a központi kontroll nem tud érvényesülni. Táji szempontból különösen szembetűnő az így létrejövő városkörnyéki kultúrgettók (zöldövezet, lakópark) szaporodása, amelyek jelentős térigényükkel a tájszerkezetet alapvetően megváltoztatja. A szegregáció csökkentheti a társadalmi szolidaritást és megértést, ugyanakkor lehetséges, hogy új tájtípusok vagy legalábbis új tájelemek, tájelem együttesek kialakulását hozza. A jól lehatárolható szocioökonómiai (kulturális és gazdasági) különbségek ugyanis karakteresebbé teszik a településközpontok mintázatát (MARTIN – WARREN – KINZIG, 2004). A szélsőségek erősödése azonban mindenképp aggodalmat keltő jelenség: a koncentrálódó különböző társadalmi csoportok érdekérvényesítő képessége hatványozódik (pozitív és negatív irányba egyaránt), ami a döntéshozatali mechanizmusban végső soron egyes tájhasználatok aránytalan eloszlásához vezethet¹⁹, így a társadalmi szegregáció területi, tájszerkezeti egyenlőtlenségeket eredményezhet.

Korunk sajátsága a **táj és a társadalom közti kapcsolatok gyengülése**. Gyakori a helyi lakosság személyes táji kapcsolatának elvesztése a fejlesztések során (ANTROP, 2005). A zárható közösségi kertek, átriumok, közösségi terek (plazák is) jelentősen redukálják a nem használók érintkezését a területtel, így nem érzékelik azt. Ugyanez a tendencia tapasztalható a tájhasználat változásával a külterületeken is: a töltések, zajvédő falak, védő erdősávok lezárják a perspektívát, a sebesség pedig csökkenti az érzékelés mennyiségét és mélységét, ráadásul veszélyes is lenne, ha a nézelődés elvonná a sofőr figyelmét a vezetésről. A magántulajdonba kerülő termelőtájak a fizikai megközelítés lehetőségét redukálják. A jelenség különösen drámaian érzékelhető a posztkommunista országokban.

A termelő gazdasági szektorok visszaszorulásával a társadalom döntő többségében a fizikai kapcsolat megszűnik a rurális tájjal. Az ismeretek, kötődések torzulhatnak. Az ember, mialatt egyre nagyobb hatással van a tájra, kapcsolata vele egyre kisebb. A táj ismeretlenné válik, és az ember az ismeretlentől fél a legjobban. A kapcsolatok újrateremtése tervezői kihívás, melyre a válasz a tervezés módjában illetve a tervek tartalmában egyaránt megjelenhet. KAPLAN (1982) felhívja a figyelmet arra, hogy a döntéshozatal szintje és a döntéshozók (fizikailag is) távolra kerültek a terület használóitól, azaz a tájra közvetlen hatást gyakorlóktól. Ezek a kontextusbeli változások számos problémát szülnek, amelyek nem jelentkeznének, ha az emberek maguk terveznének.

Részben a táj-társadalom kapcsolat meggyengülésének köszönhetően az ezredfordulóra egy krízis figyelhető meg, egy **bizalmi válság** a technológia hatékonyságában és a tervezés eredményességében. A probléma nem csak a mi szakterületünkön érzékelhető. A jelenség a posztmodern nézőpontban is tükröződik. A megromlott bizalmat a közösséggel együtt lehet helyreállítani (ROE - ROWE 2000). A krízist Schön írja le 1983-ban az USA-ban, de ma már Európában is hat:

"A szakemberek hatalmas erő birtokosai. A döntéshozók azonban nem tudnak mit kezdeni a szakértők tanácsaival és a lakosság akcióival vagy ezáltal a környezeti mozgalmak követeléseit zárják ki. Mindezeken túl, a szakértők maguk is megjelennek érdekcsoportként a nagyobb cégek, illetve a kormányzatok oldalán, utóbbiak pedig szintén a gazdaságot meghatározó ipartól függnék. Az ilyen adottságok olyan önkényhez vezetnek, melyek kizárják a demokratikus részvételt. Mindemellett már maga a kételkedés is véleménykülönbséget okoz. A szakértőkben nem bíznak, vagy tanácsaikat kétségbe vonják, versenyeztetik. Egyre inkább szakértőellenesség alakul ki, próbára téve a hagyományos bölcsességet." (BOWERS 1997)

Összegzés: A társadalmi szegregáció és a térbeli polarizáció erősödik. A táji kapcsolatok gyengülnek, csökken a bizalom a tervezés iránt. A kapcsolatok újrateremtése, a stabilitás és az egyensúly megteremtése hangsúlyos tervezői feladattá, elemi érdekké válik.

¹⁸ Regionális polarizáció: a rasszok, jól lehatárolható társadalmi csoportok elkülönülése egy-egy régió belül.

¹⁹ A jelenség több országban, de nemzetközi szinten is tapasztalható. Általában a „jó” fejlesztések (pl. magasabb rendű utak, kutatóbázisok, turisztikai központok stb.) a fejlettebb érdekérvényesítő képességű térségekbe kerülnek, míg a „rossz” fejlesztések (pl. hulladéklerakó, környezetszennyező ipari üzem stb.) az ilyen téren alacsonyabb fejlettséggel bíró térségbe kerül.

3.2 FILOZÓFIAI HÁTTÉR

Mivel a tervezés célja kormányozni, azaz ellenőrizni és irányítani a folyamatokat (Antrop 2005), a tervezés hatékony eszközeinek és módjának megválasztásakor a társadalmi berendezkedéshez, az adott rendszer által diktált normákhoz kell alkalmazkodni. Az irányítás és ellenőrzés hatalmi, azaz politikai kérdés, ezért az ideológiák ütközőpontja vagy vetülete lehet. Egy adott kor filozófiai áramlatai tehát döntő módon befolyásolják a tervezés rendszerét, módját, eszközeit. A KRAT módszer filozófiájában gyökeresen különbözik a hagyományos, dokumentáció-orientált tervezéstől (ONGJERT 1999). Kialakulását a nyugati kultúrában alapvetően három – a közösség fogalmát másként meghatározó – ideológia, és három egymásra épülő gondolat határozza meg.

3.2.1 A közösség fogalma

A részvételen alapuló tervezést közösségi tervezésként is felfoghatjuk, nevezhetjük. A közösség fogalmát ezért fontos meghatároznunk a tervezés lehatárolhatósága érdekében. A közösség fogalmát több oldalról közelíthetjük meg. Számunkra az első, és legfontosabb modell a közösséget a terület fogalmával köti össze. A német nyelvben a Gemeinde és a Gemeinschaft kifejezéseket használják. Az első helyi, a második tágabb területen értelmezi. A középkorban a Gemeinde a földdel egyenlő jogon bíró polgárok közösségét jelentette, így jelentése gyakorlatilag egy és ugyanaz. A Gemeinschaft egy meghatározott területen élő emberek csoportja – akik között nem biztos, hogy létrejön a megfelelő minőségű kapcsolat, közösségi tudat. A közösséget tehát a kapcsolat minősíti, ami területi és interperszonális jellegű. Az angolban a „community” kifejezés egyszerre jelent embercsoportot és települést (területi közösséget). A magyar nyelvben a „község” szavunk szintén erre a kapcsolatrendszerre utal.

TÖNNIES (1887) a XIX. század végén keletkezése alapján rendszerezi a közösségeket, és szerinte az igazi közösség vérségi alapon, közösen használt területhez kötődve szerveződik. A közösséget tehát a közös terület és egy sajátos, közös együttélési forma (faluközösség) formálja. Az érdekek alapján szerveződő társulásokot tehát nem számítja közösségnek. A tájba gyökerezés ilyen elmélete a **konzervatív** világnézetben népszerű. Kérdéses, hogy a szerző hova sorolná a feudális jellegű viszonyokat, amelyek területi alapon, de igen sokszor erősen érdekek mentén (hűbériség) jöttek létre és nyomai még ma is felbukkannak (privatizáció).

Rousseau megkülönböztet általános akaratot²⁰ és közakaratot. Ez alapján MACIVER (1917) – Tönnies-sel ellentétben – a közös érdekeket megfogalmazó csoportot nevezi közösségnek, amely akár egy nemzet is lehet, és céltudatosan is létrehozható. A szervező érdeknek azonban a közjót kell szolgálnia, és a csoport egészére érvényes. Az irányzat a szocialista szemléletben népszerű. A **szocialisták** szerint a magántulajdon és a versengés akadályozza a közösségek kialakulását, a konzervatív provincializmus pedig a közös érdekek létrejöttét gátolja.

Létezik egy harmadik, **liberális modell** is, amely egyéni magánérdekek alapján szerveződő ún. részleges közösségek létrejöttét is elismeri. Az individualitást hangsúlyozza, a közösséget ennek egyfajta kiterjesztésének eszközeként értelmezi. Álláspontjuk szerint az emberi természet nem képes konkrét társadalmi rend elfogadására, az egyén joga eldönteni, mely közösség tagja kíván lenni. A jó társadalom tehát csak megfelelő környezetet, keretet biztosít a részleges közösségek

²⁰ általános akarat (volonté générale) – a fogalom a XVII. századi teológiában gyökerezik. Az isteni akarat, amely eldönti ki üdvözülni, ki kerül a pokolba. Rousseau szerint az általános akarat mindig az igazság pártján van, és mindig igaza van. Akkor jelenik meg, ha az egyének nem saját, hanem a közjó érdekeit veszik figyelembe. Az erény tehát az egyéni akarat hozzáigazítása a közakarathoz, ez a kivezető út az egoizmusból a „közboldogság” felé. Alapja a törvény uralma és a polgári nevelés, amelyek alapján az egyén állampolgárrá válik.

kialakulásához. Részleges közösségek lehetnek akár a szakszervezetek, szakmai csoportok, vagy akár egy chatfórum is.

Hatalmi szempontból nézve a mai politikai ideológiák közül tehát a baloldal és a jobboldal egyaránt jelentős értéként tünteti fel a „közösség” fogalmát. A liberalizmus esetében az egyéni szabadság elsődlegessége miatt inkább csak legitimizáló eszközként használják. Az első két modellnél fontos, elengedhetetlen feltétel a területi kötődés, míg a harmadik esetben nem. A kapcsolatok minősége azonban mindháromnál alapvető szempont.

A KRAT filozófiájának alapvető hátterét adja a **marxizmus**. Marx már leírta az elidegenedés fogalmát a modern társadalmakban. Okként a magántulajdont nevezte meg, amely elszakítja az egyént a társadalomtól. A marxizmust Marx és Engels követői különböző irányzatok alapján alakították ki. Az eszme alap gondolata azonban – egyszerűen megfogalmazva – mindenképp a gazdasági szerkezet elsődleges meghatározó szerepét definiálja, amelyre ráépül a politikai és ideológiai felépítmény. Az ideológia a gazdasági és politikai hatalom szerkezetének fenntartását szolgálja. Az elmélet másik fő alapeleme a kizsákmányoláson alapuló, megosztott osztálytársadalommal szembeni alternatíva felvázolása. A marxista mozgalmak tehát e hatalom lebontását célozták meg (szocializmus, majd kommunizmus kialakulása). A nyugati demokráciákban a XX. században egy pragmatikusabb marxizmus jött létre. A kapitalista hatalomkoncentráció ellensúlyaként megjelent az eurokommunizmus gondolata, amely már az 1970-es években a rendszer válságát írta le, de már proletárforradalom helyett a hatalom kiszélesítését demokratikusan, erőszakmentesen képzelte el. A marxizmus, mint „korunk legnagyobb befolyással rendelkező paradigmája” (HITSEKER 2003) a gazdasági egyenlőtlenségek és az ehhez kapcsolódó hatalmi-uralmi rendszerek kritikájával fontos ideológiai hátteret biztosított a participáció gondolatának kialakulásában. A kapitalizmust még mindig nem sikerült felbomlasztania, sőt mondhatjuk, hogy ma épp a participáció végső soron a hatalom fenntarthatóságát szolgálja. A posztkommunista országok közösségi részvételi attitűdjeit alapvetően meghatározza a marxizmus – sajátos történelmünkben – fakadó eltérő értelmezése. Egyrészt az ideológia beépült a társadalom értékrendjébe és elvárásaiba, másrészt fogalma devalválódott és ellenérzéseket vált ki a jelenlegi, zavaros értékrendű korszakban.

Összegzés: A területiség szemléletében három sajátágos szemlélet értelmezhető. A konzervatív világnézet a közös gyökerek, a szocialista nézet a közös érdekek, a liberális modell az egyéni érdekek alapján értelmezi a közösségeket. A kapcsolatok minősége mindháromnál fontos, míg utóbbinál a területi kötődés elhanyagolható. A közösségi részvétel egyik ideológiai hátterét a marxizmus adja, így a részvétel megítélését történelmünk sajátosan árnyalja.

3.2.2 Európai demokrácia

Európa egészét meghatározó filozófia a „népkormányzás”, társadalmi berendezkedési mintája pedig az antik demokrácia volt. A közösségi részvétel legkorábbi ideológiai alapjait szintén az ókori görög demokráciák, a városállamok teremtették meg. Arisztotelész szerint az egyén csak a politikai cselekvés szubjektumaként („zoon politikon”), a városállam közügyeiben aktívan résztvevő polgárként lehet teljes értékű. Meglátása szerint az együttműködés, együtt cselekvés javítja a teljesítményt. Platón ezzel szemben állammodelljében az egyenlőtlenséget tartja a működés alapjának, ahol a vezetett engedelmeskedik a vezetőnek. A városállam egységességét ő is a részvételben látja, de a szereposztást másképp képzei el (vezető-vezetett). A kétféle felfogás végigkíséri a kontinens történetét. Az Európai Unió alkotmányában ugyan az ókori demokrácia, mint eredet nem fogalmazódik meg, de a kontinens történetében mindig felszínre törő, értékrend-meghatározó struktúra, amelyet sokáig a monarchia ellentétpárjaként definiáltak. A reneszánszban Machiavelli és Montesquieu szerint részét képezi az államvezetés művészetének, de kevert kormányzást tartottak helyesnek, akárcsak Arisztotelész. Rousseau szintén megkülönböztetett demokratikus főhatalmat és demokratikus kormányzatot: előbbi lényegében a döntések meghozatalát jelenti (itt a demokráciát helyeselte), míg utóbbi a törvények betartatását végzi, ahol a demokráciát megvalósíthatatlannak tartotta.

A modern demokrácia szülőhazájában, Angliában régóta létezik a társadalmi kontroll. A középkor óta különböző mozgalmak jelentek meg. A Great Society of peasants a XIV. sz.-ban, a Diggerek és Levellerek a XVII. sz.-ban, a Land Chartisták a XIX. sz.-ban és a korai XX. század Land Settlement Association-ja – mind-mind a modern tiltakozó mozgalmak előfutárai a NIMBY-ktől (akik a minden fejlesztést ellenző ember karikatúrájává váltak) a Dongasokig (a legismertebb angol útépítés-ellenes csoportosulás). Ezek mind oppozíciós tiltakozásokra összpontosítottak a hatalommal rendelkező közösségi vagy privát tulajdonosokkal szemben. A tiltakozó mozgalmak mellett, vagy éppen ezek hatására, a döntéshozók elfogadták, hogy a 'népnek', vagy a 'közösségnek' joga van részt vennie a döntéshozatalban. A fejlett polgári demokráciákban a társadalmi részvétel a tervezésben ma a közpolitika (public policy) irányadó alkotóelemévé vált (WARBUTON 2004).

Korunk demokráciáiban a társadalmi képviselő elmélete határozott szándékot mutat a különböző döntéshozók és képviselői csoportok érdekkapcsolatainak fogalmi meghatározására. A két érdekeltségi terület közötti integrált nézőpont ad alapot (keretet) annak vizsgálatára, mit is mondanak a fenntarthatóság fő szándékai, az interakciók milyen *mintázatai* jönnek létre a társadalmi csoportokon belül és között, illetve melyek közöttük azok a *kapcsolatok*, amelyek körülírják, meghatározzák e szerkezetet. Amióta ez a koncepció elfogadottá vált, mindegyik fél részt vehet a környezeti tervezés és menedzsment formális arénájában, akárcsak a társadalmi felelősség informális küzdőterén. A hatalomért folyó tárgyalások irányító folyamataiban ezáltal kiemelt jelentőségűek lehetnek e viszonyok (MATTHEWS 1996). A társadalmi részvétel tehát a hatalom és felelősség megosztásával a status quo stabilizálását szolgálja: egyrészt a kapcsolati háló erősítésével, másrészt a feszültségek feloldásával, levezetésével.

Összegzés: A közösségi részvétel Európa egész történetét átható érték. A részvételi demokráciát a döntéshozók és a képviselői csoportok kapcsolata és az interakciók mintázata határozza meg.

3.2.3 Ökoszociális szemlélet és fenntartható fejlesztés

Az Amerikai Egyesült Államokban a II. világháború utáni fellendülésben született, az ENSZ Emberi Jogok Nyilatkozata (1948) szellemiségében felnőtt jelentős számú fiatal generáció az 1960-as évek végén alapvetően változtatta meg az országot, majd az egész nyugati demokrácia értékrendjét. A szociális és a környezeti szempontok összefüggéseit felismerve mozgalmak indultak meg a mindkét szempontból hátrányosan érintett csoportok érdekeinek védelmében. Az ökológia kezdetben holisztikus fogalmát, amely a XX. században egyre inkább természettudományos értelmezéssé szűkült, ismét egyre jobban alkalmazzák társadalmi összefüggésekben is.

Az 1980-as évek közepére nyilvánvalóvá vált, hogy a környezeti adottságok sérülése jövő generációk érdekeit is jelentősen sérti. A fenntartható fejlesztés fogalmát az ENSZ Környezet és Fejlődés Szervezetének Brundtland norvég miniszterelnök által vezetett bizottsága által 1987-ben Tokióban kiadott Közös Jövők című jelentés ültette a köztudatba. A nyugati kultúrában a fenntarthatóság mára kulcsszó lett a fejlesztés minden területén. HIEBL és ARBTER (2004) szerint a fenntartható fejlesztésnek négy célterülete van: A környezet, a tér, a társadalom és a gazdaság. A gazdaság és a tér bevonása a területfejlesztésben és a területi tervezésben is elterjedt tette a részvétel gondolatát egyrészt a finanszírozásban (Public-Private Partnership projektek), másrészt a legitimitási kérdésben.

MATTHEWS (1996 38.p.) megállapítása szerint a 'fenntarthatóság' fogalma klasszikus esete a fogalomnak, amit a számtalan különböző csoport 'reprezentációjaként' definiálunk. A városok fenntartható fejlesztésében öt célt, szempontot határoz meg: Forrásmegőrzés (resource conservation), épített környezet (built environment), környezeti minőség (environmental quality), társadalmi egyenlőség (social equity), döntéshozatali részvétel (political participation). Megfogalmazásában jól tükröződik az ökoszociális szemlélet hatása: a hagyományos fizikai

(pénzügyi-építészeti) működtethetőség és minőségi paraméterek mellett a környezetállapot és – még inkább – a társadalom erős hangsúlyt kap.

FRICKER et al. (2004) szerint a fenntarthatóság sikerfaktorai: diverzitás, partnerség és hálózatok, szubszidiaritás és részvétel. A részvétel tehát a fenntarthatóság és a demokrácia elveinek összefüggésében jelenik meg az európai és a hazai szabályozásban.

Mindenképp meg kell jegyezni, hogy a részvétel önmagában még nem elegendő a fenntarthatósághoz. Az egyszeri akciókban sokkal többen, sokkal sokrétűbben vesznek részt, mint a fenntartásban (működtetésben). A finansziális és emberi erőforrás alapokat gyakran be sem tervezzük, nem jelezzük előre, illetve annak rendszerét nem tervezzük meg. A lelkesedést nehezebb fenntartani hosszú távon, nem is annyira látványos, így politikai tőkeereje is sokkal alacsonyabb. E téren egy nagy szakadék van a sikeresen megvalósított és jól reprezentálható, valamint a sikeresen fenntartott beruházások között, mert a látványos, nagy projektek általában nagy fenntartási költségeket is igényelnek.

Összegzés: Az ökológia és a társadalomtudományok a XX. század végére ismét egymásra találtak és az ökoszociális mozgalmakban egyesültek. A gondolatot globális szinten a fenntartható fejlesztés fogalma integrálta.

2. ábra Környezettudatosság és társadalmi integráció (Utcabútor készítés, Mátyás tér 2006. december)

3.3 TÖRTÉNETI HÁTTÉR

3.3.1 A társadalmi részvétel kialakulása és elterjedése

A mai KRAT gyökereit egyértelműen az angolszász polgári demokráciákban kell keresni. Bár az Amerikai Egyesült Államok a függetlenség kivívásáért sokáig harcot vívott Angliával, a polgári demokráciát mégiscsak onnan importálta. Amikor az USA második elnöke, Thomas Jefferson (aki egyébként építész volt) a XVIII-XIX. század fordulóján kijelentette, hogy „egy döntés által érintett emberek csoportját be kell vonni a döntéshozatalba” (LUKOVICH 1997), a britteknél már hagyománya volt a részvételnek. Az európai angolszász demokráciában ugyanis a helyi közösségek, érdekcsoportok hagyományos eszköze a tiltakozás és az együttműködés egyaránt, amelyet néha egyszerre is alkalmaznak.

A mai participációs elméletek és mozgalmak mégis az USA-ban indultak meg a II. világháborút követően. A gazdasági versenyben hatalmas előnyt szerzett, viszonylag kevés veszteséget szenvedett óriásállam nyertesként, rengeteg erőforrása és a növekvő szellemi potenciálja segítségével gyors növekedésnek indult. Az ötvenes évek konjunktúrája következtében rengeteg gyermek született, akik a hatvanas évek végére erős, nagy létszámú, változást sürgető réteggé formálódtak. A fekete egyenlőségi mozgalmak, a háborúellenesség és a környezetszennyezés szintén új alternatívák felállítását sürgette az élet minden terén. Emil Durkheim hatására a közösségfejlesztés (vagy községfejlesztés – community development) fogalmának egyszerű átalakításával már az 1950-es években népszerű koncepcióvá vált a közösség-alapú fejlesztés (community-based development). Az ötvenes-hatvanas években a városi és vidéki területeken egyaránt megjelent, de a hetvenes évektől meginduló erős városodás következtében egyre inkább a vidéki területekre koncentrálódott az irányzat tevékenysége. (TEVES 2000)

A tervezésben a participáció felé az első jelentős lépésnek Paul DAVIDOFF (1965) munkáját tekinthetjük. Álláspontja szerint a tervezés rendszerének radikálisan meg kellene változnia. Javasolta, hogy a központosított bürokrácia helyett, ahol a technikailag képzett tervezők unitárius terveket előírják a polgároknak, *eredményérdekelte* helyi csoportok készítsék el saját terveket profi tervezők segítségével. Eszerint lenne terve a boltosoknak, az időseknek, egyedülálló anyáknak stb. A tervezők közvetítőkként működnének közre a különböző elképzelések összehangolásában egy jogszerű folyamat során.

Bár a tervezési rendszert nem sikerült megváltoztatni, az oktatásra termékenyítően hatottak Davidoff gondolatai, átalakítva a tervezők önmaguk szerepéről alkotott addigi képét. A gondolatot Nagy-Britanniában is átvették, ahol a Királyi Várostervezési Intézet (Royal Town Planning Institute) tervezési segély létrehozását kezdeményezte, amely által a helyi csoportok tanácsokat kaphatnak a profi tervezőktől, hogy jelenítsék meg véleményüket a tervezési folyamat során. A Közösségi Műszaki Segélyközpontok (Community Technical Aid Centre – CTAC) létrehozásával így egy tervezési alternatíva jött létre: a közösségi építészetbe korlátozott számban cégeket vontak be. A CTAC biztosította az építész, a tájépítész, a tervezőt (planner) és a grafikus. Olyan csoportokkal foglalkoztak, amelyek hagyományosan nem értek hozzá a tervezéstechnikai és szakmai tudáshoz. (ROCK 1989)

WARBUTON (2004) megállapítása szerint az 1960-as évek Nagy-Britanniájában a közösségfejlődést a demokratikus fejlődés és az ideológiai elvek változása mellett egyéb hatások is befolyásolták:

- a jóléti államban a folytonosan növekvő életszínvonal és a szegénység között érzékelhető szakadék mélyülése
- a városi közbiztonság romlása, növekvő bűnözés
- a közösségi szolgáltatások sikertelen működtetése
- az emberjogi és feminista mozgalmak terjedése

(A rendszerváltás óta hazánkban e tendenciák szintén érzékelhetőek.)

A participatív tervezés történetében mérföldkő volt az 1969-es év. Megszületett a Skeffington jelentés (SKEFFINGTON 1969), amely rámutat a szakmai tervezés (a bizalom és a célorientáltság) valamint a radikális közösségerősödés együttes fejlődésére. Már ez a jelentés is felhívja a figyelmet arra, hogy az egy csoporthoz sem tartozóknak is biztosítani kell a részvételt, informálással, párbeszédnek ösztönzésével, a hatalomra való ráhatással. Hatására az UK-ban a kormány által szponzorált nemzeti Community Development Projects (CDP) programot indították be. A tájhasználat tervezésének rendszere különböző gyökerekből táplálkozik. Szintén 1969-ben jelent meg Arnstein cikke (ARNSTEIN 1969), melyben megalkotta a részvételi tervezés kategóriáit a bevonás mértékének értékelésével (később részletezem).

Az 1970-es évektől kezdve a társadalmi részvétel gondolata gyorsan népszerűsödött és az egész világon igyekeztek a tervezésbe integrálni. A szemlélet előretörésében nagy szerepet játszott, hogy a participáció gondolatát az ENSZ is felvállalta. A növekedés határai (Limits of Growth) című munkájában Meadows et al. megállapítják, hogy a globális környezeti rendszerek erőforrásai korlátozottak, az emberi ipar és népesség növekedése fenntarthatatlan. Az 1972-es Stockholmi ENSZ-konferencia (UN Conference on the Human Environment – UNCHE) döntött az első világméretű környezetvédelmi programról. Ugyanebben az évben az Európai Közösség Rómában kijelenti, hogy a gazdasági növekedés célja az életkörülmények különbségeinek csökkentése, a növekedés csak valamennyi társadalmi partner részvételével valósulhat meg, egyben kiáll a környezet megóvása, mint érték mellett.

Ezt követte az IUCN által kezdeményezett World Conservation Strategy 1980-ban, amely a környezeti problémákhoz igazodó hosszútávú erőfeszítéseket szorgalmazott és javasolta a környezeti és a fejlesztési nézőpontok integrációját. 1983-ban a Brandt Commission a nemzetközi fejlődésről és észak-dél egyenlőtlenségéről készített jelentést, majd a következő nagy lépést a Brundtland-jelentés hozta 1987-ben. Utóbbi leszögezi:

„A jog önmagában nem képes képviselni a közösségi érdekeket. Mindenek előtt szükséges ellátni a közösségeket olyan tudással és képességekkel, amelyek nagy mértékű társadalmi részvételt tesznek lehetővé a környezetre ható döntéshozatalban. Ez leginkább az olyan források kezelésének decentralizálásával biztosítható, amelyekről a helyi közösségek függnek, és ezáltal a közösségek egy hatékony módot kapnak e források használatára. Ugyancsak szükséges az állampolgári kezdeményezések elősegítése, az emberek önszerveződésének támogatása, valamint a helyi demokrácia erősítése.” (World Commission on Environment and Development, 1987, p63).

A Riói konferencia (United Nations Conference on Environment and Development – UNCED) Earth Summit-ként ismert fórumán a mintegy 100 csatlakozó ország aláírta az Agenda 21-et, ami a közösségi részvételt (public and community participation) minden elkövetkező fenntartható fejlesztési program kulcselemévé tette (UNCED 1992, 72. oldal). Az összefonódó környezetügy és emberi jogok nemzetközi megállapodásai alapozzák meg a társadalmi részvétel jogosságát és szükségességét a tervezésben és döntéshozatalban. Ahogy ezt az UNCED kinyilvánítja:

„Minden embernek alapvető joga a szabadság, az egyenlőség és az egyenlő feltételek az élethez és a minőségi környezethez, amely lehetővé teszi az emberhez méltó életet és jóllétet, és komoly felelősséget teremt a környezet védelmére és javítására a jelen és a jövő generációk számára.”

A fejlett országok nyitásával párhuzamosan az ötvenes-hatvanas években Afrika, Ázsia és Latin-Amerika számos országában politikai változások mentek végbe, amelyek decentralizációhoz, a hagyományos hierarchia feloldódásához vezettek. A központi hatalom eszközei meggyengültek (JONES 1990). Az üres szerepeket köztes szervezetek (PO-k: gazdasági csoportok, női csoportok, valamint civil, vallási, etnikai, kulturális NGO-k) vették át. A 80-as évektől e földrészek a gazdasági nehézségek miatt a vidékfejlesztésre szánt állami támogatásokat megnyirbálták. A hiány nemzetközi támogató szervezetek bankkölcsön vagy segély formájában községfejlesztési (community development) programokat segítettek, rendszerint e fent említett köztes szervezeteken keresztül (TEVES 2000). A nemzetközi folyamatok nagy szerepet játszottak a nemzetközi civil szervezetek térnyerésében és megerősödésében, ugyanakkor e területek „kísérleti terepként”

szolgáltak a participációs tervekhez és fejlesztésekhez. Indiában például 1990-ben már 15-20 000 NGO vett részt a vidékfejlesztésben (ADOLPH 1999). Az 1990-es évek óta Európa nyugati felében (pl. Nagy-Britanniában) is újra megfigyelhető egy erős és határozott hangsúlyeltolódás a társadalmi és közösségi részvétel felé (WARBURTON 2004.)

Az idő változásával a közösségi részvétel fogalma is átalakult. WEBLER és TULER (2001) megállapítja, hogy korábban a közösségi részvételen a közösségi meghallgatásokon való felszólalást, a szavazást vagy egy társadalmi mozgalomban való tagságot értették. „Manapság a 'közösségi részvétel' azon különböző eljárásokra vonatkozik, amelyek lehetővé teszik a közösség különböző tagjainak, hogy aktív résztvevői lehessenek a kijelölendő politikai irányvonalakról szóló vitáknak, vagy némely esetekben maguknak a döntéshozataloknak. Az eljárások megengedik a közösség tagjainak, hogy hallassák hangjukat, gyakorolják befolyásukat.” A közösségi részvétel tehát az alapvető demokratikus jogok (szólásszabadság, egyesülés szabadsága, szavazati jog) gyakorlása felől az aktív és közvetlen döntéshozatal felé tendál.

Összegzés: Az 1970-es évektől kezdve az egész világra kiterjedő demokratizálódás folyamata a részvétel lehetőségét megteremtette. Az 1990-es évektől a fenntartható fejlesztés alapvető célkitűzésévé vált a közösségek tudásának és képességeinek fejlesztése a döntéshozatalban való részvétel érdekében.

3.3.2 A tájtervezés a XX. században

Az USA-ban a tájtervezés Frederick Law Olmstead (1822-1903) munkássága, azaz a tájépítészet kezdete óta folyamatosan jelen van. Kezdetben inkább az építészeti és esztétikai megközelítés volt a meghatározó, bár Olmstead génuszát mutatja, hogy már a XIX. században rendszerelvű táji rendszert hozott létre (Emerald Necklace) és szerepet játszott a nemzeti parkok megalakulásában (pl. Yosemite Park). A két világégés után, az 1960-as években a természetközpontúság vált jellemzővé (ebben nagy szerepet játszott Ian McHargh: Design with Nature című munkája). Az évtized végén betörő mozgalmak a tájépítészeti tervezésre is hatnak. A társadalmi mozgalmak hatására megjelenő participatív tervezés gondolatának fellendülésekor (a 70-es években) hatalmas mértékben megnőtt a geográfia és a szociológia részvétele a hagyományos tervezési területeken. A vezető diszciplínák azonban továbbra is a várostervezés, építészet és tájépítészet maradt (MARSH 1983).

Európában az 1960-as években fellendülő tájtervezés az 1970-es években tovább erősödött, ám a korábbi technokrata jelleg ellenpólusába váltott át. Teret hódított az ökológia fogalma, a természet felértékelődött, elterjedtek a KHV-k, szaporodtak a természetvédelmi területek, a nemzeti parkok. A táj mint anyagforrás helyett a táj kísérleti tereppé és társadalmi forrássá vált. A város és a vidék között kialakuló szakadék miatt a tájépítészet nem találta helyét. Az ideológia a vidékhez kötődött, a munkaterület a városhoz. A természeti táj „nyelvét” alkalmazták a kultúrtájra is, ami nem bizonyult mindig koherensnek (ANDERSSON, 2004).

A 80-as években a nyugati tájépítészeti tervezés átlendült a város és a városi életforma felé. A korábbi ökológiai kultusz alatt ugyanis az urbánus környezetben gyakorlatilag elvesztette kompetenciáját, miközben az építészek teret foglaltak a hagyományos tájépítészeti területeken. A 90-es években megint a nagy léptékű tájtervezés kezdett népszerűvé válni, de a korábban említett város-táj szerkezeti összemosódás miatt már nem a természet, hanem a települési struktúrák, a városkörnyék váltak céterületté. Az urbanistákkal szemben előnyként jelentkezett az olyan új városépítészeti kihívások, jelenségek hatásainak jobb ismerete, mint például az üvegházhatás. Olyan kulcsszavak kezdték vezérelni a településtervezést, mint a fejlődési folyamat, ökológia, terekben gondolkodás, fenntarthatóság – amelyek új mozgásteret és megbízásokat hoztak. A fenntartható város, a táji kapcsolat fontosságának felismerése a várostervezéssel szoros együttműködést eredményezett. A tájépítészet képes az idővel dolgozni, ezzel a képességgel jelennek meg a várostervezésben ma. Az összemosódó város-táj probléma feloldására született meg Angliában a „landscape urbanism” fogalma, amely kifejezés ma általánosan használt az amerikai és

nyugat-európai iskolákban. A korszerű területi tervezésnek tehát minden eddiginél jobban kell integrálnia a tájtervezést és az urbanisztikát.

A nemzetközi változások hatottak a tervezői gondolkodásmódra is. Új módszerek születtek, mint pl. a kapacitástervezés, amely – igaz álcázva – sokat lendített a „bennszülött” tervezési hagyományokon, illetve a közgazdaságtan és ökológia területén végzett kutatásokban. (MARSHALL 1996). A kilencvenes évekre a fenntarthatóság, a környezeti felelősség integrálódott a jogalkotói, hatósági és egyéb szervezeti szintekbe. A „környezet”, a „fenntarthatóság” divatos fogalmakká váltak. Az évtized közepén egy erős kísértést jelentett a „környezeti tervezés (environmental planning)” fogalmának bevezetése, mert a brit és az európai tervezés körvonalazhatóbb és szükségszerűbb formának tartotta, mint a tájtervezést (pontosabban a tájhasználat tervezését azaz a tájrendezést, területrendezést – land use planning). Egyes észak-európai országokban (Hollandia, Németország) ez már létezett korábban is a fizikai és térbeli tervezés (physical vagy spatial planning) szinonímjaként. A környezeti tervezés fogalom valóban egyértelműbben kapcsolódik a környezeti demokrácia és a fenntartható fejlesztés fogalomrendszeréhez (természeti, gazdasági, társadalmi környezet), ugyanakkor épp az egyszerűsége miatt a táj fogalom integratív jellege, a három környezettípus komplex kapcsolatrendszerének fontossága szenvedhet csorbát.

Összegzés: a részvételi módszerek alkalmazása a táj- és területi tervezésben az 1970-es években szintén megjelent, de átfogó, meghatározó irányzattá nem vált, nem is integrálódott a módszertanba. A nagy léptékű tervezés népszerűsége nőtt, a tájtervezés és az urbanisztika határai összemosódtak. Az 1990-es évektől a fenntarthatóság és a környezeti felelősség kezdi meghatározni a tervezést, ami a részvétel fontosságát erősítheti.

3.3.3 Európai területiség az ezredfordulón

Egyes – többnyire amerikai tapasztalatokkal rendelkező – elemzők az unióban **feloldódó nemzetállamok** vízióját vetítik elének. Elképzelésük szerint a területileg egységes nemzet ideája helyett, az egyéb közösségsszervező erők mentén alakuló régiók hálózata jön létre. Az EU regionalizmust erősen ösztönző politikája ennek valós alapot ad. Alapvető kérdés azonban, hogy mi az a szervező erő, ami egyes régiókat összefűz. Talán a leghangsúlyosabb dimenzió e sokrétű kérdésben e szervezőerő térrel való kapcsolata. Minél kevésbé területi alapon, térbeli kapcsolatokon keresztül valósul meg egy új közösségi rendszer, annál valószínűbb, hogy e közösségek egymástól területileg elszigetelten jönnek létre. E folyamat valószínűsége az új dimenzió, a virtuális tér megjelenésével jelentősen megnőtt.

A területileg **nem összefüggő térségek** számos fejlesztési kérdést vetnek fel. Bár egy informatikára alapozott közösség számos feladatot meg tud oldani, ami ezelőtt nem a virtuális, hanem a valós térben zajlott (kereskedelem, szavazás, oktatás, társasági élet stb.), ám bármilyen utópisztikus rendszert képzelünk el, bizonyos területhez kötött tevékenységek meg kell, hogy maradjanak. Amennyiben ezek lokális fejlesztéssel megoldhatók (pl. hulladékéltelvezés, szennyvízkezelés) nincs gond. Ám bizonyos nagyberuházások esetén jelentős érdekkonfliktusok keletkezhetnek (pl. jelentős ipari beruházások), vagy egyeztetési problémák léphetnek fel, a – jobbára szintén a közös büdzsét terhelő – vonalas létesítmények fejlesztésénél, fenntartásánál.

További dilemmát okoz a helyi gazdasági, politikai, kulturális közös értékrend alapján szerveződő „hálózatállamok” táji kötődése. A technikai fejlődés során a természettől függetlenedő társadalmak értékrendjében, kapcsolataiban a területi kötődések egyre hátrább szorulnak. A határok már rég nem természeti határok (pl. vízgyűjtő terület) mentén húzódnak. Ebből eddig is számos konfliktus adódott, gondoljunk csak a dunai vagy a drávai tervezett síkvidéki vízerőművek körül újra meg újra fellángoló vitákra, a tiszai ciánszennyezésre stb. Végletes esetben előfordulhat, hogy az erőforrásokban gazdag, érdekérvényesítésben másokat felülmúló, ezáltal sajátos érdekekkel és értékrenddel bíró térségek létrehozna egy saját hálózatot, míg a rosszabb adottságokkal

rendelkezők egy másik hálózatba tömörülnek. A **kétsebességes Európa** gondolata is erre a fejlődési tendenciára utal.

A technika fejlődése és a határok felbomlása együttesen indukálja a mobilitás igényének erősödését. Ugyanakkor lehetővé teszi, hogy rövidebb idő alatt nagyobb távolságokat kényelmesen tegyünk meg. E fejlődés számos, a területfejlesztést főleg települési oldalról megközelítő gondolkodásban²¹ új európai térstruktúrának gondolatát szülte meg. A mobilitás, a mozgás a közlekedés hangsúlyosabbá válását eredményezi, a társadalom koncentrációját indukálja, ugyanakkor léptékváltást is eredményez. Az elképzelés ellentmond az EU vidékfejlesztési törekvéseinek és talán még a regionalizmus elvének is. Alapvetően ezt a tendenciózus döntést majd az Európai Közösség további politikája fogja eldönteni. Számunkra mindenképp egy decentralista irány lenne kedvezőbb – tekintettel országunk méretére és a magyarság szórvány jellegére.

A **mobilitás** döntően befolyásolja a területfejlesztés lehetőségeit, tervezési eszköztárát is. Általánosan elmondható, hogy a mobilitás növekedésével nő az infrastruktúra kiszámíthatatlansági faktora. A tervezhetőség így csökken, ami nagyobb biztonsági tartalékok betervezését eredményezi. Így könnyen fölösleges, túlzott befektetések, kihasználatlan kapacitások jönnek létre. Legfőbb tervezői kihívás tehát a mobilitás által keltett, megnövekedett kilengések kompenzálása. Ugyancsak gond lehet a mobilitásból következő rövidtávú érdekeltség, ami az új építmények rossz minőségéhez, ezáltal állagleromlásához, fizikai és erkölcsi amortizációjához vezethet, tovább gyorsítva az ingatlanok elértéktelenedését. A környezet rekonstrukciója pedig jelentős terheket ró a társadalom egészére úgy, hogy az ingatlanból származó profit legtöbbször nem az adott közösséghez folyik be.²² Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a „Vén Európa” mobilitása messze elmarad „gyermekétől”, az USA-tól. A magasan kvalifikált, speciális képzettséggel rendelkezőkön kívül az európaiak a határok megnyitása óta sem hagyták el hazájukat. Az összes mobilitás aránya csak 2% körül van²³.

A jövőbeni mobilitás nagyban függ a társadalom alkalmazkodóképességétől és az alkalmazkodás szándékától vagy kényszerétől, ami jelentősen függ attól, hogyan változik a jövőben a források (pl. nyersanyag, energia) aránya és milyen irányban fejlődik a technika, elsősorban az informatika. Amennyiben ugyanis nagy mértékűvé és kellően biztonságossá válik a virtuális kommunikáció, számos területi beruházás válik alacsony kihasználtságúvá vagy egyenesen fölöslegessé.²⁴ Egy ilyen jövőkép esetén igen valószínű, hogy a közeljövőben alapvetően megváltozik a térhez, a területiséghez való viszonyunk, a tájról alkotott képünk és foglmaink.

Összegzés: a területi funkciók egy részének térbelisége megszűnik, virtuálissá válik. A nemzetállamok szerepe visszaszorul, a tértől független szerveződések, illetve nem összefüggő térségek jöhetnek létre. Az egyenlőtlenségek nőhetnek, csoportosulhatnak (kontinentális szegregáció). A mobilitás növekedésével erősödhet a rövidtávú érdekeltség, nőhet a térségi folyamatok átalakulása, az alkalmazkodóképesség szükségessége.

²¹ Wiel Arets holland építész Európa-utópiája a települések fejlődésében határozott további településközpontozást képzel el, megalopoliszok kialakulását, melyek között gyorsvasutak szállítják az embereket és járműveket. Ebben az esetben a koncentráció és a mobilitás növekedése a tájtipusok erős szétválását eredményezi. „Európa új térképére van szükségünk!” Octogon 2003/3. 59-61. o.

²² A multinacionális cégek működését ezért nevezhetjük újkori nomadizmusnak. Számos azonosságot fedezhetünk fel ugyanis például a kalandozó magyarok és egy-egy cég tevékenysége között. Korunk „nehézlovasságát” pedig még nem találtuk föl.

²³ Forrás: Gazdag Ferenc Európa klub 2004. február 17. Kossuth rádió

²⁴ Gondoljunk csak arra, milyen lehet a jövő egyeteme és a hozzá tartozó infrastruktúra egy 100%-ban távoktatásos módszer alkalmazása esetén. Nincs szükség nagy előadótermekre, alacsonyabb kapacitással működhet az elektromos hálózat, a csatornarendszer stb.

3.3.4 A területi tervezés rendszere Magyarországon

A magyar területiség szervezését az államiság kezdete óta a Szent István által létrehozott **vármegye rendszer** határozta meg. Bár időszakosan voltak módosítások a megszállások idején, de az elnyomás megszűntével a megyerendszer visszaállt. Nem véletlen, hogy a rendszerváltás után az EU által diktált regionalizmus szintén a megyék területi szerkezete alapján születtek meg. A **feudalizmus** európai viszonylatban a monarchiába ágyazva igen sokáig megmaradt. Bár a polgárosodás megindult a XIX. században, kibontakozni, igazán intézményesülni nem tudott. A folyamatot a két világháború meg-megszakította, majd a szocializmus teljesen eltörölte, de a feudalizmus öröksége vidéken egészen a 1960-as évekig tartotta magát a falusi gazdálkodási és működési rendben, a népszokásokban.

A máig kiható történelmi hatások közül a legnagyobb területi sokkot a **trianoni** diktátum jelentette, amely az országot gyakorlatilag működőképtelenné tette, a forrásaitól, kialakult infrastruktúrájától és természetes táji rendszerétől megfosztotta. Teleki Pál a kor kialakuló tájelméletét²⁵ ugyan érvként használta, de a döntést nem befolyásolhatta. Magyary Zoltán regionális közigazgatás-szervezési elmélete szintén nem terjedt el, bár a geográfusokra az oktatáson keresztül hatott. A **szocializmus** igyekezett a korábbi rendszert teljesen átalakítani, de a megyerendszerhez nem nyúlt. A felülről koordinált, tisztán egyirányú tervgazdálkodás (lásd. Tervezési elméletek és módszerek c. fejezet), a vertikális együttműködés nem támogatta, az alulról jövő kezdeményezések pedig elképzelhetetlenek voltak. A fejlesztéseket az ideológia és a szovjet minta határozta meg, az ipar fejlesztése, a nagyüzemi gazdálkodás és a mennyiségi elv volt az uralkodó. A kényszerűen összezsúfolt települések, a nagyobb városok és a kistelepülések erős alá-fölérendeltsége és az egyenlőtlen forrás- és funkcióellátáson keresztül az elszorvasztás volt jellemző a térségi- és településpolitikára. A társadalom erősen átrétegződött, a városodás gyors mértékét csak részlegesen követte a városiasodás.

A **rendszerváltás** gyökeres változásokat hozott a élet minden terén. A területfejlesztésben az 1990-es években a területi kiegyenlítés, az egyenlőtlenségek mérséklése, az új intézményrendszer kiépítése, a Budapest-központúság csökkentése volt az elsődleges cél. Központi fejlesztési területté vált a fizikai infrastruktúra fejlesztése (út, vezetékes víz, földgáz, szennyvíz, elektromos energia, távközlés-telekommunikáció). Az évtized vége felé az innováció fontossága megnőtt. A fejlesztések a még mindig polarizált országban a források szűkössége miatt egyenlőtlenül zajlottak, ami a regionális különbségeket erősítette. Az 1989 utáni hazai területfejlesztés alapvető dokumentuma az 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről (Tftv), az Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK), de ugyanakkor meghatározó szerep jut az újabb keletű, európai példák alapján kidolgozott Nemzeti Fejlesztési (NFT) tervnek is. A területi tervezés talán **legsajátosabb jellemzője** a Tftv-ből fakad. A területfejlesztés és a területrendezés erősen különválasztja, így a tervezés is két határozott viszonylag különálló vonalon folyik.

Az OTK kimondja, hogy a területfejlesztés nagyságrendi alapja a **kistérség** (NUTS4 régió). Ez a lépték ideális a táji adottságokra alapozott fejlesztésekhez. A kistérségek önszerveződése egyelőre még gyerekcipőben jár. Nagy gond, hogy az ún. statisztikai térségeket a működés érdekében kénytelen volt létrehozni az ország, mielőtt az alulról jövő kezdeményezések alapján szervesen létrejöttek volna az önkéntes társulások. A kettősség miatt az átfedések, illetve a valós igények és a bürokratikus rendszer közötti különbségek zavart okozhatnak. Joggal hihetjük azonban, hogy kellő mozgástér esetén az egészséges és rugalmas kistérségek jól működő hálózata le fogja fedni az ország egészét. A gyakorlat mind a statisztikai, mind az önkéntes kistérségek kialakulásakor azt mutatja, hogy területileg nagyrészt a megyék korábbi részegységei, a járásek születtek újra. Ugyancsak nehézséget okoz, nagyobb települések (megyei, járási központok) és az

²⁵ Az ökológia elterjedésével egyre elismertebbé vált az a gondolat, hogy az emberi rendszerek sokkal jobban, hatékonyabban és fenntarthatóbban működnek, ha azok térbeli szerkezetét a táji adottságok alapján szervezzük. Ilyen volt például Nagy-Magyarország vízgyűjtő alapján szerveződő és működő rendszere.

ezekkel egy táji egységbe tartozó kistelepülések viszonya, a demokrácia egyensúlyának megtalálása. A térségi kommunikációra, mint sokminden másra, árnyékot vet a fent említett öröksége szocializmus öröksége.

Az első **nemzeti fejlesztési terv** öt operatív programon keresztül vetítette elének Magyarország jövőképét, és az életminőséget, mint kulcskifejezést tűzte a zászlajára. A környezetvédelem és az infrastruktúra fejlesztése – első látásra talán meglepő – egy operatív programba került. A regionális fejlesztés önálló programként szerepelt, tükrözve az EU regionalitásra alapozott területi politikáját. Azzal, hogy külön pt-t kapott a agrár- és vidékfejlesztés, a vidékfejlesztés végérvényesen beragadt az agráriumba, holott a rendszerében regionális fejlesztéshez sokkal közelebb áll. A fejlesztéssel kapcsolatban még ma is gondot jelent a felkészületlenség, ami pl. a PHARE támogatások elosztásakor mutatkozott meg²⁶.

Az ezredforduló Magyarországon jelentős **súlyponteltolódások** is jelentkeztek, emellett a régi egyenlőtlenségek néhol tovább erősödnek. A jelenséget a térségi politika és a befektetői beavatkozások mellett a lakosság mobilitási hajlandósága is befolyásolja. A magyarok mobilitása viszonylag alacsony, ezt a hazai folyamatok és az uniós „kapunyitás” egyaránt igazolta. Az alacsony mozgást alapvetően határozza meg a magántulajdonban levő ingatlanok magas aránya²⁷ és a nagy területi ingatlanár különbségek. A mobilitás így részlegesen jelenik meg, ami ritkán felel meg a területfejlesztés hosszú távú elképzeléseinek. Az értelmiség és a vagyonos polgárság a nagyvárosokból falvakba költözik. Életformáját azonban, sőt városhoz kötődését (pl. munkahely) megtartja. Ezzel a falvak túlzott, szervetlen fejlődését, a városok belső részeinek sorvadását és az infrastruktúra túlterhelését okozza. A városokba külföldiek, romák, a volt, tönkrement bányá- és ipari városok munkásai és a falvak reményvesztett parasztjai (agrárproletárjai?) költöznek, akik gyökértelenségük és anyagi-szociális nehézségeik miatt tovább gyorsítják a város szlömösödését.

A területfejlesztésben politikai gyengeség tapasztalható: a **befektetői érdekek** kiszolgálása dominál, ez pedig az egyenlőtlenségek további növekedését eredményezi. A pénz ugyanis oda megy, ahol már van. Az e szemléletnek alávetett fejlesztési tendenciák a nyugati és a központi térségeknek kedveznek. A befektetői érdekek erősödését tovább segítette, hogy az Önkormányzati Törvény a települési szintnek túlzott döntési jogkört adott, de forrásokat nem biztosított mellé, sőt a rendszerváltás óta folyamatos forráselvonás tapasztalható a központi kormányzat javára.

A decentralizáció csak elvben létezik, az új OTK és NFT pedig már nyíltan vállalja Budapest centrális törekvéseit a korábbi kiegyenlítő szándékokkal szemben. A szocializmus visszahatása, a **centralizáció erősödése** tapasztalható. A gyakorlatban azonban még mindig csak a Budapestről induló autópályák épülnek. A fejlesztési pénzek jelentős százaléka megy el a területfejlesztési „biztos megoldásnak” tartott utak, autópályák fejlesztésére. A rövidtávon valóban gazdaságélénkítő, munkahelyteremtő, látványos (= politikailag előnyös) útépitések és a hozzájuk csatlakozó zöldmezős beruházások lassan tönkretesznek egyik legnagyobb potenciális erőforrásunkat, környezetünket. Ugyanakkor a tömegközlekedés elsorvad, köztudott, milyen válságos helyzetben van a MÁV, a VOLÁN és a BKV. E folyamatok az európai tendenciákkal ellentétesek. Ott ugyanis az utóbbi években jelentős beruházások történtek a tömegközlekedés, különösen a kötöttpályás közlekedési módok fejlesztésére (lásd feljebb).

A mindenkori kormánynak nincs igazán megfelelő, hatékony decentralizációs stratégiája, vidékpolitikája. Nincs elképzelésük, mi lesz az elmaradott régiók mezőgazdasági dolgozóival, kisközségeivel. A vidékfejlesztés romantikus álmokat kerget²⁸, nem jut túl az agrárszektor szegmenseinek bővítésén, nem alakít ki határozottan, szerkezetileg megújult vidéki létet.

²⁶ A PHARE támogatások első körben, viszonylag szigorú feltételekkel meghirdetett pályázatára kevesen adtak be a pályázatot. A második, majd harmadik körben már sokkal szélesebb volt a nyertesek köre, de a bennragadt pénzeket még így is nehezen tudták kiosztani. A pánik miatt egyértelműen irreális pályázatok is jelentős összegekhez jutottak. E pénzek hatékony fejlesztő hatása erősen megkérdőjelezhető.

²⁷ A szocializmusban az ingatlan volt szinte az egyetlen befektetési lehetőség, a rendszerváltás után pedig olcsón jutottak a bérlakásban élők saját (bár általában leromlott) ingatlanhoz. Mindemellett a mai létbizonytalanságban a „saját fedél” nyújt biztonságerzetet, annak ellenére, hogy sokan ezt csak hitel segítségével tudják biztosítani.

²⁸ Jellemző példa erre, hogy a szakminisztérium vidékfejlesztésért felelős szakemberei pl. az erdei termékek gyűjtését és feldolgozását, vagy fűzfavessző bútorkészítést említik megoldásnak. Ugyanakkor nem látszik kapcsolat

Összegzés: Magyarországon a feudalizmus maradványai, a szocializmus, a kapitalizmus és az „új gazdaság” egyszerre vannak jelen. A regionális szerveződés fejletlen. A befektetői hatások erősek, a kormány és az önkormányzatok ereje korlátozott. A területpolitikában centralizációs visszarendeződés figyelhető meg. A vidékfejlesztés nem kellően körvonalazott.

3.3.5 A KRAT előképei Magyarországon

A hazai tájépítészet – az ország viszonylagos elmaradottsága mellett – többnyire lépést tudott tartani a nemzetközi trendekkel. A tájtervezés a nyugati tendenciákkal együtt, az 1960-as években szintén megkezdte térhódítását. Az 1970-es évek mozgalmi hazánkban is, bár kissé átalakulva, de megjelentek. A közösségi részvétel elterjedését azonban gátolta az erősen egyirányú, **felülről irányított rendszer** és a „népi demokrácia” gondolata, amely az alulról építkezést sugallta. A vidéki helyi közösségek felbomlottak, a városokban újak nem alakultak, a közösségi élet mesterségesen szervezett formában működött. Az önkéntesség gyakran csak szavakban nyilvánult meg (szövetkezetek alapítása, kommunista szombat stb.).

A tervezők a nemzetközi áramlatokhoz illeszkedve, a politikai környezet keretein belül próbáltak **a tervekbe újszerű elemeket**, társadalmi szempontokat integrálni. Az eltérő csoportérdekek felismerése és megjelenítésének igénye a rendszerváltás előtti időszakban is több tervben megmutatkozott. A Bélapátfalvai apátság tájrendezési terve (Csemez – Jámbor, 1984) esetében a készítő a társadalmi háttérrel a hagyományos demográfiai adatok feldolgozása mellett érdekkapcsolati rendszerek alapján is igyekeztek feltérképezni. Érdekközösségeket határoltak le a lakás, a termelés, az üdülés és a megtartás (védelem) szempontjából. Vizsgálták az érdekek fizikai, területileg meghatározható formáit, körvonalazták az érdekközösségek szándékait. Kísérletek indultak meg a folyamatos tervezés bevezetésére is, például a KÉE Tájtervezési Tanszéken (Csemez A. – Balogh Á.). Az egyeztetési eljárások során számos nehézség adódott az újszerűség, a rendszer szokatlan gondolatisága, a **meg nem értés** következtében.

A rendszerváltás után a lehetőségek végtelen tárháza jelent meg. A még körvonalazatlan, rugalmas rendszerben és a változásorientált szellemi légkörben számos kísérlet, új tervtípus jelent meg, amelyeknek része volt a közösség bevonása, de nagy részük nem terjedt el. Ilyen volt például a Dunakanyar-Pilis, Dunakeszi-Fót-Göd és Dunakanyar-Vác kistérségekre készített kísérleti terv, egy ún. „struktúraterv”. A 2000 áprilisában indult munkát Pest Megye Önkormányzata a holland DLG és a magyar Quo Vadis Consulting részvételével, holland finanszírozással végezte. A program a kistérségi és a megyei szint között kívánt új tervezési eszközt kialakítani. A tervezés folyamata rávilágított, hogy a **hazai szervezeti mechanizmusok** adottságai között csak mértékkel lehet átvenni más országok módszereit.

Összegzés: Magyarországon az 1970-es évektől, majd a rendszerváltás után a tervezők igyekeztek a részvételi módszereket integrálni a hazai sajátságok, a „topdown” struktúra és az újszerűség számos nehézsége ellenére.

pl. a pénzgazdálkodásért, a turisztikáért, szállításért, feldolgozóiparért, kereskedelemért stb. felelős minisztériummal, így ez a vidéki lakosságnak a következőt sugallja: „próbálkozzunk, majd csak megélünk valahogy!”

3.4 SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI HÁTTÉR

A partícipatív tervezés során a csoportok kezelése, rejtett kapcsolataik, valamint interpeszonális és területi kötődéseik feltárása szociológiai, szociálpszichológiai háttérrel igényel. Mivel nem vagyok szociológus, pszichológus, az ilyen jellegű szükséges kutatásokat a területi tervezés és az említett két tudományterület határán végeztem. A területiséghez kapcsolódva azt vizsgáltam, hogy viszonyul a társadalom a térhez, milyen kapcsolatban van vele. A teret jelen helyzetben tágan, fizikai és mentális értelemben, együttesen kell értelmezni. Szükséges továbbá a tervezés szempontjából a tervezők és a résztvevők viszonyának feltárása is.

3.4.1 A tér és a társadalom kapcsolatváltozása

A táj számos értelemben a közösségi lét, a társadalom együttes megnyilvánulásainak színtere a köztérrel kezdve a nemzeti parkokig. Hogyan alakult e tér és a társadalom viszonya? Miért fontos ma a részvétel a tér tervezésében? Milyen változások, új jelenségek teszik fokozottan szükségessé a partícipációt?

Az emberi társadalmi folyamatok térbeli jelenségek (mindig térben jelenik meg, abban értelmezhető): a földfelszín területeit foglalják el, és e régiókon belül vagy között anyagi forrásokat mozgatnak, az emberek találkoznak egymással és információt cserélnek. HILLIER és HANSON (1984) szerint a tér nem csak a létezést szolgálja, hanem határozott formákat alkot és ezt két szempontból teszi: az embereket egymáshoz fűződő viszonyaikból fakadó térbe szervezi kisebb-nagyobb tömörítéssel és elválasztással, létrehozva a mozgás és találkozás mintázatát, amely a különböző csoportokon belül és között eltérő sűrűségű vagy ritkaságú lehet. Másrészt a teret magát szervezi az azt jelentő épületekkel, határokkal, ösvényekkel, jelekkel, zónákkal stb. úgy, hogy az adott társadalom fizikai miliője szintén határozott mintázatot hoz létre. Mindkét mód határozott és felismerhető térbeli rendet eredményez. A térbeli rend az egyik legszembetűnőbb, legegységesebb jellemző, hogy felismerjük a különböző kulturális különbségek meglétét a társadalmi alakulatok között.

A XXI. század kezdetére a virtuális terek megjelenésével az emberek valós terekhez fűződő viszonya, kötődése jelentősen átalakult. A valós terekben bizonyos bezárkózás figyelhető meg. Az egyén, a család a saját ingatlanán belül, többnyire épületen belül tölti az idejét. A kertépítészetben tapasztalható a növekvő igény az elzárkózásra, a zárt kerítések, sövények létesítésére – a privát szféra lezárására. A tendencia közösségi szinten is jelentkezik a posztmodern kor jellegzetes képződményeinél, a lakóparkoknál: fallal körülvett elit közösség csúcstechnológiával (videokamerák, belépőkártya, ujjlenyomat és retinaellenőrzés stb.) védi magát. Megnőtt a zárt parkok, a lekerített erdők aránya, csökkent a táj bejárhatósága, nőtt a közösségi használatától elzárt fizikai terek aránya (ALMÁSI, 2007). Ugyanakkor a virtuális térben hihetetlen mértékű nyitás jelentkezik (passzív: rádió, TV, video, DVD stb. és aktív: Internet, telefon stb.).

A tér és a társadalom viszonyának átalakulása, a táji kapcsolatok elvesztése nem ezredfordulós jelenség. BRILL (1989) megfogalmazásában: „a közösségi élet irodalma a veszteség irodalma”. A partícipáció egyik alapvető problémája a részvétel kultúrájának alacsony szintje, amit a köztudatban korunk elidegenedésére vezetnek vissza. Ambivalens fejlődésre utal, hogy az individualizmus erősödésével, annak ellenpontjaként széleskörű a közösségi élet gyászolása és a nosztalgia. Ez azt sugallja, hogy a közösségi élet elvesztése a mai társadalom negatív következménye. Azonban De Tocqueville-től kezdve írnak az élet közösségi részének átalakulásáról úgy, mint megszűnésről, veszteségről²⁹. A közélet elvesztésének gondolata tehát már legalább jó száz-százötven évre vezethető vissza, amelyet a „közös tér válsága (crisis of the public realm)” és a „közélet elszegényedése (inpovertishment of public life)” kifejezésekkel írtak le (SITTE 1965, ARENDT 1958). Úgy vélem, a tájépítészet épp e válság reakciójaként született meg.

²⁹ Tocqueville, Alexis Charles-Henri Clérel de (1805-1859) francia politológus, politikus. Műveivel a modern politológia és szociológiai irányzatok előfutára. Akadémiai Kislexikon

A nosztalgia a tervezésben is megmutatkozik: az ún. „Euro-Urbanisták” az USA-ban azt vallják, hogy az európai történelmi városközpontokat kell példának állítani a jól működő közösségi élet és közterek érdekében. (RUDOFISKY 1969, TYRWHITT – SERT – ROGERS 1952). Maga a tájépítészet is értelmezhető e harmónia iránti vágy helyrallításának egyik eszközeként³⁰. A közhelyhez való viszony az elmúlt 300 évben átalakult. A konfliktust nem az „elveszés” vagy az átalakulás ténye okozza, hanem az, hogy nem érzékeljük helyesen, hogy alakult át e viszony. Az ember és az őt körülvevő tér előre nem látható, virtuális dimenziókkal bővült, amelyek e kapcsolat alapvető átértelmezését igénylik. MARSHALL (1996) szerint a globalizáció folyamata több szinten megváltoztatja a tér artikulációját és az infrastruktúra fontosságát. SWYNGEDOUW (1992) értelmezése szerint e folyamat a lokális-territoriális hangsúlyok erősödéséhez vezetett. A globalizáció tehát nem a kapcsolatok elvesztését, hanem azok átrétegződését eredményezi. A hatás-ellenhatás elv alapján a globális értékrend terjedésének hatására **a helyi értékek fontossága megnő**. Az értékek azonban nem csak a Hillier-Hanson-féle értelemben vett helyi térben, hanem a tágran értelmezett infrastruktúrán keresztül, virtuálisan is megmutatkoznak, és ez a hatás kiszámíthatatlanul jelenhet meg a világ bármely táján. Az így fellépő komplex hatás miatt BRILL (1989) három kapcsolattrendszer típust állapít meg a polgárok a közös térhez, a közösségi élethez való viszonyuk alapján: a kapcsolatok polgára, a piaci és szórakozó polgár valamint a családias polgár. A *kapcsolatok polgára* ma inkább megfigyel, az ismereteit vizuálisan szerzi be, míg korábban ez társadalmi érintkezések során történt. A civilizáltság³¹ helyett a személyiség (egy körvonalazható belső élet) lett a kulcsszó. Kialakult a láthatóság és az elszigeteltség modern paradoxona. Mindemellett a társulási hajlandóság megmaradt, csak átalakult: új fizikai formák (pártok, egyesületek, tiltakozó felvonulások stb.) és virtuális eszközök, új kommunikációs csatornák jelentek meg. A *piaci és szórakozó polgár* kiszorul a szabadterekről, utakról, és új teret talál a plazákban, a fedett utcákban és tereken. A szabadtéri programok felülről szervezettek, bár emellett egyes helyeken megmaradt egy „városi falusi” környezethasználati mód³². A *családias polgár* a közösségi viszonyokban a családi viszonyokat „képezi le”. Korunk embere jobban elszakad, függetlenedik a családtól – térben, érdeklődésben, tapasztalatokban, gazdaságilag stb. A nagyobb elszigeteltség tükröződik a közhelyben is. Úgy tűnik, Marx elképzelése a kapitalizmusban erősödő privát életről nem valósult meg³³.

Összegzés: a virtuális tér kialakulásával a területi hatások kiszámíthatósága, értelmezhetősége csökken. A lokalitás értéke megnő, a tájra ható csoportok lehatárolása viszont nehezebbé válik. Az emberek társulási hajlandósága megmaradt, de átrétegződött: a nagyobb lépték felé nyit, a kisebb lépték felé bezárul. A tér és a társadalom kapcsolatának változása, a kötődések és a természeti-kulturális értékek elvesztése hozta létre a tájépítészetet.

³⁰ GIROT (2004) szerint városainknak meg kéne szabadulniuk a látens pasztorális archetípusoktól, melyek korábban a kertváros mozgalmat éltették, ma azonban már káros mértékben ösztönzi a legtöbb városi periférián történő tájfejlesztést.

³¹ Sennett szerint a polgárok kapcsolatainak működőképessége a civilizáltságon (civility) alapul (az angol civility udvariasságot jelent a szótár szerint, de jobb a magyarban is használt „civilizált” szó, mert komplexebb jelentésű, jobban lefedi a fogalmat). Ez az a tulajdonság mely megvédi őket egymástól, és képessé teszi őket, hogy együttműködjenek a közélet politikai és szociális konfliktusainak megoldásában. (SENNETT 1978)

³² Az USA-ban ilyenek a garázsadások (garage sales), a helyi művészeti fesztiválok vagy a tömbház partik. Érdekes, hogy a nyugati „trendi” programokból ezek a programokat nem vettük át. Bár egyre több ilyen kezdeményezés tapasztalható, de ezek leggyakrabban nem a közösségi lét megélését célozzák, hanem pl. turisztikai (pl. kolbásztöltő verseny) vagy reprezentációs (pl. utcabál) jellegűek, és gyakran felülről szerveződnek. Mindez véleményem szerint a polgárosultság alacsony fokára utal.

³³ Karl Marx elmélete szerint a kapitalista társadalmak igyekeznek többet fordítani családjukra és közeli baráti körükre, azaz magánszférájukra, mivel kevesebbet kell foglalkozni a munkával és a termeléssel, melyek a kapitalizmus személytelen szükségletei (Brill 1989). Meg kell még jegyezni, hogy a marxizmus-leninizmus a mi országainkban is ilyen tendenciákat jósolt.

3.4.2 Köztér és privát tér viszonya

A társadalmi kapcsolatok két alapvető formája a közélet (public life) és a magánélet. Ezek hagyományosan jól elválaszthatók, a privát élet személyes, a személy által ellenőrzött, az élet rejtett területe, a család és a barátok köre. Ezzel ellentétben a közélet mindig három karakterelemet egyesít: a közjó figyelembe vétele (a közös javak, a közös haszon érdekében), idegenek általi megfigyeltség elviselése és a másság (eltérő érdekek és szokások) elfogadása. A két szféra kölcsönösen hat egymásra. Az áthatás az idők kezdete óta tapasztalható, hiszen a közerkölcs és közizlés mind ilyen „behatolás” (az építés szabályozásától kezdve az élelmiszerbiztonságon keresztül a házasság korlátaig). Ilyen behatolás volt a könyvnyomtatás megjelenése, a közlekedés és informatika forradalma következtében megjelenő számtalan hatás. A jelenség alapkonceptiója, hogy az egyén tetteinek a közösségre ható kockázatai vannak, ezért az ilyen intézkedések, behatolások általában védelmi jellegűek, amelyek jó esetben a közösséget (és ezen keresztül az egyént), és nem a hatalom birtokosait védik.

A köz- és a privát tér összemosódása egyre nagyobb mértéket ölt. A „benyomulás” (intrusion) mindkét irányban érzékelhető. A közszféra benyomulását a tudományos-fantasztikus irodalom többször feldolgozta az „1984”-től a „Különvélemény”-ig, ami azt bizonyítja, hogy a jelenség nem társadalmi rendszertől függ. A jelenség korunkban a „kukkoló show”-kban teljesedik ki, ahol – látszólag – a legtagabb közösség léphet be valaki legbensőségesebb magánéletébe.

A magánszféra behatolása a közösségi terekbe ma leginkább a gazdasági fejlesztések során érzékelhető. A helyi fejlesztések kikerültek a központi ellenőrizhetőség alól (liberalizáció), és így az ad hoc környezetalakítás során – az akkor éppen adott igényekhez alkalmazkodva – a közösségi környezet (fizikai, jogi, társadalmi, mentális stb.) a fejlesztés „melléktermékeként” jelenik meg. (BRILL 1989)

Az átmosódások a világos különbség az állami és az üzleti szféra között is megmutatkoznak. Az üzleti érdekek az állami funkciók ellátása fölé kerülnek, a kormány a döntéshozatalban gazdasági eszközöket és nyelvet használ (költség-haszon elemzés, megtérülő befektetés), a szociális célok háttérbe szorúlnak. A helyi önszabályozó közösségek felbomlása – kölcsönhatásban a jogállamiság fejlődésével – a szociális kapcsolatok rendszerét átstrukturálta.

A magánszféra behatolásának sajátos következménye, hogy egyes emberi jogok is sérülhetnek³⁴. A köztérként használt magántereken kérdésessé válhat például a szólásszabadság megléte (plazákban, közcélra bocsátott irodai parkokban, magánnegytemeken stb.). Csak néhány liberális állam alkotmánya biztosítja e jogokat. (WARNER 1985) A közhelyeket a működtetők és tulajdonosok egyre inkább privatizálják (KINKOWSKI 1981), döntéseiket a köz bevonása nélkül, esetleg a közérdek ellen – jó esetben a vélt közérdekért –, esetlegesen jogellenesen hozzák meg. A döntéseket a közellenállás, a civil tiltakozás néha megakadályozza, amennyiben megfelelően fejlett a helyi társadalom önszervező képessége³⁵. A tervezés során ezért korunkban a köz- és a privát tér változásaira különös tekintettel kell lenni. A participáció során világosan le kell határolni a döntésbe bevont szereplők döntési jogkörét, hogy mások privát szférájába ne hatoljanak be. Az átmosódás területeinek tervezése, kezelése esetében akár új tervezési és participációs technikák kifejlesztése válhat szükségessé épp a nem egyértelmű viszonyrendszer miatt.

Összegzés: A köz- és a magánszféra összemosódik, ami a bevont szereplők lehatárolását nehezíti. A helyi önszabályozó közösségek eltűnése a köztér és a privát tér társadalmi kontrollját egyaránt nehezíti.

³⁴ USA trend, hogy a privát fejlesztők nagyobb felelősséggel tartozzanak a szabadterek biztosításában. New Yorkban az előírásoknak megfelelően pl. átriumokat létesítettek a befektetők közterek kialakítására, melyek közül több nem érhető el a köz számára. (FRANCIS 1989)

³⁵

3.4.3 A tervező személyisége

A határok bevezetőben említett elmosódása nem csak térben, hanem a társadalomban, így a tervezők körében is végbement. A különböző szakterületek közti átfedés elkerülhetetlenné vált. A tervezők reakciója két irányba mutat:

- Próbálkozások a tevékenységi kör kiszélesítésére. A reneszánsz személyiség újratemetését célozza meg néhány tervező (pl. Építész objektumtervező köztér tervezése). E próbálkozások ritkán sikeresek, ugyanakkor szembe mennek a kor folyamataival, ráadásul belső és külső szakterületi támadások célpontjává válik az illető. Általában az individuum erős megjelenése, illetve megjelenítési szándéka jellemzi.

- Tervezői szakmai együttműködések, „team”-ek létrehozása. Talán egyik legismertebb példa Barcelona városmegújítása³⁶, mely mára európai sikertörténetté vált. A tervezők itt nyitottak, kompromisszumkések.

ROE és ROWE (2000) brit tapasztalatai szerint az eddigi gyakorlati példák általában kis léptékben, fiatal és idealista tervezők munkái, és a sajátos módszer miatt többlet stresszel járó munka során gyakran „kiégtek” a módszer alkalmazói. A gyakorlatlan próbálkozók gyakran kudarcot vallottak tapasztalt senior vezető vagy technikai háttér hiányában. Mindehhez kevés bevétel és nagy felelősség társult. Mások arról számolnak be, el lehet érni eredményeket, ha jó hallgató és ösztönző az illető, jó bemutatót tart jó előadókészséggel, és rendelkezik egy „közösségi szótárral” (azaz ért a helyiek nyelvén). TWELVETREES (1996) úgy véli, hogy ha a fizetés jó, az együttműködésnél bonyolult toborozni, illetve megtartani az alkalmazottakat.

A részvételen alapuló eszközök rendszerint tágabb, szociális-gazdasági-környezeti krízisek megoldását célzó feladatoknál jobban alkalmazhatók, együttműködve más szakemberekkel. Érdekesek ezért egyes kutatók elemzése, akik a tervezés jellegét a tervező karakteréhez kötik. DEMPSTER (1998) a **tervezési attitűdöket** három csoportba osztja: a hagyományos racionális, a participációs és az adaptív modellekre. Az elsőtől a harmadik fele haladva nő az értékek változatossága, a komplexitás valamint a célok bizonytalansága, csökken a műszaki tudás szükségessége. Hasonló rendszert definiál LUKOVICH (1997) is, ő a személyiség dominanciája és – ebből fakadóan – a tervhez és a terv készítettőjéhez való viszony alapján határoz meg három típust.

Összegzés: A tervezést nehezítő mai folyamatokra a tervezők vagy teljességre törekvő „reneszánsz”emberként, vagy csoportok létrehozásával igyekeznek válaszolni. A tervező karaktere és a terv jellege együtt határozza meg a tervezési attitűdöt.

3.4.4 A tervező és a résztvevők viszonya

ZUBE (1986) három csoportba osztja a köz bevonását a közösség által alakított tájba:

1. szakértők – akiket a tervek és szabályozások kialakításába vonnak be.
2. érdekeltek – azok, akik úgy érzékelik, hogy a terv közvetlenül hat rájuk. A csoportnak gyakran közvetlen szerepe van a közös tér alakításában.
3. általános érintettek – akik nem vesznek részt a tervek és a szabályok kialakításában.

Zube felosztása egyrészt talán túl leegyszerűsített, másrészt a hazai gyakorlatra, de talán az általános gyakorlatra sem jellemző. A szakértők ritkán jelennek meg önálló érintett csoportként, legfeljebb az érintettek megbízottjaként, szószólójaként, vagy érveik alátámasztóiként szerepelnek.

³⁶ Az 1992-es Nyári Olimpiai Játékok előkészületei során (az 1980-as évek végén) Barcelonában jelentős városfelújítási programot indítottak meg. A Jordi Farrando vezetésével létrejött tervezőcsoport a városrehabilitáció kiindulópontjaként a városi közterületek minőségi megújítását tűzte ki célul. A munka során született meg a „városi tájtervezés” fogalma, mely magában foglalja a várostervezést és építészetet, a tájtervezést és szabadtér építészetet, valamint a formatervezést, miközben szorosan kapcsolódik egyéb szakmákhoz (közlekedés-tervezés, közműtervezés) is. A terveket szakemberek csoportjai készítették a lakosság bevonásával.

Sokkal gyakoribb, hogy a szakértők a megbízói oldalon szerepelnek. Lehetséges, hogy érintettek is, ami sokszor belső konfliktusokat is okozhat.

A tervezői és lakossági attitűd között számos ellentmondás lehet, amelyek csak részben fakadnak az imént említett dilemmából, azaz, hogy „melyik oldalon állnak”. Alapvető attitűdbeli különbség, hogy a tervezők gyakran fejlesztésorientáltak. Az „ember” azonban a dolgokat hajlamos elfogadni úgy, ahogy van, az újat nehezebben fogadja be. A lakossági egyeztetéseken találkozhatunk olyan véleménnyel, hogy „inkább ne történjen semmi” – olyan esetben is, amikor a változás egyértelműen szükségszerű (pl. erős környezetszennyezés). A nagyobb részvétel tehát rendszerint kevésbé látványos eredményeket enged meg. Nagy dolgok mindig koncentrált hatalom esetén születnek. A tervezői önmegvalósító ambíciók erősen korlátozódhatnak, de a szükségtelen neofília jobban kiszűrhető. A tájat jelentősen átalakító fejlesztéseknél ezért különös gondossággal kell előkészíteni a döntési folyamatot, hogy a lakosság képes legyen feldolgozni a változást.

Fontos, hogy a tervező és az érintettek pontosan tisztában legyenek azzal, meddig tart a szerepük, kompetenciájuk. Az egyeztetéseken ezt mielőbb tisztázni kell. Fontos, hogy az ütemezést tartsuk és időben szülessenek meg a megfelelő döntések. A sok, elhúzódó vita, egyeztetés erősíti a status quo állandósulását, a problémák meg nem oldását, a polgárok passzivitását eredményezheti. A tervezőt-szervezőt tehetetlennek érzik, ami vagy a gyors központi döntés kikövetelését, vagy érdektelenséget eredményez. Ráadásul az érintettek elvesztik a bizalmukat a részvétel fontosságában, hasznosságában. Más esetekben a szélsőségek felerősödnek, amennyiben csak az aktív kisebbséget sikerül bevonni. Hatalmi harcok színtere lehet a fórum (M3 melléklet H4 eset). A született döntésekben meg kell jeleníteni a lakossági véleményeket, illetve indokolni kell azok elvetését, ami természetesen többlet tervezői munkát jelent.

Összegzés: A tervezők és résztvevők attitűdje sokszor eltérő, a résztvevők kevésbé változásorientáltak. Az egyeztetés folyamatban tisztázni kell a szerepeket, és fontos a jó ütemezés a jó viszony fenntartása és a későbbi rossz érzések elkerülése érdekében.

3.4.5 Új tervezői kihívások

A KRAT rendszere nyilvánvalóan más, új feladatokat szab a tervezőkre. Az **új szerepek** néhol konfliktusba kerülnek a hagyományos tervezői feladatokkal. Sokak tapasztalata, hogy már a részvétel olyan alacsonyabb színjén, mint egy lakossági fórum, gyakran jelenik meg a tervező, mint facilitátor, vagy moderátor.

A területi tervezésben sajátos, hogy – optimális esetben – a tervekészítés folyamatának hangsúlyos részét alkotja a kutatás. Az adatok és térképek beszerzése, a korábbi tervek elemzése, a helyszín történetének feltárása mind-mind jelentős kutatási energiákat és feladatokat jelent. A KRAT esetén a kutatás folyamata kibővül **a társadalmi igények és kapcsolatrendszerek mélyrehatóbb elemzésével**, de ezen felül következetesen analizálni kell magát a tervezés folyamatát, az egyes lépések hatásait, következményeit, tanulságait. BODORKÓS (2006) a mezőcsáti kistérség tervezése során szerzett tapasztalatai alapján felhívja a figyelmet arra, hogy a facilitációs feladatok ellátásában a tervezőknek a kutatói és fejlesztői feladatok keveredése, a **szerephalmozódás** okozta a legnagyobb gondot. Valószínűsíthető, hogy a fejlesztői szándékok és szükségszerűségek korlátozták a kutatás objektivitását, teljességét és mélységét. Véleménye szerint „a kutató **folyamatos önreflexiójával**” ez a probléma részben feloldható. A ma tervezésre szánt források, valamint az erősödő piaci verseny árletörő hatásának figyelembevételével valóban nem a szerepek szétválasztása, hanem az erősebb önkontroll tűnhet a jobb megoldásnak, bár tény, hogy utóbbi megoldás minőségi korlátokat jelenthet.

A fejlesztési **döntések hatáselemzése** – ami mindig fontos már a szabályozások kialakításakor – nem csak a fizikai és szervezeti hatásokra kell, hogy kiterjedjen. Az attitűdökre és szokásokra is figyelmet kell fordítani, melyek egyaránt hatnak in situ a tervezéskor, valamint a

tervezésért felelősséget érző magán- és közösségi szervezetek, csoportok szerkezetén keresztül. Ez segít jobban megérteni a hatásokat és javítja a megvalósíthatóságot.

MATTHEWS (1996) szerint a tervezőknek „**reflektív szakemberekké**” kell válniuk. Ennek eszköze részben az olyan kihívásban rejlik, mint a „válasz a cselekvésben” koncepciója. Az érdekek és döntések ugyanis többé-kevésbé a városok különböző részleges szándékaitól és a gazdasági környezet, „széljárás” részleges hatásaitól függenek. A feladat nehézsége abban áll, hogy a tervező a feladatot ne elvtelenül alkalmazkodva, az igényeket teljesen kiszolgálva, hanem a szakmai és etikai elveket a pillanatnyi adottságok mellett érvényesítse.

A szakember-kliens kapcsolat változik, és a tájépítészeknek új szerepekre és új felelősségi körökre kell felkészülniük. Hatalmas potenciálja van a tervezőknek a meglévő fejlesztések elején, de az újonnan feltáruló lehetőségekhez illeszkedve **a szaktudás új területeit**, a technikák új tárházát kell kifejleszteni (ROE – ROWE 2000). A technikai tervezés mellett meg kell erősödnie a döntéshozatali tervezésnek.

Összegzés: A KRAT során a tervezők számtalan új szereppel találkoznak, melyeknek egyszerre kell megfelelni. Fontos a folytonos, rugalmas alkalmazkodás valamint az új módszerek és technikák elsajátítása.

3.4.6 A részvétel lélektani hatásai

A közhelyek minősége függ az ellenőrzöttségtől, az egyéni vagy közösségi tulajdonlás vagy kezelés érzésétől. Ha a valós vagy vélt ellenőrzöttség korlátozott, a hely iránt felelősség érzése is korlátozódhat. Pl. ha az érzékelt kontroll csökkentheti a rendetlenséget, rendetlenkedést (pl. szemetelés) a közterületeken, vagy csökkenti a kamaszok graffitizését a szomszédos parkban, azáltal, hogy érzik, a használók törődnek a hellyel. Az ilyen részvétel tehát a közhelyek **érzékelhető kontrollját** valósítja meg. (FRANCIS 1989) Tervezői tapasztalataim azt mutatják, hogy Magyarországon a kerítés felállítása erős üzenet az ellenőrzöttségre, és akkor is hatékony, ha csak jelképes magasságú. Ugyanakkor a birtoklás üzenete lélektani kizáró erő is, a lekerített területre esetenként kevesebben mennek be, hiába közösségi tér (M3 melléklet H3 eset).

ULRICH ÉS SIMONS (1986) az ember-környezet kapcsolat kutatása során megállapította, hogy a személyes kontroll fontos közvetítő változó a stressz csökkentésében. A stressz csökkentése szempontjából is fontos tehát az, hogy az egyén érezze, hogy van hatása, befolyásoló ereje környezete alakítására. Különösen jelentős lehet ez a tény a hátrányos helyzetű térségekben, ahol az elmaradottság, a reménytelenség, a jövőkép hiánya fokozott stresszhelyzetet teremt.

BUCKINGHAM-HATFIELD és EVANS (1996) szerint a nagyobb mértékű társadalmi részvétel jogosságát két érv támasztja alá: egyrészt a társadalmi igazságosság, másrészt a funkcionális legitimáció. Ha az emberek 'saját'-nak érzik a született döntést, szívesebben alkalmazkodnak hozzá, fogadják el.

A felhasználók közvetlen bevonása a hely építésébe és a fenntartásába hangsúlyozhatja a közösségi helyek jelentését vagy kapcsolatát. A bevont helybeliek közvetlenül egyediséget adhatnak, de a hely a született kapcsolat által vissza is hat rájuk, ami később közvetett módon tovább erősíti a genius locit. HART (1978) leírta a táj közvetlen alakításának (építés, módosítás) fontosságát a gyermekek egészséges fejlődésben. A munka nem csak erősíti a fegyelmet és segít a felnőtt világba illeszkedésbe, de javítja az önbecsülést és az önismeretet. Az alkotás és a változtatás által nő az aktivitásuk, aminek későbbi társadalmi haszna szociálisan és gazdaságilag is kedvező.

A közös tevékenység maga is közösségszervező, akkor is, ha nem kell hosszú távú döntéseket hozni és annak következményeit együtt viselni. Sajátos és igen a hatékony közösségformáló területnek bizonyult a kertészkedés. Németh László Kertmagyarország gondolata egy (fizikailag és mentálisan egyaránt) egészségesebb, autonóm ország utópiáját vetítette elénk. A kertben dolgozó ember a természet folyamatait megtapasztalva realisabban képes megítélni a világ jelenségeit. A természettel együtt hoz létre hasznos dolgokat, amihez kitartás és türelem kell.

A kertészkedés, mint speciális közösségi tevékenység népszerű közösségformáló eszköz lett nyugaton. KAPLAN (1973) kutatásai kimutatták, hogy a kertészkedés jelentősen növelte az önbecsülést és egy új, más jellegű sikerélményt adott az emberek életében. A közös vagy félprivát területeken végzett munka a rekreáció egyik eszköze, egyben a kötődés a „földhöz”, mint ősi ösztön, hatékonynak bizonyult például a munkaerő megtartásában az olyan vállalatoknál, ahol a munkavállalói mobilitás túl nagy volt korábban.³⁷

Összegzés: A közösségi részvételnek pozitív lélektani hatásai vannak, melyek a területiség jellegében, elsődlegesen az ellenőrzöttség és a személyes kapcsolat erősebb érzésében nyilvánulnak meg.

3. ábra: Kötődések erősítése részvételi tervezéssel (Helyszíni tervezés a Mátyás téren, 2007.04.20. Fotó: Kozarek Hajnalka))

³⁷ Az USA-ban több nagyvállalat saját kertet üzemeltet a vállalat épületei mellett, melyen a dolgozók saját parcelláikon (munkaidő után) zöldséget termelnek vagy virágot nevelnek.

3.5 ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI HÁTTÉR

A partícipatív tervezés sajátos folyamatának ismertetésére, a számos tervezési eszköz felsorolására nincs lehetőség. A tervezési elméletek, irányzatok, módszerek, valamint a tervezési eszközöket és meghatározó részvételi szinteket fontosnak tartom ismertetni. A tervezési eszközök tárháza hatalmas, ezek részének leírását az M8-M9. mellékletekben közlöm.

3.5.1 Tervezési elméletek és irányzatok

A XX. században számos területiséghez köthető **tervezési elmélet** született, főleg a város- és regionális, a katonai és a közigazgatási tervezésben. A nyugati demokráciákban ezek között számos társadalmilag többé-kevésbé érzékeny irányzat jelent meg. Ilyenek az eredményorientált (incremental), a transzaktív, a képviseleti (advocacy) és a radikális tervezés. Első olvasatra talán meglepő, de a fenti tervezési elvek a táji-természeti értékek védelme terén szintén kedvelt tervezési irányzatokká váltak³⁸, és sokszor sajátos módszertan kapcsolódik hozzájuk.

3.5.1.1 Lineáris tervezés

A lineáris, szinaptikus vagy racionális-átfogó (rational-comprehensive) tervezés korunk domináns tervezési elve. Racionális, anyag-elvű elemzés formalizált célmegállapítással, változatok felállításával és elemzésével, a legjobb változat kiválasztásával és a megvalósulás monitorozásával. A tervezés folyamata pontosan megtervezett, begyakorlott, lineárisan előrehaladó eljárások sora. Rendszerint kvantitatív módszereket alkalmaz a potenciál meghatározásánál, ezért mindig szükség van egy mérhető mennyiségi meghatározásra. A tervezést magasan képzett szakemberek végzik, rendszerint műszaki képzettségűek és beállítottságúak, egy-egy szakterületre specializálódtak, emiatt a társadalmi-politikai összefüggések iránt kevésbé érzékenyek. A tervezés központosított, a megbízás rendszerint sokszor nem a beavatkozás helyszínén történik. A módszert ezért gyakran felülről-lefelé történő (top-down) módszernek is nevezik. A lineáris tervezésnél a végeredmény a szakértő(k) által világosan levezetett, bizonyítottan „legjobb megoldás”. Az ilyen megállapításhoz szükséges, hogy az összes információ rendelkezésre álljon³⁹.

A hagyományos tervezési módot számtalan kritika éri a szakirodalomban. A mai adatpiaci adottságok és az árverseny mellett az adatok teljeskörű biztosítása aligha megoldható. A tájtervezés, mint komplexitás és a táj minden tényezőjére érzékeny szakterület, nehezen, de alkalmazkodik a tervezési metodikához. A nehézségek és a hiányérzet azonban folyamatosan megjelenik, különösen a tájértékelés objektivizálási kényszere során. Pluralista világunkban pedig tudjuk, hogy a legjobb megoldás illúzió, de legalábbis egy sajátos viszonyrendszeren alapuló verzió.

A módszer jellegéből fakad, hogy sok esetben a résztvevők bevonása felszínes és ellenséges. A szereplőket csak az elkészült tervre reagálhatnak, amit a tervezők viszonylag elszigetelve készítettek el. A probléma komplex feltárása így kevésbé sikeres, a végső eredmény pedig a hivatal-állampolgár feszültség kialakulása és az elégedetlenség a tervvel. DEMPSTER (1998) szerint a lineáris modell ott alkalmazható eredményesen, ahol a tudás és a technológia nagyrészt megfelel a tervezési szituációnak, és az értékek és célok komplexitása alacsony. Az ilyen kritériumot már maga a táj fogalma („folytonosan változó, komplex területi egység”) kizárja.

³⁸ A rendszer összeállításában segítségemre volt a George Mason University (USA) Mezőgazdasági Tanszékén indított „Natural Resource Recreation Planning” című tantárgy anyaga, amely sok hasznos információt és számottevő szakirodalmat nyújtott. <http://classweb.gmu.edu/erodger1/prls%20531/prls531.htm>.

³⁹ „Be kell látni: csak igen kevés olyan szituáció van, amikor a teljes információ birtokában írásztal-döntéseket lehet hozni, s nagyon sok esetben egyszerűen nem éri meg a további információ-menedzselésre ráfordításokat eszközölni: az „elegendően jó” megoldás hasznosabb, mert gyorsabb (egyáltalán: határidőre meghozható!), olcsóbb és kivitelezhető.” (Faragó, 1997)

3.5.1.2 Tervgazdálkodás (imperatív tervezés)

Tervezéselméleti szempontból figyelemre méltó az a furcsa ellentmondást, hogy – mint korábban láthattuk – a participációs modellek ideológiájukban a marxizmus (is) köthetők, ám éppen Marx és Engels voltak, akik a tervezés fontosságának felismerése után a központosított módszer, a tervgazdálkodás mellett tették le a voksukat. A tervezési gyakorlat alapelveit 1921-ben Lenin fektette le „Az egységes népgazdasági tervről” című cikkében. A top-down tervezési módszert a nyugati irodalomban leggyakrabban racionális módszerként emlegetik, de közép-kelet-európai közegben e megnevezés a történelmi tapasztalatok miatt groteszknek hangzik, mivel a tervgazdálkodást e kategória sajátos formájának kell tekintenünk. Ludwig Von Mises pedig a szocializmust már gyakorlatilag kialakulása kezdetén, 1920-ban a racionális gazdaság megszűnésével azonosította. (FARAGÓ 1997). Ez abból fakad, hogy a tervgazdálkodás módszereiben ugyan valóban racionális volt⁴⁰, ám a rendelkezésre álló adatok gyakran nem feleltek meg a valóságnak, valamint a megállapításokat erősen az ideológiához és nem a rációhoz kellett igazítani („a terv a párt második programja”).

Meg kell jegyezni, hogy a kapitalista országok a marxi megállapításokat részben igazolták a két világháború között, és a gazdaság szabályozására állami tervezési eszközöket is bevetettek. Ilyen volt az USA-ban a Roosevelt-féle New Deal (1929-33) vagy Hollandiában a J. Tinbergen által kidolgozott modellje (1935). Ma már minden fejlett gazdaságban működik a központi gazdaságtervezés és –szabályozás, amely természetesen területi tervezést is jelent.

3.5.1.3 Eredményorientált tervezés

A nyugati demokráciákban kialakult piacgazdaságokban született ez a tervezés, ahol a gyors és hatékony változtatásokat kell összeegyeztetni a tudatos polgárság jogérvényesítésével. Az eredményorientált tervezésnek elsődleges célja, hogy megvalósítható terv szülessen. Természetesen majdnem minden tervnek ez a szándéka, a különbség abban rejlik, hogy itt nincs a tervezőnek határozott, átfogó koncepciója, célja, ideológiája stb. A problémák azonnali feltárására és megoldására törekszik, ahol az iroda napról-napra igazítja a döntéshozatal kereteit. A döntéshozatal csak marginálisan és folyamatosan növekedve indul ki az adott helyzetből, ezért a végeredmény ritkán látható előre. A tervezés folyamatát az „átevickélés” (muddling through) módszerként is szokták emlegetni, amit Lindblom írt le 1959-ben. A tervezés folyamata így egy hallgatólagos megállapodáson alapszik: előrejelzünk, megvitatunk, elfogadunk egy lépést, ezután jön a következő – a kialakított pozíciókhoz alkalmazkodva. Magyarországon a módszer szinte ismeretlen. Külföldön olyan esetekben alkalmazzák, amikor kevés idő áll rendelkezésre, a tudományos érvek nem meggyőzőek, a lakosság bevonása elkerülhetetlen és az ellenállás valószínűsíthető. Nálunk tudatos módszerválasztás nélkül ilyen „evickélő” módszert alkalmazott a kormány a Pécs környékén telepítendő NATO radar elhelyezésével kapcsolatban (DOBAY – TZADOK 2006).

3.5.1.4 Széles részvételen alapuló tervezés

A KRAT gondolatísága talán az eredményorientált tervezéshez áll legközelebb. Elsődleges célja, hogy a konfliktusokat feltárja és feloldja, amihez a lehető legszélesebb körben egyeztetnek a szereplők. A problémafeltárás így társadalmi, nem a központi döntéshozó kezdeményezése. Természetesen ehhez szükséges a helyi társadalom aktivitása, az önkormányzat szerepe itt is a „képesse tenni” elv szerint működik. A tervezők rendszerint független, legtöbbször helyi szakemberek. A tervezési folyamatot ugyanis olyan személyekre kell bízni, akik megfelelő bizalmat élveznek, mivel a tervezés középpontjában a tárgyalás, érdekegyeztetés áll. A tervezés akkor működik jól, ha a végrehajtás kellően decentralizált, és a programot megvalósítók megnyerhetők, a forrás és a működtetés pedig biztosítható a helyi kötelezettségvállalások által. Tekintettel arra, hogy a hazai tájtervezés erősen konfliktusorientált (alapvető célja a tájhasználati konfliktusok feloldása a tájpotenciál segítségével), ez a módszer figyelemre méltó a szakterületi munka hatékonyságának fejlesztésében.

⁴⁰ A lenini elvek között olyan fogalmak szerepeltek, mint a komplexitás, a tudományosság, optimalás, a tervvariánsok szükségessége vagy az áru- és pénzviszonyok összehangolása stb. (FARAGÓ 1997)

3.5.1.5 Transzaktív tervezés

Az 1960-as évek változásai természetesen a tervezés filozófiájára is hatottak, ami később a módszerek átalakulását eredményezte. John Friedmann 1973-ban fejlesztette ki transzaktív tervezési elméletét⁴¹, amelyet egy aktív társadalom koncepciójára épített. A tervezés első faktora a párbeszéd, a szemtől szembe kommunikáció, ahol információt cserélnek a csoportok. A második faktor a kölcsönös tanulás, ahol a szereplők egymástól tanulnak. Harmadik faktor a társadalmi tanulás, ahol konszenzussá képesek alakítani ismereteiket. Elméletét a LAC⁴² módszerben dolgozta ki, és főleg a természeti területek tervezésénél alkalmazta az USA Erdészeti Szolgálatánál (USDA Forest Service). A tervezés alapját kis munkacsoportok képzik, amelyek tagjai megosztják tapasztalataikat a tervezőkkel, akik technikai tervezési modelleket és a tervezés rendszerének és az adatkezelés módjait ismertetik. A hatékonyságot a kiscsoport sajátosságai adják. A hangsúly tehát nem a helyszínelésen és az adatelemzésen van, sokkal inkább a társadalmi interakciókon. A szinaptikus módszerrel összevetve a legjelentősebb különbség, hogy itt a résztvevők nem csak a tervezés végén találkoznak a tervvel, hanem ciklikusan végigkövetik annak alakulását, ezáltal megérthetik, hogy mi hogyan és miért történt⁴³. A tervezőnek itt sokkal inkább facilitátorként kell tevékenykednie. A folytonos visszacsatolás miatt a tervezés folyamatát egy DNS kettős spiráljához hasonló ábrával szokták képszerűvé tenni. Amennyiben a tervezést úgy fogjuk fel, mint a társadalom folytonos tanulásának eszközét, jelenlegi társadalmi berendezkedésünkben ez a leginkább adekvát és leghatékonyabb módszer.

3.5.1.6 Képviselési tervezés

Az 1960-as években kidolgozott módszer (DAVIDOFF 1965) hasonlít a transzaktív módszerhez, de szociális beállítottsága sokkal határozottabb. Azokat a csoportokat célozza meg, amelyekre hat a terv, de vagy nem voltak bevonva, képviselve vagy figyelembe véve annak készítésekor. A rendszerint a szegényebb és képzetlenebb, alacsony vagy nem lévő politikai hatalommal rendelkező népesség bevonása természetesen mindig összefüggésbe kerül a szociálpolitikával, az egyenlőség és az egyenlő elosztás elvével, valamint olyan jogokkal, mint a lakhatás, a tömegközlekedés stb. Az 1960-70-es években, az USA-ban volt ez az irányzat a legerősebb, tekintettel arra, hogy jellegéből fakadóan erősen a központi támogatásoktól függ hatékonyságának igazolása.

3.5.1.7 Adaptív tervezés

Az adaptív tervezés koncepciója még nem igazán körvonalazódott, bár több publikáció született már a témában, igaz gyakran „adaptív menedzsment”-ként említik a fogalmat, utalva sajátos metodikájára. Alapgondolata, hogy az együttműködések tapasztalatain, a monitoringon és az újraértékelésen keresztül generál tanulási lehetőséget a menedzsment számára a tervezési fázisban. Mivel a menedzsment rendszerint a végrehajtás, fenntartás során kapcsolódik be a tájalakítás folyamatába, az adaptív megközelítés jóval integráltabb módszereket igényel, mint a szinaptikus tervezés.

⁴¹ FRIEDMANN, J. (1973): Retracking America: A theory of transactive planning. Garden city, N.Y.: Anchor Press illetve FRIEDMAN, J. (1993): Toward a non-Euclidean mode of planning. *Journal of the American Planning Association*, 44, 482-484.

⁴² Limits of Acceptable Change – Elfogadható Változtatás Határai

⁴³ Bár Friedmann elmélete erősen tanulás-orientált, a környezeti nevelésbe csak a megközelítés áramlott át, maga a módszer nem.

3.5.1.8 Korporatív tervezés

A korporatív tervezés esetében a központi hatalom szervein kívül kis számban ugyan, de más szervezet is tervez. A tervek viszonylag függetlenül születnek, de az eredményeket összevetik, a szakterületeknek vétőjoga van. A döntéshozatal itt is kevesek kezében van, az érintett lakosság nincs bevonva a döntésekbe. Meglátásom szerint a korporatív tervezés a hatalmi szerkezet tükrében nem más, mint a szinaptikus módszer interpretációja a globalizált, neoliberális, nagyvállalatok által gazdaságilag uralt rendszerre. Ma, amikor egy-egy szervezet egy kormány költségvetésének többszörösével is gazdálkodhat, az ilyen tervezés felveti a helyi érdekek bárminemű érvényesülésének kérdésességét, de kisebb, országos vagy regionális szervezetek bevonása is egyoldalú fejlesztési torzulásokat eredményezhet.

3.5.1.9 Stratégiai tervezés

A stratégiaalkotás során a tervező a fő sarokpontokat határozza meg, ezáltal a folyamatokat indirekt módon befolyásolja. Megengedhető, hogy területileg kevésbé konkrét javaslatokkal éljünk, ami szabad teret adhat a helyi kezdeményezéseknek, és rugalmasabban alkalmazkodhat a gyors változásokhoz. A kulcsterületeken közvetlen beavatkozással, egyéb területeken indirekt eszközökkel ösztönzi a szereplőket. A döntéshozatal során a tervezők mellett egyéb szakembereket is bevonnak a tervezésbe akár tervezői jogosultsággal (interdiszciplináris kutatások és tervezés). Előnye, hogy a tervezők tanácsadóként hatékonyabban szólhatnak be a stratégiai politikai döntésekbe. Nem jellemző a helyi lakosság bevonása, a civil szervezetek közül pedig a szakmai, illetve az erős szakértői bázissal rendelkező szervezetek jöhetnek számításba. A hosszú távú döntések miatt erősen megkérdőjelezhető a lakosság nagyobb mértékű bevonhatósága, bár ez nagyrészt kommunikációs és folyamatszervezési kérdés.

A stratégiai tervezés nyugaton bizonyos fokú koncentráció eszköze volt, de később a központosítás elleni folyamatokat erősítette. A posztkommunista országokban ez utóbbi hatás tud érvényesülni, tekintettel az örökölt centralizált tervezési struktúráinkra.

3.5.1.10 Radikális tervezés

A radikális tervezés a társadalmi osztályok közti alapvető szerkezeti feszültségeiből indul ki, képviselői elutasítják a kapitalizmus ideológiáját. A közvetlen állampolgári döntéshozatalt támogatják és vitatják, hogy a kormányzati reformok megoldhatják a tervezési problémákat. Az eredményorientált tervezéssel szemben képviselői forradalmi megoldásokat javasolnak, a politikai, szabályozási struktúrákat kevésbé veszik figyelembe. Az elsődleges hajtóerő az ideológiailag megalapozott végcél, mely elérését akár a jelenlegi rend áthágásával, felborításával éri el. Nem véletlen, hogy virágkorát a „hippi-korszakban”, az 1960-70-es években élte. Nyilvánvaló, hogy az ilyen tervek megvalósulásának igen kicsi az esélye, azonban termékenyen hatnak a tervezésre, bizonyos elemeik átemelhetőek, reformokat indíthatnak meg.

FARAGÓ (1997) tervezéselméleti rendszerében a tervezői attitűdök, szándékok szerint csoportosítja a döntéshozatali folyamatokat. A radikális tervezést tervezési alaptípusnak, nem tervezési elméletnek írja le (az allokatív és az innovatív tervezési típusokkal összevetve). Az allokatív tervezés a lineáris, racionális elvek alapján működik, a meglévő javakat osztja le (allokálja). Az allokáció elve alapvetően határozza meg olyan szakterületi fogalmak hagyományos értelmezését, mint a tájérték vagy a tájpotenciál. Az innovatív típus ezzel szemben sokkal jobban koncentrálni olyan nehezebben megfogható lehetőségekre, mint a vállalkozói képességek és a nyitottság, az innováció iránti fogékonyság. Értelemszerűen ezek feltárása nem lehetséges a helyi szereplők bevonása nélkül. Faragó álláspontja szerint hazánkban megerősödni látszik az allokatív szemlélet az innovatívval szemben, ezért szükséges lehet a radikális tervezés.

A mai piacgazdaságok a karakteres elméleteket gyakran ötvözik: a tervezés kétirányú (top-down és bottom-up) és elfogadja az állami beavatkozás szerepét. Emellett sokszereplős, értékluralista, de a tudományosságot és a racionalitást fontosnak tartja. Politikailag meghatározott, de többszintű és részben segíti a magánszféra erősödését.

Összegzés: Az európai hagyományoknak megfelelően a legelterjedtebb a lineáris tervezés, mely határozott vonal mentén a szakértelemre alapozva dönt. A közösségi részvételt leginkább a „széles részvételen alapuló”, a transzaktív és a képviselői tervezést igyekszik alkalmazni. A mai piacgazdaságok a karakteres elméleteket gyakran ötvözik.

3.5.2 A participáció szintjei

A társadalom bevonásának elemzésére néhány rendszer ismeretes.

A KRAT módszertanában kikerülhetetlen **Arnstein létrája** (1. ábra), mely a helyi szereplők bevonásának mélysége alapján határozta meg a részvétel szintjeit. Minél nagyobb mértékű a lakosság szerepe a döntéshozatalban, annál magasabb lépcsőfokon állunk a képzeletbeli létrán. A rendszerből megállapítható, hogy erősen szociológiai/politológiai beállítottságú. A kategóriák tervezői szemmel néhol nehezen elválaszthatók, mivel a bevonásnál egyes helyeken a résztvevők legitimizációjában van különbség, ami tervezésmódszertani szempontból irreleváns. Mindezek ellenére máig a leggyakrabban említett rendszer, de értékelésre nem használják gyakran, igaz, ez más rendszerekről is elmondható.

1. táblázat: A részvétel tipológiája a bevonás mélysége alapján (Arnstein létrája)

A részvétel típusa	Részvételi modell (létrafok)	Példák
Proaktív részvétel „bevonás”	Polgári ellenőrzés	Közösség által ellenőrzött szervezet
	Küldötti ellenőrzés	Elsődlegesen jogi alapú döntéshozatal (jogi személyek)
	Partnerség	Tárgyalásos döntéshozatal, a résztvevőket kompenzálják
Reaktív részvétel „bemenet”	Kiengesztelés	Polgári tanácsadó testület – gyakran testület vagy hatalom (= döntési kompetencia) nélkül
	Párbeszéd	Lakossági fórumok alapján megjelenő ötletek – megvalósulási garancia nélkül
	Tájékoztatás	A jogok ismertetése – első, de gyakran felszínes lépés a részvételhez
Nem-részvétel	Terápia	Hatalomnélküliség – az együttműködés vagy illeszkedés hiánya, részvételnek álcázott csoportterápia
	Manipuláció	A rendszerhez gépiesen alkalmazkodó csapat (megbízó, tervező) és PR – a részvétel elkerülési lehetőségeinek keresése

Arnstein leírása szerint az első szinten (**manipuláció**) a cél „gyógyítani” (to cure) a résztvevőket. A tervező egy „receptet” ad a probléma megoldására. A szakemberek hagyományosan ezt a szintet alkalmazzák legszívesebben, hiszen itt a legnagyobb a tervezői szabadság. A hazai felülről irányított rendszer is ezt a hozzáállást erősítette a rendszerváltásig. A tájékoztatásban több utalást is találhatunk az ilyen, felülről irányító attitűdre, egyes szerzők egyenesen egyenlőségjelet tesznek a tervezés és a manipuláció közé. Ahogy azonban az orvosok hozzáállása is változik, úgy nekünk is „betegbarátabbá” kell válnunk, a szakmai meggyőződés mellett jobban figyelembe kell vennünk a „páciensek” igényeit és önrendelkezési jogát. A létra második fokán (**terápia**) a tervezőben megjelenik az igény, hogy valamilyen mértékben az érintettek kapcsolódjanak a tervhez. Ez a kapcsolat azonban kimerül abban, hogy a szakember a terv elkészülése után elmagyarázza annak jelentőségét, működőképességét, nagyszerűségét stb. Arnstein szerint itt a cél oktatni a résztvevőket. Sem az első, sem a második fok nem nevezhető participációs lépcsőnek.

A **tájékoztatás** a részvétel első, legfontosabb legitimációs lépcsője. A második foktól egy lényeges dologban különböznie kell ennek a szintnek: a tájékoztatást már meg kell kezdeni a szándék megjelenésétől fogva a végeredmény közlése nem nevezhető tájékoztatásnak. A harmadik szinten még egyirányú az információ áramlása, ami nem tesz lehetővé visszacsatolást. Nagyobb léptékű tervek készítése esetén hazánkban jogszabályok írják elő a tájékoztatási kötelezettséget. Hogyan valósul meg ez a gyakorlatban? A tervet kifüggesztik az önkormányzati faliújságra, vagy megtekinthető egy irodában. Az érdeklődés rendszerint csekély. Máskor (vagy emellett) az önkormányzat által kiadott újságban tájékoztatnak a terv készüléséről. Utóbbi esetben az információ több emberhez jut el, és így a felelősség is jobban áterhelődik a lakosságra (veszi-e a fáradságot, hogy hozzászól?).

A negyedik szinten megindul a **párbeszéd** a helyi lakosság és a tervezők között. A részvétel eszköze itt a helyszínelés (amennyiben ez interjúkat, kérdőíveket vagy egyéb konzultációs eszközöket alkalmaz), a lakossági fórumok, illetve egyéb szervezett beszélgetések-interjúk. Arnstein szerint ez még mindig csak egy „ablaknyitási rituálé”. A magyar gyakorlat is ezt mutatja: a konzultáció gyakran kimerül egy-két lakossági fórumban, ahol a tájékoztatás és terápia eszközein túl legfeljebb néhány hozzászólás hangzik el.

Az ötödik lépcső (**kiengesztelés**) célja a bizalmatlanság és az ellenséges hozzáállás megszüntetése. Erre többféle módszert lehet alkalmazni, például az erősségek összegyűjtése gondosan kiválasztott emberekből álló csoportokban. Ez lehetőséget ad a polgároknak, hogy korlátok nélkül tegyenek javaslatokat, vagy tervezzenek, úgy hogy egyúttal meghagyják a jogot a hatalmon lévőknek a döntés legitimálására, illetve a lehetőséget a tanácsolt lépések megvalósítására. Arnstein a 3-5. létrafokokat jelképes részvételnak (tokenism) nevezi: a beleszólás megengedett, de a folyamatok alakítására valójában kevés mód nyílik.

Arnstein szerint a legfelső három szint a polgárok hatalmának (citizen power) valós megjelenítését teszi lehetővé. A hatodik szinten a lakosság és a döntéshozók (= a hatalommal bírók) tárgyalásai során már ténylegesen megoszlik a hatalom, és ezzel együtt a döntéshozatal és a következmények vállalásának felelőssége is közös. A tervezés a **partnerség** esetében például közös bizottságok (joint committees) létrehozásával zajlik. A **küldötti ellenőrzés** során az érdekelt képviselőket delegálnak a tervezés folyamán a döntéshozói körbe. A helyi közösségnek tehát itt már megvan a hatalma, hogy megbizonyosodjon arról, hogy a program megfelelően alakul számukra. Megvan a lehetőség, hogy az adott feladathoz az ahhoz legjobban értőt, egyben az érdekeket legjobban képviselő személyt küldjék. A **polgári ellenőrzés** egyfajta önszabályozás, ahol nincs közvetítő a forrás és az érintettek között. Ez a helyzet természetesen csak akkor állhat fenn, ha a helyi közösség rendelkezik a szükséges hatalmi jogokkal és szakmai kompetenciával. A tervezés, a jogszabályok megalkotása és a programok megvalósítása ebben az esetben például egy helyi közösségi szervezet irányításával történik. Ehhez a polgárosultság és az önkormányzatiság magas foka szükséges, és mai magyar szemmel a kommunizmus utópiájához hasonló, megvalósíthatatlan állapotnak tűnik. A tervezőknek tehát nem kell félniük, hogy valamikor „nem lesz rájuk szükség”.

A források között fellelhető rendszerek közül még érdemes megemlíteni az EU-ban (pl. a Víz Keretirányelv esetében) használt **egyszerűsített kategóriarendszert**, amely három szintre

bontja a társadalom bevonását (RIDDER-MOSERT-WOLTERS 2005). A legalacsonyabb szint a „tájékoztatás”, amely biztosítja a hozzáférést az információkhoz, valamint a megfelelő mennyiségű ismeretet. A második szint a „konzultáció”: a közzétett tervekhez az érintettek – rendszerint írásban – reagálhatnak meghatározott időn belül.⁴⁴ A legmagasabb szint az „aktív részvétel”, tulajdonképpen minden, az előzőknél magasabb szint a vitától kezdve a részleges felelősségvállalásig.

A mai – sokszor az ázsiai – tervezői gyakorlatban gyakran hivatkoznak egy másik rendszerre, amelyet ADNAN és társai alapján PRETTY dolgozott ki⁴⁵. A rendszer nagyban hasonlít az arnsteini létrára, mondhatjuk, hogy annak egyféle adaptációja. Közelebb áll a tervezéshez, a hangsúly itt inkább a bevonáshoz használt módszereken van, azaz tervezésmódszertani jellegű (2. ábra) Hatékonyak az utolsó három szintet tartja.

2. táblázat A közösségi részvétel módszertani tipológiája (Pretty (1994), Adnan et al. (1992) alapján.)

Tipológia	Jellemzés
1. Passzív részvétel	Egyoldalú tájékoztatás az adminisztráció vagy a projektmenedzsment oldaláról. Az embereket csak arról tájékoztatják, mi történt. Az információt külső szakemberek adják.
2. <i>Részvétel az információgyűjtésben</i>	Az emberek a részvétel során kérdésekre válaszolnak, melyeket külső kutatók állítanak össze (kérdőívek vagy hasonló módszerek). Az embereknek nincs lehetősége befolyásolni a folyamatot, mivel a kérdések összeállításában, ellenőrzésében nem vesznek részt.
3. Konzultációs részvétel	A konzultációk során az emberek álláspontját külső szakemberek hallgatják meg, ők határozzák meg a problémákat és a megoldásokat, melyeket a válaszok tükrében módosítanak. A döntéshozatal nincs megosztva, nincs kötelezettség a lakossági vélemények beépítésére.
4. <i>Részvétel az anyagi ösztönzés érdekében</i>	A részvétel itt is az anyaggyűjtés érdekében történik. A résztvevők számára itt forrásokat biztosítanak, például munkalehetőséget, vagy ételmezt, készpénzt vagy más anyagi térítést. Általában gazdaságok (farmok) kutatása során jelenik meg ez a szint, ahol a gazdák adják a területet, de nincsenek bevonva a tapasztalatszerzés, illetve a tanulás folyamatába. Gyakori, hogy részvételnak hívják az olyan folyamatot, ahol az embereknek még nincs lehetősége meghosszabbítani tevékenységüket, ha az anyaggyűjtésnek vége.
5. <i>Funcionális részvétel</i>	A résztvevők csoportokat alkotnak a témához kapcsolódó, meghatározott szempontok szerint. Külső levezető és facilitátor van. Az emberek csoportokban, előre meghatározott nézőpontok alapján kapcsolódnak a projektbe, amely tartalmazhat fejlesztést vagy egy külsőleg létrehozott társadalmi szervezet kezdeményezését. Az ilyen jellegű bevonás, bár nem a tervezés kezdeti időszakában történik, már eredményezhet jelentős döntéseket. Az ilyen javaslatok függhetnek a kezdeményezőtől vagy a facilitátortól, de lehetnek önállóak is.
6. <i>Interaktív részvétel</i>	Az emberek részt vesznek az elemzési fázisban, amely eredménye akciótervek és új helyi intézmények létrehozása vagy a régiók megerősítése. A program lebonyolítói igyekeznek interdiszciplináris módszereket alkalmazni, melyek megsokszorozzák a nézőpontokat. Következetes, rendszerezett tanulási folyamatot alkalmaznak. Az így létrejövő csoportok ellenőrzik a helyi döntéshozatalt, ezáltal az embereknek szerepük van a struktúrák vagy a gyakorlatok kialakításában, fenntartásában.
7. <i>Önmozgósítás</i>	Az emberek külső intézmények nélkül vesznek részt a rendszer megváltoztatásában. Kapcsolatokat építenek külső intézményekkel a kutatásra és a technikai tanácsadásra, de fenntartják az önálló ellenőrzést, hogy meghatározzák a forráshasználat mikéntjét. Az ilyen, belülről induló kezdeményezések és kollektív tevékenységek próbára tehetik a meglévő helyi gazdasági és hatalmi rend egyenlőtlen elosztását.

⁴⁴ Mindkét szintet rendszerint törvényben szabályozzák. A konzultáció történhet szóban is, és ide sorolhatók a különböző felmérések is.

⁴⁵ ADNAN S. et al (1992) People's participation NGOs and the Flood Action Plan: An independent review. Dhaka: Research & Advisory Services and Oxfam-Bangladesh. A citációk gyakran egy másik forrást említene, mint Adnan et al. rendszerének adaptációját: PRETTY J. N. (1994). Alternative systems of inquiry for sustainable agriculture. *IDS Bulletin*, 25(2), 37-48. University of Sussex: IDS A forrást még megtaláltam: OGDEN (1999)

3.6 JOGI HÁTTER

„A nemzeteknek megvan a maguk felnőttkora, akárcsak az egyes embernek, ezt meg kell várni, mielőtt törvényeket rónának rájuk.” Rousseau

Minél nagyobb léptékben tervezünk, annál inkább tolódik el a terv hangsúlya a fizikai tervezés felől a szabályozás felé. Tekintettel arra, hogy ezáltal e nagyobb léptékű területi tervek erősen jogszabályok által meghatározottak (sőt maguk is gyakran jogszabállyá válnak), elkerülhetetlen elemezni a részvétel jogi környezetét. Mivel a KRAT a nyugati demokráciákban gyökerezik, a jogi alapokat is ott kell keresnünk.

3.6.1 A nyugati demokrácia participációs jogelméleti alapjai

Az emberiség története során a közös tulajdonban, közös ellenőrzés alatt álló területek sajátos szabályozást igényeltek. Az ókortól kezdve számos példát tudunk arra, hogy csökkent a tájpotenciál akkor, amikor a közös tulajdont, a közjavakat használta egy-egy embercsoport, vagy azok kiváltságos tagjai (legelők, erdők stb. kizsákmányolása). A tájgazdálkodás sikerét az erkölcs és az uralkodó réteg törvényei együtt igyekeztek biztosítani. A közösségek íratlan szabályokon alapuló önszabályozása az idők folyamán egyre jobban felbomlott. Emil Durkheim⁴⁶ a XIX. század végén rámutatott a kollektív tudat visszaszorulására, melynek eredményeképp a társadalmi szolidaritás határozottan átalakul: a korábbi közösségi értékeket már nem lehet íratlan szabályok által védeni. A jogi szabályozás szerepe, tere megnőtt. A kialakuló jogállamokban a (modern) társadalom tagjai közt kialakuló szerződéses viszony, a jogrendszer által biztosított jogok és előírt kötelességek hivatottak a közösség számára fontos értékek védelmének fenntartására.

A mai demokráciákban elfogadott, hogy az emberek joga ellenőrizni a közhelyek használatát, és élvezni azok előnyeit. A pszichológiai és politikai elméletek, valamint a környezetformálás kutatása alapján igazolt, hogy a használói kontroll a sikeres terek, térségek alapvető alkotóeleme⁴⁷. Az USA-ban ez a közös kultúra kibontakozásának, kifejeződésének része („Public spaces are participatory landscapes”). Az emberi tevékenységeken, látványkapcsolatokon és az ezekhez kapcsolódó minőségen keresztül az emberek közvetlenül érintkeznek a közhelyekkel.

A döntéshozatal mindenkor alapdilemmája a hatalom koncentrációjának és dekoncentrációjának aránya. HIRSCH (1981) magyarázata szerint a hatalom túlzott centralizációja és bürokratizációja nemcsak a helyi kormányzás független döntési kapacitását erodálja. A helyi autonómia illetően rombolása hatalmas ellenszenvet vált ki az emberekből, ha olyan hagyományos politikai csoportokat kell eltartaniuk, melyek érzéseik szerint képtelenek a központi hatalmat befolyásolni. Az ilyen érzések, tapasztalatok vezettek nyugaton a grassroot csoportok számának megugrásához, melyek a politikai pártoknál sokkal kevésbé központosítottak, ezáltal változatosabban, sokszínűbben képviselik érdekeiket. Ugyanakkor BUCKINGHAM-HATFIELD és EVANS (1996) szerint ez a nagy heterogenitás és decentralizáció lehetővé teszi, hogy a kormányok egy-egy ilyen szervezetet „felkapjanak”, vagy az egyik csoport érdekeit a másik ellenében használják fel. Figyelmeztetnek, hogy az ilyen vitatható, gyakran ultimátumszerű tiltakozások, kampányok végső soron a képviselőket kevésbé demokratikus formájához vezetnek.

⁴⁶ Emil Durkheim (1858-1917) filozófus, a francia szociológiai iskola megalapítója. A társadalmi munkamegosztásról című művében (1893) a társadalmi modernizáció, valamint az egyéni és közösségi szolidaritás viszonyát, a társadalmi összekötő erőket vizsgálta. Bevezette a társadalmi szolidaritás fogalmát, melyet aszerint, hogy tradicionális, vagy modern társadalomról van-e szó mechanikusként (közvetlen és ontológiai státuszúként) illetve organikusként (közvetett, funkcionális jellegűként) határozott meg.

⁴⁷ Lásd FAUREST (2007)

A II. világháború után konszolidálódó világ jogi rendszerében két lényeges változás körvonalazódott a nemzetközi és nemzeti jogban egyaránt. Az emberi jogok⁴⁸, majd a környezetvédelemhez való jog jelent meg és vált világszerte elismert két társadalmi értéké. A két jog közeledését mutatta az 1972-es Stockholmi Konferencia zárónyilatkozata, melyben először fogalmazták meg a „környezethez való jog” fogalmát. Tartalma sokáig nem volt tisztázott, így jogi természete is csak napjainkra körvonalazódott. Eszerint e jog eljárási jellegű, a jog tárgya tehát nem maga az elvont környezet, hanem az emberek joga arra, hogy védjék azt. A jogok a hozzáférhető információk (tervek, projektek ismerete), a részvétel lehetőségének és a jogorvoslat eszközeinek biztosításában testesülnek meg.

Mindezek mellett ma a nyugati democráciákban a részvétel politikai szempontból is meghatározó. A társadalmi szervezetek befolyása jelentős, ami a választások eredményére is kihat.

Összegzés: A nyugati democráciákban a közösségi részvétel alapvető jogelméleti kérdése a tulajdonlás és az ellenőrzés viszonya a közös területek felett, illetve a hatalomkoncentráció-dekoncentráció mértéke. Az emberi és környezeti jogok találkozásának eredménye, hogy a környezethez való jog tárgya az ember, ami lehetővé teszi a részvételt a környezeti döntésekben.

3.6.2 Nemzetközi egyezmények

Az új nemzetközi környezeti jogrendszerben a részvétel áll a középpontban, amit nemcsak az 1992-es **Riói Egyezmény** és az ott elfogadott "Agenda 21" deklaráció, hanem tartalmazzák azt a tengerek és folyók védelmével és a határokon átnyúló környezetszennyezéssel foglalkozó legújabb nemzetközi szerződések is. Témánk szempontjából kiemelandő a Riói Nyilatkozat 10. alapelve, amely a közösségi részvétel fontosságát fekteti le: a környezetvédelmi kérdések a megfelelő szinten legjobban úgy kezelhetők, ha minden érintett állampolgár részt vesz azok megvitatásában. Kijelenti, hogy az információ kezelését nemzeti szinten kell kezelni, ahol minden egyes állampolgárnak megfelelő módon hozzá kell férnie a hatóságok birtokában levő környezetvédelemmel kapcsolatos információkhoz. Kiemeli a veszélyes anyagokra, és a közvetlen környezetükben folytatott veszélyes tevékenységekre vonatkozó információkat. Minden egyes állampolgárnak biztosítani kell a lehetőséget, hogy részt vegyen a környezeti ügyekkel kapcsolatos döntéshozatali folyamatokban. Az államnak az információk széles körű hozzáférhetőségének biztosításával meg kell könnyítenie, és támogatnia kell az állampolgári részvételt. Végül biztosítani kell a lehetőséget a bírósági és államigazgatási folyamatokban való részvételre is, ideértve a kártérítési és jogorvoslati eljárásokat is. (VAN DER ZWIEP 1994)

A társadalom bevonásával kapcsolatban a leggyakrabban emlegetett ENSZ dokumentum az **Aarhusi Egyezmény**, amely Kofi Annan, a szervezet korábbi elnöke szerint a tizedik riói alapelv legjobban kidolgozott interpretációja, egyben a környezeti demokrácia legambiciózusabb vállalkozása. Az 1998 júniusában, a dániai Aarhusban aláírt szerződés deklarálja az információhoz való hozzáférés jogát, a társadalmi részvételt a döntéshozatalban és az igazságszolgáltatás jogát a környezeti ügyekben⁴⁹. Célja elsődlegesen nem környezetvédelmi jellegű, hanem a környezeti és emberi jogok kapcsolatának megteremtése. Álláspontja szerint a fenntartható fejlesztés csak az összes szereplő (stakeholder) bevonásával valósítható meg. Felsorolja azokat a tevékenységeket, ahol a részvételt meg kell valósítani (I. melléklet). A lista jellemzően az ipar és a hulladékgazdálkodás beruházásait említi, gyakorlatilag a környezeti hatásvizsgálat-köteles fejlesztéseket. A tervek és programok kidolgozásánál (7. Cikk) az „áttekinthető és méltányos” információközlést és részvételt írja elő. A részvétel mélysége „a szükségesnek látszó mértékben”

⁴⁸ Az első döntő lépés az ENSZ Emberi Jogok Nyilatkozata volt 1947-ben, mely deklaráta a máig érvényes alapvető emberi- és szabadságjogokat.

⁴⁹ Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters. UNECE – United Nations Economic Commission for Europe. Magyarországon a 2001. évi LXXXI. törvény ültette át az egyezményt a hazai jogrendbe.

történjék a nyilvánosság biztosítása. Fontos kitétel, hogy az érintettek körét az illetékes hatóságnak kell meghatároznia.⁵⁰

További előrelépést jelentett az **Európai Táj Egyezmény** (ETE), mely nem csak az ember és környezete kapcsolatát hangsúlyozza, hanem a tervezés és a fenntartás fontosságát is. A környezet helyett a táj (egy integráltabb fogalom) kerül a jogi fogalmak közé.⁵¹

Indoklási részben:

II/24. „Amennyiben a lakosság lehetőséget kap arra, hogy aktívan részt vehessen a kultúrtájokról hozandó döntések meghozatalában, nagyobb az esélye, hogy az emberek magukénak érzik majd azokat a területeket és városokat, ahol dolgoznak és szabadidejüket töltik. Ha befolyást nyernek környezetük alakulására, megerősíthetik helyi és regionális identitásukat, ez elősegíti egyéni társadalmi és kulturális önmegvalósításukat. Ez pedig segítheti az érintett területek fenntartható fejlődését, minthogy a kultúrtáj minősége jelentős hatással lehet az érintett térség gazdasági és társadalmi kezdeményezéseinek sikerére mind az állami, mind a magánszférában.”

Az ETE a táj tervezését és fenntartását az érintettek aktív bevonásával tudja elképzelni. Az egyezményhez az európai országok folyamatosan csatlakoznak, világméretű kiterjesztésére a Tájépítész Világszövetség (IFLA) részéről indult kezdeményezés.

A **Víz Keretirányelv** (VKI) az Európai Unió számára kötelező dokumentum, melyben felvállaltan kulcsfontosságú szerepet kap a társadalom bevonása, sikerességét ettől teszi függővé (14. preambulumban). Tagjainak előírja, hogy a víztesteket 2015-ig „jó állapotba” kell hoznia. A megvalósítás érdekében vízgyűjtőgazdálkodási terveket és intézkedési programokat kell kidolgozni, melyeket három szakaszban is konzultálni kell a társadalommal, „minden érintett fél aktív részvételét” ösztönözni kell. Az adatok nyilvánosságán túl tehát sokkal mélyebb együttműködést követel meg, mint az általános jogi előírások. Az aktív részvételt ugyanis úgy határozza meg, mint „magasabb szintű részvételt, nem pedig konzultációt.” Az aktív részvétel ugyanis az érintettek felkérését, a kérdések megvitatását, sőt az aktív közreműködést a megoldások kidolgozásában egyaránt magába foglalja.

A VKI konkrét határidőket szab meg a különböző részfolyamatok megvalósítására, ami az egyeztetési folyamatnak is kereteket ad. Az említett három egyeztetés: a tervezés ütemterve és munkaprogramja (2006. december), a vízgazdálkodással kapcsolatos jelentősebb problémák (2007. december) és a vízgyűjtő gazdálkodási terv vázlata (2008. december). A magyarországi egyeztetési folyamat előkészítését és lebonyolítását a WWF Magyarország koordinálta civil oldalról.

Összegzés: A közösségi részvétel kulcseleme a tájak tervezését és kezelését alapvetően befolyásoló Riói Egyezménynek, az Európai Táj Egyezménynek és a Víz Keretirányelvnek. A részvételi jogról külön megállapodás, az Aarhusi Egyezmény született. Magyarország mindegyikhez csatlakozott.

3.6.3 Európai szint

Az 1972-es stockholmi konferencia eredményeképp megszületett United Nations Environment Programme (UNEP), és megalkották a környezethez való jog fogalmát. 1973. november 22-én létrejött az első Környezetvédelmi Akcióprogram. 1974 decemberében számos európai civil szervezet részvételével megalakult az European Environmental Bureau (EEB), hogy közvetlenül hasson az EC-re, mint a polgárok fő civil környezetügyi szócsöve Európában. (EVANS 1992) Az 1990-es évektől megjelent a tervezés „környezethez illesztése” (environmentalisation) a kontinensen. Ennek oka volt a határ-menti kapcsolatok fontosságának felismerése, az egységesülő

⁵⁰ A gyakorlatban az érintettek körét az újonnan érintett szervezetek bejelentkezése, az érintettség megvizsgálása után, illetve a korábbi hagyomány alapján határozza meg a hatóság.

⁵¹ A táj fogalma néhány magyar jogszabályban már létezett korábban is, de inkább geográfiai értelemben, azaz mint természeti, nem mint kulturális képződmény.

piac, és ennek beillesztése a környezeti „játéktérbe” (MARSHALL 1996). A deregularizáció és a neoliberális politika előretörése, valamint a gazdasági változások ellentmondásai arra késztették az EU-t, hogy erősítse és terjessze el a tagállamokban a környezetpolitikát. A Riói Konferencia után ez globális nyomássá is vált.

Az EU tájjal kapcsolatos politikája a környezetvédelmen (akcióprogramok) és a vidékfejlesztési politikán (strukturális alapok) keresztül nyilvánul meg. Mindkettő lehetővé teszi, sőt szorgalmazza a szereplők szélesebb körének bevonását. Az EU regionális politikájának meghatározó gondolata a **szubszidiaritás elve**, amely a döntéshozatalt mindig a lehető legalacsonyabb szerveződési szintre bízta. Az érintettség gondolatának ilyen határozott megjelenítése a részvétel fontosságát sugallja, bár a helyi döntések a hivatalos politikai keretek között is létrejöhetnek. Az Európai Unió regionális politikájának másik alappillére, a „partnerség” fogalmát viszont fordítják társadalmi részvétellé is (WINKLER, 2003), ami uniós szinten többlettérletemet ad a fogalomnak, szakmapolitikailag pedig többlettámogatást biztosít a KRAT-nek. A **partnerség elve** 1993 óta elfogadott, a térségi döntéshozatali folyamatokat meghatározó cél az EU-ban. A célkitűzés nagy hangsúlyt fektet a különböző szereplők együttműködésére, és előnyben részesíti a köz-, a gazdasági és a civil szféra együttműködésében zajló programokat és projekteket. Az együttműködés preferálása egyaránt vonatkozik a hosszú távú koncepciók, a középtávú stratégiák, az operatív programok és a területrendezési tervek tartalmi kialakítására, ahol a célok kijelölésének és a beavatkozási területek meghatározásának is közös döntések alapján kell megszületnie. A partnerség elvének uniós jogszabályi háttérét a Strukturális Alapokra vonatkozó általános rendelkezésekről szóló 1260/1999/EK rendelet 8. cikke írja le. A szabályozás azonban, a szubszidiaritás elvének megfelelően csupán általános keretfeltételeket határoz meg a partnerségi folyamat tekintetében. Konkrét utalást a nemek közti egyenlőség és a fenntartható fejlesztés szempontjaira tesz. A megvalósításkor „valamennyi érintett szerv” bevonása szükséges, de figyelembe kell venni a hatékonyságot. A gyakorlatban ez a két szempont egy integratív egyeztető fórumot jelent, melynek jellege a területi szintektől függően más és más. A részvételt „teljes illetékességi hatáskörben” fogalmazza meg, tehát a részvétellel kapcsolatos nemzeti joganyagnak ezt az illetékességet kellene meghatároznia. Mivel a közösségi részvétel fogalmával kevésbé összeegyeztethető az érintettek meghatározása⁵², kérdéses, hogy a folyamat mennyire jelent valódi aktív részvételt a helyi társadalmak részéről.

A Helyi Önkormányzatok Európai Chartájáról szóló, 1985. október 15-én, Strasbourgban kelt egyezmény (European Charter of Local Self-Government – nálunk az 1997. évi XV. törvény hirdette ki) az önkormányzatok döntéshozatali jogait is definiálja. A 4. cikk 4. pontja szerint a helyi önkormányzatok hatásköre teljes és kizárólagos, központi vagy regionális szerv ezt nem vonhatja el. Az ilyen szellemiségben készült hazai önkormányzati törvény gyakorlati alkalmazása bebizonyította, hogy ha az említett pontot általánosan értelmezzük, a szubszidiaritás elve torzul, a térségi tervezés össztársadalmi érdekeit háttérbe szorítja. A társadalmi részvételt az egyezmény viszont külön kezeli, lehetőséget ad alkalmazására, de külön jogszabályi alátámasztást ír elő.⁵³

Összegzés: Az Európai Unió versenyképességének megőrzése érdekében a lokális értékekre, a sokszínűségekre igyekszik támaszkodni, ezt szolgálja a szubszidiaritás és a partnerség elve. Jelentős hangsúlyt fektet a környezetpolitikára és a vidékfejlesztésre. Mindezek a közösségi részvétel fontosságát erősítik. A hazai gyakorlatban a fogalmak értelmezése nem mindig tiszta.

⁵² Az érintettek körét a következőkben határozza meg: regionális és helyi hatóságok, valamint egyéb, hatáskörrel rendelkező közigazgatási hatóságok; gazdasági és szociális partnerek; bármely egyéb megfelelő illetékes szerv. A szintek meghatározása ugyancsak általános: nemzeti, regionális, helyi és egyéb (!).

⁵³ 3. cikk 2. E jogot (szabályozás és igazgatás – szerző) olyan tanácsok vagy testületek gyakorolják, amelyeknek tagjait egyenlő, közvetlen és általános választójogon alapuló szabad és titkos szavazással választják, és amelyek nekik felelős végrehajtó szervekkel is rendelkezhetnek. E rendelkezés semmilyen módon nem érinti az állampolgári gyűléseknek, a népszavazásnak vagy a közvetlen állampolgári részvétel egyéb formájának igénybe vételét ott, ahol azt jogszabály megengedi.

3.6.4 Nemzeti szint

Elöljáróban meg kell jegyezni, hogy a jog csak akkor hatékony eszköz, ha az általa meghatározott társadalmi szabályok betarthatóak, illetve be is tartják azokat. Magyarországon a jogkövetés köztudottan elmarad a fejlett demokráciákétól – az átlagember szintjén is. Ennek sajátos történelmi gyökerei vannak, ami alapvetően a felülről jövő kényszerekkel szembeni („kurucos”) ellenállásra vezethető vissza, de a korai kapitalizmus „erkölcsnélkülisége” ezt tovább erősíti. A mai demokratikus környezet kibontakozására, alapvető döntéseire is árnyékot vet az éretlen, felkészületlen társadalom⁵⁴.

Általánosságban elmondható, hogy a magyar jogrendszerbe a közösségi részvétel EU által előírt elvárásai mára beépültek. Az EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület legutóbbi, a **részvételi képesítés** hazai helyzetét elemző vizsgálata megállapította, hogy a **magyar jogrendszer** kiváló a jogrendszer kialakítása szempontjából. A szabályok betartásának garanciái a hivatalok részéről, az információ terjesztése, valamint a környezetvédelmi szervezetek helyi támogatottsága közepesnek mondható. (FÜLÖP S. 2005) A KRAT jellegéből és jogi környezetének fejlődéséből fakadóan a jogszabályi környezetben elsődlegesen az általános demokratikus jogi szabályozás, valamint a környezetügy és a területiség, tervezés-fejlesztés témájára vonatkozó jogszabályok áttekintése szükséges.

A részvételi demokrácia jogi háttérét részben ma is meghatározza a szocialista időszakban született, „A Magyar Köztársaság Alkotmánya” gerincét adó **1949. évi XX. törvény**. Alapvető változást jelentett az 1989. október 23-án hatályba lépett módosítás, mely deklarálta a többpártrendszert, a parlamenti demokráciát, emellett megőrizte a részvételhez köthető alapvető emberi jogok biztosítását, mint az egészséghez, a törvény előtti egyenlőséghez, szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadsághoz, egyesüléshez való jogot (VIII. fejezet, ma XII. fejezet). **Az új Alkotmány** már részletesen foglalkozik a nyilvánossággal, a közérdekű adatok megismerésének jogával és módjával (61§). Törvényi kötelezettséget ír elő a gyülekezésre, nyilvánosságra, egyesülésre, a 64§-ban pedig a kérelmek és panaszok beterjesztésének jogát fektetik le. Csatlakozásunk az Európai Unióhoz újabb módosításokat hozott az Alkotmányban is, de az alapvető emberi jogokat, a részvétel kérdését nem módosította.

A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996 évi XXI. törvény a területrendezés és a területfejlesztés feladatát – többek közt – így határozza meg:

„3§ (1) a, a térségi és helyi közösségek területfejlesztési és területrendezési kezdeményezéseinek elősegítése, összehangolása az országos célkitűzésekkel”

Nincs tisztázva, hogy a helyi közösségek milyen léptékben értelmezhetők, igaz ezt a szubszidiaritás elvének helyes alkalmazása meghatározhatja, talán túlszabályozás lenne lehatárolásuk. Nincs körvonalazva, hogy a kezdeményezések milyen fórumokon, csatornákon keresztül jelennek meg. A területrendezési terv készítésére és elfogadására vonatkozó eljárási szabályok 23/C. § (1) pontja kimondja, hogy

„A kiemelt térség és a megye területrendezési tervét (a továbbiakban együtt: tervjavaslatot) egyeztetni kell a külön jogszabályban meghatározott államigazgatási, önkormányzati és érdekvépképviseleti szervekkel, valamint az érdekelt társadalmi szervezetekkel. A véleményezésre legalább 60 nap határidőt kell biztosítani.”

A nyilvánosság és a társadalmi részvétel részletezése helyett külön jogszabályra utal a tervezéssel összefüggő részletes (főleg szakmai) szabályokkal és az elfogadás rendjével kapcsolatban (25. §). A területrendezési tervek szakmai tartalmának minősítését a – szintén külön jogszabályban meghatározott – tervtanácsok végzik. Erősen hangsúlyozza tehát a szakmaiságot, de azzal, hogy e témában említi, halványan utal a társadalmi kontroll fontosságára. A nyilvánosságban a tájékoztatást elfogadásáról „tényközlő és általános ismertető híradást” követel meg a léptéknek megfelelő tömegtájékoztató eszközökben.

⁵⁴ Olyan alapvető döntések, mint a sikertelen, de mégis eredményes EU csatlakozási népszavazás az új rendszerben is a népakaratot, az alulról szerveződést, végső soron az új rendszer legitimitását kérdőjelezheti meg, ami a jogkövetési szándék kárára válik.

A területfejlesztési koncepciók és programok, valamint a területrendezési tervek egyeztetésének és elfogadásának rendjéről szóló 184/1996. (XII. 11.) kormányrendelet alapvetően kétféle megközelítésben jeleníti meg a részvételt. Egyrészt egyeztetési kötelezettséget határoz meg, másrészt tájékoztatási kötelezettséget ír elő. A területfejlesztési koncepciók és programok valamint a területrendezési tervek egyeztetésébe a képvisleti demokrácia szereplőin túl a kamarák és a szakmai társadalmi szervezetek bevonását írja elő. A lakosság csak tájékoztatási szinten jelenik meg a 21-22.§-ban, a nyilvánosság általános szabályainak betartásával. A 22.§ definiálja azokat a fázisokat és eljárásokat is, amelyek végén illetve során a tájékoztatást meg kell tenni. A gyakorlatban az egyeztetés kiterjesztése a tervezőtől és a megbízótól jelentős mértékben függhet. Az egyeztetési kört egyes tervkészítők kiterjesztik, illetve a kiegészítő módszereket, eszközöket alkalmazzák⁵⁵.

A tervek környezeti vizsgálatáról szóló 2/2005. Kormányrendelet igen alkalmas lenne a társadalmi részvétel megjelenítésére, hiszen – mint láthattuk – a nyilvánosság és részvétel elsődlegesen a környezeti jogokhoz kapcsolódóan vált fontossá. A jogszabály azonban minimálisan foglalkozik ezzel a témakörrel. A 8.§ csak a nyilvánosságra hozatalról rendelkezik, és az észrevételezés idejének és módjának meghatározási kötelezettségét írja elő.

Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény, általános követelményeiben (3. § (1)) a résztvevők meghatározásával az épített környezet alakítását és védelmét az építetők, tervezők és kivitelezők csoportjaira bízva. Az építetőt értelmezhetjük a közösségként, de a gyakorlatban közösségi beruházásnál az építető a vagyongazdálkodó (pl. önkormányzat). Az érintettek teljes körének tájékoztatási és véleménynyilvánítási jogot ad a jogszabály a helyi építési szabályzat és a településrendezési tervek kidolgozása során. A tájékoztatásnál a területlehatárolásra és a várható hatásra (érintettség meghatározása), a célokra kell kitérni. Az egyeztetésről a 9.§-ban rendelkezik. Előírja például a helyiek értékrendjének vizsgálatát, ami elvileg közvetlen kontaktust feltételez, de a részvételt nem feltétlenül követeli meg, a gyakorlatban így az alacsonyabb energiaigényű passzív információszerzést támogatja. Véleményeztetési kötelezettséget ír elő a HÉSZ és a településrendezési tervek megállapítása, illetve jóváhagyása előtt, az eltérő vélemények tisztázására egyeztető tárgyalást is kötelezővé tesz. Az érdekkülönbségeket az egyeztető fórumon írásba kell rögzíteni, beleértve az elfogadás vagy el nem fogadás indoklását is. A fórumon kívül csak írásban lehet véleményt nyilvánítani. Mindezen információkat közzé kell tenni „a helyben szokásos módon”, illetve ezután kerül sor a szakmai véleményeztetésre is. Települési szinten tehát megfelelőnek és kellően szabályozottnak mondható a részvétel, amennyiben a társadalmi szervezetek kellő módon betöltik szerepüket. Ellenkező esetben a helyi lakosság az észrevételezés szintjén szólhat bele a döntéshozatalba ráadásul úgy, hogy a „helyben szokásos mód” rendszerint kevés érintettet ér el.

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi törvény (ezután Ötv.) főszabályként mondja ki a nyilvánosság elvét, vagyis meghatározza, hogy a képviselő-testület ülése általában nyilvános. A részvétel a gyakorlatban többnyire a helyi lapok, a helyi televízió, esetleg a települési honlap révén valósul meg, de lehetőséget biztosít az állampolgároknak arra is, hogy a testület ülésén részt vegyenek a testületi munka zavarása (hozzászólás, vita, szavazás) nélkül.

Összegzés: A hazai jogszabályi környezet az EU elvárásoknak megfelel, az előírt részvételi szint alacsony. A tervezéshez kapcsolódó jogszabályok világos szerepeket határoznak meg, de általánosságuk miatt minden félnek elég nagy mozgásteret biztosítanak. Az egyeztetési kötelezettség a nagyobb léptékben legfeljebb a szakmai érdekképviselők körére szűkül.

⁵⁵ A Balaton törvény módosítása során például a civilek Interneten véleményezhették a tervet, a kiemelt térség fejlesztési koncepciójának készítését pedig a Btv-hez kapcsolódó lakossági fórumon kiosztott kérdőívvel is igyekeztek megalapozni.

*„Mondd el és elfelejtik.
Mutasd meg és emlékeznek.
Vondd be őket és megtanulják.”
Konfucius*

4 ELEMZÉSEK

4.1 ESETTANULMÁNYOK ELEMZÉSE

Az esettanulmányok hazai és külföldi példákkal nemzetközi perspektívába kívánják helyezni a magyarországi viszonyokat. A viszonylag nagyszámú példa a minél biztosabb következtetése levonása érdekében szükséges. A leszűrt következtetések egyaránt rávilágítanak az általános jellemzőkre és a helyi sajátosságokra. Az esettanulmányok választása széleskörű. A világ minden tájáról gyűjtöttem, ezek rendszerezve vannak aszerint, hogy – a téma jellege miatt – elsősorban társadalomföldrajzilag – mennyire vannak közel hazánkhoz (világ, Európa, Kelet-Közép Európa).

Az esettanulmányok léptékbeli különbségeit azért tartom szükségesnek, mert a nagyobb területeken zajló folyamatok jórészt szociológiai alapon elemezhetők, míg kisebb léptékek felé haladva a pszichológiai elemek válnak erőteljesebbé. A participatív tervezői tevékenység hatékonyságához mindkét tudományterület tapasztalatait hasznosítanunk kell. Ugyanakkor a kisléptékű projektek – kisebb pénz és időigényük miatt – hasznos modellként is szolgálnak. Mindemellett az elemzés során nem szabad megfeledkezni a léptékek különbözőségeiből adódó sajátosságokról. A disszertációban az esetek más-más kontextusban példaként szerepelnek. A külföldi esetek magyar fordításban nem jelentek meg, összegyűjtve és rendszerezve, a magyar példákkal összevetve pedig szinergikus hatásuk meghatározza hasznosságukat. Meg kell jegyezni, hogy a hazai és a külföldi esetek leírása között jelentős különbségek lehetnek. Egyrészt a hazai jobb helyismeret, közvetlen tapasztalat részletesebb, aprólékosabb kifejtést tesz lehetővé. Másrészt az esetek jellege is eltérő. A hazai tervezési gyakorlat rendezés- és szabályozásorientált, ezért erősen jogi-közigazgatási kiterjedésűek és nyelvezetűek. A külföldi esetek többségében projektorientáltak, bár nagy léptékben ezek is rendszerint közigazgatási határokhoz igazodnak.

Az összegyűjtött adatbázis sokrétűsége miatt az átláthatóság érdekében típusokat, kategóriákat kellett meghatároznom. A vizsgálati szempontokat jellemző kategóriákat pontszámmal ellátott sorrendbe állítottam. A pontszámok alapján lehetett elkészíteni a statisztikákat. A sorszámozás tehát nem pontértéket jelent, tekintettel arra, hogy nincs ok, amiért egyik tényezőt jobbnak kellene minősíteni a másiknál (pl. a fejlesztés vagy a védelem, a vidék vagy a város stb.). Mindemellett a sorrend nem esetleges, valahonnan valahová halad: a nagyobb számérték közelebb áll a társadalmi részvétel mélységéhez, a táji léptékhez, a magyar sajátosságokhoz stb. A vizsgálat során, két éves elemző-rendszerező folyamaton keresztül kristályosodott ki az elemzés módja, melynek végterméke egy 150 esetet tartalmazó, tipologizált gyűjtemény (lásd M2. melléklet). Közös bennük, hogy minden projekt a tájhoz köthető, és a táj védelme, fejlesztése érdekében a helyi lakosságot vonták be, vagy épp ők voltak a kezdeményezők. A feltárt eseteket táblázatos formában rendszereztem, több szempontból kategorizáltam, hogy egyrészt megállapítható legyen, milyen részletesen kötődik a kutatási témához, másrészt, hogy el tudjam készíteni a tipológiát. A tipológia segít a tendenciák megállapításához, általános következtetések levonásához.

4.1.1 Az egyes szempontok elemzése

A „bevont csoportok” kategória nehezen volt kezelhető, tekintettel arra, hogy sok helyen igen széleskörű részvétellel találkozhatunk. Didaktikai okok miatt mégis megtartottam, mivel a kutató diákok ebből tanulhatják meg a különböző csoportok meghatározását. Valószínűsítettem, hogy a „projekt szervezője, vezetője” kategória egyrészt mutatja a társadalmi berendezkedést (felülről vagy alulról szerveződő), másrészt lehetségesnek tartottam módszertani következtetések levonását is. Minden tervezésnél fontos, hogy zajlik annak folyamata. Elsődleges a célok, szándékok meghatározása, ami megszabja a tervezés menetét, a szükséges és lehetséges megoldások körét és a részvétel lehetőségeit. A projektek célkategóriáinak meghatározása az esetek áttekintése után volt lehetséges, itt alapvető szakmai célok különültek el. A projekt jellege kategóriának meghatározása alapvetően szintén módszertani okok miatt vált szükségessé. A

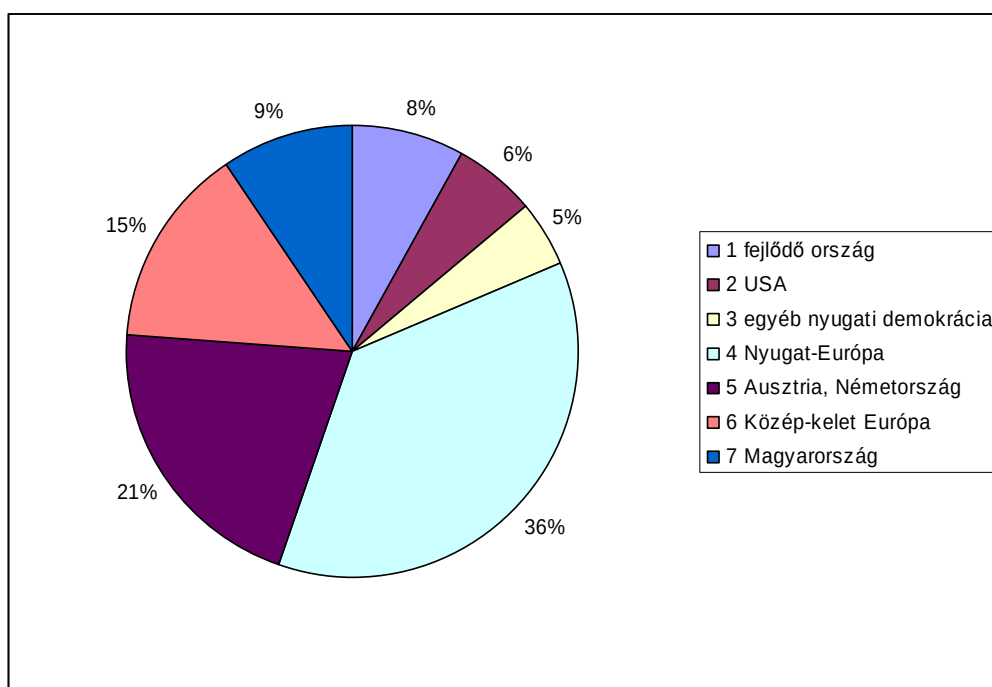
konceptiók és a konkrét tervezés mellett lényegesen eltérőnek mutatkoztak a tiltakozás indukálta döntéshozatal folyamatai.

3. táblázat: Az esettanulmányok területi tervezési szempontjai

	Helyszín	Lépték	Területtípus	Tájtípus	Domináns tájelem	A projekt célja
1	fejlődő ország	objektum: kert	város	urbánus	növényzet	fejlesztés
2	USA	objektum:beruházás	vidék	üdülő	alapkőzet, talaj	oktatás, képzés
3	egyéb nyugati demokrácia	objektum: NIMBY	védett terület	kultúr	víz	társadalmi kohézió
4	Nyugat-Európa	zöldfelületi rendszer		természeti	domborzat	tájrehabilitáció
5	Ausztria, Németország	kistelepülés		komplex		vidékfejlesztés
6	Közép-kelet Európa	nagyváros				táj- és természetvédelem
7	Magyarország	kistérség				
8		régió				

4.1.1.1 Helyszín

Az első két szempont részben a statisztikák megalapozásához szükséges, az esetek elemzésének reprezentativitását segíti. A helyszín alapján megállapítható, hogy az adott eset tanulmányai mennyire alkalmazhatók Magyarországon. A legtávolabbinak a fejlődő országokat soroltam be, de az elemzések során kiderült, hogy vannak egyes szempontok, melyek?) e kategóriát közelebb sorolják (lásd később). Az 1. ábrán látható, hogy a vizsgált esetek jelentős részben a nyugati demokráciákban találhatók. Az arányokat némileg torzítja a hozzáférés nyelvi akadálya (főleg az angol, német, francia és magyar nyelven hozzáférhető anyagokat tudtam összegyűjteni).

4. ábra A vizsgált esettanulmányok helyszíneinek statisztikája

4.1.1.2 Lépték

A lépték szerinti szétválasztás szükséges az alapvető tervezési megközelítések (objektumtervezés és rendszertervezés), valamint a területnagyságból és lakosságszámból fakadó eltérő részvételi módszerek elemzése érdekében. Ugyancsak fontos volt a lépték meghatározása a későbbi tájkarakter-elemzésekhez. Ismeretes, hogy a tervezésnél a tér és az idő összefüggései e téren is egyértelmű: a nagyobb léptékű terv hosszabb távra készül. A lépték változásával ezért nehezedik az érintettek bevonása, mivel a személyes kötődés érzése, a beláthatóság egyre kisebb. A léptékkategóriák megválasztásakor a kisebbtől haladtam a nagyobb léptékű tervek felé.

Az esettanulmányok alapján megállapítható, hogy a településtervezésben a részvételt bizonyos méret fölött nem alkalmazzák. A nagyobb városoknál a kerületek jelennek meg még átlátható, kezelhető rendszerként. A lépték alapján lehetett leszűkíteni a kutatást a tájtervezésre, mert a tájtípusok, domináns tájelemek meghatározása inkább nagyobb léptékben értelmezhető.

Külön kategóriát képviselnek a NIMBY esetek, amelyeknél a közösségi érdekek, az érintettek köre és az objektum mérete terén jelentős léptékbeli különbségek vannak, ezért kezelésük külön eljárási módot igényel. A sajátságok miatt e kategóriáról később részletesebben szólok.

4.1.1.3 Területtípus, tájtípus és domináns tájelem

Az esettanulmányok megerősítették, hogy a részvételi projektek célja szempontjából vidéket másképp kell kezelni, mint a várost. A települési környezettel kapcsolatos példák esetében a városokban rendszerint a közparkok jelentették a munkaterületet, míg a kistelepüléseknél inkább a település egésze volt a célterület. Így az első körben települési kategóriát városivá változtattam, és a rurális térségeket a rendszertervező térségi-területi kategóriába helyeztem át. Az esettanulmányok összevetésekor tűnt fel, hogy a projektek jelentős része sajátos, tájhoz köthető jelleggel bír. A hazai tapasztalatok alapján ez a kategorizálás nem adódott egyértelműen, tekintettel arra, hogy a rendezési tervek általános rendezést céloznak meg. A tiltakozások már utaltak egyes kiemelt tájelemekre, de igazán a külföldi példák mutatták meg az általános tendenciákat. A tájtípusok meghatározása nem törekszik teljességre: megállapítása nem egy hivatalos rendszer szerint, hanem az esettanulmányok adta, gyakoribb, lehatárolható tájtípusok említésével történt.⁵⁶

Az előzetes elképzeléseknek megfelelően az emberek közvetlen életteréhez közelebb eső területeken több részvételi projekt van. Mivel társadalmunk jelentős része (az európaiak 80%-a) városokban él, így az urbánus táj gyakran megjelent az esetek között, ezek azonban rendszerint kis léptékűek, vagy épp túl átfogóak ahhoz, hogy a tájkarakter értelmezhető legyen. **A legtöbb eset a történelmi agrártájhoz vagy kultúrtájhoz** köthető, egyben ezek a legizgalmasabb KRAT projektek: a bevonás sokszínűsége, a szakmai kihívás talán itt a legnagyobb. Az esettanulmányok talán legszínesebb, legizgalmasabb esetei a kultúrtájak megőrzését vagy újraélesztését célzó programok. A hazai és nemzetközi KRAT esetek jelentős számban e célokat szolgálják. A tájegyezmény értékrendjének elterjedésével a kultúrtáj védelmét szolgáló, az érintetteket bevonó projektek számnövekedése előrejelezhető. Számos védett természeti tájhoz kapcsolódó eset jelent meg, melyek azonban nem tisztán a természetközelség, hanem a turizmus vagy szintén a kultúrtáj szerep miatt váltak a KRAT szempontjából érdekessé.

A tájtípusok szétválasztása és a domináns tájelemek, tájelem-együttesek szerinti megkülönböztetés segített a fő beavatkozási területek meghatározásában. A tájtípusok és a tájelemek között valószínűsíthető volt a kapcsolat. Az urbánus tájban a növényzet, mint védendő tájelem volt gyakori, de **a KRAT projektekben a leggyakoribb tájelem a víz** volt, ezen belül elsődlegesen a felszíni víz formái. Gyakori a tiltakozás e tájelem sérülése esetén, tájkép és tájpotenciál szempontjából egyaránt. Emellett a víz által dominált tájak mentén gyakran érzékeny társadalmi csoportok élnek, akiknek társadalmi integrációja is cél.

⁵⁶ Jelenlegi, több évtizedes tájtipológiánk felülvizsgálatra szorul. Tájaink tipológizálása többek közt a Le Notre programban, az Európai Táj Egyezmény elvei és iránymutatásai alapján most zajlik.

4.1.1.4 A projekt célja

A területi-térbeli tervezés szándékát tekintve (végpontokként) megkülönböztettem fejlesztést és védelmet. **A participáció a védelmi jellegű tervezésben gyakoribb. Ennek két oka van:**

1. A társadalmi részvétel gyökerei alternatív, a meglévő rendszerrel szemben álló mozgalmakból erednek, valamilyen érték védelmében értelmezi magát. Rendszerint az alulról jövő kezdeményezéseken alapuló projektek ilyenek.
2. A jóléti országokban egyértelművé vált bizonyos értékeket elveszítettek, amelyek még máshol megőrizhetőek; a globális stabilitás érdekében bizonyos területeken az állapot stabilizálása érdekében a fenntarthatóság védelmére van szükség. E tényezők rendszerint a felülről és/vagy kívülről jövő kezdeményezéseken alapuló projektek alapjai.

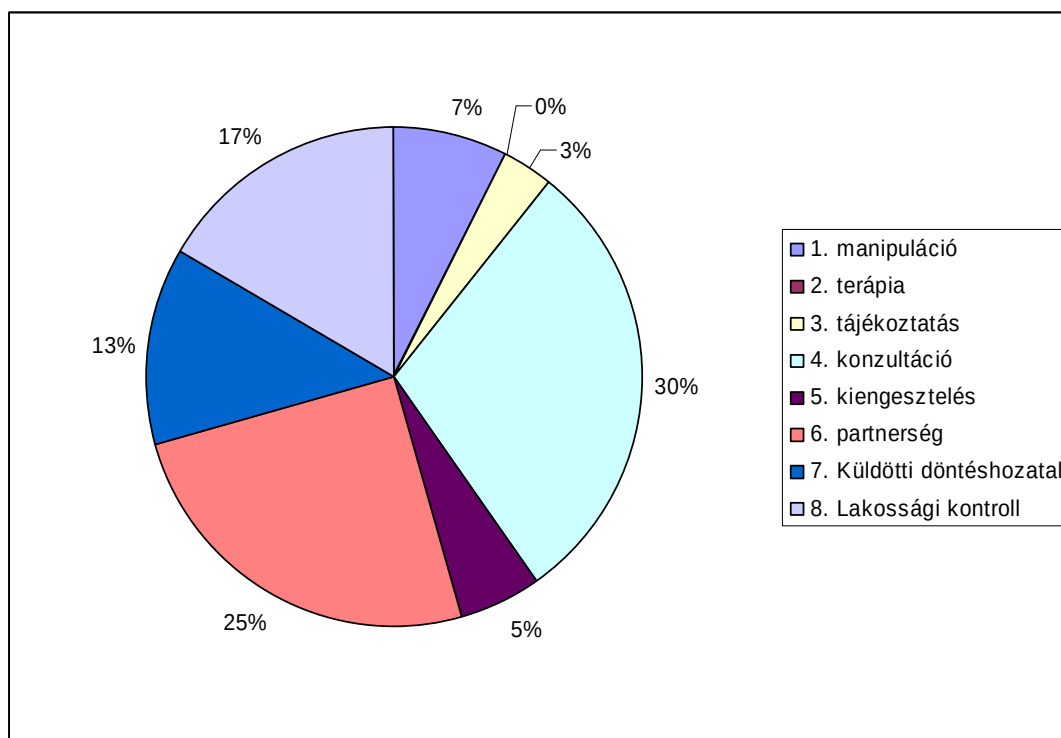
4. táblázat: Az esettanulmányok részvételi módszertani szempontjai

	Arnsteini szint	A projekt jellege	A projekt szándéka	A projekt szervezője, vezetője	Bevont csoportok	A bevonás időszaka
1	manipuláció	tiltakozás	gazdasági	állami szféra	hivatal	a terv megszületése után
2	terápia	tervezés	szociális	tervezők	állami intézmény	a tervkészítés idején
3	tájékoztatás		környezeti	mediátorok	kutatóintézet	megvalósítás
4	konzultáció			civil szféra	civil szervezet	előkészítéstől végig
5	kiengesztelés				helyi lakosság	
6	partnerség				stakeholderek	
7	Küldötti döntés				gyerekek	
8	Lakossági kontroll					

4.1.1.5 A részvétel szintjei

Mint korábban megállapítottam, az értékelések, elemzések leggyakrabban a civil szereplők szempontjából közelítik meg a közösségi részvétel folyamatát. Tekintettel arra, hogy kutatásaim célja elsődlegesen a szakterületi munka segítése, az értékelési táblázat összeállításakor a tervezői szempontokat tartottam szem előtt. Természetesen emellett itt is meg kellett jeleníteni a civil szempontokat is. Kutatásaim során meglepődve tapasztaltam, hogy bár Sherry Arnstein 1969-ben kidolgozott rendszere elismerten alapmű a témában, alkalmazása az értékelésekben nem terjedt el. A vizsgálataimba ezért mindenképp integrálni akartam kategóriarendszerét. Önmagukban vizsgálva az arnsteini részvételi szintek térségi léptékben leggyakrabban a konzultáció szintjén rekednek. A magyarországi példák is azt mutatják, hogy a lakossági fórumon túl nem alkalmaznak mélyebb bevonást. A partnerség szintjének magas aránya meglepő, mivel a küldötti döntéshozatalhoz képest nehezebb megszervezni, igaz nem feltételez olyan fejlett civil önszerveződést.

A statisztikai értékeket árnyalja, hogy több projektnél egyszerre vagy egymás után különböző mélységű módszereket is alkalmaztak. Az alacsony szintű részvétel (manipuláció) csekély aránya pedig abból is következik, hogy ezeket nem publikálják részvételi projektként. Több eset volt, ahol a manipuláció szintjén kezdődött a program, majd az ezt követő kudarc (többnyire lakossági ellenállás) következtében magasabb szintű részvétellel indították újra a programot (itt a magasabb szintet vettem be a statisztikába).

5. ábra A vizsgált esettanulmányok részvételi szintjeinek statisztikája

4.1.1.6 A KRAT szándékai

Ha a tájvédelem fogalmát és eszmeiségét tekintjük, könnyen belátható, hogy a participatív módszerek igencsak illeszkednek annak ökoszociális jellegéhez, amit a fenntartható fejlesztés fogalmának bevezetése tovább erősített. Mivel a tájvédelem szükségessége a fenntarthatóság három pillére közül rendszerint alapvetően környezeti okokra vezethető vissza, a specifikusan participatív tervezési módhoz a másik két pillér vezetett:

1. Gazdasági ok:

- A védelem a társadalom egészének jelentős gazdasági teher, ezért az ilyen jellegű (hosszú távon, az egyén szintjén nem mindig közvetlenül érzékelhető) terhek anyagi *elfogadhatóságát* nagyban növeli, ha minél szélesebb körben, minél mélyebben megismertetjük és elfogadtatjuk annak szükségességét és jelentőségét.
- A részvétel *csökkentheti a költségeket*: direkt módon a lakosság és a látogatók önkéntes munkájával, illetve indirekt módon a rossz döntések fölösleges költségeinek elkerülésével. Utóbbi megállapítás megkérdőjelezi azt a nézőpontot, miszerint a részvétel drága: hosszú távon és rendszerben vizsgálva ez nem áll fenn.

2. Társadalmi ok:

- A *szegényebb csoportok* pozitív diszkriminációja, mivel e csoportok gyakran különösen megszenvedik a fejlesztési és a védelmi beavatkozásokat, ugyanakkor kevesebb eszközzel, hatalommal bírnak érdekeik védelmében. A tájvédelemnek talán az egyik legérzékenyebb szegmensnek kellene lennie e téren. A humánökológiai alapokról kiindulva ugyanis megállapítható, hogy az abszolút liberális (azaz szabad versenyt biztosító, minden korlátozást és védelmet mellőző) értelemben vett esélyegyenlőség végső soron számos jelentős érték elvesztéséhez, a diverzitás csökkenéséhez vezet – természeti és kulturális téren egyaránt.
- A *gyermekek, a fiatalok és gyakran a felnőttek* környezeti nevelésének egyik eszközeként.
- A *tudatos társadalmi csoportok* saját életminőségük, környezetük értékeinek védelme eszközeként.

A három tényező természetesen összefügg: ahol a gazdaság nem jól működik, a társadalom a környezetet túlterheli; ahol a környezet leromlik, a társadalom is amortizálódik, ami gazdasági nehézségeket okoz; ahol a társadalom és a gazdaság átalakul, ott új környezeti kihívások jelennek meg, természeti és kulturális értékek kerülhetnek veszélybe – és még sorolhatnánk. A részvétel esélyt ad a három pillér jobb integrációjára, kiegyenlítettebb fejlődésére.

4.1.2 Általános következtetések

Az esettanulmányok alapján megállapíthatók olyan egyedi következtetések, amelyek a kutatás illetve a javaslatok további alapját képezhetik, illetve tanulságként kiemelhetők. Az esetek rövid ismertetése az M3 mellékletben található, a zárójelben feltüntettem a hivatkozott eset mellékletben szereplő jelét.

4.1.2.1 Tulajdon és kezelés terén reális és komplex megoldások szükségesek (N2, N5)

A tulajdonosi és kezelői jogok gyakorlása a részvételi tervezésben gyakran felmerülő kérdés. Az, hogy egy adott területet ki birtokol, és ki ellenőriz, döntő lehet az adott táji rendszer működőképessége szempontjából. A tradicionális közösségek belső kontrollja kétségtelenül sokszor jobban működött, bár számos ellenpélda van a történelemben, ezért körültekintően kell kezelni az esetleges nosztalgikus megnyilatkozásokat. A leghatékonyabb, ha számos eszközt együtt alkalmazunk úgy, hogy ezek szinergiái tovább erősítik egymást. Ha együttesen építünk az esetlegesen meglévő hagyományos közösségekre vagy meglévő kulturális örökségre, és az új gazdasági ösztönzőkre.

4.1.2.2 1. Ha a közösségi (állami) kezelő nem azonos a tulajdonossal (pl. magánszektor), jobban rákényszerül a partícipatív megoldásokra (N1).

Mivel Magyarországon néhány területen még az EU-hoz képest is nagyon nagy a magántulajdon aránya, elgondolkodtató, milyen eszközökkel élhet az állam. A nemzeti parkok hatósági jogkörének megszűnése tovább növeli a részvételi módszerek alkalmazásának szükségességét. A közismerten szűkös államháztartási források szintén ezt a tendenciát erősítik, tekintettel arra, hogy a direkt módszer, a közvetlen pénzbeli támogatás rendszeresen jelentős központi összegeket emészt föl. A társadalom által fenntartott (államilag finanszírozott!) tájhasználatnál biztosítani kell, hogy széles rétegek közvetlenül is élvezhessék a gyümölcsét (lássa, hogy jó és számára is hasznos, értékes; kötődjön hozzá, becsülje meg, mert egyébként fölösleges pénzkidobásnak értékeli). Ehhez azonban szükséges, hogy a magántulajdon és a köztulajdon szerepe, helye és értéke tisztázott legyen a társadalom döntő többségének fejében.

4.1.2.3 2. Az egyéni érdekekre alapozott közös tájgazdálkodás megvédheti a természeti forrásokat. (N3, N4, N5)

A természet önszabályozásának kiiktatása következtében és az emberi használat szabályozásának hiányai miatt egy táji rendszer kapacitása legtöbbször eléri, sőt meghaladja teljesítőképességének maximumát. A fenntartható tájgazdálkodásban ezért fontos az ellenőrizhetőség, az állandóság és a léptéknek megfelelő tervezési módok, fejlesztési és fenntartási eszközök kiválasztása. A tájjal együtt élő, azt gazdaként kezelő, belső kontrollal rendelkező közösségek egyre ritkábbak. Kicsi, stabil közösségek, melyek ismétlődő interakcióban vannak egymással, megtalálhatják a közös érdekek alapján a fenntartható tájhasználatot – például az egyéni számítások rendszeres váltakoztatásával.

Az ismeretségen, bizalmon és a közösség megtartó-kitaszító erején alapuló részvételi tervezést még meglévő viszonylag zárt közösségeknél hatékonyan alkalmazhatjuk. Meglévő helyi

közösségek esetén ezért a csoport a táj gondozásának alapja kell, hogy legyen. Ez hazánkban kisebb faluközösségeknél is már csak nyomokban maradt fenn. Egyedül az újonnan létrejött alternatív közösségeknél van esély az alkalmazásra. Bizonyos eszközök érdekszövetségeknél (pl. szövetkezetek) is kialakíthatók, de ezek stabilitása alacsonyabb. A módszer elsajátításához a játékelméleten alapuló közösségi folyamat elemzések, a csoportdinamika stb. tanulmányozása javasolt.

4.2 INTERJÚK ELEMZÉSE

4.2.1 Az interjúk jellemzése

A interjúalanyokat úgy igyekeztem összeválogatni, hogy különböző tapasztalatokkal rendelkező szakemberek álláspontját tudjam összevetni. Az egyetlen mérhető szempont itt az életkor volt. A megkérdezettek jelentős része budapesti. Területi tervezéssel foglalkozó szakemberek száma viszonylag alacsony, amit a tervek léptéke és – ebből fakadóan – a megrendelések kisebb száma indokol. A reprezentativitás ezért viszonylag kisszámú alannyal elérhető (10 főt kérdeztem meg). Törekedtem arra is, hogy egy-egy cégből lehetőleg ne kérdezzek meg több munkatársat, hogy a tapasztalatok nagyobb szórást mutassanak, színesebbek legyenek. Mindemellett a dolgozat szakirányú jellegének erősítése érdekében igyekeztem a saját szakterületem képviselőit felkeresni. A megfelelő számú interjúalany összeválogatása nem volt könnyű, ugyanakkor épp a fentiek miatt a vizsgálat reprezentativitása jobb.

Az interjúkészítés célját, módját már a bevezetőben ismertettem. A kérdések listáját a 2.1. sz. melléklet tartalmazza. A kérdések sorrendje az interjú jellegének megfelelően változott az interjúalany tapasztalataihoz, affinitásához alkalmazkodva. A kérdések között átfedések vannak: mivel rendszerint nem sorrendben kérdeztem, a kérdéseket másként kellett feltennem, ezért a kérdéssor egyféle ötletlista. Az interjú előnyét kihasználva az egyes vizsgálati szempontok kategóriáit legtöbbször nem előzetesen alakítottam ki, hanem a válaszokból szűrtem ki, így valóságosabb képet kaphattam. Az egyes interjúk időtartama hozzávetőlegesen 2 óra volt, a született írásos dokumentáció interjúnként 2-5 oldal.

Az adatok és információk statisztikai elemzése egyrészt szükséges a kutatás minősítése érdekében, másrészt tendenciózus megállapításokat lehet levonni belőlük. Az interjúk sajátossága, hogy több lehetőséget ad a vélemények megjelenítésére. A válaszok nagyobb vertikuma vagy egyedisége miatt egyes vélemények statisztikailag nem kezelhetők, de összevetve hasznos, értékes megállapításokat tehetünk. Az ilyen vélemények, megállapítások, javaslatok nem adnak rá lehetőséget, hogy egzakt tudományos következtetéseket vonjunk le belőlük, de tekintettel arra, hogy a kutatás nem csak interjúkészítésből állt, hanem megelőzte irodalomkutatás és az esettanulmányok elemzése, ezek tükrében hasznosítható, azokkal összevethető információkat tartalmazhatnak.

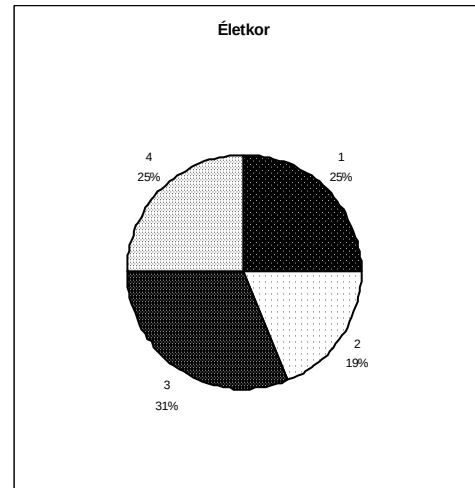
4.2.2 Statisztikai következtetések

4.2.2.1 Életkor

Az interjúalanyok a 25-60 éves aktív tervező generációból kerültek ki.

A generációk közötti különbség érzékelhető a KRAT megítélésében, ez részben várható volt a már korábban említett külföldi kutatások alapján. Az alkalmazás tehát részben „életkori sajátosság”. Politikai-ideológiai okokat, a régi és az új rendszer eltérő szocializációs különbségeit ezért nem lehetett egyértelműen kimutatni.

	Szemponok
1.	25-35 év között
2.	35-45 év között
3.	45-55 év között
4.	55-65 év között

6. ábra Az interjúalanyok életkori statisztikája

Tevékenységi kör, tevékenység helyszíne

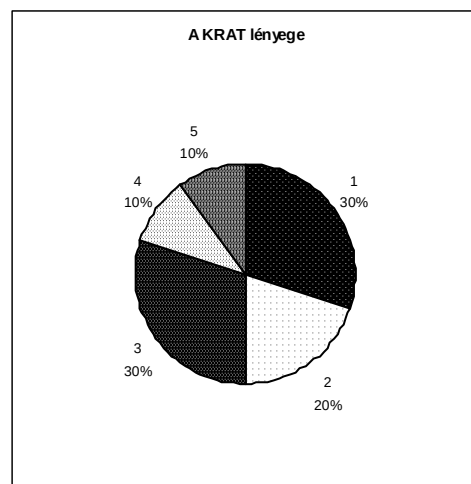
Tekintettel arra, hogy ma Magyarországon a területi tervezési, területrendezési feladatokat jellemzően tájépítészek látják el, a megkérdezettek is e szakterületből kerültek ki. Jellemzően az idősebb tervezők készítettek nagyobb léptékű terveket, a fiatalok gyakrabban rendelkeznek részvételi tervezési tapasztalattal vagy tájékozottsággal. Volt olyan interjúalany, aki speciális területen (településtervezés, közlekedéstervezés stb.) dolgozik, van, aki több munkahelyen többféle munkát végez. A megkérdezettek többsége magáncégekben dolgozik, viszonylag nagyarányú a volt nagy állami cégek alkalmazottainak aránya. A társadalmi részvétellel behatóbban csak egy interjúalany foglalkozik.

A korábban említett hazai területi sajátosságokból fakad, hogy a diplomások és a megbízások jelentős része egyaránt a fővárosra koncentrálódik. A tervezők döntő többsége Budapesten él és/vagy dolgozik.

A KRAT lényege

A tervezői attitűd jellemzője, hogy milyen szempontokat tart fontosnak az illető a társadalmi egyeztetés során. A válaszadóknak zömében hasonló elképzeléseik vannak a KRAT lényegéről, főbb céljairól, ezért nagyon sok kategóriát nem kellett kialakítani. A legfontosabbnak a tervezők a kölcsönös, egyenrangú viszonyt (partnerség) és az érintettek véleményének figyelembe vételét tartják, de fontos szempont a résztvevők aktivitása is. Néhol megjelent a fogalom félreértelmezése (az önkormányzaton keresztül vesz részt a lakosság), valamint olyan speciális tervezői attitűd, mint a tervhez (nem a területhez, vagy a közösséghez) kötődés fontossága.

	Szempontok
1.	Partnerség
2.	Aktív részvétel
3.	Elképzelések figyelembe vétele
4.	Önkormányzatiság
5.	Tervhez kötődés erősítése

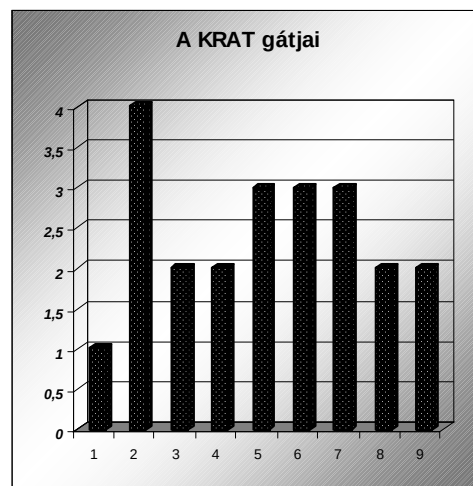

7. ábra A KRAT-ról alkotott fogalomértelmezések statisztikája

A KRAT-ot gátló tényezők

A válaszok ezen a ponton sokszínűek voltak. A megkérdezettek jelentős része azt a nemzetközi tapasztalatot támasztotta alá, miszerint az időigényesség miatt a megbízók és a tervezők egyaránt ódzkodnak a módszer alkalmazásától. Eleve, az **egyszerűbb tervezés** és döntéshozatal érdekében, igyekeznek az egyeztetés egyébként is sokszereplős folyamatát (szakhatóságok) leegyszerűsíteni. Ugyanakkor gyakori volt az a vélemény, miszerint a tervezési munkánál elsődleges szempont a költséghatékonyság, ami ebben az esetben a tervezési **költségek minimalizálását**, nem pedig a hosszú távú megtérülést jelenti. A KRAT ezért nem versenyképes pl. egy közbeszerzési pályázaton, ahol az egyetlen döntési szempont a tervkészítés olcsósága. A KRAT alkalmazására hajlandó tervezők sokszor nem választják a módszert, mivel nem fizetik meg. További gondot okoz **a szereplők felkészületlensége**, ami a megbízókra, a tervezőkre és a résztvevőkre egyaránt igaz. Az állítást két szempontból támasztották alá. Egyik nehézség az **általános demokrácia deficit**, azaz egyfajta kulturális háttér hiánya, és egy **technikai deficit**, azaz az alkalmazási módszerek hiánya. A másik probléma **a rövidlátó gondolkodás**, a rövidtávú haszon elérése a megbízó, a befektetők és a lakosság részéről. A hosszú távú tervezési szempontok, a jövő generációk érdekei, végső soron a fenntarthatóság (a KRAT végső célja) sérülhet a KRAT alkalmazásával. Meglepő és szomorú tény a **korrupció** említésének magas aránya, ami korábbi forrásokból eddig nem került elő, igaz 2007-ben valóban aktuális téma volt a politikai közbeszédben. A vélemények szerint a jelenséget egyrészt a területi folyamatokat veszélyezteteti, másrészt a KRAT hatékonyságát, értelmét kérdőjelezi meg. Sajátos tervezői szempontként jelent meg a **tervezői függőség**, azaz gyakran a tervező, ha akarja sem tudja alkalmazni a KRAT módszert, mivel a megbízónak vagy a generál tervezőnek nincs szándékában.

	Szempontok
1.	Bonyolultság
2.	Időigény
3.	Kevés pénz
4.	Demokrácia deficit
5.	Technikai (módszertani) deficit
6.	Rövidlátó gondolkodás
7.	Korrupció, egyéni érdekek
8.	Tervezői függőség
9.	Érdektelenség

8. ábra A KRAT-ot gátló tényezők statisztikája

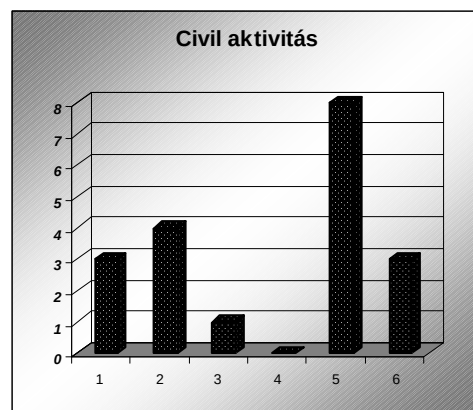
Nemzetközi tapasztalatok és a KRAT magyar sajátosságai

Az interjúalanyok a részvételt gátló tényezőknél felsorolt következtetéseket magyar tapasztalatok alapján határozták meg. A témához köthető nemzetközi ismereteik nem, vagy minimálisan voltak, így nem tudták összevetni a rendszereket. A vélemények a hazai sajátosságok terén inkább általános előképek, ismeretek alapján születtek. Alapvetően két vélemény volt jellemző: a hazai viszonyok rosszabbak, illetve ugyanolyanok, mint máshol. Néhol megjelentek magyar specialitásokra utaló megjegyzések, de ezek statisztikailag nem elemezhetők. Ilyen például az a megállapítás, hogy a településnél nagyobb lépték Magyarországon nem a részvétel, hanem a politikai csatározás helyszíne.

Civil aktivitás

A megkérdezettek civil aktivitásának felmérését azért tartottam fontosnak, mert úgy véltem, a tervezésben segíthet, ha a civil életben aktív tervező ilyen jellegű empátiával rendelkezik. A területi tervezőknél a kamarai tagság alapkövetelmény, így ez nem értékelhető, kivéve, ha aktív szereplője (pl. tisztségviselője) a szervezetnek. Korunk újdonsága, hogy a megkérdezettek közül többen internetes portálokon folytatnak közösségi életet. Ugyancsak jellemző, hogy aki aktív, az több helyen és formában is az és fordítva.

	Szempontok
1.	Szakmai szervezet tagja
2.	Szakmai fórum(ok) tagja
3.	Zöld szervezet tagja
4.	Egyéb civil szervezet tagja
5.	Nincs civil aktivitás
6.	Több szervezet tagja

9. ábra Az interjúalanyok civil aktivitása

4.2.3 Egyéb megállapítások

Több tervező véleménye volt, hogy a hazai KRAT **a rendszerváltás utáni** néhány év(tized) sajátos jelensége. Volt, aki szerint az általános változások az újdonságok alkalmazására kedvet és lehetőséget teremtett, de a társadalom egyfajta „visszarendeződése” ma az igényt lecsökkentette. Más szerint a hazai KRAT fontosabb és nagyobb mértékű, mint nyugaton, épp a változások miatt, mivel a rendszer stabilizálásának eszköze, így a konszolidációig erősebben jelentkezik az igény és az alkalmazás.

Volt olyan tervező, aki rávilágított, hogy a partnerség nem csak az érintettek és a tervkészítetők/készítők között nem jön létre, hanem **a tervezői csoportokon belül sem működik**, az erősen hierarchikus rendszer itt sem engedi az egészséges multidiszciplinaritás érvényesülését.⁵⁷

A **módszer ismertségének hiánya** többször megmutatkozott. A módszertani kérdésekre adott válaszok legtöbbször bizonytalanok voltak. Egyes tervezők a KRAT alkalmazásától azért tartanak, mert a határidők betarthatósága csökken, ami jelentős kötbért von maga után.⁵⁸

A léptékekkel kapcsolatban rengeteg vélemény hangzott el, ezekből néhány:

- A nagy léptékű tervezéshez nem alakult ki a megfelelő társadalmi egyeztető fórum. Hiányoznak a regionális szintű és kompetenciájú szervezetek, melyekkel érdemben lehetne egyeztetni.
- A nagy léptékű tervezésben sok érintett szereplő van. A tervezők ehhez viszonyított kis száma miatt az egyeztetést fizikailag nem tudják megoldani (túl sok helyen kellene megjelenni), pedig az igény nagy lenne.
- A tervezők egy része értelmetlennek, haszontalannak tartja a lakosság bevonását ebben a léptékben. Mások szerint a részvétel a demokratikus rendszer kialakításának kezdetén szükséges, amíg nem áll föl a megfelelő működési rendszer, kontroll és erkölcsi norma.

⁵⁷ A tervezői csoportokat általában az építész dominancia jellemzi, az egyéb ágak erősen háttérbe szorulnak. Az utóbbi években egyre több építész panaszolja, hogy e szerepet sokhelyütt az úttervezés vette át. A viszonyrendszer azonban változatlan, csak a hangsúlyok tolódtak el.

⁵⁸ A közösségi részvétel ugyanúgy ütemezhető, mint más tervezési eljárások. Az egyeztetési folyamatok a tapasztalatlanság, a módszertani hiányosságok vagy rossz módszerek kiválasztása következtében húzódnak el.

4.3 A KRAT ALKALMAZÁSI TERÜLETEI

Irodalmi kutatásaim alapján meghatároztam az olyan kulcsterületeket, amelyeken a közösségi részvétel jellemző, hatékony. Az egyes témakörök bőséges irodalommal rendelkeznek, elsődleges célom – a terjedelmi korlátok miatt – ezért nem a teljes ismertetés, hanem egy áttekintő összegzés és rendszerezés, azon területek kiemelése, melyeken a KRAT-ot érdemes és/vagy szükséges bevezetni. A főbb területek meghatározásában jelentős szerepet kaptak az esettanulmányok elemzése során körvonalazott tendenciák.

4.3.1 Tendenciózus megállapítások

A szakirodalom és a nagyszámú esettanulmány elemzése és során kristályosodtak ki, és két, jól körvonalazható tendenciózus megállapítás vonható le belőlük.

4.3.1.1 A lépték alapján történő kategorizálás

Általánosságban elmondható, hogy a participatív területi-térbeli tervezés gyakorlata két, módszertanilag is jól elkülöníthető *lépték* alapján osztható fel: Kisebb léptékben a városi zöldterületek, közösségi terek tervezésében, nagyobb léptékben a táji értékek megőrzésében jelenik meg. A tájépítészetben és az építészetben e két kategória közismert (szabadtertervezés-tájtervezés; épülettervezés-urbanisztika), de az esettanulmányok alapján az is beigazolódott, hogy e két terület a részvételi eszközök alapján is határozottan elválasztható.

4.3.1.2 Területileg a célok alapján történő kategorizálás

1. A jóléti államokban jelennek meg, ahol többnyire helyi kezdeményezések, vagy egyes esetekben átfogó állami kezdeményezésre, országon belül. Elsődlegesen környezeti célú: a táj védelme, a természeti és kulturális örökség megtartása, de fontos társadalmi szempont az információhoz hozzáférés jogának biztosítása. A célok elérése érdekében gazdasági ösztönzőket alkalmaznak.
2. A fejlődő országokban (Afrika, Ázsia, Dél- és Közép-Amerika országai) jelennek meg. Elsődlegesen szociális és gazdasági célú: a helyi közösség életképességének megőrzése az új gazdasági környezetben. A célok eléréséhez társadalmi eszközöket (oktatás, szervezetek létrehozása) alkalmaznak. A participatív tájvédelmi tervezés itt inkább egy misszionárius eszköz.

4.3.2 Tájépítészet, urbanisztika, területfejlesztés

A **környezetszépítő mozgalmak**, mint közösségi tevékenységek a táj- és területi tervezés alsó határát érintik, néha át is lépik. Mégis fontosnak tartom a témakör említését, mivel saját tapasztalataim és az esettanulmányok is azt mutatják, hogy a kertek és zöldterületek a helyi közösségek olyan „semleges” területei, ahol egy-egy részvételi program megindulhat. A közösségi terek rendszerre szerveződve pedig már táji léptékűvé válhatnak.⁵⁹

Magyarországon a környezetszépítésben számottevő civil élet volt a XX. század első felében. A lokálpatrióta, fürdő- és üdülőegyletek a korabeli Magyarország számos területén virágoztatták fel a vidéket: fákat telepítettek, virágos sétányokat alakítottak ki. Túra- és természetvédő egyesületek fejlesztették a kirándulóhelyeket, védték a természeti értékeket.

⁵⁹ Az első tájtervezési munka (1878-1896), az F. L. Olmsted által tervezett 1100 acre (444 hektár) kiterjedésű Emerald Necklace is egy ilyen zöldfelületi rendszert.

Mindezek jelentős társadalmi kohéziós tevékenységet is jelentettek. Az egyesületek döntő többségét a II. világháború után feloszlatták. Több szervezetet azonban újjáélesztettek a rendszerváltozást követő években.

A világháborúk után magyar sajtósággént jelent meg a már említett Németh László-féle harmadik utas Kertmagyarország gondolata, mely igaz, hogy csak terv maradt, de talán valamennyire indukálta a háztáji gazdálkodás és a zártkertek kisközösségeinek kialakulását. Igaz, ez utóbbi jelenség egyben már az individualizmus első megjelenési formája volt a szocializmus idején, így erős közösségekről ebben az esetben nem beszélhetünk.

GIROT (2004) szerint már messze vagyunk az Ebenezer Howard féle kertváros elmélettől, ami egy tájat kímélő városfejlesztési struktúrát hozott a szabadter és az építészet óvatosan kimért egyensúlyában, az idealizált táj díszleteiben. Más tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a társadalmi igény megvan a kerti szabadidős tevékenységre. Az USA-ban a kertészkedés, mint rekreációs tevékenység iránt növekvő éreklődés tapasztalható. Egy 1987-es Gallup vizsgálat (NATIONAL GARDENING ASSOCIATION 1987) egyenesen a legnépszerűbb kikapcsolódási formaként jelölte meg, megelőzve a kocogást (jogging), az úszást, a horgászat és a kerékpározást. Kimber, kutatásai alapján megállapította, hogy „a kertek szociális területeket képviselnek, melyekben az emberek meghatározzák saját helyüket, és kifejezésre juttatják énképüket”. (KIMBER 1973. 7.o.)

Az ilyen szimbolikus birtoklás és felügyelet döntő jelentőségű volt a közösségi kert (community garden) projektek gyors elterjedésének az USA-ban. Tíz közösség által kialakított kertet és parkot vizsgáltak Francis és társai. Megállapították, hogy a friss zöldek és a virágok nevelése volt a fő kertészkedésre ösztönző tényező a helyi lakosság körében, akik tevékenységük során kapcsolatot létesítettek a természettel, ellenőrzésük alá vonták, és a városi lakosság egy sajátos genius loci-t alkotott. (FRANCIS – CASHDAN – PAXSON 1984) A vizsgálat kimutatta, hogy a nem használók körében is nagyobb tetszést aratott a közkert mint a közpark, mert hasznossága mellett egy olyan gondozottság érzését keltette bennük, melyet a park is „kommunikált”, ezért a közkertet magasabb minőségűnek értékelték. (FRANCIS 1987a., 5. táblázat) Elgondolkodtató tehát, hogy a közparkokat, vagy a lakosságot nagyobb aktivitásra ösztönző, a táji kapcsolatokat jobban erősítő, a kor jellegzetességeinek jobban megfelelő közkertet tervezzünk-e (természetesen mindkettő kell, de az arányok változhatnak).⁶⁰

5. táblázat: *Konceptuális különbségek a közösség által ellenőrzött közösségi kertek és a város által ellenőrzött közparkok között* (FRANCIS, M. 1987b)

Közpark	Közösségi kert
Passzív	Aktív
Csendes/nyugodt	Tevékenység/munka
Egyedüllétre jó	Összehozza az embereket
Tiszta/takaros	Rendezetlenebb, de gondozott
Nézhető	Használható, alakítható
A közösség által ellenőrzött/fenntartott	A használó által ellenőrzött/fenntartott
Folytonos	Időszakos
A zöld ad élményt	Az emberek adják az élményt
Kedvelt	szeretett

A táblázat rámutat, hogy a közösségi részvételnek, az aktív demokráciának jobban megfelel a közösségi kert, mint a hagyományos közpark. Természetesen itt is igaz, hogy az optimális szerep megtalálása alapvetően a helyi társadalom kulturális szintjén, beállítottságán múlik. A növények és

⁶⁰ A témával Kristin Faurest foglalkozott behatóbban *Community-Supported Green Spaces as an Urban Revitalization Model for Budapest* (Közösségi zöldterek szerepe Budapest revitalizációjában) című, doktoriskolánkban készített PhD dolgozatában.

a természetes elemek vizuális preferenciát élveznek az emberek körében, és ez szintén motiváló tényező lehet (ULRICH, R. S. (1979).

Az aktív kertészkedési tevékenység ajánlott motiváló tényező (KAPLAN, R. – KAPLAN, S. 1987), serkenti az életkedvet, megismerteti az embert az élet valós folyamataival, lényegével, emellett érzelmi kapcsolatot alakít ki az egyén, a természet és a terület között. Egyre több cég épp a táji-területi kötődések kihasználásával alakítja át a rendelkezésére álló tereket kertekké, hogy megtartsa az egyébként igen mobil munkaerőt. FRANCIS (1989) is megállapítja, hogy a kert a munkahely részévé is válhat, a terek és funkciók között átfedések lehetnek. Következtetése illeszkedik a komplex tájhasználat iránti igényekről leírtakhoz (lásd feljebb). Álláspontja szerint innovatív tervezési ötleteket kell kifejleszteni, melyek lehetőséget teremtenek, hogy az emberek közvetlenül alakítsák és rendezzék az általuk használt tereket. Az ilyen jellegű tájhasználat hasonlít a mi háztáji gazdaságaink és zártkertjeink kialakításának ideológiai és pszichológiai hátteréhez – természetesen más politikai közegben. Mindenképp érdemes lenne átgondolni, hogy ma ezek a privát, félprivát és közösségi formák hogyan alkalmazhatók a mai hazai rendszerben.

Az Európai Unió komplex tájvédelmi-fejlesztési szándékai tükröződnek a területi egyensúly megőrzését, kiegyenlítését támogató **vidékfejlesztés** gondolatában. A vidékfejlesztés alapvető sajátága, hogy komplex tevékenység révén eleve sokkal „puhább” tervezést igényel és tesz lehetővé, mint a település- vagy területfejlesztés. Sokkal nehezebb a helyi vállalkozókat, lakosságot és szervezeteket nélkülözni, mivel szellemiségében ezekre alapoz. Mindemellett a támogatási rendszer, a tartalmi követelmények is a participáció felé terelik a folyamatot.

A vidékfejlesztés alapvető célja, hogy ne csak a területhasználatot oldja meg, hanem egyben biztosítsa a lakosság helyben tartását, megfelelő életminőségét. Az 1996-ban Franz Fischler EU Biztos vezette Vikékfejlesztési Európai Konferencián született Cork-i Nyilatkozat deklarálta az integrált vidékfejlesztés fontosságát. Kimondta, hogy az ilyen jellegű politikai koncepcióknak multidiszciplinárisnak, alkalmazásukban multiszektoriálisnak kell lenniük. Támogatni kell a helyi, közösségalapú kezdeményezéseket, a decentralizációt, erősíteni kell a regionális és helyi önkormányzatok, a közösség-alapú csoportok adminisztratív kapacitását és hatékonyságát (VUGT-SALM 2005). A szociális és tájhasználati szempontok ötvözésére számos integrált fejlesztési tervtípus alakult ki.

A hagyományos tervekben a társadalmi szempontokra csak a formális tervdokumentációban utalnak, rendszerint leginkább demográfiai adatokat tüntetve fel. Az Integrált Fejlesztési Terv (IDP) a társadalom jelentős bevonását igényli a tervdokumentáció és annak időnkénti felülvizsgálata során egyaránt. A terv leírása (5. ábra) Maslow piramisát és Arnstein létráját látványosan egymás mellé helyezi, így igyekezve összevonni a tájhasználat és a társadalmi szempontok rendszerét. A szintek között természetesen nincs összefüggés, látványos, de tervezésmódszertani következtetéseket nem lehet levonni belőle. A szándékot viszont jól reprezentálja.

Az integrált vidékfejlesztés gyakorlata a LEADER programokban kristályosodott ki, illetve annak tanulságaiból tanulva a LEADER+ programokban folytatódik. A pályázó helyi akciócsoportok a sikeres működés érdekében rákényszerülnek az aktív társadalmi párbeszédre.

Az európai tapasztalatok alapján elmondható, hogy a vidékfejlesztés új eszköze, a Local Agenda 21 programok (LA21) remek gyakorlati eszközök a KRAT módszer gyakorlására. (COSTA et al. 2004) Mivel már korábban láttuk, hogy az ENSZ Agenda 21 programja is központi követelményként szabta meg a társadalom bevonását, egyértelmű volt, hogy helyi szinten még nyomatékosabban kell megjelennie. A LA21 stratégiák kidolgozása a helyi önkormányzatoknál új, innovatív megoldásokat hozott a közösség bevonása terén. Új fogalmak jelentek meg, mint a jövőképzés (visioning), a közösségi arculattervezés, a „valós tervezés” (Planning for Real) gyakorlatok vagy a tanácsadó bizottságok (advisory committees).

A megvalósult esettanulmányokban a helyi LA21-ek beszámolóí sikerekről számolnak be a részvétellel kapcsolatban, de a gyakorlat ezeknél árnyaltabb képet mutat. Bár a fent említett tevékenységek, módszerek lehetővé teszik a közösségi részvételt, az LGMB (1999) kutatásaiban megállapította, hogy az általuk vizsgált (brit) társulásoknak csak 70% biztosított a közösségnek és

az önkéntes csoportoknak forrásokat az elfogadáhatóság érdekében. 42%-uk tartott közös képviselői fórumokat a stratégia meghatározására és csak 30%-a vonta be a közösséget. YOUNG (1997), szintén brit példák alapján leírja, hogy a helyi LA21-ek készítésekor gyakran összeütközésbe kerülnek a valós problémák a közösség bevonásával. A készítőik a potenciálisan vitás környezeti problémákat (pl. utak) egyszerűen kivették a folyamatból, mert több szempontból is nehézségek adódtak. Bonyolult volt fenntartani a bevonás momentumát, különösen az üzleti szféra miatt, de konfliktusok voltak a helyi képviselők szerepe körül is. A különböző tervezési szinteken gyakran bonyolult volt integrálni a részvételi tapasztalatokat a hagyományos (mainstream) stratégiai tervezéssel, (pl. regionális hulladékszabályozás vagy szállítás). A jelentős hagyománnyal bíró országok tapasztalatai rávilágítanak, hogy az egyeztetés folyamata az érdekelletékek miatt ott sem egyszerű, egyes feladatokat pedig igen nehéz vagy gyakorlatilag lehetetlen részvételi alapon megoldani.

A táj felgyorsult változása és az elszakadás a természettől és a hagyományos kultúrától új igényeket teremtett a táj ismerete és alakítása terén. Az Európai Unió regionalizációs törekvései indították útnak a kialakuló, erősödő régiók önfejlesztési, önmeghatározási törekvéseit. A „**tanuló régió**” vagy „tudásteremtő régió” (learning region), illetve a tanuló város (learning city) kezdeményezés, mely Magyarországon még kevésbé ismert, a kor adottságait és lehetőségeit igyekszik kihasználni. Újszerűségére utal, hogy definíciója sem körvonalazott. Az egyes tanuló régiók nem fednek le régiókat, inkább kistérségekről vagy körzetekről beszélhetünk, de az önálló regionális szerepkörrel bíró nagyvárosok saját, városi, városkörnyéki régiókat is létrehozhatnak. A méretük szintén eltérő, a néhány településtől a több százas nagyságrendig terjedhet. Nyugat-Európában jellemzően a volt ipari területek új fejlesztési irányainak feltárásánál alkalmazták először a módszert (jó példa a Ruhr-vidék szerkezetátalakítása, vagy a walesi gazdasági szerkezetváltás). Empirikus összehasonlító vizsgálat nem készült a módszer értékelésére, de az említett példák sikere közismert.

A learning region/city projektek közös jellemzője, hogy a gazdasági aktivitást az élethosszig tartó tanulás, az innováció és az információs- és kommunikációs technológiák kombinációjával éri el, a város egyfajta inkubátorként szolgál a régió fejlesztésére (LARSEN 1999). Ebben az esetben a „tudásalapú társadalom” a kulcskifejezés. Az ilyen, OECD közvetítésével elterjedt tanuló régió koncepció felveti az egyenlőtlen fejlődés nagyobb kockázatát, ezért kritizálják (FLORIDA 1995). Említett szerző szerint a tanuló régióknak inkább olyan vezetési és irányítási struktúrát kell kialakítaniuk, ahol a kölcsönösségen alapuló viszonyok, a hálózatos szerveződés, a decentralizált döntéshozatal, a rugalmasság és a fogyasztó-centrikus felfogás a jellemző. Úgy véli, a tanuló régió előnye, hogy egy olyan fejlesztési tér jön létre, melyben az egyes szereplők érintkezése és tanulása a helyi és regionális szerepekhez kötődik. Az ilyen tanuló régiók jellemzője a közös, kollektív tanulási folyamatok jelenléte és közös tudás kimunkálása, mely a helyi társadalmi, kulturális és térbeli beágyazódásában nyer értelmet.

Gyakorlati tapasztalataim⁶¹ alapján a módszer lényege, hogy a tervezők és a helyi lakosok együtt, egy több lépcsős folyamaton keresztül ismerik meg az adott tájat, térséget. Az együttműködés lehetőséget ad arra, hogy a térség alakítói és használói jobban megismerjék egymás szándékait, igényeit valamint a táji adottságokat, lehetőségeket. A sokszereplős folyamatban minden szektor megjelenik. Fontos szerepe marad a helyi önkormányzatoknak, de jelentős koordinációs-szervező szerepet kapnak a tervezők. Az önkormányzati tevékenység hangsúlya a „tenni” helyett a „képesse tenni” felé mozdul el. A tanuló régiók vezetése egyébként egészen eltérő lehet: találunk egyetemet vagy kamarai vezetésűt, non-profit szervezet vagy akár gazdasági társaság által koordináltat is.

A tevékenységorientált projektek tervezés célja rendszerint az innováció és versenyképesség növelése, a helyi identitás, a regionális arculat és a társadalmi tőke erősítésével.⁶² Hangsúlyos a kis-

⁶¹ A BCE Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszéke az elmúlt években a Fertő tó melletti learning region projektbe kapcsolódott be. Az osztrák és szlovák partnerek mellett magyar oldalról a Gödöllői Szent István Egyetem vett részt a programban.

⁶² A témában ajánlott könyv: Rutten, R.: The learning region

és közép vállalkozások fejlesztése és potenciáljának felhasználása, amelyhez a képző intézmények és civil szervezetek szolgáltatják a megfelelő munkaerőt. Fontos a szereplők hálózatos kapcsolata, ami az információk hatékony megosztását, az innovációt és a rugalmasságot egyaránt szolgálja. Az erős helyi beágyazódás itt is felveti a nemzetközi tervezés lehetőségeinek korlátozottságát, a helyi tervezők fontosságát, akárcsak más participációs eseteknél.

Magyarországon az elmúlt évtized új jelensége a **zöldút (Greenway) mozgalom**. A zöldutak gondolata ugyanakkor szinte egyidős a tájépítészet megjelenésével. Az elsőt F. L. Olmstead hozta létre Boston környékén a XIX. század végén Emerald Necklace néven. A zöldutak lényege, hogy olyan térstruktúrát hoznak létre, amely rekreációs zöldfelületeket egyesíti a nem motorikus közlekedési utakkal, egy egységként kezelve azokat. Elsődlegesen a kikapcsolódást, a felfrissülést szolgálják, de megteremtik például a munkabajárás környezetbarát lehetőségét is.

A magyar zöldút mozgalom a rendszerváltás után jelent meg. A hazai területi tervezés nem lépett e téren, civil szervezetek fedezték fel maguknak (elsőként az Ökotárs Alapítványt kell megemlíteni). Alulról szerveződő társulások kialakítását ösztönözve sajátos európai-magyar zöldutak jöttek létre. A rekreáció mellett ugyanolyan fontos a vidékfejlesztés, a helyi termékek forgalmazása, a turizmus, valamint az erős civil szerep, az alulról szerveződés.

A zöldutak jó példái a kortárs önszerveződő területi jelenségeknek: a spontán folyamatok térségi rendszerekké képesek összeállni akár tervezés nélkül is. Ha a tervezők nem kapcsolódnak be időben ebbe a folyamatba, egyszerűen kimaradnak belőle. Egy tervezési feladattal, lehetőséggel kevesebb marad számukra.

4.3.3 A környezeti értékek védelme

Már a XIX-XX. század fordulóján több kiemelkedő kutató előrevetített olyan jelentős társadalmi változásokat, melyek az emberi közösségek, csoportok térhez való kötődését alapvetően befolyásolják, és gyökeresen megváltoztatják. Az emlékezés terei, módjai és formái – azaz a kollektív memória intézményei – és a hozzájuk való viszonyok, kötődések gyökeresen átalakultak. Bár már a XVI. századtól kezdve folyamatos törések figyelhetők meg a múlttal való kapcsolat terén, csak a XX. század elején jelentek meg az első aggályok a természeti és kulturális értékek elvesztésével kapcsolatban (Antrop, 2005).

A **környezetvédelem** kiemelt jelentőségű a magyar civil mozgalomban (lásd feljebb). A víz védelméhez különösen sok akció kötődik. A környezetvédelmi mozgalmak korábbi átpolitizáltsága megszűnik, de mint örökség ma is erősen érzékelhető az ellenzékiesség. Az erős profitorientált fejlesztés-centrikus közgondolkodás ezt meg is követeli. Zömében vízvédelmi példák, talajvédelmi esetek.

A II. Nemzeti Környezetvédelmi Program (2003-2008.) környezetpolitikai alapelvei:

- A környezetvédelemben mára már hagyományosnak tekintett alapelvek (pl. az elővigyázatosság, a megelőzés, a helyreállítás, a felelősség, az együttműködés, a tájékoztatás, a nyilvánosság és a „szennyező fizet” elve).
- A fejlett országok környezeti kormányzati tevékenysége alapján számunkra példaértékűnek tekinthető további alapelvek (a megosztott felelősség; az átláthatóság biztosítása a tervezés, döntéshozás, finanszírozás, megvalósítás és ellenőrzés során; kiszámíthatóság a szabályozásban és a finanszírozásban; számonkérhetőség, világos célok, mérhető teljesítmények; partnerség, szubszidiaritás, addicionalitás, többszörös hasznú intézkedések).
- A fenntartható fejlődés irányába történő átmenethez szükséges társadalmi, gazdasági és környezeti feltételek kialakítását.

A **természetvédelem** a hazai igazgatási rendszer miatt egy kategóriába kerül a környezetvédelemmel. Hatalmas civil háttérrel bír, számos egyeztetési folyamatnak a zöldek a kezdeményezői, kiharcolói.

A környezeti értékek védelmében egy, az ökológia elmélyülése és integrálódása következtében fellépő érési folyamat eredményeképp jelent meg a **tájvédelem**. OGDEN (1999) szerint a védett tájak koncepciójának globális kihívása abban rejlik, hogy képesek vagyunk-e olyan fejlesztési programok kialakítására, melyek megtörik a gazdasági növekedés és a környezetrombolás közti kapcsolatot. Ebből következik, hogy a tervezési rendszereknek és a fenntartási előírásoknak olyanoknak kell lenniük, hogy inkább már a fejlesztési programokon belül jelenjen meg a legértékesebb környezeti-természeti kincseink megőrzése, semmint a környezeti és fejlesztési érdekek konfliktusát erősítsék. Az ezredforduló tájvédelemben ezért a participációs tevékenységek nehezebben választhatók el a fejlesztéstől, mivel felismertük, hogy a táj egy dinamikus, az embert is magába foglaló rendszer. Nem természeti, környezeti elemeket, hanem egy folytonosan alakuló rendszert igyekszünk védeni. A felismerés oda vezet, hogy a természet- és környezetvédelem egyre inkább tájvédelemként értelmezhető.

A Védett Tájak Nemzetközi Központja (ICPL) álláspontja szerint a tájvédelem jelenlegi kihívásai központjában két tényező áll. Egyrészt a társadalmi-gazdasági fejlesztési programokon belül meg kell határozni, meg kell védeni, és erősíteni kell a természeti és a kulturális erőforrásokat egyaránt. Másrészt szükséges biztosítani a meglévő, valamint kifejleszteni új tervezési és fenntartási technikákat, melyek magából a fenntartási folyamatból táplálkoznak, ott jelennek meg, semmint a korábban szokásos módon, azaz a külső források bevonásával. (OGDEN 1999). Az első tényezőtől fakad, hogy belső forrásként kell tekinteni a helyi társadalmi csoportokra, ezért meg kell találni a fenntartás és a védelem folyamatába vonásuk módját. A korszerű tájvédelmi intézkedések során

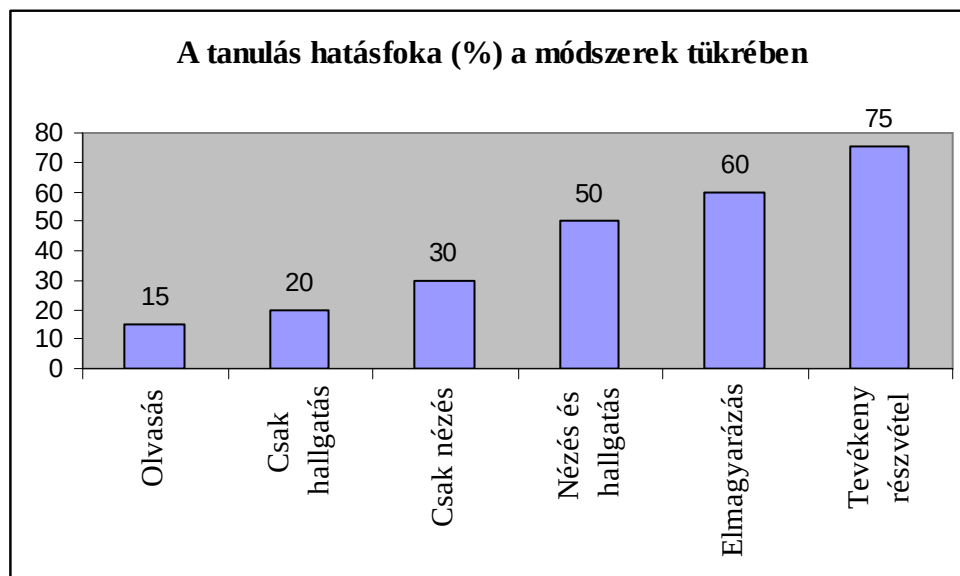
tehát az embert – a helyi lakosságot vagy a látogatókat – igyekszünk minél inkább integrálni, a rendszer részévé tenni a korábbi „embertől megvédeni” hozzáállással szemben.

Az ember integrálása a tájvédelem feladatait is megváltoztatta. A természet biodiverzitásának és az erősen védett területek megőrzése mellett a kulturális értékeket is előtérbe helyezi. Ilyen a tájszerkezetben és a tájhasználati módokban megőrzött történelem, a hagyományos életmód vagy a természettel való együttélés (tartós forráshasználat és fenntartható fejlesztés). Mindemellett biztosítja a rekreációt és a feltöltődés, az oktatást és a természeti folyamatok és rendszerek megértését. Az így kialakuló tulajdonosi szemlélet és társadalmi elfogadottság növekedése által nő a nemzeti park iránti bizalom, ami végső soron a védelmi célok jobb elérését teszi lehetővé.

Hazai tájaink védelmében **elsősorban a hagyományos agrártáj és a vízfelületek által dominált tájak megőrzésére kell elsődlegesen koncentrálni**. A tapasztalat ma azt mutatja, hogy a komplex, integratív, a társadalmat is bevonó módszereket még kevésbé alkalmazzuk, a tervezés gyakran visszacsúszik a technokrata mederbe (lásd Vásárhelyi Terv tározói). A külföldi esettanulmányok által feltárt számos tapasztalat bőséges eszközrendszert adhat a fenntarthatóbb védelem kialakítására.

4.3.4 Oktatás, kutatás-fejlesztés

Talán szükségtelen részletezni, hogy miért kiemelt fontosságú az oktatásról beszélni akkor, amikor a társadalom bevonásáról beszélünk. A részvételi folyamatokat nem lehet lebonyolítani a résztvevők (minden szereplő!) megfelelő készségei és ismeretei nélkül. Egy jól képzett és szakszerűen bevont, a fontos döntésekre felkészített lakosság nem csak a felelős döntéseknél fontos. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az ilyen polgárok gyakran a tervek megvalósításának hajtóerőjévé válnak (SEGEDI 1997). A fejezetcímnél idézett konfuciuszi gondolat is rámutat, hogy a pedagógia már igen régen rájött, hogy a hatékony oktatás a részvételen keresztül valósulhat meg. A későbbi tanuláslélektani kutatások ezt tudományosan is alátámasztották (ábra).

10. ábra (forrás: KIENAST 1988)

Az iskola a XXI. századra elvesztette a tudásátadás monopóliumát. Nagyobb tudást, gyorsabb információáramlást biztosít a televízió, az Internet mint amire az iskola képes. A korszerű oktatásmódszertan már az alapképzésben is affelé tendál, hogy a tudás átadása helyett inkább **képességeket alakítsunk ki**, melyekkel korunk gyakran változó körülményei között is megtalálja helyét az egyén. A tervezők képzésében emellett nem csak arra kell számítani, hogy az élet sok

területén helyezkedhetnek el, hanem arra is, hogy egy hivatáson, foglalkozási körön belül is egymástól merőben különböző jellegű feladatokkal kerül szembe. Az oktatásban a RAT egy ilyen képességfejlesztő módszer lehet, hiszen a demokratikus és a környezeti nevelésnek egyaránt kiváló eszköze. A gyermek, fiatal elsajátítja a demokratikus kultúra eszközrendszerét, miközben megismeri a környezeti felelősség és a tervezés, a hosszútávú gondolkodás ismérveit. Ráadásul számos ismeretet szerez természeti és társadalmi környezetéről, ami kötődéseit erősíti, segíti boldogulását az életben. Természetesen egy ilyen módszer alkalmazása – akárcsak más készségfejlesztő módszer – az oktatási struktúra gyakran gyökeres átalakítását kívánja meg. Szükséges egy projektalapú tanmenet és tanrend kialakítása, a kiscsoportos foglalkozások körülményeinek megteremtése, a frontális oktatás csökkentése. A tervezők képzésénél – különösen, ha párbeszédre is akarunk nevelni – ez fokozottan érvényes.

BARKER és GUMP (1982) kutatásai a diákok iskolai participációjával foglalkozott az ún. „ökopszichológia (ecological psychology)” szemszögéből, és bevezették a „szokásállítást (behavior setting)” analitikai módszerét⁶³. Megállapították, hogy a **kisebb iskolákban** több az összekötő erő, a vonzás, a részvételre nagyobb nyomás kényszeríti a gyerekeket. Az iskolában az osztályon kívüli szokásállításra szintén nagyobb a motiváció, mint a nagyobb iskolák diákjainál, és az ő felelősségi köreik, feladataik több felelősséget és felelősségérzetet tükröznek. Továbbá a kis iskolák nem mutattak olyan nagy egyéni eltéréseket, mint a nagyok; a kis iskolákban kevesebb „outsidert” (más iskolából átjövő diák) volt. A kis iskolák diákjai nagyobb napi kapcsolatban, kötelességrendszerben és külső nyomás alatt éltek, hogy aktívan vegyenek részt iskolájuk különböző szokásainak felállításában.

A kutatás eredményei azért figyelemre méltóak, mert a jelenlegi hazai központosító oktatáspolitikai tendenciái ellentétes irányt mutatnak a közoktatás minden szintjén. Az oktatási szerkezet tehát nem ad megfelelő terepet a részvételi tervezés, a demokratikus kultúra optimális elsajátítására. A helyzetet tovább rontja, hogy a fogyasztói társadalomban a fiatalok a demokráciát is készen, gyorsan szeretnék megkapni, holott a szocializáció hosszadalmas folyamat, különösen egy átalakuló társadalomban.

Az ENSZ, tekintettel a környezetünket globálisan sújtó problémákra, az attitűdváltás érdekében a 2005-től kezdődő évtizedet a **környezeti nevelés évtizedévé** nyilvánította. A szándék segíthet a figyelmet a környezetalakítás, ezen belül a tervezés fontosságára irányítani.

A globális kihívások, a környezeti problémák összetettsége a kutatás-fejlesztésben módszertani strukturális változtatások igényét is felszínre hozta. Az 1990-es években az Egyesült Királyságban az **integratív megközelítési módok** hatalmas jelentőséget kaptak a vidéki tájjal kapcsolatos tanulmányokban és számos ilyen jellegű projekt született. A kutatásba a hagyományos kutatóintézetek és az egyetemek mellett helyi szereplőket, képviselői szerveket is bevontak. Az integratív jellegű programok elsősorban nem egy tudományos folyamatot akarnak megvalósítani, hanem a környezeti és a szociális problémákat szándékoznak megoldani. A kutatási tapasztalatok rávilágítottak, hogy a nehézség gyakran az volt, hogy nem használnak, és nem sikerült kialakítani **egységes terminológiát**.

A KRAT kutatási módszerei között gyakran jelenik meg a **részvételi akciókutatás**, ahol a kutatás tárgyát képezi maga a társadalom bevonásával zajló tervezési folyamat konstans elemzése. A módszer jól alkalmazható a vidékfejlesztésben, különösen a kistérségi stratégia kialakításában (BODORKÓS 2006). A módszer alkalmazására Magyarországon is lehetőség nyílt az universitasok létrejöttével. A multidiszciplináris kutatásokra az egyetemek szinergiáinak kihasználásával, egyben azok erősítése érdekében is lehetőség lenne.⁶⁴

TRESS, TRESS és FRY (2005) az integráció korlátjaként határozta meg a térbeli-fizikai távolságot a kutatók, a projektalkalmazók és a menedzsment között. A kutatók feszültséget éreztek az alkalmazott projekt típus és a várható tudományos eredmények között. A résztvevő szereplők elvárásait alig ismerték. Ebből következően **jelentősebb párbeszédet** javasolnak a

⁶³ A szokásállítást általában közös tevékenységeket jelent az egységes köpenyviseléstől kezdve a közös imákon keresztül a rendszeres közös kertészkedésig.

⁶⁴ Az ELTE és a SZIE ilyen jellegű kurzusokat, programokat már indít.

kutatók és a képviselők között, különös tekintettel az interdiszciplináris szempontokra, problémákra és megoldásokra. Nagyobb figyelmet kell fordítani a kutatás **szervezeteire és menedzsmentjére**, hogy biztosítsuk a szükséges háttérrel az integratív kutatási csoportok működtetéséhez.

Nyugaton a legtöbb **tájépítész-iskola** képzésében megjelenik a közösség, mint tájelem(együttes), bár a gyakorló szakemberek érdekképviselői hivatalosan nemigen fogadják el, mint a képzés alapvető elemét. A nehézségek⁶⁵ mellett növekvő igény van a UK és az USA részéről egy nagyobb kutatási és oktatási célok elérésére a közösségi potenciál bevonására. Magyarországon az EMLA kutatásai (FÜLÖP S. 2005) rávilágítanak, hogy a szükségstől messze elmarad a részvételi képzés (az öt pontos skálán 1 pontot ért el!), míg az iskolai környezeti nevelés a közepes szintet éri el. Általánosságban tehát a felépített jogi háttértől elmarad **a társadalom demokratikus készségeinek kialakítása**, ami egyértelműen működési disszonanciákhoz vehet. Tekintettel arra, hogy a magyar lakosság nem a jelenlegi angolszász típusú modellen szocializálódott, a népesség döntő többségében csak részben, torzan vannak meg a demokratikus készségek. A nyugati típusú gondolkodás és viselkedés optimális interpretációjához ezért elengedhetetlen az **élethosszig tartó tanulás** (lifelong learning). A KRAT erre remek terepet nyújt. Természetesen alkalmazási lehetőségei épp a fenti okok miatt nehezebb. Kiemelt fontosságú ezért a szakemberek képzése, illetve továbbképzése. A bevezetőben kifejtett, tájjal kapcsolatos kihívások az élethosszig tartó tanulást szintén fontossá teszik. A gyorsan változó tájhasználat és tájszerkezet a rugalmas képzés szükségességét erősíti, szükségessé válhat új ismeretek elsajátítása, vagy épp a régi tudás felélesztése.

Az akadémikus kutatási tevékenység egyre jobban függ a meghatározott célokkal bíró specifikus programokat támogató **külső forrásoktól**, melyek gyakran közvetlenül a környezeti problémák megoldásával vannak kapcsolatban. Az anyagi háttér megteremtése a fejlettebb gazdaságú országokban is nehézkes, ezért egyre gyakrabban fordulnak a közösségi csoportok diákok bevonásához szaktervező alkalmazása helyett. Nagy-Britanniában létezik néhány ilyen támogatás, általában kapcsolódva a helyi közösség kapacitásának építéséhez. A támogatások emellett gyakran kikötik a szakmai képességeket és tapasztalatot. Gyakran a pénz a bevont szervezeteken keresztül jön szponzorációként.⁶⁶ (ROE-ROWE 2000)

A költségek redukálhatók, ha például jelentősebb szerepet kaphatnak a **civil szervezetek az oktatásban**. A jól megválasztott, professzionális szervezet önkéntesei számottevő szakmai tudásuk mellett gyakorlati tapasztalatokat és „civil lelkesedést”, azaz motivációt adhatnak a diákoknak. Bevonásuk ugyanakkor növeli ismertségüket, korán megismerteti a jövő állampolgárait vagy tervezőit e csoportok sajátos működésével, társadalomban betöltött szerepével stb. A diákok bekapcsolása ugyanakkor létszámban és szellemi potenciálban is jelentősen erősítheti a szervezeteket.

4.3.5 Társadalmi integráció

Láthattuk, hogy a KRAT a kezdetektől fogva a társadalmi kohézió, a döntéshozatalból kiszorult csoportok közösségbe illesztésének egyik eszköze. A fenttartható fejlesztés fogalmának megjelenése óta evidencia a lakosság területi-táji kapcsolatainak fontossága. A társadalom bevonása a területi tervezésbe különleges szerepet játszik a társadalom speciális csoportjainak

⁶⁵ Nagy-Britanniában a Leeds Metropolitan Egyetem 1970-es évek óta dolgozik közösségi csoportokkal a leeds-i és a west yorkshire-i térségben. Általában iskolai terek és játszóterek felújítását végzik. A munkák során külön szabadtértervezési és közösségi részt hoznak létre az iskolában a döntés elősegítése érdekében. A fiatalabb (másodéves) és a végzős diákokat is bevonják. A program számos nehézségről számol be, aminek oka az egészségbiztosítási szabályozás, mert a jogi értelmezések miatt megnehezíti a fiatalok fizikai bevonását.

⁶⁶ Ilyen jótékonyági szervezet pl. a PACE (Positive Action for Community Environments), amely például iskolaudvarok fejlesztésénél a munkabérre és a főbb projektekre ad pénzt. Előfordul, hogy multinacionális cégek is támogatnak ilyen projekteket, pl. a Shell BBC (Better Britain Campaign) hálózat közösségi csoportoknak nyújt információkat és esettanulmányokat közösségi projektekről.

szocializációjában, a helyi közösségek jobb kohéziójában is. Arnstein participációs rendszere is arra utal, hogy a részvételnek erős szociális kiegyenlítő szerepe van. A fejezet a bizonyos szempontból a társadalom periferiáján elhelyezkedő csoportok bevonásának lehetőségeit tárja fel.

Általánosságban elmondható, hogy

1. a tervezés hatékonyságát növeli e csoportok igényeinek és képességeinek közvetlen feltárása és beépítése a tervekbe
2. a speciális csoportok önérvényesítő képessége és önértékelése alacsonyabb az átlagnál. A részvételi tervezéssel e hátrányok csökkenthetők, ami elősegíti a társadalmi integrációt
3. a tervezésben esetenként fokozott nehézségek adódhatnak a tervező és a csoport különbözőségei miatt, ezért nagyobb tolerancia és empátia szükséges

Kiemelt csoportok a szegények, a nemzeti és etnikai kisebbségek, a nők, a fiatalok és a nyugdíjasok. Mindegyiknek sajátos tulajdonságai vannak, illetve speciális szerepkörrel rendelkezhetnek a táj védelmében és fejlesztésében. A tervezési eszközöket ezek figyelembe vételével kell megválasztani. Bevonásuk rendszerint erősen javasolt a terv megvalósulása és a fenntarthatóság érdekében egyaránt.

11. ábra A társadalmi integráció felé (A térfestés résztvevői. Mátyás tér, 2007.04.20. Fotó: Sápi Mária)

4.4 A KRAT SAJÁTSÁGAI

Dolgozatomnak nem célja, hogy a részvételi tervezés módszertanát mélyen részletezze. Egyrészt a formai keretek ezt nem teszik lehetővé, másrészt a hazai szakirodalom arányaiban jelentős számú irodalommal bír a témában (tájékoztatásul egy gyűjteményt készítettem a részvételi tervezési eszközökről, módszerekről. Lásd M8. melléklet). Mindemellett szükséges, hogy bizonyos alapvető módszertani alapozást adjak a kutatási eredmények alátámasztásához, illetve a hazai helyzethez illeszkedő következtetéseket vonjak le a vizsgált általános irodalomból, az esettanulmányokból és interjúkból. A fejezetben tehát a KRAT szemszögéből, a tervezés számára különösen fontos szempontokat elemzem. A témák az interjúk és az esettanulmányok során körvonalazódott témákat járják körül. Szükséges volt ehhez újra, az új szempontoknak megfelelően áttekinteni a meglévő irodalmat is.

4.4.1 Tervezésetikai kérdések

A területi tervezés jelentős részben etikai kérdés – több szempontból is. A társadalmi részvétel e dilemmákat tovább árnyalja, illetve gyakran felerősíti.

4.4.1.1 Ki kit képvisel?

A döntéshozók rendszerint azzal, hogy felhatalmazásuk van vezetni a népet, úgy vélik, hogy a döntés minden esetben az ő kezükben van. A demokratikus jogállamokban a jogkörök rendszerint tisztázottak, így e legitimitáció alulról jövő. A dilemmát a tapasztalatok alapján általában a döntés idődimenziója okozza. A területi döntések ugyanis hosszú távon hatnak. A döntéshozók megbízatása viszont rövid ciklusokra (a politikusok néhány évre, a tervezők akár néhány hónapra) szól. A részvétel szerepe tehát alapvetően összefügg a döntéshozók etikai hozzáállásával, hogy felelősen, a legjobb tudásuk szerint döntenek-e. A hazai értékválságos időszakban gyakran megkérdőjelezzük a döntéshozók etikus hozzáállását. A tervezőknél a helyi kötődés hiányát, a megbízótól való függést és a piaci versenyt említhetjük bizalomcsökkentő tényezőként. A megbízóknál a rövidtávú profit iránt érdekelt gazdasági szektor erős befolyását és a képviselők egyéni érdekeit említik.

Ugyancsak idővel kapcsolatos képviseleti kérdés a jelen és a jövő generációinak érdekképviselése, ami már legitimitási kérdéseket is felvet, hiszen a jelen döntéshozóit nem választja a jövő nemzedék. A mai Magyarországon az interjúk és az irodalom alapján a jelen generáció gyors fejlődése, anyagi növekedése érdekében a legtöbb érdekelt fokozottan hajlandó feláldozni a jövő generáció érdekeit.

A képviselet kérdése civil oldalról is fennáll. A térségi döntésekben – mivel kevés az ilyen léptékben kialakult szervezet – rendszerint helyi, országos vagy nemzetközi szervezetek lépnek fel, amelyek érdekei vagy részérdekei mások. Sokszor kérdéses a bizonyos érdekeket képviselő szervezetek legitimitása: kik választották, mekkora a tagságuk, hány embert képviselnek? A részvételbe bevont szervezeteket a képviseltek („a nép”) sokszor szintén nem támogatják, vagy nem ismerik.

4.4.1.2 Ki fizeti?

A pénzügyi kérdéseknek is van etikai oldala. A túlzott bonyolítás, elhúzódozó egyeztetés a közpénzek pazarlását jelenti, ami erkölcsileg nem megengedhető, de a nem legitim döntés is jelentős anyagi károkat okozhat. A KRAT megvalósításakor ezért meg kell találni a szükséges és elégséges részvételt. Ugyancsak kérdésként szokott felmerülni minden szereplő részéről, hogy a tervezők képzésébe és a politikai kampányokba, a pártok és egyáltalán a demokrácia fenntartásába befektetett adóforintok nem elegendőek-e a tervek megvalósulásához, kell-e ezeket a költségeket további döntéshozatali procedúrák beiktatásával növelni. Jól meg kell ezért határozni a részvétel célját, ami legtöbbször több mint a fent említett szereplők kompetenciájának pótlása.

4.4.1.3 Mikor jó egy döntés?

A fentiekkel összefüggő kérdés lényege, hogy ki dönti el, mi a helyes megoldás. Etikai szempontból itt mindig a következményeket viselőnek kell a döntést meghoznia. A felelősség tehát elsődlegesen a megbízón van, mert ő kezeli a programra/projektre fordítandó pénzt. Kérdéses azonban, hogy a hosszú távú döntések esetén milyen felelősséget vállal a gyakorlatban egy döntéshozó, miután már esetleg nincs döntési pozícióban a következmények felszínre kerülésekor. További etikai kérdést vet fel, hogy a döntéshozó hogyan, mi alapján integrálja vagy veti el a résztvevők véleményét.

Másik dilemma, hogy a beruházási költség csak egy része a döntésnek, a későbbi hatások viselői valószínűleg mások (erre használjuk az „érintettek” kifejezést). Az érintettek körének lehatárolása pedig egyre nehezebb a mobilitás növekedésével.

4.4.2 A kontroll kérdése

4.4.2.1 A kontroll dimenziói

LYNCH (1981) meghatározása szerint a kontroll öt dimenziója: érzet (presence), használat és beavatkozás (action), kisajátítás, átalakítás (modification), rendelkezés (disposition)⁶⁷. A kontroll érzete sokszor elegendő ahhoz, hogy a táj gazdátlanságának képzetét elkerüljük, ami nagyban megkönnyíti a fenntartást. A dimenziók ugyanakkor nem mutatnak sorrendiséget, és nem jelentenek kizárólagosságot.

Alapvető kérdés, hogy a kontroll említett dimenziói közösségi vagy egyéni szinten jelentkeznek, illetve, hogy mennyire valós, milyen mélységű.

6. táblázat: Az ellenőrzés dimenziói a közösségi környezetben (FRANCIS 1989)

<i>Egyén</i>	<i>Csoport</i>
Szimbolikus	Valós
Időszakos	Folyamatos
Befoglaló	Kizáró
Egyszeri	Folytonos

A közösségi környezet hatékony kontrollja tehát álláspontja szerint csak a csoport által kontrollált lehet, mivel az biztosítja a valós és folyamatos ellenőrzést. A csoportos ellenőrzés hátránya, hogy kizáró eszközökkel biztosítja a megfelelő működést. Nem taglalja, hogy a csoport és az egyén viszonya milyen az adott környezethez, így a tájra nehezebb ezt a rendszert alkalmazni. Francis rendszere erős érv a döntéshozatali mechanizmusban például olyan esetben, ha a lakosság/használok véleményét kérjük ki egy adott projekttel kapcsolatban. A fentiek szerint az egyén a véleményét egy adott **csoportba betagozódva** nyilváníthatja ki, hiszen csak így értelmezhető, igazolható, hogy nem ad hoc véleményekre épít a tervező.

A kontroll alapján **több szerzőnek ellenvetései**, kifogásai vannak a közösségi részvétel terén. HESTER (1987) szerint a részvétel nem mindig vezet egyenlőséghez és környezeti igazsághoz. Arnsteinhez hasonlóan, rámutat, hogy a döntéshozatal valós kontrollja nélkül a részvétel csökkenő környezeti egyenlőséghez vezet. A részvétel vizsgálatánál ezért rendszerint meg kell vizsgálni az ellenőrzés jellegét. A szakirodalomban a valós kontrollt gyakran „értelmes részvételnként” (meaningful participation) tüntetik fel, a valós kontroll hiányát pedig „jelképszerűségnek” (tokenism) említik. PATEMAN (1970) vitatja, hogy a valós környezeti kontroll magába foglalja a hatalom megosztását. A részvétel határait a hatalom és a politika strukturális problémájának tulajdonítja, amely gyakran a döntéshozatal decentralizált ellenőrzése ellen dolgozik. A politikát és a hatalmat az ellenőrzés fontos hatóelemének tartja.

⁶⁷ Figyelemre méltó, hogy e kategóriák nagyban hasonlítanak a tájalakítás korszakaihoz (Csemez 1996) köthető táj módosítások jellegéhez, eltekintve utóbbi lineáris rendszerétől.

4.4.2.2 Tervezőmódszertani szempontok

Alapvető kérdés, hogy a tervezés, a megvalósítás és a fenntartás folyamata mennyire ellenőrizhető, mennyire terelhető a szándékolt irányba. Amennyiben ez nem sikeres, úgy az egész terv használhatatlan, értelmetlen. Hagyományosan a tervező a megbízó elképzelései, szándékai alapján, a megfelelő információk birtokában készíti el tervét, ami ideális esetben az általa meghatározott módon megvalósul.

Láthattuk, hogy a nyugati demokráciákban a tervezés hagyományos módja ma már jogilag is nehezen kivitelezhető, a lakosság valamilyen szintű bevonása kötelező. Döntéstudományi kutatások azonban már azt is megállapították, hogy a **lineáris tervezés** csak bizonyos időszakokban hatékony (DOBAY-TZADOK, 2006). A lineáris (racionalis) tervezési módok során a tervező megállapítja a tényeket, megkeresi a megfelelő modellt vagy eljárást, és közli a közösséggel (megbízóval) a meggyőző bizonyítékokat, majd reméli, hogy a megbízó melléáll, a közösség pedig elfogadja. A módszernél azonban mindig kérdéses, hogy elegendő információ alapján hoztuk-e meg a döntést, és a modellünk elég releváns volt-e? Minél nagyobb léptékű azonban a terv, annál nehezebben ellenőrizhető, hogy megfelelő-e az információ mennyisége és minősége, illetve a különböző, előre nem látható folyamatok mennyire hiúsítják meg a terv megvalósulását. A matematikai alapú döntési modellek ugyanis csak a jól szabályozott, kiszámítható környezetben alkalmazható hatékonyan, mint például háborúk idején, vagy a közvetlenül azt követő időszakokban.

ANTROP (2005) tájökológiai és tájtörténeti kutatásai alapján szintén megerősíti a fenti állítást. Álláspontja szerint az egyértelműen határozottan megtervezett, ellenőrzött fenntartott táj csak olyan „teljesen mesterséges” tájaknál lehetséges, mint a kertek, parkok, városi területek, ahol a fejlesztés eleve messzemenően meghatározott. Ritka, hogy a tervezett fejlesztés teljes egészében megvalósul. Még a valós (azonnal és biztosan megvalósuló) fejlesztéseknél is történnek kis, önálló változások és az ebből következő új tervezéssel új iránymutatás válik szükségessé. Ugyanakkor a tervezés megvalósul az önálló fejlesztéseket követő spontán irányváltásként is, a kaotikus változások pedig mindig követni fogják az aktuális trendeket. Végkövetkeztetése, hogy **a történeti-kulturális tájak magukba foglalják működésük kontrollját** is a társadalom változó térbeli összefüggésrendszereiben. Utóbbi állítása vitatható, hiszen mint láttuk, a történeti-kulturális tájak (az európai tájak jelentős része ide tartozik!) egyre kevésbé belső ellenőrzöttségűek. A fejlesztéseknél nem elsődlegesek sem a történeti, sem a kulturális értékek. Az ad hoc külső beavatkozások mértéke, száma és gyors időbeli változása még egy erős térségi identitású, erős táji kapcsolatokkal bíró közösséget is próbára tesz. Félő, hogy a magyar adottságok nem ilyenek, viszont a maradék belső kontroll erősítése, fejlesztése kétségtelenül szükséges, tekintettel arra, hogy e nagy rendszereknél gyakorlatilag nincs más lehetőség. „Önműködő táj” kialakításához viszont az ökológiai elvek alapján integrálni kell a társadalmat a táj működtetésébe.

4.4.2.3 Procedurális kérdések

A fentiekből következő procedurális kérdés lehet, hogy a terv milyen állapotban kerül elfogadásra, azaz mikor, milyen gyakorisággal és kik vesznek részt a tervben rögzített területi folyamatok ellenőrzésében. A közös tervezésben nehézséget okozhat a részleges megvalósítással járó tervezés. Ha a terv elfogadását kész engedélyezési, vagy kiviteli részletességű tervhez kötik, az egyeztetést gyakorlatilag teljes mértékben le kell bonyolítani a megvalósítás megkezdése előtt.

Ez gond lehet:

- kisebb léptékű terveknel
- tervpályázatoknál
- amennyiben folyamatos alakításba szeretnénk bevonni a lakosságot.

Az ilyen esetekben tehát a részvételt két részre kell osztani. Az egyik rész a terv elfogadtatása előtti egyeztetés. Az egyeztetés témaköreit a terv tartalmi-formai követelményei adják meg. A második egyeztetési folyamatban a további szempontok (pl. részlettervek, formai megoldások, színek stb.) egyeztetése. A (nemzetközi) szakirodalom nem ír erről a problémakörrel.

Egyre gyakoribb azonban egyes területi tervezési műfajoknál a folyamatos tervezés. A tervezés folytonossága egy bejáratott részvételi rendszerben természetessé válik. A folyamatos

konszenzuskeresés feloldhatja a tervezés ciklikusságából fakadó merevséget, és az ebből fakadó konfliktusokat, ezért törekedni kell a folytonosság megteremtésére. A mozgásteret alapvetően a terv allokatív jellegének mértéke határozza meg (mely elemeket kell fizikailag rögzíteni), de befolyásolhatja a technológiai környezet (pl. digitális adatbáziskezelés).

4.4.3 A lépték kérdése

A lépték meghatározása és tipizálása igen fontos kérdés. Az adekvát participációs módszerek kiválasztása ugyanis nagyban függ a lépték helyes megítélésétől. A térrel kapcsolatosan rendszerint kétféle alapvető tervezési módot különböztethetünk meg: az objektumtervezést és a rendszertervezést. A lépték növekedésével nő az utóbbi aránya. A gondot természetesen mindig az átmeneti nagyságrend jelenti, ami hazánkban a zöldfelületi rendszerek, településrészek vagy egyes komplex nagyberuházások léptékénél jelentkezik. További nehézséget okozott, hogy nemzetközi és hazai esetek vizsgálatakor az összevetés nem mindig releváns, mert a nyugati tervezés sokkal inkább projektorientált, míg hazánkban a területi tervezés erősen közigazgatási határok által determinált.

A léptékek közötti különbséget alapvetően a tervezés módszereiben és eszközeiben érzékelhetjük. A kisebb léptéknél hangsúlyosabb a fizikai tervezés, míg a nagy léptéknél a szabályozás szerepe erősebb. A KRAT jellege ebből fakadóan más: az objektumtervezésben különös tekintettel kell lenni a környezetpszichológiai szempontokra, míg a rendszertervezésben a jogi szempontok hangsúlyosabbak.

A brit tapasztalatok azt mutatják (ROE – ROWE 2000), hogy a részvételi tervezésben a kisebb léptékű tervek a lakókörnyék vagy közösségi terek alakítását (parkok, utak, iskolaudvarok stb.) jelenti. A kisebb tájépítészeti projekteket gyakran írják le közösségi projektekként, de egyre gyakrabban tüntetik fel követelményként a KRAT alkalmazását a nagyobb léptékű terveknel is (Estuary Management Plans, Landscape Strategies, Character Mapping stb.).

A nagyobb léptékre való kiterjesztéssel a részvétel karaktere is változik, ráadásul e terület ma intenzív átalakulásban van. A táj új jelentést kap, például az ipar regenerációjának (a környezetalakítással együtt) eredményeként egy új program része lesz, amely a befektetések új útjait nyitja meg. Új munkaterületek, új szerepek nyílnak a tervezőknek, új értékrend alakul ki az érintettekben. Nálunk ez a jelenség egyelőre csak korlátozottan jelenik meg a nagymértékben leegyszerűsített területrendezés, valamint a különváló területfejlesztés miatt.

A tervezés és a lépték kapcsolati rendszerében számos determináns határozható meg. A tervezés szerepe a terület és a közösség kapcsolatának fellazulásával arányosan nő. A tervezhetőség a közösség belső kapcsolatainak és a területtel való kapcsolatának gyengülésével arányosan csökken. A kevesebb tervezési idő, valamint a tervező területi kötődéseinek csökkenése a tervezhetőség rovására megy. A részvétel a tervezhetőség biztonságát növeli. A közösségi részvétel – akár csak a tervezés más elemei – a lépték növekedésével egyre összetettebbé válik. A sor még folytatható. Az ilyen, léptékhez kötődő kérdések nagyban meghatározzák a KRAT eszközöket.

A területi tervezés sajátága, hogy rendszerint jelentős közpénzek elköltésével jár, így az elszámolás, a nyilvánosság, az adófizetők tájékoztatása alapvető minimum. Az igazi tervezésetikai kérdés tehát nem az, hogy mikor és hogyan informáljuk a társadalmat, hanem hogy a pénzek fölött ki rendelkezzen: az adófizető, aki finanszírozza a fejlesztést, vagy az érintett, ahol a döntés hatásai realizálódnak.

4.4.3.1 Civil szervezetek és a lépték

A civil szervezetek a profizmus felé haladva gyakran összeolvadnak, vagy ernyőszervezeteket hoznak létre. Ez különösen igaz az országos hatáskörű és/vagy általános értékekhez, célokhoz (nem konkrét helyhez, területhez) kötődő szervezeteknél. A helyi kis szervezetek, melyeknek sem szándéka, sem értelme nincs terjeszkedni (helyi baráti körök, helyi érdek- vagy érdekvédelmi egyesületek) viszont továbbra is jól tudnak működni, és hatékonyan

erősíthetik a helyi közösséget. Jellegükből adódóan ugyancsak helyi jellegűek a grassroot szervezetek.

OSVÁTH (2004) kutatásai alapján arra a megállapításra jutott, hogy a regionális szint a magyarországi léptékhez viszonyítva túl nagy, csak EU viszonylatban érdemes értelmezni. Jelenleg az önszerveződés alapján nem tudjuk ezt az állítást sem igazolni, sem cáfolni, tekintettel arra, hogy regionális önszerveződés, vagy ilyen próbálkozás gyakorlatilag nincs. Nem biztos azonban, hogy a léptéknek megfelelő szervezetek a jövőben nem alakulnak ki. Valószínűsíthető, hogy ezek megjelenése a régiók szerepkörének kikristályosodása után, beavatkozásainak hatására fog bekövetkezni.

4.4.3.2 A NIMBY szindróma

Az esettanulmányokban is megjelentek és sajátos módszertani problémát jelentenek a NIMBY példák. Alapvető kérdés, hogy a – többnyire – sikertelen esetekben az érintettek bevonásának hiánya illetve rossz módja, vagy pusztán maga a projekt jellege okoz feszültséget. A NIMBY esetek további sajátága, hogy rendszerint objektumfejlesztések, de jelentős környezeti hatásuk miatt erősen rendszerelvű részvételi tervezésre van szükség. Jól tükrözik továbbá az érintett társadalom demokratikus kultúráját, akárcsak a terület gazdasági-politikai környezetben.

Meglátásom szerint a NIMBY esetek rendszerint a lépték problémakörbe tartoznak. Általában a tiltakozó csoportok a nagyobb közösség érdekében (azaz nagyobb léptékben) hozott döntés által érintett közösségek. A léptékkülönbség miatt mérlegelni kell, és világossá kell tenni a nagyobb közösség érdekeit. A NIMBY esetek, a globalizáció következtében fellépő, sajátos jelensége, hogy a helyi közösségek, értékek még inkább a jövő generációk érdekében akár nemzetközi szervezetek is megjelenhetnek egy-egy tiltakozásnál, vagy egyeztetési folyamatban, ami a részvétel léptékbeli jellegét alapvetően megváltoztathatja (lásd NATO radar a Zengőn/Tubesen). Mindezek miatt a korai döntéshozatal során – amennyiben lehetséges – érdemes a szubszidiaritás elve alapján az ilyen konfliktushelyzeteket eleve elkerülni, más tervezői alternatívákat felkínálni (pl. regionális hulladéklerakó helyett a helyi ártalmatlanítás, hulladékcsökkentés).

12. ábra Tervegyeztetés lakossági fórumon (Mátyás tér tervezése, 2006.03.16. Fotó: Horváth Dániel)

5 ESETTANULMÁNY – A MÁTYÁS TÉR REHABILITÁCIÓJA MODELLKÍSÉRLET

5.1 ADOTTSÁGOK

5.1.1 mintaterület kiválasztásának indoklása

A kutatásaim menetéhez illeszkedően két év állt rendelkezésre, hogy egy adott mintaterületen az esettanulmányt elkészítsem és kiértékeljem. A területi tervezésben minél nagyobb léptékben dolgozunk, annál összetettebb és időigényesebb a folyamat. A mély társadalmi alapok megteremtésére, a terv integrációjára és a térbeli hatások elemzésére két év semmilyen szinten nem elegendő. Egy városi köztér léptéke azonban biztosítja, hogy a tervezés és a megvalósulás két éven belül lebonyolódjon, amennyiben az egyeztetési eljárás elég feszes. Emellett a köztér (közösségi tér) sokszínűbb és finomabb érdekeltségi rendszerrel bír, mint egy hasonló léptékű külterületi rész (bánya, vízfolyás stb.). A Mátyás tér mindezekén túl koncentráltan hordozott számos társadalmi, gazdasági és környezeti konfliktust, melyek részvételen alapuló feloldására határozott döntéshozói szándék mutatkozott.

5.1.2 A Magdolna program

Józsefváros vezetése 2004-ben készült 15 éves kerületfejlesztési stratégiája döntött a kerület 11, önálló arculattal rendelkező területi egységre történő felosztásáról. A leghátrányosabb helyzetű negyedet Magdolna névre keresztelték, és nekiláttak a negyed arculatépítésének. A fejlesztést fokozatosan, a szociális városrehabilitáció eszközeivel kívánja véghezvinni egy 2020-ig tartó folyamatban, ahol az értékek megőrzése és a minőségi megújítás a két vezérfonal, egybefonva a fizikai és a társadalmi környezet javítását. A nyugaton már elterjedt, komplex városmegújítási módszer a szlömösödő városrészekeken igyekszik olyan minőségi átalakulást végrehajtani, mely a fizikai környezet javítása mellett társadalmi megújítást is eredményez, megtartja a helyi lakosságot. A városmegújítási programok jelentős része ugyanis a halmozottan hátrányos rétegek elvándorlását eredményezik, ami nem a problémák megoldását, hanem csupán áthelyezését jelenti. A Magdolna negyed szabadtereinek megújítását két vonalon indították meg. Egyrészt a társasházak lakosságát igyekeztek aktivizálni, ösztönözni a belső udvarok megújítására – több sikeres projekt született. A másik kulcsterület a Mátyás tér, a negyed legnagyobb köztere volt. A céloknak megfelelően itt is a lakosság minél sokoldalúbb és nagyobb mértékű bevonására törekedtek. Hazai tapasztalat híján a sajátos tervezési feladatra a BCE Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszéket vonták be, ahol célzottan 2003 óta kutatják és oktatják a közösségi részvétel elméletét és technikáit.

5.1.3 A hely adottságai

A Mátyás tér Budapest Józsefváros szívében, a Magdolna negyed nyugati sarkán található, tervezési területünk hozzávetőlegesen 6000 négyzetméter volt. A Mátyás tér Józsefváros legrégebben beépült tere. Az épületállomány zömében a XIX. század második felének historizáló építészeti stílusa határozza meg. A teret egyirányúsított aszfaltutak keretezik, melytől járda és zöldsáv választja el a tervezési területet. A szabálytalan deltoid alakú tér szerkezetét elsődlegesen az átlók mentén vezetett utak határozzák meg. A hosszanti átlót a keresztátló és egy – az utóbbival párhuzamos – gyalogút harmadolja. A fejlesztésnél e szerkezetet megőriztük (az önkormányzat és a lakosság elvárásainak megfelelően).

A tér **műszaki és környezeti állapota a gyors leromlás** jeleit mutatta. A legutóbbi felújítás (2002) során kihelyezett játszószerkek és a növényállomány gyorsan degradálódott. A rossz vízgazdálkodású homokon (eredetileg homokbuckák voltak a területen) kialakult, tápanyagszegény talajra telepített növényállomány fajgazdagsága alacsony (akorábban telepített fafajok gyümölcsfák és akác voltak). A korábbi fejlesztés során kiültetett növényzet jelentős részét később eltávolították a funkcionális konfliktusok (átláthatóság, parkolás) miatt, vagy ellopták, a fák egy része a rongálás

miatt kipusztult. A burkolt felületek bazalt kiskockaköből illetve gyöngykavicsból lettek kialakítva, mindkettő nehezen járható a teret jellemzően használó babakocsis kisgyermekes, illetve nyugdíjas közönségnek. A tér felújítását erősen motíválta, hogy a néhány évvel korábbi fejlesztésnél a helyi lakosság igényeit, a társadalmi adottságokat nem vették figyelembe, ami a tér igen gyors fizikai leromlását eredményezte.

Budapest VIII. kerületében a **társadalmi szegregáció** az elmúlt évtizedekben rohamosan nőtt. A kerület elhelyezkedéséből (a belváros és a zöldövezet közé szorult gyorsan leromló övezet) adódó folyamatot erősítették a városba áramló alacsony státuszú, gyökértelen, többnyire kisebbségi bevándorlók, valamint a pusztán építészeti módszerekkel történő városrehabilitáció (pl. IX. kerület) által kiszorított, halmozottan hátrányos helyzetű népesség áttelepülése.

A Magdolna negyed a fővároson belüli kedvező elhelyezkedése ellenére az épített környezetéből fakadó adottságai, korábbi gazdasági szerepének leértékelődése, történeti, társadalmi fejlődésének negatív alakulása miatt Budapest vélhetően legnagyobb összefüggő **krízisterületévé** alakult át, s egyes - jelentős kiterjedésű - részei kifejezetten a nagyvárosi szegénynegyedek jellemző arculatát mutatják. A területen nagyszámú a roma népesség. Az épített környezet degradációja és a társadalomban megindult romlás miatt a Magdolna negyed egyre inkább elszeparálódik. A Magdolna negyedben él a rendszeres szociális segélyben részesülő józsefvárosiak 47%-a (www.rev8.hu). A szegregációs folyamatok az intézményekben is jelentkeznek. A Mátyás tér szomszédságában elhelyezkedő Erdélyi utcai Általános Iskola diákjainak túlnyomó többsége roma. A Mátyás téren végzett kutatásaink alapján a tér este nem volt biztonságos, sőt nappal is történtek kisebb incidensek⁶⁸. Gazdasági lehetőségek szempontjából ez a városrész kifejezetten rossz helyzetben van. A terület megújítása és a részvétel jellege, érdekeltségi viszonyai alapján a gazdasági környezetet alapvetően négy csoportra bontható: a közösségi felelős (tulajdonos, hivatalos kezelő), a gazdaságilag érdekelt (vállalati-vállalkozói), a közösségi érdekelt (civil szervezetek, közintézmények) és az állampolgári (egyének, családok) szintre. A tér gazdasági fenntarthatóságának, menedzsmentjének kialakításában e csoportok érdekeltségének részvételének fejlesztése volt a cél. Tekintettel arra, hogy a Mátyás tér egésze közterület, az illetékes önkormányzat a felelős döntéshozó. A VIII. kerület önkormányzata által működtetett RÉV8 ZRt. sajátos képződmény, amely közfeladatokat lát el, ugyanakkor bizonyos mértékben a gazdasági érdekeltségek által vezérelt, a gazdasági térben mozgó szervezet. A szervezet felvállaltan erősíteni szándékozik a piaci folyamatok által szabályozott rendszerek fejlesztését, a közösségi beavatkozások csökkentésével párhuzamosan.

5.1.4 Tervezési szereposztás

A Mátyás tér tervezése sajátos, több helyen keveredett szereposztásban történt. Az újszerű tervezési módot egy hagyományos struktúrában próbáltuk alkalmazni. A legnagyobb zavarok a döntéshozók és a szakértők szerepkörének lehatárolásában jelentkeztek, ezért jelen esetben e két csoportot nem lehet külön elemezni.

A döntéshozók és a szakértők számos esetben egy platformot képeznek. Ilyen eset például, ha egy önkormányzati területet, épületet stb. az önkormányzat által foglalkoztatott szakemberek terveznek. Az átláthatóság, a függetlenség és az objektivitás érdekében azonban e megoldások egyre ritkábbak, a döntéshozók igyekeznek leválasztani a tervezői feladatokat, hogy a hatósági szereppel ne kerüljenek összetűzésbe. A VIII. kerületben a feladatok koordinálását az említett RÉV8 ZRt. végzi. A csoport feladata a kihívás komplexitása rugalmasabb, sokoldalúbb csapatot igényelt. Az építész és mérnök szakemberek mellett geográfust, szociológust is alkalmaznak. A cég egyértelműen döntéshozói szerepben jelent meg a folyamatban, mint az önkormányzat képviselője, de határozottan szakértői feladatokat is felvállalt. A projektkoordinációt, a részvételi folyamat szervezését, a kommunikációt egy kollégájuk bonyolította. A tervezésben szerepet vállaltak többen is. A tér megújításának folyamata 2004-2005-ben kezdődött meg. A tervezési szakaszba a BCE

⁶⁸ A gyermekek gyakran a felszedett bazaltkockákkal játszottak, gyakori volt a korosztályn belüli agresszió.

Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék munkatársaként 2006 tavaszán kapcsolódtam be. A feladatok között jelentős átfedések voltak, mert a tervkészítés mellett számottevő volt a tanácsadás és a projektszervezés, -koordináció.

Az érintettek, azaz a térhasználók többsége hátrányos helyzetű csoportokból kerültek ki, amelyek érdekképviselője gyenge. Ilyen térhasználói csoportok a nyugdíjasok, a roma gyerekek, a roma anyák és a hajléktalanok. Sajátos, széles társadalmi spektrumot lefedő csoportként jelentek meg a kutyasok. Az érdekképviselők az egyeztetés folyamatába nem lettek bevonva, az érintettek csak önmagukat képviselhették. A különböző csoportok tagjai egyénileg mondták el véleményüket. Az érintettek külön szintjét képezte a Zöld Fiatalok Egyesület, amely tagjai általános, illetve városi léptékű érdekeket jelenítettek meg. Az általuk megfogalmazott elvárások gyakran a helybeliek érdekeivel sem egyeztek, vagy számukra értelmezhetetlenek voltak.⁶⁹

5.2 TERVEZÉSI PRIORITÁSOK ÉS CÉLOK

A „Térélesztő” programnak elnevezett folyamatot itt próbáltam ki először. A programnak kettős célja van. Egyrészt új élettel tölteni meg köztereinket. Több, gazdagabb életet kíván létrehozni a tér megújításával. Az életre keltés tájökológiai szempontból értendő, azaz a növények, állatok és az ember számára egyaránt élhetőbb környezetet szeretnénk teremteni. Más részt a tervezői-döntéshozói szerepet is másként kellett definiálni. Nem a helyes megoldást kívántuk felülről rákényszeríteni a tér használóira, hanem a folyamatok katalizálására igyekeztünk a hangsúlyt fektetni (mint az élesztő, a kovász a kenyérben). A tervező tehát megindítja a párbeszéd folyamatát, tudásával, készségével és képességeivel segít, hogy a szereplők a legjobb megoldást válasszák ki. Arra törekszik, hogy egyre több interperszonális kapcsolat jöjjön létre a résztvevők között. Mindezeknél fontos feladatnak tartja, hogy a tér használói építő kapcsolatba kerüljenek magával a térrel, annak elemeivel, szellemével, amelyet ez által önmaguk alakítanak ki.

5.2.1 Közösségi részvétel

A térfejlesztés alapvető szándéka, hogy a helyi közösség számára használhatóbb teret hozzon létre. A Mátyás tér ezen felül a közösségszervezés eszköze is, egyben a Magdolna negyed szociális rehabilitációjának egyik kiinduló mintaterülete volt. A különböző társadalmi csoportok bevonása ezért a kezdetektől fogva kiemelkedően fontos szempontként jelentkezett, amelyet a tervezésen túl a megvalósítás és a fenntartás, működtetés során is igyekeztünk megőrizni. A részvételi folyamat sajátosságai (fokozott szociális érzékenység, erős kompromisszumkényszer, az egyeztetések folytonossága stb.) természetesen megjelentek a terven is, így a végleges terv a hagyományos terv formai és tartalmi elemeitől is eltért.

5.2.2 Fenntartható fejlesztés

A tervezés és a kivitelezés egyaránt a fenntarthatóság jegyében zajlott, ami egy köztér esetében jelentős mértékben jelentette a megvalósítható terv készítését és egy megbízható, olcsó üzemeltetés feltételeinek megteremtését. A tervezésekor a fenti szempontok hangsúlyos szerepet kaptak. A téralakítás során a működtethetőség mellett a közösségteremtés hagyományos fizikai tervezési eszközeit is alkalmaztuk. Emellett a fenntartás is a közösségformálás egyik eszköze, ezért a fenntartási munkák minimalizálása nem volt feltétlenül célunk. Az egyszerű üzemeltetés a fenntarthatóság gazdasági pillérét is támogatja, de szükséges volt a gazdasági feltételeket a téralakítással is megteremteni. A központi tér lehetőséget biztosít a bevételt hozó rendezvényekhez.

A társadalmi pillért a lakosság bevonása teremtette meg, hiszen a participáció javítja az elfogadhatóságot, a megvalósíthatóságot és a működtethetőséget. Itt elsődleges szempont volt, hogy minél korábbi és minél több fázisban jelenjenek meg a helyi szereplők. Ugyancsak fontos volt, hogy

⁶⁹ Szorgalmazták például, hogy biztosított legyen a kerékpáros közlekedés a téren keresztül, hogy a kerékpárosok jogai ne sérüljenek. Ezt a javaslatot egyik szereplő sem támogatta. A javaslat léptékéből fakadóan a kerékpárút tervezése egy későbbi fázis részévé vált, és a később megvalósuló sétány része lehet.

minél többféle részvételi módot biztosítsunk, mert így nagyobb esély volt más-más társadalmi csoportok megszólítására.

5.3 ÜTEMEZÉS

A részvételi tervezés elhúzódó, több éves folyamat. A modellkísérlet folyamán az általános folyamattervezés és ütemezés a kezdeti szakaszban megtörtént, de később többször módosult (a határidők változása ma gyakran mondható). A részvételi folyamatok egyes lépések programozását, menedzsmentjét a Rév8 ZRt. Vállalta fel – tervezői együttműködéssel. A kivitelezés során is újabb ötletek merülnek fel, a rugalmas tervezés alkalmazkodik a változó igényekhez, adottságokhoz. A terv tehát inkább a struktúrák megadását szolgálta, az anyaghasználatban is történhetek változások részben az adódó új lehetőségek (pl. szponzoráció), részben a további minőségi változások lehetőségének kialakulása (pl. közbiztonság, környezetkultúra javulása) esetén.

Az ilyen, rugalmasabb tervezés a magánkertek kialakításánál jellemző. A tervezés során bebizonyosodott, hogy a megbízó is ilyen léptékű munkaként kezelte a feladatot. A tervezés ütemezése folyamatosan csúszott. Az objektív határidők szorító kényszere és a rossz kommunikáció miatt a beütemezett döntéshozatali folyamat felborult, ad hoc döntések születtek, amelyek – amelyek a további ütemek megvalósulását is felborították. A rossz ütemezés következménye a drágább megvalósítás (főleg lépések), sőt a későbbi fenntartás költségei is megnöttek (rosszul, vagy szakmailag egyáltalán nem egyeztetett ötletek beépítése a tervbe, megvalósítása).

5.4 A FIZIKAI KÖRNYEZET ÁTALAKULÁSA A RÉSZVÉTEL KÖVETKEZTÉBEN

A tervezési módszerek és eszközök minden esetben hatnak a terv formai megoldásaira, a tervezés folyamata pedig sok esetben más térszerveződést eredményez. Az eszközök helyes kiválasztása, a folyamatok jó szervezése tehát fontos, mert karakteresen befolyásolhatják a fizikai környezetet. Izgalmas kérdés volt a Mátyás tér tervezése során, hogy a közösségi részvétel mennyire teszi mássá a tér formavilágát, tervi egységét, funkcionális szerkezetét stb. a hagyományos szabadtértervezéssel készült terekhez képest.

A **térhasználati funkciók gyarapítása** a diverzitás és a stabilitás növelése szempontjából általában előnyös, mivel több a potenciális kötődési pont, használati lehetőség. A tájfejlesztésben e szempont igen gyakori, de a szabadtértervezésben sokszor háttérbe szorul, és a semlegesség, neutralitás élvez előnyt. A Mátyás téren a teret használó csoportok és a környéken lakók igényeinek felmérése alapján a játszótér fejlesztettük, a kutyásoknak és a hajléktalanoknak külön területet alakítunk ki. Helyet kapnak az egyetemisták és a nyugdíjasok. A kisközösségek kialakulását segítette a **léptékváltás**. Itt a részvételi tervezés identitást erősítő szerepe került előtérbe. Viszonylag kis, egymástól érzékelhetően elválasztott, de vizuálisan nem elzárt tereket alakítottunk ki, melyek segítik a kötődést, emellett a térérzetet növelik (a teret nagyobbak érzik a használók). A tájépítészeti eszközök kifinomult tárháza áll rendelkezésre, hogy a kötődéseket erősítsük. A terek az említett két szempont miatt viszonylag határozottan váltak el, amit a kerítés még tovább erősített, de nem tér el hangsúlyosan a hagyományosan tervezett, funkcionalista terek szerkezetétől.

A **„Kertesítés”** során teret a bekerítéssel, a cserjeállomány növelésével és a kis teresedések kialakításával a közkert hangulat felé kívánjuk terelni, szintén növelve a kötődés lehetőségét. A növényhasználat ezért a kiskert jelleget idézi, ellentétben a közterekkel, közterekkel.

A **kapcsolatteremtés a helyi intézményekkel** a fenntartható részvételi tervezés fontos eleme. Különösen igaz ez a hazai viszonyok között, ahol hiányosan vagy egyáltalán nem alakult ki erős állampolgári érdekképviselés. A tervezés során a térszerkezet kialakítása során fizikailag is erősítettük a kapcsolatot a Közösségi Házzal. Az Erdélyi u. 15. szám alatt kialakítandó Közösségi Ház, valamint az Erdélyi utcai Általános Iskola, mint közösségszervező intézmények térszerkezeti kapcsolatát is erősíteni kívántuk. Ezt szolgálja a játszótér áthelyezése, a Fogadótér kialakítása és a kisebbik átló térszerkezeti hangsúlyának növelése. A térszerkezetben ez számottevő változás, de nem idegen a hagyományos kortárs tervezés eszköztáráról.

5.5 A TERVEZÉS SORÁN ALKALMAZOTT MÓDSZEREK, ESZKÖZÖK

A közösségi részvétel számos módszer és eszköz alkalmazásával valósítható meg. Az esettanulmányok leírásában vagy a hazai gyakorlatban elvétve találunk olyan esetet, amikor ezek kiválasztása meggyőzően tudatos folyamat eredménye. Az adekvát, a célokhoz, a helyi adottságokhoz, a szituációhoz, a léptékhez stb. illeszkedő megoldás meghatározása helyett leginkább a szervező az általa éppen ismert, a szakirodalomban felfedezett módszert használja, vagy az általános gyakorlatból merít. A kifinomult választás, mérlegelés, tervezés hiányzik.

A tervezési-kivitelezési folyamat során 11 részvételi eszközt alkalmaztunk. Az egyes eszközök ismertetésénél indoklom a választást, leírom a folyamatot és a született eredményeket. A tapasztalatokat a Következtetések fejezetben összegzem.

5.5.1 Lakossági fórumok

Az eszközválasztás indoklása:

A Mátyás tér tervezése során a Rév8 Zrt. a hazai általános gyakorlat, a lakossági fórum eszközét alkalmazta. A fórum előnye, hogy minden résztvevő számára viszonylag ismert forma. Frontális jellege miatt kialakuló democráciákban illeszkedik az alacsonyabb fokú részvételi szinteknél megszokott kommunikációs viszonyhoz (előadó-hallgató), ugyanakkor némi aktivitást is enged. Hátránya épp ez a viszonyrendszer, amely eleve egy támadó-védő helyzetet eredményez.

A folyamat:

Az első fórumunk⁷⁰ 2006. március 16-án zajlott, majd ezt még több összejövetel követte. A fórum-programok **kommunikációja** az idő előrehaladtával változott. Kezdetben a néhány nappal a program előtt tájékoztatták a lakosságot a helyi médiában. Később a tájékoztatás időben megtörtént, plakátokon hirdették, leveleket küldtek az érintett társasházaknak. A fejlődés ellenére a résztvevők száma nem gyarapodott számottevően.

Az egyeztető fórumok **helyszíne** az Erdélyi utcai Általános Iskolában volt. Mint kiderült, a választás nem volt szerencsés, mivel a helyiek jelentős hányadának ellenérzései voltak az iskolával szemben. A fórumokon csekély számú lakos jelent meg. Az egyeztetési folyamatot nehezítette, hogy

- a résztvevő lakosság száma alacsony volt, ezért a véleményképviselet reprezentativitása megkérdőjelezhető
- a résztvevők megjelenése esetleges volt, a megjelentek csak önmagukat képviselték, ezért a véleményképviselet legitimitása is megkérdőjelezhető
- a résztvevők mindig mások voltak, a tervezési folyamat mindig megszakadt, ezért azt minden alkalommal szinte újra kellett kezdeni.

Eredmények:

A fentiek ellenére a fórumok (kiegészülve a tervezők által készített interjúkkal) eredményesnek mondhatók, a kérések és javaslatok tükrözték a helyi társadalom jelentős részének álláspontját, és nagyrészt beépültek a tervbe. A modellkísérlet két éve során a lakossági fórumok szervezése határozott fejlődést mutatott az információterjesztés és az érdekcsoportok feltárásában, de a professzionális moderáció/facilitáció⁷¹ hiányát a lelkesedés és az őszinte jószándék nem tudta teljesen kompenzálni.

⁷⁰ A valóban első fórumon nem vettünk részt, tekintettel arra, hogy csak utána kapcsolódtunk be a projektbe.

⁷¹ A moderáció az adott esemény koordinálását, moderben tartását, míg a facilitáció a résztvevők aktivizálását, ösztönzését jelenti.

5.5.2 Helyszíni fórum

Az eszközválasztás indoklása:

A helyszíni fórum előnye, hogy könnyebben, a térben érzékelve lehet a jelenlegi és a tervezett állapotról beszélni. Rá lehet világítani a meglévő konfliktusokra, hiányosságokra, értékekre. A tér léptéke is jobban érzékelhető. A kötetlenebb formából fakadóan a résztvevők száma nagyobb lehet, a területen áthaladókat is könnyebben be lehet vonni. A közönség kicserélődése miatt ügyelni kell a folyamatosan teljes információátadásra. Ügyelni kell arra is, hogy kedvező időjárás legyen.

A folyamat:

A Mátyás téren egy asztal lett felállítva, amelyen elhelyeztük a tervezett állapotról készített makettet. Az eseményben résztvevő diákok folyamatosan vonták be a járókelőket, de sokan érdeklődtek maguktól is. A makett alapján a téren történő változásokról konzultáltunk.

Eredmények:

A helyszíni fórumon a résztvevők sokkal aktívabban vettek részt a konzultációban. Konkrét javaslatok születtek a téralakításra, a növényhasználatra, sőt több felajánlás született lakossági közreműködésre a kivitelezés során. A javaslatok számos fontos eleme (pl. terepjáték, növényhasználat) beépült a tervbe.

5.5.3 Fókuszcsoportos fórum

Az eszközválasztás indoklása:

A fókuszcsoportos fórum (fókuszcsoportos beszélgetés) alkalmazása nem túl gyakori⁷². A fókuszcsoportos interjúkhoz hasonlóan (lásd később) fontos, hogy jól körvonalazható csoportot vonjunk be, és a résztvevők létszámát valamint a helyszínt is jól kell meghatározni. Az interjúval szemben sokkal kötetlenebb forma, hatékonyabban fel lehet mérni a konfliktusokat, gyorsabban és jobban lehet reagálni a csoport problémáira. Számos kérdés már a fórumon tisztázható, illetve születhetnek kompromisszumos megoldások.

A folyamat:

A fókuszcsoportos beszélgetés célcsoportja a Mátyás tér 14. számú ház lakóközössége volt. A ház több szempontból is különlegesnek mondható. Egyrészt a ház lakói már korábban is kutatás alanyai voltak⁷³. Talán ennek is köszönhető, hogy viszonylag öntudatos, érdekeit erősen képviselni képes lakóközösséggel bír (számos értelmiségi lakik itt). Mindezekén túl az épület közelében terveztünk megvalósítani számos „kényes” beruházást: a burkolt felületek aránya itt a legnagyobb, ide terveztük a WC-raktár őrházat, és a terepjáték is e ház elé került.

A lakók kifogásainak hatására 2007. február 15-én külön elbeszélgetésre került sor a ház lépcsőházában, ahol a Rév8 képviselői és a tervező válaszolt a kérdésekre. A 60 lakásos házból mintegy 20 fő vett részt. A résztvevők között többen (nyugdíjasok) már korábbi találkozókra is megjelentek. A jelenlévők között többségben voltak a nők, a középkorúak és nyugdíjasok. A beszélgetés dinamikusan zajlott, a megjelent lakók nyitottak, érdeklődőnek bizonyultak, destruktív szereplő nem volt. A moderáció minimális volt („laza beszélgetés”), néhol hiányos, de a csoport jó önszabályozása miatt káros, romboló folyamatok nem indultak meg. A beszélgetés határozottan építő jellegű volt a tervezés és a közösségépítés szempontjából egyaránt.

⁷² A közismertebb esetek közül a Studio Metropolitana néhány évvel később e módszert alkalmazta a Futurbia programjában.

⁷³ Szuhay Péter városantropológiai kutatást vezetett 1995-96-ban azzal a céllal, hogy feltárja: a fizikai tér, mint szociológiai képződményt, az elmúlt évszázad során hogyan alakult át és hogy él a jelenlegi használók tudatában. Az interjúk tanulmánykötetben és dokumentumfilmen is megtalálhatók (KŐSZEGI, 1995; SZUHAY, 1997)

Eredmények:

Összességében elmondható, hogy a korábbi lakossági fórumtól eltérő vélemények egyedül a létesítendő épülettel kapcsolatban jelentkeztek. E véleményeket csak korlátozott mértékben lehetett figyelembe venni, mivel

- a javaslat a NIMBY szindróma tipikus esete: a lakók azt javasolták, hogy az objektum – ami szerintünk nagyon is szükséges – tőlük a lehető legtávolabb, a tér másik sarkában helyezkedjen el.

- a burkolat és a kerítés már a tervnek megfelelően elkészült, így a javaslat már nem volt időszerű.

A lakosok kifogásolták, hogy nem lettek e kérdés eldöntésébe bevonva. Miután felhívtuk a figyelmüket arra, hogy erről korábbi lakossági fórumon szó esett, elfogadták a választ, de véleményüket továbbra is tartották. Egyesek azt mondták, hogy „akkor inkább ne is legyen WC”, de a többség ezzel nem értett egyet. A lakosok elfogadták a tervezői javaslatokat a burkolat és a bútorzat terén, sőt végül az érvek hatására az épület helyét sem kívánták megváltoztatni. Kompromisszumként a tervező vállalta az építmény gyors tájba illesztését, takarását ÉK és DK felől, valamint felülről. Összegzésképp elmondható, hogy a megbeszélés hasznos volt, mert egy erős helyi csoporttal sikerült megállapodásra jutni.

5.5.4 Internet fórum

Az eszközválasztás indoklása:

Az Internet gyors reagálást tesz lehetővé mind a lakosság, mind a döntéshozók, tervezők részéről. A fórumok egy új, speciális érdekcsoportot jelenítenek meg. Az anonimitás, ami a területi érintettség vizsgálatát, a legitimitás bizonyítását megnehezíti. Ugyancsak ennek tudható be a bátrabb véleménnyilvánítás és a több, erősebb negatív kritika. A demokratikus kultúra, valamint az általános hozzáállás megállapítására ezért csak fenntartásokkal érdemes következtetéseket levonni. Nehezebb emellett a megfelelő mederben tartani a párbeszédet, a belső szabályozás, a kommunikációs kultúra még kialakulatlan ebben az új dimenzióban. Mindezek mellett az internetes fórumok alkalmasak a részvételi demokrácia gyakorlására, akárcsak információszerzésre, valamint a közhangulati kockázatok feltérképezésére.

A folyamat:

Az Internetes fórumok elemzése kétféle módon történt. Egyrészt passzívan, az önkormányzat honlapján lévő, a témához kapcsolódó fórumok követésével. Másrészt, a tervezés előrehaladtával, az említett fórumokra feljelentkeztem, az ott lévőkkel konzultáltam. Az IWIW rendszeren szintén megkerestem a kapcsolódó virtuális közösséget, és kifaggattam őket.

Eredmények:

A fórumozók attitűdje és kulturáltsága széles skálán mozgott. A hozzáállás szélsőséges volt, hol ellenséges, indulatos hol reménykedő vagy beletörődő. A tér állapotát borzalmasnak ítélték meg, a felújítást a fórumozók többsége kimondottan rossz, felesleges dolognak tartotta. A kritika mellett javaslatok csak elvétve jelentek meg, melyek egy része is több szélsőséges, megvalósíthatatlan. A megoldást felülről, az önkormányzattól várták. Ugyanakkor a politikai színezet és a vezetéssel szembeni bizalmatlanság többször megjelent, a fórumon (névvel) megnyilatkozó területi önkormányzati képviselővel szemben ellenségesen léptek föl. A legnagyobb gondot a megvalósulás és a fenntartás sikerébe vetett hit hiánya okozta. A sokszori beavatkozás, ígéretés és a helyzet folytonos visszaromlása reménytelenséget eredményezett, ami a részvétel fontosságát, egyben a KRAT kudarcának kockázatát egyaránt növelte.

5.5.5 Kérdőívek

Az eszközválasztás indoklása:

A kérdőívek alkalmazása – a korábbi szakterületi kutatások alapján – önmagában messze nem elegendő a megfelelő következtetések levonására, de hasznos eszköz lehet egy széleskörű, gyors elemzésnek, amelyből tendenciózus megállapításokat tehetünk.

A folyamat⁷⁴:

Hallgatóim segítségével az általam összeállított kérdőívvel a téren szólitottuk meg az ott tartózkodókat és az áthaladókat. A kérdezés több napon keresztül, különböző napszakokban, hétköznapi és hétvégén is történt. Az interjúalanyok jelentős része volt fiatal, akik részben egyetemisták, részben fiatal anyák voltak. Az objektívebb interjúalany-választás érdekében másfél tucat egyetemista segítette a munkát. Összesen 89 válaszadó kérdőívét lehetett értékelni. A válaszokat statisztikailag is kielemeztem. A beszélgetések kiértékelése excel táblázat segítségével történt, ahol igyekeztem minél tágabb spektrumon megjeleníteni a megkérdezettek véleményeit (néhány ábra az M6 mellékletben látható).

Eredmények:

Ahol lehetett, igyekeztem nem eldöntendő vagy választható kérdéseket feltenni, hogy minél pontosabb válaszokat kapjak, így az eredmények néhol igen színes palettát festenek le (pl. a térhasználatról). A 15 kérdésből⁷⁵ álló kérdőív válaszaiból egy általános hangulatképet lehetett kapni, valamint a térhasználók összetételére lehetett következtetni. A téren jelentős az átjáró forgalom, ami a jelenlegi térstruktúra megtartását erősíti. A megkérdezettek többnyire nyitottak, elbeszélgettek a kérdezőkkel, ami Budapesten nem gyakori. A szabadidő eltöltésére a teret csak 15%-uk használja, de amennyiben a parkhasználatot is ideértjük (hétköznapi nyelven nehéz volt definiálni a Mátyás teret), akkor 36% a park- és térhasználók aránya. A legtöbben (közel 40%) azonban inkább a természet-közei helyeket részesíti előnyben, elmegy a városból, ha a szabadba vágyik. Meglepően nagy volt a szabadidő eltöltésében a sport és a sétálás (!) aránya, de a túrázás is jelentős arányú volt. A tér az ilyen igényeknek csak igen korlátozottan tud megfelelni.

A megkérdezettek hangulati, attitűdbeli válaszaiból nagy arányú pesszimizmus szűrődött le. Nem hisznek abban, hogy a helyzet javulhat. A jobbítás érdekében tett javaslatok is gyakran a politikára irányultak, vagy egyenesen hiányoztak. Viszonylag gyakoriak voltak a szélsőséges vagy túlzottan leegyszerűsített válaszok. Az ilyen hozzáállás nagyban megnehezíti a tervezést, egyben még szükségesebbé teszi a részvételi tervezést⁷⁶. A fentieket figyelembe véve a teret tehát várhatóan továbbra is a korábban meghatározó csoportok fogják látogatni.

Tanulságos volt az „Ön mit tenne azért...” kezdetű kérdés. A megkérdezettek jelentős része itt is másoknak igyekezett tanácsot adni, mit kellene – pl. az önkormányzatnak – tennie. Az egyéni felelősségérzet illetve felelősségvállalás hiánya is szükségessé tette a bevonást, az egyéni kötődés és a környezeti felelősség tudatának fejlesztését.

⁷⁴ A Mátyás téren a kérdőívezés két részben zajlott. Egy kérdéssorozattal geográfus kutatók keresték meg a környező házak lakóit Egedy Tamás vezetésével. Mivel ez nem az én kutatásom volt, valamint csak részben érintette a térrel kapcsolatos tervezést, erre nem térek ki.

⁷⁵ A teljesség kedvéért meg kell jegyezmem, hogy a kérdőív tartalmazott még 4 kérdést, amelyek a tájépítészeti megítélését kívánták felmérni, de ezek nem vágnak a kutatás témájába.

⁷⁶ A felmérést kissé torzította, hogy a hallgatók némileg megválogatták a kérdezettek körét (nem mertek odamenni bárkihez), így a nők és a magasabb iskolai végzettségűek (középiskola, felsőfokú intézmény) aránya vélhetően magasabb. Ez azonban a helyzet súlyosságát még inkább fokozza, mert rendszerint a képzettebbek pozitívabb jövőképpel bírnak.

5.5.6 Mentális térképezés terveztetéssel

Az eszközválasztás indoklása:

A mentális térképezés (lásd M8 melléklet 13. pont) itt is a táji, az ember és környezete közötti kapcsolatokat igyekezett feltárni. Emellett közvetlen tervezési segítséget is adott a fejlesztési funkciók megválasztásában, a védelmi beavatkozások kialakításában. Amellett, hogy a térábrázolások elemzése segít a megfelelő tájhasználat kidolgozásában, hatékonyan támogatja a megfelelő kommunikációs nyelv és eszközök kiválasztását is. A rajzok alapján a teret használó diákok térhez fűződő viszonyát, térhasználati szokásaikat, elképzeléseiket, sőt társas kapcsolataik jellegét is megállapíthattuk. A terveztetés mindemellett alkalmat ad a tervezési tevékenység fontosságának megismertetésére.

A folyamat:

A területhez kapcsolódó közintézmény, az Erdélyi utcai Általános Iskola hetedik osztályos diákjaival végeztük el rajzóra keretében. A mentális térkép itt teljesen a térhez kötődő rajzoltatással történt. A 7. osztályos gyerekek két témán dolgoztak fel rajzóra keretében: először ábrázolniuk kellett, hogy milyennek látják a jelenlegi teret, másodszor pedig azt kellett lerajzolniuk, milyen teret szeretnének látni. Az éppen zajló iskolai költözködés miatt grafit rajzok készítésére volt lehetőség. A rajzok egy része az M7 számú mellékletben látható.

Eredmények⁷⁷:

A legtöbb képen a perspektíva zavarossága, az oldal-, és felülnézet gyengébb, a saját életkoruknak nem megfelelő térlátást mutat, néhol azonban az ábrázolások igen pontosak és részletekbe menőek. Növényeket alig láthatunk, legtöbbször csak fűvet rajzoltak, a legtöbb képen pedig nincsenek emberek, kihalt és üres a tér. A rajzokon a korosztályra jellemző igények jól megjelentek, melyek egy része a meglévő, valós tájhasználati konfliktusokból fakad (pl. elkülönített kutyasétáltató), mások a vágyakat tükrözik (pl. szökőkutak, medencék). A játszószerkek közül a hinta, mérleghinta és a csúzda jellemző.

A térhasználatban a funkciók elkülönítését sokan jónak tartották, a tér szerkezetének megváltoztatására pedig csak kevesen gondoltak. Többen határozottan felosztották a teret, akik ezt nem tették meg, azok is a lap különböző sarkaiban vagy vonallal elkerítve ábrázoltak bizonyos részleteket, mint a kutyafuttatót, vagy a focipályát. A játszótérrel gyakran középre helyezték.

A konkrét fizikai térhez kötött mentális térképek kimutatták, mik a vizsgált terület társadalmi-mentális szempontból fontos elemei. Általában ezek megváltoztatása nehezebben elfogadtatható, nagyobb kockázati tényező, érdemes ezeket a terv szerkezeti gerinceként kezelni. Alapvetőek az infrastrukturális elemek, de a sajátos tájhasználat valamint a helyiek számára valóban fontos „egyedi tájértékek” is megjelennek az ábrázolásokon.

A rajzoltatás alkalmas a résztvevők személyiségének elemzésére is, de ez itt nem volt célunk. Meg kell azonban jegyezni, hogy részletesebb elemzés nélkül is feltűnt a nagy szórás a kiemelkedően tehetséges és a vizuálisan elmaradott gyerekek között.

A rajzok elemzésének eredményeit a játszótér tervezésénél és az általános téralakításnál egyaránt figyelembe vettük. A szökőkút – finanszírozási okok miatt – csak opcionális, a jövőben kialakítható elemként jelent meg.

Nem elhanyagolható, hogy a rajzoltatás közben (előtt, után) lehetőség nyílt kötetlen beszélgetésre is a térhasználatról, amely során sok hasznos információt lehetett leszűrni. Kiderült, hogy a gyerekek többsége a szomszédos térre (a nemrég felújított Köztársaság térre) jár inkább játszani, itt „csak szotyizni szoktak”, de kijelentették, hogy „ha több hinta lenne, biztosan a Mátyás térre mennénk játszani”.

⁷⁷ A vizsgálat elkészítésében és elemzésében Békefi Zsófia tájépítész hallgató volt segítségemre.

5.5.7 Fókuszcsoportos interjúk

Az eszközválasztás indoklása:

A fókuszcsoportos interjúk egy-egy speciális társadalmi csoportot céloznak meg. Leggyakrabban a marketingben alkalmazzák, ahol már 1940 körül felismerték hatékonyságát. Általában 10-12 főt kérdeznek egyszerre, de terjedőben van az 5-7 fős kiscsoportos kérdezés, amely elmélyültebb válaszokat eredményez.

A folyamat:

Tekintettel arra, hogy a teret jelentős mértékben gyerekek használják, a jövőben pedig még nagyobb szerepet szántunk a gyerekeknek, fontos volt tudni, hogy az Erdélyi utcai iskola dolgozói hogyan állnak hozzá a térfejlesztéshez és mi a véleményük a gyerekekről. Esetünkben igazából nem a klasszikus fókuszcsoportos interjúzást alkalmaztuk. A megkérdezettek köre ugyan határozottan sajátos csoport volt, de az interjúzás nem egyszerre történt, egy-két főt kérdeztünk egy időben.

Eredmények:

A beszélgetések során az igazgatóhelyettes asszony kísérőként legtöbbször jelen volt, ami a véleményezést kissé árnyalja. A tanárok jelentős része nem lakik a kerületben. Az igazgató főleg a térhasználók, a térszerkezet és a térhasználat kapcsolatrendszeréhez szólt hozzá. A sporttevékenységet ellenezte a téren, az iskolában javasolta ezt megtenni, akár délutáni „nyitott iskola” keretében. A tér körülkerítésével sem értett egyet, őrzését anyagi okok miatt sem tartotta megvalósíthatónak. Ezen túl ő a kutyafuttatót veszélyesnek tartotta a gyerekjátszótér miatt. Ő a kutyákat nem engedné be a térre, a hajléktalanokat viszont nem zárná ki. A gyerekek és az idősek jól megférnek együtt a parkban, és kiemelte, hogy egy köztér, mint a Mátyás tér persze mindenkié, és ő nem híve annak, hogy a hajléktalanok ne használhassák a parkot. Ezért is ellenzi a körülkerítést. Az igazgatóhelyettes asszony a tér múltját elemezte és a tér pihenőpark jellegének erősítését támogatta. A rajztanárnővel és a magyartanárnővel valamint a konyhás, takarító és portás dolgozókkal folytatott beszélgetések hasznos és több szempontú adalékot nyújtottak a diákok csoportos viselkedéséről, a téren várható folyamatokról, a fejlesztés lehetőségeiről.

5.5.8 Helyszíni interjúk

Az eszközválasztás indoklása:

A személyes interjúk előnye, hogy a személyes kapcsolat gyakran nyitottabbá, innovatívabbá teszi az interjúalanyokat. A véletlenszerű kiválasztással mélyebb, átfogóbb képet kapunk a véleményekről, több, szélesebb körű információt gyűjthetünk. Tekintettel arra, hogy számos egyéb információszerzési formát bevetettünk, itt a kötetlen interjúkészítési formát választottuk, a válaszok maximális színessége érdekében. Vezérfonalként néhány általános kérdés megjelent, például „Mit látna szívesen a téren?”; „Mit változtatna jelenlegi állapotán?”; „Hallott-e a Magdolna-negyed rehabilitációs programról?”.

A folyamat:

Több alkalommal látogattunk ki a térre, s eközben megérdeklődtünk a téren áthaladók, kutya sétáltatók, a környékbeli üzletek eladóinak véleményét a fejlesztésről. Hozzávetőleg 30 ember véleményét kérdeztük ki. Néhányukkal folyamatosan tartottuk a kapcsolatot, tesztelve a változások hatását.

Eredmények:

A megkérdezettek alapvetően itt is két csoportra oszthatók: a jövőkép nélküli pesszimisták és a segítőkész bizakodók. Előbbiek saját életük rossz tapasztalatait, vagy a térrel kapcsolatos rossz élményeket, sérelmeket panaszolják, s szerintük nincs értelme bármi új létesítésének. Utóbbiak örültek, hogy megszólítjuk őket, hogy ők is elmondhatják a véleményüket, hogy a véleményük számít a tér kialakításában. Utóbbiak használati és növényalkalmazási javaslatokat is tettek.

Legnagyobb eredmény maga az állásfoglalás és a személyes beszélgetés ténye volt. Több használható, leginkább funkcionális javaslat érkezett (ivókút, kutya-futtató stb. létesítése). A növény- és színalkalmazás kevésbé foglalkoztatta a megkérdezetteket, bár volt róla véleményük. Ismét megerősítést nyert, hogy a tervezés kulcskérdése a kialakított minőség fenntarthatósága.

Fontos következtetés volt az is, hogy a tervezés során alkalmazott művészi eszközök, például az eltérő vonalvezetés és az egyedi formavilág kisebb-nagyobb ellenállásba ütközik, ezért el kell dönteni, hogy ezeket a kérdéseket a tervező-döntéshozó egyeztetni akarja-e (vagy szükségesnek tartja-e egyeztetni) a lakossággal. A Mátyás tér esetében a modellkísérletnek alárendeltük a bútorok, a kerítés, a burkolat anyagának kérdését, itt többszöri lakossági egyeztetést tartottunk, de például az utak nyomvonalvezetését, ívét stb. nem egyeztettük.

5.5.9 Közösségi művészeti tevékenység (public art)

Az eszközválasztás indoklása:

A művészi alkotás gyakori eszköze a kisebb léptékű részvételi akcióknak. A hazánkban is népszerűvé, divattá váló⁷⁸ „public art” kifejezés nálunk sokkal inkább a közösség megmozgatásával létrejövő, közös alkotó tevékenység, általában valamilyen esemény, melynek értékét – részben vagy teljesen – maga a folyamat adja. A végtermék nem is mindig egy, a térben megjelenő, maradandó mű, lehet akár maga az alkotófolyamat, vagy annak dokumentációja. Az angolszász nyelvterületen a public art gyakrabban jelent köztéri műalkotást, melyet esetleg teljesen az érintettek kizárásával készítenek el.

A folyamat:

Esetünkben az általános iskola diákjai, egyetemisták és önkéntesek részvételével szerveztünk két olyan alkotófolyamatot, mely egyben a tér egyes használati elemeinek elkészítését, illetve elhelyezését is jelentette. A public art-nak tehát egy teljesebb értelmezését igyekeztünk megfogni. Emellett olyan használati eszközöket akartunk létrehozni, melyek több funkciót elláthatnak, több korosztálynak megfelelnek, masszívak, nehezen rongálhatók. A résztvevők által készített egyedi ülőbútorok formája, mérete e szempontok alapján alakult ki. A folyamatot a tervező koordinálta, de igen hangsúlyos szerepet játszott a helyi iskola tanára, Sági Mária, valamint a bútorok speciális anyagát és a készítés technológiáját ismerő Antal Csaba formatervező. A Rév8 Zrt. elsősorban anyagilag és részben a szervezésben támogatta a tevékenységet. A projektet több civil szervezet is segítette (Magyar Kertépítések és Tájrendezők Szövetsége, DNS Természetközpontú Egyesület, Hulladék Munkaszövetség). A munkák az Erdélyi utcai általános iskola tornatermében és pincéjében zajlottak 2006. december 1-2-án. Első nap a speciális bútorokat készítettük el, másnap ezek díszítése zajlott festéssel és szalvátatechnikával.

⁷⁸ A Studio Metropolitana Köztér programjának kiírásában kiemelt hangsúlyt kapott a köztér művészi alakítása, mint a részvétel egyik eleme. A program pályázatának kiírói a public art-ot, mint kiemelt eszközt jelenítették meg.

Eredmények:

A Mátyás tér kialakításának legelismertebb, legtöbbször említett projektjében mintegy 50 szereplő vett részt, ebből 30 általános iskolás volt. 27 db ülóbútor készült egy hétvége alatt. Az elkészült térbútorok a kézműves jelleg és a sajátos anyaghasználat következtében egyediek. A karakteres megjelenés a tér, a készítő és a használók identifikációját egyaránt erősíti, ugyanakkor a modellkísérlet marketingjét is nagyban segítette.

Fontos volt a sajtó megfelelő szintű bevonása is. A „zöld”, illetve a helyi sajtót céloztuk meg. A résztvevő gyerekek önértékelését nagyban segítette, hogy rádióinterjúkat készítettek velük.

Az intenzív hétvége (péntek-szombat) legnagyobb eredményének azt tartom, hogy az általános iskola diákjai szombaton is visszajöttek dolgozni, holott a tanárok ezt nem tartották valószínűnek. Kulcskérdés volt a motiváció megteremtése és fenntartása egy olyan közegben, ahol ennek nincs hagyománya, de ezt igen jól sikerült elérni. Ugyancsak emiatt nehézséget okozott a csoportos és hosszas odafigyelést kívánó munkavégzés a gyerekek számára. Szerencsére a határozott kontroll és a munka kreatív jellege együttesen segítette a munkafázisok végigvitelét. A környezetalakító tevékenységnek tehát egyfajta szociális nevelési szerepe is volt.

A siker fontos feltétele volt a jó ütemezés, a részletekre is kitérő folyamatszervezés, a jó kommunikáció a tervezők és az iskola között.

5.5.10 Egyedi térbútorok kihelyezése, aszfaltfestés

Az eszközválasztás indoklása:

A tervezési területen történő akciók általában a legsikeresebb megmozdulások közé tartoznak. A résztvevőkön kívül a szemlélők is érzik a változást, érzékelik a részvétel lehetőségét, élményét és fontosságát. Az akcióknál alapvető kérdés, hogy marad-e utána valamilyen nyom, érzékelhető termék, alkotás.

A folyamat:

Az előkészítés során tájépítész és településmérnök egyetemi hallgatókkal a burkolatfestés lehetséges megoldásait tervezési folyamat keretében jártuk körül. Körvonalazódott egy lendületes ornamentika kialakítása, valamint tisztáztuk a festés műszaki lehetőségeit (felületkialakítás, kopás, fenntartás stb.). 2007. április 20-án a korábban elkészített ülóbútorokat előzetes terv alapján kihelyeztük a kijelölt teresedésekre. A bútorok felragasztása után az Erdélyi utcai általános iskola diákjai és az egyetemisták részvételével vegyes tervezői csoportokat alakítottunk ki. A tervezés és a területtisztítás után, a tervek alapján történt a festés az aszfaltfestékekkel.

Eredmények:

A korábbi projekthez képest a szervezési feladatok nem voltak olyan világosan leosztva, ami akadozó kezdést eredményezett. A lassú kezdés miatt a gyerekek lelkesedése veszélybe került, de a későbbiekben ezt sikerült helyreállítani.

Az előzetes tervezés alapján az egyetemisták tisztában voltak a megvalósíthatóság korlátaival, ám az iskolásokról ez nem volt elmondható. Egyes tervező csoportok jól működtek, és sikeresen tervezték meg a festési mintákat. Volt olyan csoport, ahol az együttműködés nem ment zökkenőmentesen a viszonylag nagy kulturális és életkori különbségek miatt. Egyes iskolások fel is adták a tervezést, mivel nem festhették azt, amit akartak (pl. kedvenc együttesük nevét). A festés rendben zajlott, aminek elsődleges feltétele volt, hogy ügyelni kellett a résztvevők téginyére.

5.5.11 Közösségi növényültetés

Az eszközválasztás indoklása:

A növényültetés gyakran alkalmazott, biztos sikert hozó részvételi eszköz. A gyakorlati részvétel a fizikai megvalósításban egyébként is a leghatékonyabban teremti meg a tájhoz kötődés érzését. Az ültetés ezen felül az alkotás/teremtés élményét adja a természettel (növény, föld) való közvetlen fizikai kapcsolat megélésén keresztül. A látványos esemény gyors eredményt hoz, mely a médiában is jól megjeleníthető.

A folyamat:

A két éves folyamat záróeseményeként egy őszi hétvégén került sor az ültetésre. A programon a szervezők és a helyi lakosok mellett részt vettek a helyi politika képviselői is. A növények megérkezésekor a tervező helyezte ki a növényeket, majd vezetésével és a kivitelezők segítségével történt az ültetés.

Eredmények:

A kivitelezők kezdetben tartottak a „civiliek” megjelenésétől, és nem nagyon támogatták az akciót. A lakosság a vártnál nagyobb számban jelent meg, koordinálásuk igen intenzív és fegyelmezett irányítást igényelt. További gondot okozott, hogy a terven változások történtek, illetve néhány fajt nem sikerült beszerezni, ezért a kiültetési rendet a helyszínek át kellett tervezni. A nehézségek ellenére az ültetés sikeresen zajlott, minden résztvevő aktív és lelkes volt.

Kérdésként merül fel, hogy ilyen esetben ki felel az elvégzett munka minőségéért. Az ültetés eredményességét igazából a következő év tavasza mutatja meg, amikor kiderül, hogy a növények megmaradtak-e. A növényültetés azért is kedvelt részvételi eszköz, mert a kisebb amatőrizmust a növény elviseli, de ugyanakkor sok résztvevő maga is ültetett már növényt. A szakmai vezetés ennek ellenére erősen javasolt.

13. ábra Lakossági növényültetés a Mátyás téren, 2007.10.27. (Fotó: szerző)

5.6 A KRAT FOLYAMAT ZAVARAI

5.6.1 KRAT vagy nem KRAT?

A közösségi részvétel nem minden tervezésnél javasolt, a tervezési szándékoktól és a helyi adottságoktól függ, milyen tervezési módszereket alkalmazunk. A város progresszivitását jelképező, a haladást, reprezentációt szimbolizáló városrészek (minisztériumok, bankok stb.), az átmenetiséget jelképező objektumok (állomások stb.) közterületeit vagy a csupán áthaladást szolgáló (kötődések nem kialakító) tereket javasolt a hagyományos módon tervezni. Számos példa igazolja, hogy a „nép” általában konzervatív, a változásokat, újításokat nehezen emészti meg. Ugyanakkor az is tény, hogy a közösségi terek alakítását, mint fizikai tervezést, többszereplős folyamatként az önmegvalósítás kereteit tovább szűkíti a számos használói elvárás. Egyrészt tehát nem csoda, ha a tervezők igyekeznek megtartani a maradék tervezői mozgásteret, ugyanakkor elvárható egy nagyobb mértékű alkalmazkodóképesség. A közösségi részvétel növelése többlet terhet ró minden szereplőre: a döntéshozóra, az érintettekre, de a tervezőre is. A terheket ezért csak az vállalja, aki elhivatott a részvételi módszerek iránt és/vagy kompenzálja tevékenységét. A döntéshozókat a részvétel alkalmazására ösztönözheti egyrészt a megszerezhető politikai tőke (erősebb lakossági támogatottság), másrészt a megszerezhető speciális céltámogatások. A Mátyás tér tervezésénél mindegyik motiváció tapasztalható volt. A tér felújítására a kerületi források mellett nemzetközi forrásból⁷⁹ elnyert támogatás, a főváros anyagi segítsége is rendelkezésre állt, de az összeg mindezekkel együtt sem engedett meg költséges megoldásokat.⁸⁰

Mivel a Mátyás téren az elsődleges szándék az ott tartózkodás és a közösségformálás erősítése volt, a lakosság véleményformáló aktivitása pedig erős, a helyzet szinte kikövetelte a részvételen alapuló tervezés alkalmazását. Elsődleges azonban a szociális szempont volt, a szemlélet, a felismerés, miszerint nem a tér alakítja a társadalmat, hanem a társadalom a teret. A részvétel valódisága mindezek ellenére többször megkérdőjeleződött.

5.6.2 A lépték

Számos nehézség és zavar egyértelműen a léptékből fakadtak. Jól mutatja ezt a kis léptékű projektek egyértelmű sikere. Empátiával és egy-egy akcióval sikeres eredmények születnek, a fenntarthatóság keretei viszonylag könnyen megteremthetők. A társasházak homlokzatainak és belső udvarainak megújítása a jól lehatárolható célcsoportok segítségével viszonylag zökkenőmentesen indult meg 2006-2007-ben, több belső udvar látványosan megszépült.⁸¹ A folyamat koordinációjában a Rév8 ZRt. mellett több tájépítész is részt vett. Egy jól definiálható kisközösség által kontrollált zárt, belső udvar, mint félprivát tér, remek gyakorlóterep a részvételi tervezéshez. Látványos eredményt hoz, és sikerélményt ad.

A Mátyás tér, mint nyitott közösségi tér, jelentős ugrást, léptékváltást igényelt a korábbi, illetve párhuzamos projektekhez képest. Az érdekeltek köre, a megmozgatott tömegek nagysága alapvetően más módszereket igényeltek, egyben több lehetőséget is adott az eszközök kiválasztásában. Elmondható, hogy talán ez az a lépték, ahol a részvételi eszközök tárháza a legjobban kihasználható.

⁷⁹ A Rév8 ZRt. a Földrajztudományi Kutatóintézetrel együtt nyert támogatást a Mátyás tér megújítására a Greenkeys nemzetközi program keretében. Az program európai országok zöldterületeinek rehabilitációjára gyűjtött példákat, melyek tervezési és megvalósítási folyamatát egységes elemzési rendszer alapján vetette össze.

⁸⁰ A 6000 m²-es terület teljes felújítási költségvetése 45 millió forint volt.

⁸¹ Természetesen, mint minden terv esetében, a működőképesség csak bizonyos időtávlatból értelmezhető, így érdemes lesz néhány év múlva visszatérni a helyszínekre.

5.6.3 A kontroll

A lassú társadalmi átalakulási folyamatok és a gyors térbeli változások feszültségeket generálnak. A tájban zajló folyamatok szereplői a kötődéseiket elvesztve egyre kevésbé tudják/akarják a helyi folyamatokat befolyásolni. Gondot okoz az is, hogy a gyors fejlesztési nyomás, a teljesítménykényszer nem enged elegendő időt arra, hogy szervesen kifejlődő, alulról jövő kezdeményezéseken alapuló kontroll alakuljon ki az átalakuló tájhasználat során.

A léptékből fakadóan az érintett csoportok már egy köztérnél is nehezen lehatárolhatók, ezáltal a területért felelős csoport lehatárolása is nehéz. A Mátyás tér esetében a megfelelő kontroll kialakítása részben az általános közösségi ellenőrzés eszközeivel történik (lekerítés, kamera, őrzés). Ebben az esetben az érintettek adózó állampolgárokként, közvetetten, adóbefizetéseikkel és önkormányzati választási szavazataikkal végzik az ellenőrzést. Az egyéni felelősség nagyobb mértékű érzését azonban a személyes részvétel, a kötődés kialakításával igyekeztünk megteremteni. Tekintettel azonban a kerület lakossági mobilitására, valamint a tervezés és a megvalósítás viszonylag csekély időtartamára, szükséges a személyes részvétel intézményesítése, amit kétféle eszközrendszer szolgál. Egyrészt a folyamatos rendezvények, programok tartják életben a térhez kötődést, másrészt egy helyi szomszédsági egyesület végezheti a közvetett vagy akár közvetlen ellenőrzést. Esetünkben nehézséget okoz, hogy minden kezdeményezés felülről, a Rév8 ZRt. Részéről indul ki, ami a valódi polgári önszerveződést nehezíti. Másrésztől azonban a kulturális hagyományok hiánya szükségessé teszi a kezdeti központi beavatkozást, kezdeményezést. A sikert a helyi kontroll önállóvá válása jelentheti.

5.6.4 A folyamatszervezés és az ütemezés

Magyarország még mindig egy jelentős átalakulási szakaszban van. Tennivalónk sok, az időnk kevés, ha versenyképesek próbálunk maradni. A teljesítménykényszer gyakran a részvételi folyamatok ellen hat, nem tudnak bizonyos érési folyamatok lejátszódni. A **feszített tempóban** a tapasztalatlan szervezők gyakran vétenek hibát, kifelejtene egy-egy lépést, nem megfelelő a kommunikáció mélysége, eszköze.

A részvételi tervezés elhúzódó, több éves folyamat. A Mátyás tér esetében a kivitelezés során is újabb ötletek merülnek fel, a rugalmas tervezés alkalmazkodik a változó igényekhez, adottságokhoz. A terv tehát inkább a struktúrák megadását szolgálta, az anyaghasználatban történhetek változások részben az adódó új lehetőségek (pl. szponzoráció), részben a további minőségi változások lehetőségének kialakulása (pl. közbiztonság, környezetkultúra javulása) esetén. A folyamat igen fontos a rugalmasság és az allokációs szükségesszerűségek viszonyának helyes kialakítása, a fizikai elemekről való döntés, a tervi megjelenítés és elfogadás valamint a megvalósítás helyes sorrendjének biztosítása érdekében. Ellenkező esetben mind anyagilag, mind morálisan veszteséget szenvedünk el.

A Mátyás tér esetében az ütemezést az anyagi források megteremtődése, illetve elköltésének kötelezettsége is jelentősen befolyásolta. A nemzetközi pályázati források nagysága a szükséges területtisztítási munkák, valamint a jelentősebb művi elemek elhelyezését (burkolás) tették lehetővé. Az év végére elkészült munkák után a téli leállás következtében hónapokig nem történt semmi, ami kisebb lakossági elégedetlenséget váltott ki. Fontos tanulság volt, hogy az ütemezés során fel kell becsülni a várható elégedetlenség mértékét, ennek megfelelően kell megtervezni a népszerűtlen (pl. burkolás) és a népszerűbb (pl. növényültetés) beavatkozások arányát és időzítését.

Az ütemezésnél ugyancsak fontos volt figyelembe venni a részvételi eszközök jellegét és a résztvevők körét. A lakossági fórumok szervezését például nem javasolt ünnepnapra, hosszú hétvégét megelőző napra illetve olyan napszakra tenni, amikor csekély érdeklődő ér rá. Ugyancsak ütemezni kell a tájékoztatást is. A kültéri munkákat például nem ajánlott csapadékos időszakban,

vagy nagy melegben, hidegben végezni. A diákok bevonására az iskolai időszak, a heti és napi beosztás figyelembe vétele egyaránt fontos, és időben szükséges az egyeztetés az oktatókkal és a szülőkkel.

Fontos az egyes részvételi események ütemezése is. Az egyes eszközök jellege határozza meg, hogy mennyi ideig, és milyen mértékben szükséges illetve elvárható a figyelem és a fegyelem. A koncentrált figyelmet igénylő fórum a két órát ritkán haladhatja meg, egy-egy alkotó tevékenység viszont akár több napos is lehet, akár csak a virtuális részvétel (pl. Internetes fórum). Meghatározó tehát a személyesség, a koncentráltság és a csoportjelleg, valamint az aktivitás/interaktivitás mértéke.

A fentiek miatt a részvételi tervezés a hagyományos tervezési-megvalósítási folyamatot összetettebbé teheti, egyes folyamatok felcserélődhetnek, illetve újabbak jelenhetnek meg. Fontos az adott fázishoz illeszkedő eszköz és célcsoport megtalálása.

5.6.5 NIMBY – esetek

Az esettanulmány talán legszemléletesebb tanulsága a NIMBY szindróma által érintett funkciók elhelyezése körül alakult ki, és a területiség minden szintjén értelmezhető. Három kihívási pont jelent meg e témában a tervezés során.

Az érdekeltek mindegyike szükségesnek tartotta a tér normális használatának, ellenőrzésének és a tisztaság, a rend fenntartása érdekében egy kiszolgáló egység létrehozását. A többfunkciós építmény tervében a fenntartáshoz szükséges eszközök tárolója, az örök pihenőhelye és egy nyilvános WC került elhelyezésre. A tervezői szakmai elképzelésekhez a térszerkezet szempontjából a terület észak-keleti sarka tűnt a legmegfelelőbb helyszínnek (játszótér, őrzendő műtárgyak közelsége, központi bejárat, burkolt felületek stb.). Az egyeztetés során nehézséget okozott azonban, hogy a tervezett helyszínhez legközelebb eső épület lakói voltak a legaktívabbak. Az építmény elhelyezését ellenezték, hivatkozva a már így is jelentős burkolt felületekre, a kedvezőtlen látványra valamint a hajléktalanok megjelenésére. A nyílt párbeszéd során

- elmondtuk a **szakmai érveket**, melyek a helyválasztást alátámasztották, ezáltal ráláttak a tervezés komplexitására, megismerték a szakmai szempontokat.
- méltányossági, **etikai szempontokat** vázoltunk fel (más is azt szeretné, ha a házától minél távolabb lenne, de a tér közepén mégsem lehet). Fontos, hogy a különböző érdekcsoportok toleranciáját és empátiáját a tervezés során fejlesszük.
- megvilágítottuk a **saját érdekelttségüket** az elhelyezésben (például a biztonság erősödése, az örök jobb rálátása a kapujukra). Az érdekelttség megteremtése és világos közlése a NIMBY esetekben elengedhetetlen.
- javaslatokat tettük a **konfliktus mérséklésére**. Jelen esetben ez az építmény vizuális tájba illesztését (takarás növényekkel) jelentette.

Az ilyen konzultáció az egyes érdekcsoportokkal jobb és hatékonyabb, ha szélesebb nyilvánosság előtt zajlik. Az etikai szempontokat a helyi közerkölcs jól, a helyi értékrendhez illeszkedően szabályozza. A szakmai érvek, a tervezői gondolkodás megtárgyalása pedig a közös tanulás szempontjából minden csoport számára hasznos. A sajátos (csoport)érdekek megvilágítása viszont néha specifikus egyeztetéseket igényel a bizalom kiépítése és a mások számára esetleg érdektelen részletek tisztázása érdekében. A lakossági fórumok mellett ezért külön megbeszélést is tartottunk az említett ház lakóival, ami nagyban javította a bizalom kialakulását. Az egyeztetés eredményeképp a tervezői változatot végül elfogadták.

Az építmény kialakítása egy későbbi kivitelezési fázisba lett betervezve az építészeti tervezés és engedélyezési eljárás miatt. A kertépítészeti munkák végén azonban tanulságos fordulatot vett a kiszolgáló létesítmény sorsa egy másik térelem megjelenése következtében.

A tér ökológikus anyaggazdálkodása érdekében a burkolattükrökből kitermelt földet a lehető legnagyobb mértékben igyekeztünk helyben tartani, ezért – az egykori homokbuckákat idéző – lankás dombok kiépítését terveztük, melyek a felszín nagyságát és a térbeli változatosságot egyaránt

növelték. A tervben ügyeltünk arra, hogy a környezetpszichológiai elveknek megfelelően a terepjátékok szemmagasság fölé ne magasodjanak. A döntéshozók azonban 3 méter magas szánkódombot alakítottak ki az imént említett társasház közelében. A kivitelezéskor a tervezői művezetés megkezdésétől hangsúlyt fektettünk a domb méretbeli és formai kialakítására, és jeleztük a várható problémákat, de a változtatás nem történt meg. A terepmunkák után a helybeliek szintén jelezték ellenvetéseiket, majd miután nem kaptak pozitív választ, aláírást gyűjtöttek a „hegy” elbontása érdekében.

Láthattuk, hogy az egyeztetési folyamat során a terepjáték épp lakossági kezdeményezésre jött létre, a kifogások itt nem a „létesítmény” létét, hanem annak jellegét, minőségét érték. A fentiekből következik, hogy a tervezői szakmaiság alapvetően fontos. Az eset kiváló példa arra, hogy a döntéshozatali folyamatból nem lehet kifelejteni az érintett lakosságot, és nem érdemes kihagyni a szakértőket. Mindkét esetben anyagi károk keletkeznek, melynek következményeit nem(csak) a döntéshozó, hanem – közpénzekről lévén szó – a lakosság viseli. Szükséges egy újfajta kommunikációs és folyamatszervezési profizmus is. Amennyiben nincs tisztázva a döntéshozatal menete, az egyes tételek nincsenek kellően átbeszélve, ha menet közben változtatások történnek, akkor anomáliák keletkeznek, melyek az eredményességet csökkentik.

A közhangulat változott, az építmény helyét így a megbízó a kutyasétáltató területre jelölte ki, ahol a legkisebb ellenállás volt valószínűsíthető.

Az eset két fontos tanulsággal is szolgált:

1. A társadalmi részvétel nem megfelelő alkalmazása a kedvezőtlen területhasználati funkciókat valamint a hátrányos helyzetű csoportokat egy helyre koncentrálnak. A folyamat tehát egy erős szegregációt indukálhat.
2. Az említett szegregáció mérsékelhető kellő kompromisszumokkal, megfelelő tolerancia és megértés, szakmai érvek kifejtése mellett.

5.7 KÖVETKEZTETÉSEK

Alapvető módszertani kérdést a fórumok vetettek fel. Ezen belül több legitimációs kérdés merült fel, például, hogy mennyire célravezető egy tér környékén lévő épületek közül egyet kiválasztani, velük véleményeztetni a tervet, és ez alapján esetleg döntéseket hozni. Az esetből is látszik, hogy a NIMBY szindróma ilyen esetekben erősen jelentkezik, ezáltal aránytalan torzulásokat okozhat a tervezés menetében (az épített elemek, burkolt területek kerüljenek a tér másik oldalára). A módszer esetleg mintavételnek megfelel, de ebben az esetben a reprezentativitást kell igazolni, emellett körütekintően kell megválasztani az eldöntendő kérdések körét.

Néhány kérdést még alaposabban körbe lehetett volna járni (burkolat, kiszolgáló épület stb.). Természetesen valahol határt kell szabni a döntéshozatali folyamatban mind a bevonandók körében, mind időben. Tanulság, hogy a tervegyeztetés menetében a végleges (önkormányzat által elfogadott) terv lakossági legitimációja nem történt meg kellő mélységben. Ennek okát részben a tapasztalatlanságban (modellkísérlet), részben az időhiányban látom. Utóbbinak oka egyrészt szintén a tapasztalatok hiánya, másrészt a módszerhez nem illeszkedő döntéshozatali struktúra, harmadrészt a nemzetközi elvárások (Greenkeys) teljesítménykényszere volt.

A modellkísérletnek kikiáltott Magdolna negyed fejlesztéssorozat megvalósításában a városszövet és a társadalmi háló együttes és kölcsönös fejlesztését szolgálja a szociális infrastruktúra erősítése, a civil szervezetek működésének segítése és az ingatlanok társadalmi részvételen alapuló rekonstrukciója. A Mátyás tér kísérlet jellege kétségtelen, hiszen ilyen léptékű és ilyen szemléletű városrész-megújítási program még nem született. Azt, hogy a folyamat modellként értékelhető-e, természetesen majd az idő dönti el. Biztos azonban, hogy az alkalmazott részvételi módszerek sokszínűsége bátran modellértékűnek tekinthető.

A gyakorlati tapasztalatok (az esettanulmányok és az interjúk) alapján körvonalazódtak azok a hiányosságok illetve nehézségek, amelyek az általános és a hazai KRAT zökkenőmentes

Hazánk – eurorégiós sajtóságainkból fakadó – sajtósága az idővel való versenyfutás, az állandó értékváltás kényszere. Ilyen környezetben csak a nagyon jól ütemezett, átgondoltan felépített részvételi folyamatok lehetnek versenyképesek. Kiemelten fontos ezért a „tervezés tervezése”.

100

6 JAVASLATOK ÉS ESZKÖZÖK A KRAT FOLYAMATÁNAK JAVÍTÁSÁRA

Az imént összegzett megállapítások, valamint az elméleti kutatások következtetései alapján szükségesnek tartom, hogy néhány javaslatot tegyek a részvétel hatékonyabb megvalósulására. A javaslatok mellett a gyakorlati tervezés folyamatának segítésére készítettem egy tervezői szerepmeghatározást. A részvételi folyamat hatékony tervezése és ellenőrzése érdekében egy ellenőrző listát is összeállítottam.

6.1 SZAKMAPOLITIKAI JAVASLATOK

1. Magyarországon, mint fejlődő demokráciában a felülről jövő kezdeményezések szükségszerűek, ugyanakkor támogatni kell az alulról jövő kezdeményezéseket is.
2. A közösségi részvétel szempontjából kiemelten kell kezelni a térségi tervezésben a következő tervezési területeket:
Vízfelületek, vizes élőhelyek; Zöldfolyosók; Kisebbségek, hátrányos helyzetűek által felülreprezentált térségek; Leszakadó régiók, térségek; Térségi arculattervezés (vidékfejlesztés).
3. A „puha” tervezés több tervezői munkát igényel. Szükséges ezért a fejlesztésre és a védelemre szánt költségvetések újra átgondolása és a tervezésre szánt költségek nagyobb arányának megállapítása.
4. Amennyiben kialakulnak a helyi civil szervezetek, ajánlatos olyan utakat találni, ahol a terveztetést rajtuk keresztül végezhető (állami támogatás + helyi források). Ezzel csökkenhetnek az állami kiadások, hatékonyabbá válik a szubszidiaritás, javul a közösség identitástudata és táji kötődése.
5. Szükséges a területi tervezők képzésében a csoportos és részvételi technikák oktatása, valamint a várhatóan nagyobb igények miatt a képzési létszám megőrzése, esetleg növelése.
6. A tervezői interjúk is részben igazolják az önreflexió fontosságát, de ezt gyengíti a tervezői hierarchia és a korrupció, a szakmai verseny szabályozatlansága. Szükséges a kamarai érdekek jobb érvényesítése, a tagság aktivizálása, érdekeinek artikulálása.
7. Tekintettel arra, hogy a hazai jogrendszer – különösen a nagyobb léptékű tervezés esetén – szakmai szinten tartja a részvételt, kiemelt szerepe van a szakmai civil szervezetek megerősítésének.
8. A fejlődő civil szférában humán erőforrásként érdemes tájépítészeket alkalmazni, illetve javasolt a szakemberek nagyobb mértékű civil aktivitása.
9. Pótolni kell a részvételi technikai és kommunikációs hiányosságokat a szakemberek továbbképzésével, illetve hangsúlyt kell fektetni e területre is az alapképzésben.

6.2 TERVEZŐI SZEREPEK

A csoportlélektanban évtizedek óta közismert, kísérletekkel alátámasztott megállapítás, hogy a viselkedést alapvetően meghatározza a csoportban betöltött szerep. Saját tapasztalataim ezt az állítást szintén igazolták (M3 melléklet H3 eset). Fontos, hogy a részvételi folyamat szereplői világosan lássák, kinek, mikor, mi a feladata. Alapvetően a döntéshozók szerepe meghatározó a gyakorlatban, de a felelősség viselésének gyakori tisztázatlansága miatt a tervezők több szempont alapján árnyalt szerepeket kaphatnak. A következőkben e lehetséges ismertetem és vetem össze.

Mivel a területi tervezés összetett folyamat, a tervezés legtöbbször csoportosan történik. A szerepek ezért értelmezhetők egyénekre, de ugyanúgy tervezői csoportokra is. A tervezői szerepek szoros összefüggésben vannak a tervezés folyamatával és a tervek jellegével, ezek sokszínűségének növekedése eredményezi a szerepek bővülését. A szerepek elkülönülését a következő szempontok határozzák meg:

1. Milyen a kapcsolata a szereplőkkel (időtartam, mélység, jelleg)?
2. A tervezési folyamat mely szakaszában vesz részt?
3. Hogyan illeszthető a hazai tervezési-kulturális közegbe?

6.2.1 Tanácsadó szerep

Független szakember. A hazai és nemzetközi tapasztalatok is azt mutatják, hogy talán ez a legnehezebb szerep. Egyrészt, mert mindenképp valamilyen megbízó fizeti, másrészt az általános bizalmi válság miatt könnyen megkérdőjelezhetik hitelességét. A helyzet paradoxona, hogy a Tanácsadóra épp az említett okok miatt lehet szükség. Rendszerint egy érdekcsoport kéri fel, de fontos, hogy más érdekcsoportok is elfogadják. A szerep alapja ezért a bizalom. Általában egy hiteles szervezet, rendszerint szakmai érdekképviselő (kamara, szakmai egyesület, szakmai intézet) tagjait, sokszor a szervezeten keresztül kéri fel erre a szerepre. A Tanácsadó a tervezés részfolyamatába kapcsolódik be, kapcsolata – szerepéből fakadóan – minden szereplővel minimális. Döntéseket ritkán hoz, inkább a megfelelő háttértudást biztosítja.

A Tanácsadó szerep a részvétel alacsonyabb szintjein a bizalmatlanság feloldását szolgálja. Az arnsteini létra tetején azonban e szerep szintén megjelenhet, de itt a lényege a bizalom: a közösség saját helyes döntéseinek segítése érdekében, saját korlátait felismerve kér szakmai tanácsokat.

6.2.2 Mérlegelő (A mérleg nyelve) szerep

A hagyományos tervezői szerep. A Tanácsadóhoz hasonlóan független szakember. A tervezés egész folyamatában részt vesz, mi több végigvezényli. A rendelkezésre álló – lehető legtöbb – információk alapján, az objektivitásra törekedve dönti el, melyik megoldás a legmegfelelőbb. A Mérlegelő ezért igyekszik középen állni. Alapfeladata a magas szakmai kompetencia alapján a „legjobb megoldás” bebizonyítása. Feladatának lényegéből fakad, hogy bizonyos döntéshozói feladatokat is ellát, hiszen meg kell határoznia, hol, mi lehetséges, szükséges, védendő vagy feladható stb. A Mérlegelő tevékenységének alapja a szakmai kompetencián alapuló bizalom, illetve a feladatait rögzítő szigorú tervezésjogi háttér. Viszonylag elszigetelten dolgozik, a többi szereplővel csekély a kapcsolata, ami jórészt egyirányú befogadás (szándék- és információ input). A terület- és településrendezési tervek készítése során leggyakrabban e szerep jelenik meg.

6.2.3 Mediátor szerep

A mediátor jelentése: „közvetítő”. A felek közt kialakult konfliktushelyzetek felszámolásával, feloldásával foglalkozó szakember. Ma az általános gyakorlatban leggyakrabban a bírósági esetek megelőzésére, elkerülésére alkalmazzák. Tervezői szerepként a Tanácsadóhoz hasonlóan független szakértő, de a hangsúly a közös pontok megtalálásán van. A komplex tervezéssel foglalkozó szakterületek (pl. tájépítészet) eddig is egyfajta mediációs tevékenységet folytattak a különböző érdekek tervben történő szintetizálása során (pl. tájhasználati konfliktusok feloldása). A tervezői mediáció a szakmai alternatívák felkínálásával, a közös pontok megtalálásával zajlik. A Mediátor szerep a hagyományos tervezési folyamatától a részvételi módszerek és eszközök használata következtében tér el. Az érdekek egyeztetése több lépcsős, a közvetlen kapcsolat több lehet. Szükséges ezért a megfelelő mediációs módszerek és kommunikációs technikák elsajátítása.

6.2.4 Facilitátor szerep

A folyamatok elindítását és működését kezdeményező, segítő, megkönnyítő (latin: *facilitas* – könnyűség, könnyedség) személy. Feladatának lényege, hogy nem vezeti, csak a háttérből koordinálja, megkönnyíti a célcsoportok tevékenységét. A demokratikus szakmai tevékenység sajátos formájaként foghatjuk fel, hiszen több szakterületen is alkalmazzák (oktatás, tervezés, döntéshozatal), ahol a csoportok kommunikációja elsődleges fontosságú egy tevékenységsor gördülékennyé tételében. A facilitátorok képzése jórészt gyakorlati jellegű a feladatok összetettsége és a nagyarányú készségfejlesztés miatt. Fontos szerepük van a részvételi folyamatokban az aktivitás és a konstruktív együttműködés fenntartásában. A facilitátor feladatai többek közt: világos, egyértelmű fogalmazás; kis- és nagycsoportos együttgondolkodás motiválása; vita kezdeményezése, levezetése (a beszélgetés mederben tartása, konfliktuskezelés), következtetések összefoglalása stb.

6.2.5 Szószóló szerep

Fogalmazhatunk úgy is, hogy a Tanácsadó ellenpárja. Lukovich (1997) definiálja ezt a szerepet, szükségességének alapját a közérdek dilemmájában látja. A közérdek, álláspontja szerint, „egy dinamikus konszenzus állapotában lévő bonyolult értékrendszer”. Nincs tehát objektíven meghatározható közérdek, sőt, az erre hivatkozás a demagógia lehetőségét is magában hordozza. A fogalom a területi tervezésnek egy többlet politikai dimenziót ad. A Szószóló ez alapján olyan tervező, aki egy-egy érdekcsoport érdekeit és szakszerű képviseletét nyíltan felvállalja a tervezés és az egyeztetés során egyaránt. A szerep lehetőséget, új dimenziókat nyújt a társadalmi párbeszéd során, hiszen a szakmai képviselet egyaránt megjelenhet a megbízói-hatósági, a befektetői és a szakmai-munkavállalói-lakossági érdekképviseletek oldalán.⁸²

A Szószóló szerep lényegében a hagyományos tervezői szerep egyfajta korszerű adaptációja. A tervező ugyanis továbbra is a megbízó érdekeit képviseli, csak nem egy ideológia értékrendje alapján dolgozik, így tágabb a mozgástere. A szerepváltozás tehát a pluralizálódásból fakad: ma nem egy hivatalos érdek (az állampárt által meghatározott, szakmai szemlélettel „dúsított” közérdek), hanem több csoportérdek létezik. A tervező-megbízó viszony és a feladat jellege,

⁸² Lukovich a Szószóló szerepet a Képviseleti tervezéssel (Advocacy planning) azonosítja. Bár kétségtelen, hogy e szerep egyértelműen az említett tervezéshez illeszkedik, az azonosítást leszűkítésnek tartom. A tervező ugyanis nem csak akkor képviselhet egy csoportot, ha az megbízza, illetve ha tervet készít. A tervező lehet a csoport tagja is, ezen kívül lehet, hogy nem tervvel kell előállnia (pl. csak új szempontokat, javaslatokat, ötleteket ismertet, ellentmondásokat tár fel).

időtávja (a terv elkészüléséig tart) azonban e szerepkörben ugyanaz. A fentiek miatt – jogi és kommunikációs felkészültséggel kiegészítve – jól alkalmazható szerep a hazai társadalmi-kulturális közegben a hagyományos képzettségű szakemberek számára is.

6.2.6 Rendszergazda szerep

A Rendszergazda a tervet és a tervezés folyamatát egy állandóan változó, sokszereplős rendszerként kezeli. A sok szereplő miatt erősen építenie kell a virtuális eszközökre. A tervezés sikerét a sok szereplő aktivitásának valamint véleményeik, ötleteik, igényeik rendszerezése, harmonizálása jelenti. A döntéshozók támogatása során az egyes projekteknel javaslatot ad az alkalmazandó módszerek és eszközök kiválasztására, együttműködik az egyéb szakemberekkel. Feladata, hogy az egész folyamatot átlátva határozza meg a lépéseket. Nem célja a csoportok múltjának és jövőjének meghatározása, a szerepe a tervezési „akció” idejére szól. Kialakítja viszont a működés gyakorlatát és technikai hátterét (pl. weblap).

6.2.7 Közösségszervező szerep

A közösségszervező aktivizálja a helyi közösséget, akár a facilitátor. Ám célja nem csak a tervezési folyamat egyes lépéseiben az aktív részvétel segítségével eredményes projekt létrehozása. A közösségszervező célja, hogy a tervezés folyamatának befejezése után olyan, a tájhoz kötődő, működő közösségek jöjjenek létre, melyek fenntartják a rendszert, és helyi koordináció segítségével megvalósul a fenntartható tájgazdálkodás. A folyamat során a tervező beépül a helyi közösségbe, többé-kevésbé annak részévé válik. A csoportépítéshez szükséges idő és bizalom csak így biztosítható. A sikerhez ajánlatos az „utógondozás”, azaz a tervezés végeztével egy ideig (a rendszer beállásáig) vissza kell járni a tervezési területre. A szerep jó szociális vénát, empátiát, kommunikációs készséget és elszántságot igényel. Ajánlatos interdiszciplináris tervezőcsoport felállítása a sikeres eredmény érdekében, illetve közösségfejlesztőkkel együttműködni (pl. Közösségfejlesztők Egyesülete – országos közösségfejlesztő hálózat). A közösségfejlesztők az ember-ember, a tervezők az ember-táj kapcsolat építését segítik elő a maguk szakmai eszközeivel. Ilyen szerepre példa a Pagony Iroda tevékenysége a Dörögdi-medencében, vagy a szomszédsági egyesületek létrehozásával zajló programok.

6.2.8 Tájgazda szerep

Láthattuk, hogy a táj egyre szétziláltabb egységeinek egyre több és sokrétűbb tulajdonosi-kezelői szerkezete, a kötődések elvesztését, a tájért felelős gondolkodás hiányát eredményezte. A tájgazda feladata, hogy e kapcsolati rendszert újra létrehozza. A szerep ellátásának feltétele a bizalmi kapcsolat és a hitelesség, melyet a helyismeret, a társadalmi beágyazottság és a szakmai kompetencia biztosít.

A fentiekből következik, hogy a tájgazda szerep az eddigiektől alapvetően eltér. A szerep ellátása ugyanis a folyamatos tervezést szolgálja, segíti elő.

A tájgazda szerep egy átkötést jelent a korábbi tervezői attitűd („igazságosztó”, „jövőért felelős döntéshozó”, „értékvédő”) és a társadalomban meglévő paternalizmus iránti igény, valamint a kölcsönös tervező – közösség kapcsolat között, ezáltal jól megfelel a hazai adottságoknak, de számottevő módszertani többlettudást, helyi kötődést és elkötelezettséget igényel.

6.2.9 A szerepek összehasonlítása

A tervezői szerepek meghatározásakor a döntéshozatal rendszerét, folyamatát és környezetét egyaránt figyelembe kell venni, de nem elhanyagolhatók az egyéni szempontok sem. Előfordulhat, hogy a tervező több szerepet is felvállal, ebben az esetben meg kell vizsgálni, hogy ezek összeegyeztethetők-e egymással. A tervezői szerepek összevetése tehát elősegíti az adott tervezési helyzethez legjobban illeszkedő szerep megtalálását. A könnyebb áttekinthetőség érdekében ezért a tervezői szerepeket és az ezekhez kapcsolódó tulajdonságokat, jellemzőket táblázatos rendszerben ábrázolom.

Alapvetően meghatározó a bonyolult kapcsolatrendszerben a tervező helyzete, térbeli-társadalmi függőségi viszonyai. A tervezői kötődések rossz meghatározása, a tervező rossz pozicionálása lerombolhatja a bizalmi kapcsolatokat, sikertelenné teheti a tervezés-egyeztetés folyamatát.

7. táblázat: A tervező kötődései szerepkör szerint

Tervezői szerep	Tervező kötődése			
	<i>Független</i>	<i>Helyhez kötődő</i>	<i>Csoporthoz kötődő</i>	<i>Helyben élő</i>
Tanácsadó	X			
Mediátor	X			
Szószóló		(X)	X	
Mérlegelő	X			
Facilitátor	X	(X)	(X)	
Közösségszervező		X	X	
Rendszergazda	(X)	X		
Tárgazda		X	X	X

Fontos a tervezés elején tudatosan elhatározni, hogy a részvételt milyen intervallumra szándékozzuk megtervezni. Az általános gyakorlatban a tervkészítés befejeztével a részvétel is lezárul. Folyamatos tervezés esetén (pl. tárgazda szerep) természetesen érdemes hosszabb távon gondolkodni, de maga a fenntarthatóság elve, a tájépítészet szellemisége is sugallja, hogy a társadalmi szereplőket a tervezés során a későbbi menedzsmentbe és monitoring rendszerbe is integráljuk. A 8. táblázat a tervező megjelenését mutatja a tervezés-megvalósítás-működtetés fázisaiban. A szerepválasztást nagyban meghatározza a tervező kötődése által nyújtott lehetőségek is.

8. táblázat: A tervező részvétele a területi folyamatokban szerepkör szerint

Tervezői szerep	Tervezési intervallum				
	<i>Előkészítés</i>	<i>Tervezés</i>	<i>Tervegyeztetés</i>	<i>Megvalósítás</i>	<i>Működtetés</i>
Tanácsadó		X	X		
Mediátor		(X)	X		
Szószóló	(X)	X	X		
Mérlegelő	X	X	X		
Facilitátor	X	X	(X)		
Közösségszervező	X	X	(X)	X	
Rendszergazda	X	X	(X)	(X)	(X)
Tárgazda	X	X	X	X	X

A különböző tervezési szerepek eltérő módon illeszkednek a különböző tervezési elméletek, irányzatok által gyakorolt tervezői folyamatokba. Láthattuk, hogy a szerep jellege meghatározza, hogy a tervezés mely szakaszán léphet be a tervező, illetve milyen jellegű döntéseket milyen döntési mechanizmus során hozhat meg. A következő csoportosítás azt mutatja meg, hogy az adott szerep jellemzően melyik tervezési irányzat módszereinek alkalmazására alkalmas, amely tervezési elmélet gondolatiságához illeszkedik legjobban. A 9. táblázatban említett irányzatok kategóriáit a 2.5.1. fejezetben (43. oldal) részletesen ismertettem.

9. táblázat: A tervezési irányzatok szerepkörök szerint

Tervezői szerep	Tervezési irányzatok
Tanácsadó	Lineáris, imperatív, korporatív, stratégiai
Mediátor	Eredményorientált, széles részvételen alapuló, képviseleti
Szószóló	Képviseleti, stratégiai, radikális
Mérlegelő	Lineáris, imperatív, korporatív
Facilitátor	Eredményorientált, tranzaktív, képviseleti, radikális
Közösségszervező	Széles részvételen alapuló
Rendszergazda	Adaptív
Tárgazda	Széles részvételen alapuló, adaptív

Fontos megjegyezni, hogy a részvételi tervezés a tervezői affinitás, bizonyos személyes adottságok nélkül nehéz. A tervezői szerepek kompetenciaterületei között a szakmai kompetenciát (a tervezői szakértelmet) alapvető szükségletnek, evidenciának veszem. A 10. táblázat a kompetenciák szerinti besorolást mutatja. Javasolt az imént meghatározott tervezési irányzatok alkalmazása során a szerepeket az alább felsorolt képességekkel rendelkezőknek kiválasztani, illetve a választott szerephez szükséges kompetenciákat fejleszteni.

10. táblázat: A szükséges tervezői kompetenciák szerepkör szerint

Tervezői szerep	Kompetenciaterületek
Tanácsadó	objektivitás, szakmai tekintély
Mediátor	empátia, konfliktuskezelő képesség, jó kommunikációs készség
Szószóló	jó kommunikációs készség, érvelőkészség
Mérlegelő	prezentációs technikák ismerete, jó előadókészség, meggyőzőképesség, döntőképeség
Facilitátor	szociálpszichológiai ismeretek (csoportdinamika stb.) jó kommunikációs készség
Közösségszervező	jó kommunikációs készség, szervezőkészség
Rendszergazda	rendszerelvű gondolkodás, virtuális eszközök ismerete, szervezőkészség
Tárgazda	kitartás, vezetői képességek

6.3 MÓDSZERTANI ÉS HATÉKONYSÁGELEMZÉSI ELLENŐRZŐLISTA (HARM)

Az esettanulmányok és a gyakorlati tapasztalatok alapján összeállítottam egy ellenőrző listát. A társadalmi részvétel mérése nehéz, különösen nagyobb léptékű tervezésnél. A monitoring minden esetben fontos, nem csak a működtethetőség a megvalósulás ellenőrzése érdekében. A szakterületi tudományos fejlődés szempontjából is nagy előrelépés lenne a gyakorlati tapasztalatok valós dokumentációja. Tekintettel arra, hogy a projektek és a programok gyakran pályázati pénzekből születnek, a beszámolók készítését megköveteli a finanszírozó. A beszámolók azonban nem egységesek, sokszor hiányosak és általában csak a sikeres elemeket mutatják be. Ha nem is várhatjuk el, hogy a projektmenedzserek a kudarcokat is feltüntessék ezekben a dokumentációkban, a lista segíti a megelőző intézkedések és az ütemezés átgondolását, valamint az utólagos ellenőrzést. Az általam készített ellenőrzőlistát **Hatékony Részvétel Mutató**nak (továbbiakban HaRM, angolul Successful Participation Index (SPI) neveztem el.

6.3.1 Motiváció

A tájépítészeti kutatások eredményorientált, a tervezést közvetlenül segítő kutatási eredményeket kedvel. A részvétellel alapvetően a társadalomtudományok foglalkoztak, a kutatások a részvétel során leginkább a bevonás mélységét és módját, az ember-ember (társadalmi csoport – társadalmi csoport) kapcsolatot vizsgálták. A tervezésben a kutatások eddig igyekeztek tanácsokat, mintákat adni. A nehézséget mindig az jelentette, hogy minden részvételi folyamat komplex és egyedi, nehéz sablonokat készíteni. Nem készültek azonban olyan, kutatásokon alapuló módszerek/eszközök, melyek a részvétel megvalósulását, hatékonyságát és eredményességét, mint a fenntarthatóság eszközét elemezték volna. A részvételi folyamatok ellenőrzése rendszerint nem terjedt túl a folyamaton magán. Azt vizsgálja, megtörtént-e a jogszabályban előírt folyamat. A megvalósulással és a működtetés biztosításával nem foglalkozik.

A tájépítészek – tevékenységük jellegéből fakadóan – hozzászórtak az ilyen komplex, egyediségeket felmutató kihívásokhoz. A tájépítészet – kialakulása óta – a természet és az ember megbomlott egységének helyreállítását célozza meg. A HaRM tehát egy olyan eszköz, mely az ember-természet kapcsolat erősödését is méri: azt vizsgálja, mennyire jött létre az a komplex tájgazdálkodási rendszer, mely a természet és a társadalom együttműködését. A tájpotenciál növelését, végső soron a fenntartható fejlesztést szolgálja. Mindemellett az EU pályáztatási és programozási rendszerének gondolatiságához illeszkedik, így könnyen beépíthető a pályáztatási mechanizmusba is. Emellett a HaRM elemzési szempontjai visszahatnak a tervezésre: világosan körvonalazza a végcél, az értékelési szempontok rávezetik a tervezőt/terveztetőt a megfelelően hatékony, valós és participációs folyamat, valamint a fenntarthatóbb végeredmény megtervezésének módszereire.

A HaRM nem közvetlenül pályázati elbírálási eszköz, ezért nem a klasszikus értelemben vett ellenőrző lista (checklist): az egyes tételek nem (vagy nem csak) egyes elemek meglétét ellenőrző, eldöntendő kérdések. Az itt felvázolt szempontrendszer segítséget ad a hatékony és a fenntarthatóságot szolgáló részvétel teljesítéséhez azzal, hogy a tervezőt/döntéshozót/bírált segítők kérdéseket vet fel. Mivel a tájalakítási/tájtervezési és a részvételi folyamatok egyaránt igen összetettek és sokszínűek, a listák az egyes esetekhez illeszkedve bővíthetők, átalakíthatók. E dolgozat keretében egyféle, általánosságra törekvő szempontrendszer fogalmazható meg, illetve maga a rendszer kialakítása tükrözi – egyben összegzi – a kutatásaim alapján megállapított szempontokat, elvárásokat.

6.3.2 Tájkoherencia ellenőrző lista

Tájfogalmunkból fakadóan az ember-természet kapcsolat stabilizálása teremti meg, ami a tevékenységek, beavatkozások és az ezekhez többé-kevésbé kapcsolódó kötődések minősége és rendszere határoz meg. A közösségi részvétel a **táj stabilitásának megteremtését** szolgálja, a szempontokat e gondolat tükrében alakítottam ki.

A szempontokat két csoportba osztottam aszerint, hogy a tájjal kapcsolatosan melyik fontos feladatot kell ellátnia:

11. táblázat: Tájkoherencia ellenőrző lista 1., A táj totalizációjának csökkentése, a táj diverzitásának és stabilitásának növelése⁸³ (HaRM)

Intézkedés	A cél elérésének mérése
A tájhasznosítási funkciók differenciálása.	a területhasználati módok számnövekedése
A tájgazdálkodási módok változatosságának növelése.	a tájgazdálkodási módok számnövekedése
Komplex tájhasználat erősítése.	a tájhasznosítási módok számnövekedése egy-egy területfelhasználási egységen
Táji diverzitás növelése.	Fajgazdagság növekedése; Tájhoz köthető kulturális sokszínűség
Harmonikus kapcsolat létrehozása a környező területekkel.	Egyeztetett-e a szomszédos területek érintetteivel, hogyan?
Hogyan vett részt, mennyire aktív a helyi társadalom a táj tervezésében, alakításában, védelmében és kezelésében (táji kötődések kialakítása)?	A KRAT eszközök minősítése a bevonás mélysége alapján (Arnstein létrája vagy más fent említett rendszerek alapján)
A fenntarthatóságot és a részvételen alapuló tájalakítást, -védelmet szolgáló politikák, direkt és indirekt jogi-gazdasági ösztönzők.	Jellegük és várható hatásuk
A részvételt, a táji kötődést ösztönző erőforrás-gazdálkodás?	belső potenciál kiaknázása, külső források hatékony felhasználása, integrálása, környezettudatos energia- és hulladékgazdálkodás kialakítása stb., a kötődés bemutatása
A táj szerkezetét és karakterét, a jellemző tájelemek/tájelem-együtteseket veszélyeztető, károsító folyamat(ok) megszüntetése.	Ilyen irányú közösségi akciók és tevékenységek megléte, a bevont szereplők köre
Védi-e a természeti és kulturális örökséget, biztosítja-e a sajátosságok megőrzését és fenntartását?	Ilyen irányú közösségi akciók és tevékenységek megléte, a bevont szereplők köre
Mennyire „önműködő”, stabil, fenntartható (környezeti, társadalmi, gazdasági szempontból egyaránt) a a táj kezelése?	A fenntartást szolgáló új, lehetőleg alulról szerveződő, intézményesült vagy egyéb módon szervezett közösségek kialakulása, illetve feladatvállalása
Mennyire tartamosak a részvételi folyamatok?	Az akciók, rendezvények, participációs tevékenységek időtartama, rendszeressége
Az erőforrások, feladatok, felelősségek és hasznok arányos elosztása, az egyéni (személyes, vállalati) és a közösségi haszn arányossága.	Széleskörű és nyílt társadalmi egyeztetés a témában, az egyeztetés eredménye; a kiegyenlítést szolgáló beavatkozások, a

⁸³ E szempont részben áttételesen jelentkezik a közösségi részvétel terén. A változatosság növekedése alapot teremt a részvételre azáltal, hogy több módon, többféle eszköz alkalmazásával vonhatjuk be az érintetteket,

	társadalmi kontroll módjának ismertetése
--	--

12. táblázat: Tájkoherencia ellenőrző lista 2., Szemléletformálással kapcsolatos kérdések (ökoszociális gondolkodás és fenntartható fejlesztés) (HaRM)

Intézkedés	A cél elérésének mérése
A bizalmi válság mérséklése, feloldása.	írásos dokumentációk megléte (lásd dokumentációs ellenőrző lista) A tervezők és a döntéshozók részvétele a közösségi programokban
A természet és a társadalom közti kapcsolat erősítése.	Célcsoportok, ezirányú smeretterjesztés, oktatás, a részvételi módszerei, a résztvevők száma, összetétele
A társadalmi szegregáció csökkentése.	Hátrányos helyzetű csoportok táji-területi kapcsolatainak erősítése
A területi szegregáció csökkentése.	A társadalom által kedvezőtlennek ítélt tájelemek/elemegyüttesek kiegyenlített területi elosztása (térképalapú dokumentáció)
A táji értékek tudatosítása.	Van-e tájérték-felmérés (tudják-e, definiálták-e, hogy mi számukra a természeti és kulturális érték)? Hogyan vettek részt az érintettek az értékrend kialakításában és az értékleltár készítésében?
A táj minőségére vonatkozó célkitűzések meghatározása.	Le vannak-e fektetve a célkitűzések? Hogyan vettek részt az érintettek a célok kialakításában?
A társadalmi érdekeltség felkeltése a táj tervezése, kezelése és védelme érdekében.	Ezirányú közösségi programok, rendezvények leírása, a részvétel mélysége

6.3.3 Integrációs ellenőrző lista

Az *integrációs lista* szintén a tájépítészet alapfeladatának, a természet és az ember kapcsolatának erősítését vizsgálja. Mivel a tájépítészet a közösségi lét megélésének, a **társadalmi kohézió**nak is eszköze a táj pedig mindezek helyszíne, a részvételt mindezek szolgálatára is használjuk.

13. táblázat: Integrációs ellenőrző lista (HaRM)

Intézkedés	A cél elérésének mérése
Hátrányos helyzetű csoportok integrációja.	Lista, társadalmi helyzetük, táji kötődéseik, a közösségnek fontos értékek definiálása
Helyi kisközösségek erősítése.	Lista, társadalmi helyzetük, táji kötődéseik, a közösségnek fontos értékek definiálása
Kiemelt célcsoportok integrációja.	Voltak-e kiemelt részvételi csoportok? Melyek ezek? Mi indokolja a kiválasztást?
A táj minőségére vonatkozó célkitűzések megvalósulása.	az illetékes hatóságok által megfogalmazott lakossági igények megjelenítése és megvalósulása
A különböző társadalmi csoportok közelítése, a megértés (awareness) növelése.	A társadalmi feszültségpontok és csoportok ismertetése, a közelítés részvételi eszközeinek leírása
Részvétel a döntéshozatali eljárásokban, a tájpolitika meghatározásában.	Kik, mikor, hogyan vettek/vesznek részt?
Tájékoztatás a megvalósuló komplex tájpolitika és intézkedései környezeti-társadalmi-gazdasági hatásairól, hasznáról, a veszteségekről és nyereségekről.	A tájékoztatás módszereinek, eszközeinek ismertetése, az aktív részvétel minősítése
Részvétel a tervezésben.	Kik, mikor, hogyan vettek/vesznek részt? A részvétel aktivitása, mélysége.
Részvétel a működtetésben, kezelésben.	Kik, mikor, hogyan vettek/vesznek részt? A részvétel aktivitása, mélysége.
Helyi közösségfejlesztés.	a részvétel jellege, szervezettsége, intézményesültsége
A részvétel integráltsága az eljárási rendbe.	a részvételi eljárások kialakultsága a döntéshozatal átláthatósága, nyomon követhetősége a részvétel tartamossága
Döntéshozói szerepek átalakulása (szerepbővülés, szerep átadása).	Milyen új szerepeket vállalt fel a közösség (értsd pl. önkormányzat), melyeket adta át? Hogyan segíti ez a táji integrációt?

6.3.4 Kockázati ellenőrző lista

A kockázati lista megmutatja, hol vannak a tervezésnek és a kapcsolódó társadalmi részvételnek a táji kapcsolatokból, kötődésekből, a térszerkezetből stb. fakadó buktatói. Kockázat a részvételben és a részvétel elmaradásában egyaránt rejlik, de ugyancsak van kockázata a következtetlen folyamatszervezésnek stb. A kockázatok kiszűrése részben biztosított, ha a dokumentációs listában szereplő tételek elkészülnek.

14. táblázat: Kockázati ellenőrző lista (HaRM)

Intézkedés	A kockázat mérése
Aktív társadalmi csoportok; alacsony érdekérvényesítő képességű és/vagy szegregált társadalmi csoportok.	A csoportok listája, kockázat jellege
Területi perifériák, szegregátumok lehatárolása.	A terület jellemzése, kockázat jellege
A terv kockázatos fejlesztési/védelmi (NIMBY) elemei.	A tevékenység, beavatkozás jellege+ a kockázati elem leírása indoklással + a várhatóan ellenző társadalmi csoportok meghatározása
A változás következtében várható területi kontroll elvesztése.	Gyengülő területek meghatározása,
A változás következtében várható területi kontroll növelése.	Az ellenőrzést gyakorló csoport, személy területi kötődése
Döntéshozói szerepek átalakulása (szerepbővülés, szerep átadása).	Mi a kockázata a feladat átadásának/átvételének? Hogyan mérsékelhető (mérsékelte) ezt a kockázatot?
Társadalmi tanulás.	A bevont csoportok, a bevonás módjai (egyszerre hány csoport, mennyire aktív részvétel stb.), dokumentumok, alkotások

6.3.5 Folyamatellenőrző lista

Fontos, hogy a tervezési folyamat során megfelelő időben megfelelő részvételi eszközöket alkalmazzunk, ezért a *folyamatellenőrző lista* a helyes folyamatszervezést és ütemezést segíti.

A folyamatellenőrző lista minden tételét ütemezni kell. Be kell határolni az adott ütem várható időintervallumát. Meg kell határozni, hogy ezidő alatt milyen egyeztetési/részvételi tevékenység fog történni. Világosan le kell írni, mi(k) legyen(ek) az egyeztetendő kérdés(ek). Definiálni kell, hogy ki vesz részt a döntésben, kinek a feladata a végső állásfoglalást megtenni (vezérdöntést). Kalibrálni kell a várható változásokat, hogy körvonalazható legyen a következőkben hozandó döntések és résztvevők köre.

15. táblázat: Folyamatellenőrző lista (HaRM)

Ütem száma	Időszak	Tevékenység	Egyeztetendő döntés	Vezérdöntés	A változások várható hatása

Az ütemezett táblázat várhatóan változik az esetleges időbeli csúszások, a köztes döntések következtében, de biztosít egy folyamatos keretet, valamint segíti az előzetes tervezést.

6.3.6 Dokumentációs ellenőrző lista

Kutatásaim és gyakorlati tapasztalataim azt mutatják, hogy egy terv megvalósulása – de sokszor a részvétel folyamata is – a nem megfelelő, hiányos információáramlás miatt fut zátonyra, zsákutca. A nyilvánosságot és a döntéshozatal folyamatát korrekt módon végigkövető dokumentáció ezért igen fontos. A tervezői és a civil dokumentációs igények együttesen jelennek meg. A dokumentációs lista valóban egy checklist típusú ellenőrzési eszköz. A listában nem tüntettem fel a feljebb felsorolt ellenőrző listákat, de természetesen ezek is szükségesek. A lista összetétele a folyamattól függően változhat, kiegészülhet.

16. táblázat: Dokumentációs ellenőrző lista (HaRM)

Dokumentáció	Megvan?
A felelősség, a szerep- és feladatkörök tisztázásáról	
A folyamatszervezésről és az ütemezésről	
Potenciálisan résztvevő intézmények, civil szervezetek listája	
Kommunikációs terv	
A részvételi programok jegyzőkönyvei, hang/filmfelvételei	
Kérdések és javaslatok beépülése/be nem épülése a tervbe indoklással	
A részvételi eszközök listája + alkalmazás indoklása	
A változások várható hatásairól	
A monitoringról	

6.4 TOVÁBBI KUTATÁSI FELADATOK

1. Eddig nem kutatott téma, hogy a prezentációs anyagok jellege, értelmezhetősége hogyan segíti elő a részvételi folyamatot? Melyek a legalkalmasabb formák, mik ezek jellemzői?
2. A kutatások során többször felmerült a kérdés, hogy a terv, mint végső termék, hogyan változik a tervezési módszerek és eszközök hatására. A tervek ilyen szempontú formai és tartalmi elemzése megérdemelné egy külön kutatást.
3. Amennyiben a szakterületen belüli kommunikáció megerősödik, a szükséges kutatási módszerek kikristályosodnak, a jövőben ugyancsak hasznos lenne a kört tovább tágitani egy nagyobb kutatással a táj és a civil társadalom viszonyáról.
4. Izgalmas kutatási témának tartom a táj és a territorialitás kapcsolatának mélyebb, rendszerező elemzését.
5. A tervezésben résztvevők sajátos csoportját adják a tervezők. Mint láhattuk, a szerepek változása számos, a tervezésben résztvevő egyént és csoportot érint. Dolgozatomban csak a tervezői szerepek meghatározására vállalkoztam két okból. Egyrészt a dolgozat terjedelmi korlátai miatt más, általam fontosnak tartott részeket ki kellett volna hagyni. Másrészt úgy vélem, e tervezéseméleti, -módszertani dolgozatba csak a tervezői oldal illeszthető be, a döntéshozók és az érintettek szerepeinek elemzése sokkal inkább kötődik a szociológia, a környezetpszichológia vagy a politika kutatási területéhez, mintsem a tájépítészetéhez. Bár e csoportokkal a felsorolt humán tudományterületek foglalkoznak, a teljesség érdekében érdemes lenne az elemzésemhez hasonló vizsgálatok megtétele e csoportoknál is.
6. A HaRM jelenleg inkább a jobb tervezést elősegítő eszköz, önellenőrző támasz. Gyakorlati alkalmazásának tapasztalatai, hatásainak elemzése, valamint a részvétel további integrációja és intézményesülése után javasolt továbbdolgozni, és az ellenőrzést is hatékonyabban segítő, pontértékekkel rendelkező rendszerré fejleszteni.

TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

Kutatásaim összegzéseképp tudományos eredményeim a következőkben foglalható össze:

1. Rámutattam az 1970-es években kidolgozott részvételi tervezési elméletnek a XXI. században jelentkező, területi tervezésre vonatkozó új kihívásaira.

A KRAT módszertanában az elmúlt közel fél évszázad új jelenségei, folyamatai új kihívásokat hoztak, amelyekhez az 1960-as évek végén jelentkező általános kulturális forradalom közegében kialakult eszközök nem mindig alkalmasak. A nemzetközi szakirodalom mintegy 100 publikációját áttekintve **megállapítottam, hogy az 1960-as évek végén, a nyugati jóléti demokráciákban kialakult módszertant nem lehet feltétlenül átvenni. A KRAT alkalmazása során egyaránt ügyelni kell annak sajátos elemeinek elsajátítására, valamint azok illeszkedésére a legújabb kihívásokhoz.**

Dolgozatomban **összegeztem a KRAT új kihívásait és levontam az ebből fakadó, tervezésre vonatkozó következtetéseket:**

A, A nemzetállamok a tervezési eszközei a globalizáció következtében egyre korlátozottabbak. **A KRAT ma a globalizáció káros hatásait mérséklő, a helyi táji értékekre alapuló tájtervezés eszköze**, ahol a természeti, a környezeti és a kulturális értékek védelme a helyi gazdaság fejlesztésével együtt jelenik meg.

B, A mobilitás és a virtualitás növekedésével a tájban zajló folyamatok az uniformizálódás és a területi-társadalmi széthullás felé mutatnak, az egyes területek és a rajtuk zajló folyamatok ellenőrizhetősége csökken. A társadalmi szegregáció és a térbeli polarizáció szintén erősödik, a társadalom belső kapcsolatai, területi kötődései csökkennek. **A KRAT a táji diverzitást, a táji identitást, a területi kontrollt és a természeti-társadalmi stabilitást erősítő területi tervezés eszköze.**

C, A táji kapcsolatok gyengülnek, a döntéshozatal sokszor távol kerül az érintettektől, a hatalom egyre nehezebben körvonalazható, mindezek által csökken a bizalom a tervezés iránt. **A KRAT a döntéshozatal és a területi tervezés legitimációs eszköze**, amely visszaállítja a bizalmat, tisztázza a tervező és a döntéshozó szerepét, stabilizálja a hatalmat.

D, Az általános jogi környezet egyre nagyobb mértékben és nagyobb mélységben teszi szükségessé KRAT alkalmazását. Bár ma is a lineáris tervezés az uralkodó, a „kényes esetek”-ben egyre gyakrabban alkalmazunk egyéb, részvétel alapú módszereket, a mai piacgazdaságok pedig a karakteres elméleteket gyakran ötvözik. **A versenyképesség érdekében a tervezőknek új szerepeket kell elsajátítaniuk**, folyamatos önreflexióra van szükségük, és a szaktudás új területeit kell magukévá tenniük. Emellett megmarad, sőt fontosabbá válik a tervezők érdekeket összehangoló szerepe.

2. Feltártam a KRAT magyarországi helyzetének specifikumait, nehézségeit, valamint a szakterület ezirányú fejlesztésének feladatait.

A hazai és a nemzetközi szakirodalom összevetésével **összegeztem a KRAT hazai kihívásait és levontam az ebből fakadó, tervezésre vonatkozó következtetéseket:**

A, Az EU a regionalizmust támogatja, itthon **a térségi léptékű önszerveződés fejletlen** közigazgatási és civil oldalon egyaránt, **ami a KRAT megvalósítását e léptékben megnehezíti.**

B, A szocializmus kulturális öröksége inkább a neoliberais fogyasztói társadalom értékrendjének kedvez. **A KRAT hazai alkalmazása hatványozottan nehéz, de kiemelkedően fontos**, mert egyszerre kell megteremteni a táji identitást, a környezetért való egyéni és kisközösségi felelősségtudatot valamint a demokratikus polgári kultúrát.

C, A gazdasági nehézségek, a kétsebességes Európa kialakulásának kockázata a helyi, tájban rejlő erőforrások jobb kihasználását követelik meg. **A KRAT fontos szerepet kaphat a tájpotenciál jobb feltárásában és hatékony alkalmazásában.**

A szakirodalmi kutatásokon túl **a hazai gyakorló szakemberekkel készített félig kötött interjúkkal alapoztam meg következtetéseimet. Az interjúkat statisztikailag elemeztem, illetve összegyűjtöttem az egyedi, de jellemző megállapításokat:**

A, A KRAT alkalmazását nehezíti a tervezők ismerethiánya és módszertani képzetlensége. A tervezők nyitottak a KRAT alkalmazására. A gátat sokszor a döntéshozói oldal ellenérdekeltsége, a rövid-távú gondolkodás illetve a nagyfokú korrupció okozza. A megoldás a minden szereplőre kiterjedő képzés, valamint a nyilvánosság és a kommunikáció további növelése lehet.

B, Az **anyagi források hiánya**, a verseny miatt nyomott tervezői díjak, a foglalkoztatott tervezők alacsony száma és a szűkös határidők korlátozzák a KRAT eszközeinek használatát, a szükséges egyeztetések lebonyolítását. Fontos e tényezők számottevő változtatása, akár strukturális átrendezéssel.

C, A KRAT alkalmazását nehezíti, a folyamatok általános átpolitizáltsága valamint a fejlesztés és a védelem között húzódó határozott és mély frontvonal. Sajátos jelenség ezért a fejlesztésellenesség és a védelem elutasításának kettőssége, ami az egyeztetési folyamatot sokszor megmerevíti.

3. Kidolgoztam a KRAT tájépítészeti szempontokhoz illeszkedő tipológiáját, amelyben 12 szempont alapján 150 esettanulmányt elemeztem ki.

A tipológia abban nyújt segítséget, hogy jobban megértsük, egy-egy tervezési esetben milyen tipikus kockázatok várhatók. A tervezési környezet típusának meghatározásával jobban kalibrálhatók a kockázatok, illetve jobban ki tudjuk választani az adott esethez illeszkedő részvételi módszert.

4. Körvonalaztam és tipologizáltam a KRAT céljait, kijelöltem legjellemzőbb beavatkozási területeit.

Az irodalom és az esettanulmányok alapján **igazoltam, hogy a részvételi eszközök alapján is határozottan elválasztható a szabadtértervezési és a tájtervezési lépték**, azaz az objektumtervezés és a rendszertervezés két típusként kezelhető, ahol eltérő eszköztárral dolgozhatunk. **A célok alapján két alapvető típust különítettem el:** 1. elsődlegesen környezeti célú kezdeményezések, 2. elsődlegesen szociális és gazdasági célú kezdeményezések. A két típusra jellemző a földrajzi elhelyezkedése és az alkalmazott részvételi eszközök jellege.

A KRAT 4 jellemző beavatkozási területét határoztam meg:

A, A **tájépítészeti, urbanisztika, területfejlesztés** területén a KRAT legjobban területek a környezetszépítő mozgalmak és a vidékfejlesztés területén alkalmazható.

B, A **környezeti értékek védelme** terén elsősorban a hagyományos agrártáj és a vízfelületek által dominált tájak megőrzésére kell koncentrálni.

C, Kiemelten fontos hazánkban az **oktatás-nevelés** minden szinten és korosztálynál, különösen a demokratikus készségek, a tervezésmódszertan és az integratív szemlélet fejlesztése terén.

D, Jelentős szerepet kell kapnia a KRAT-nak a **társadalmi integráció** terén, amit a táji kötődések erősítésére kell alapozni. Kiemelt csoportok a nemzeti és etnikai kisebbségek, a nők, a nyugdíjasok és a fiatalok-gyerekek.

5. Meghatároztam a KRAT folyamatának legfontosabb szempontjait.

A szakirodalom és az esettanulmányok elemzése alapján **3 szempontot jelöltem meg, amelyeket a részvételi alapú tervezésben elsődlegesen figyelembe kell venni**, a tervezési eszközöket ezekhez igazítva kell megválasztani:

A, A **döntéshozatal tervezésetikai kérdéseinek tisztázása** az elsődleges: ki kit képvisel, ki vállalja az anyagi, környezeti stb. következményeket, valamint ki, miről dönthet.

B, **A terület ellenőrzésének jellegét és lehetőségeit** meghatározzák a részvétel dimenziói, elsősorban az, hogy egyéni vagy csoportos, valós vagy jelképes a területi kötődés és az érdekképviselés. Fontos szempont, hogy külső vagy belső kontroll a cél, ez meghatározza az alkalmazott tervezési elméletet és módot. Ideális tervezői célként a belső kontrollal bíró „önműködő táj”-at kell kitűzni, amit a folyamatos tervezés kiterjedtebb alkalmazásával segíthetünk.

C, **A lépték meghatározása** befolyásolja a bevonható érintettek körét. A nagy léptékű tervezés jelenleg intenzív átalakulásban van, ami az érintettek körét és attitűdjének változását eredményezi. Hazánkban e lépték még kevésbé körvonalazott. A lépték kérdésének speciális esetének tartom a NIMBY szindrómát, ahol a megvalósulás és az érintettség léptékbeli eltérése a konfliktus forrása.

6. Egy modellkísérleten keresztül rávilágítottam a részvétel gyakorlatának hiányosságaira és nehézségeire.

A gyakorlati kísérlet a KRAT általános és magyar sajátosságainak finomabb elemzésére szolgált. **A két évig tartó folyamat során 11-féle módszert alkalmaztam a gyakorlatban.** A kutatás során feltárt módszereket és eszközöket a tervezői interjúk tapasztalatai és a megkutatott szakirodalom alapján úgy választottam ki, hogy azok a helyszínek, a célcsoportnak és az elérendő feladatnak megfeleljenek. A megvalósításba bevontam több tucat egyetemistát és általános iskolást, tanárokat valamint civil szervezeteket és a médiát.

A folyamat alapján megállapítottam, hogy

A, **a KRAT nehézségei legtöbb esetben nem a módszer jellegéből erednek:** alapvetően nehezíti a KRAT alkalmazását az általános bizalmatlanság minden szereplő részéről, valamint az általános apátia, a pozitív jövőkép hiánya.

B, **A tervezés és a megvalósulás visszasságai jellemzően a tapasztalatlanságból fakadnak.** A hiányosságok a rossz ütemezésben, a gyenge kommunikációban, a nem megfelelő eszközválasztásban és a szerepek nem megfelelő, tisztázatlan elosztásában jelentkeznek.

C, **A közösségi részvétel káros területi és társadalmi folyamatokat indíthat be,** rosszabb tervek eredményez, amennyiben rosszul alkalmazzuk a KRAT eszközeit. Legjellemzőbb káros hatás a szegregáció és a polarizáció növekedése, valamint az elfordulás a közügyektől. **Fontos ezért a megfelelő szakértelem és a „tervezés tervezése”.**

D, **A társadalmi szereplők jól aktivizálhatók, amennyiben megfelelő eszközöket, megfelelő módon használunk.**

7. Meghatároztam a tájépítészeti tervezés folyamatában betöltött lehetséges tervezői szerepeket, egy részvételi alapú szempontrendszer alapján 8 tervezői szerepkategóriát különböztettem meg.

A kategóriák létrehozása egyrészt világosabbá teszi, rendszerezi a jelenleg részben meglévő, sokszor keveredő szerepeket. A szerepek eddig nem tudatosodtak, így azok egyértelmű felvállalása is nehéz, annál is inkább, mivel ezek egy része még csak most van kialakulóban. A típusok meghatározásában elsődleges szempont volt a dolgozat két vezérfonalának, a területiségnek és a közösséghez való viszonnak elemzése. **A régi és új szerepeket definiáltam.** A leírás lehetővé teszi, hogy a felvázolt új ismeretek elsajátításával a tervezők jobban boldoguljanak az új tervezési környezetben, megtartsák, illetve bővítsék tevékenységi területeiket. **A definiált szerepek a következők: 1. Tanácsadó szerep, 2. Mérlegelő (A mérleg nyelve) szerep, 3. Mediátor szerep, 4. Facilitátor szerep, 5. Szószóló szerep, 6. Rendszergazda szerep, 7. Közösség szervező szerep, 8. Tájgazda szerep.** A szerepek sorrendje egy bizonyos átmenetet tükröz a klasszikus és az integrált tervezői szerepek között.

A szerepeket összehasonlítottam a tervező területi és társadalmi kötődései, a tájalakítás folyamatában való részvétele valamint a szerepkörhöz kapcsolódó kompetenciák alapján. Az

összehasonlító táblázatok segítségével könnyebbé válik a megfelelő tervezői szerep, illetve a megfelelő tervező megtalálása.

8. Összeállítottam egy részvételi tervezést segítő ellenőrző listát, amelyet *Hatékony Részvétel Mutatónak (HaRM)* neveztem el.

A HaRM a hatékony és valós, a táji rendszereket erősítő, a fenntartható tervezést szolgáló részvétel jobb megvalósulását szolgálja. Egyaránt alkalmas a KRAT folyamat optimalizálására, valamint későbbi ellenőrzésére. Elemeinek kidolgozásához az interjúk, a hazai tervezési folyamatok tapasztalatai és saját esettanulmányom szolgáltak segítségül, ezek alapján **ötfféle, a tájépítészeti tervezéshez köthető ellenőrzési szempontot határoztam meg.** Tájfogalmunkból fakadóan az ember-természet kapcsolat stabilizálása teremti meg, ami a tevékenységek, beavatkozások és az ezekhez többé-kevésbé kapcsolódó kötődések minősége és rendszere határoz meg. A közösségi részvétel e stabilitás megteremtését szolgálja, a **tájékoherencia lista** elemeit ezek szellemében alakítottam ki. Egy terv megvalósulása – de sokszor a részvételi folyamata is – a nem megfelelő, hiányos információáramlás miatt fut zátonyra. Az **integrációs lista** a tájépítészet alapfeladatának, a természet és az ember kapcsolatának erősítését vizsgálja. Mivel a táj szakterületünk álláspontja szerint a közösségi lét megélésének, a társadalmi kohézió eszköze és helyszíne, a részvételt pedig mindezek szolgálatára használjuk, a társadalmi integráció vizsgálata is szükséges. Elengedhetetlennek tartottam ezért egy **dokumentációs lista** létrehozását. A nyilvánosságot és a döntéshozatal folyamatát korrekt módon végigkövető dokumentáció ezért igen fontos. A tervezői és a civil dokumentációs igények együttesen jelennek meg. A **kockázati lista** megmutatja, hol vannak a tervezésnek és a kapcsolódó társadalmi részvételnek a táji kapcsolatokból, kötődésekből, a térszerkezetből stb. fakadó buktatói. Fontos, hogy a tervezési folyamat során megfelelő időben megfelelő részvételi eszközöket alkalmazzunk, ezért a **folyamatellenőrző lista** a helyes folyamatszervezést és ütemezést segíti.

ÖSSZEFOGLALÁS

Hazánk a rendszerváltás és az EU-csatlakozás következtében gyökeres változásokon ment át. Az átalakulási folyamatok az élet szinte minden területét, így a területi folyamatokat is jelentős mértékben átrendezték. A tervezésnek új filozófiához, új értékrendhez, új társadalmi-gazdasági rendszerhez kellett alkalmazkodnia. A tájépítészet tervezési módszerei és eszközei részben megmaradtak, hiszen a természet, az ökológia törvényei nem változtak. A társadalmi elvárások azonban – többek közt – nagyobb nyilvánosságot, a döntéshozatali folyamatok differenciálódását követelik meg.

PhD. dolgozatom témája tájaink alakításának az eddigi gyakorlathoz képest sokkal nyitottabb, rugalmasabb, de még kiforratlan, számos nehézséggel küzdő módját, a közösségi részvételen alapuló tervezés. Európai és tengerentúli példák mutatják, hogy a helyi közösségek tervezésbe vonása gazdaságilag, foglalkoztatáspolitikailag és erkölcsileg egyaránt hasznos. Az integrált tervezéshez azonban megfelelő létszámú és érdekérvényesítő képességgel bíró, önszerveződő és megfelelő polgári kultúrával rendelkező társadalomra van szükség. Mikor a téma kibontásába fogtam, feltűnt, hogy a hazai területi tervezői tapasztalatokról mennyire kevés írásos forrás van. A társadalom bevonása minden jel szerint aktuális, már-már divatos témának mondható, ám a folyamat szereplői között ritkán említik a tervezőket. Számos társadalomtudományi kutatás született a részvételt biztosító jogi-hivatali rendszerről, még több a lakossági és civil oldalról, de a tervezőkről, akik e folyamatok „kovászai” viszont szinte semmi. Ez az érzékelhető érdektelenség indított arra, hogy feltárjam a tervezői oldalt.

Dolgozatomban a közösségi részvétel tervezésre, a tervezői döntésekre gyakorolt hatására, valamint a részvétel megvalósulására és ennek ellenőrizhetőségére fókuszálok. Céлом, hogy segítsen a tájépítészeti tervezésben az optimális participációs módszerek és eszközök megtalálását, hiszen ma gyakran a rossz vagy hiányos közösségi részvétel, a társadalmi ellenállás egy jó terv megvalósulását is megakadályozhatja.

Kutatásaim során áttekintettem a hazai és nemzetközi irodalmat és jogszabályi környezetet, számos esettanulmányt vizsgáltam meg az általános következtetések levonása érdekében. A hazai sajátságokat gyakorló tájépítész szakemberekkel készített interjúk alapján elemeztem. A gyakorlatban zajló folyamatok megtapasztalása érdekében egy két éves részvételi modellkísérlet folyamatában kísértem végig és elemeztem a részvételi tervezés lehetőségeit, buktatóit.

Disszertációmban ismertetem a közösségi részvétel történetét és jellemzőit, korunk területiséggel kapcsolatos kihívásait. A tájtervezés számára olyan ismereteket gyűjtsek és tárjak fel, melyek a hazai szakirodalomban nem, vagy kevésbé jelennek meg. A dolgozatom készítése során a következő **célokat** tűztem ki:

6. A nemzetközi szakirodalom egy új szegmensének feltárása és megismertetése, a témához kapcsolódó fogalmak tisztázása, rendszerezése
7. A részvételi tervezés eddig kevésbé dokumentált, tervezői faktorának kutatása, új tervezői lehetőségek és feladatok definiálása
8. A részvételi tervezés tájhoz és területiséghez kapcsolódó sajátságainak illetve kulcsterületek meghatározása, ehhez értékelési rendszer kidolgozása

A kutatási **módszereimmel** igyekeztem hozzájárulni a fenntarthatóság kutatási módjainak fejlesztéséhez. Az általános ismereteket tartalmazó szekunder kutatási anyagot történeti összehasonlító, illetve folyamatlemező módszerekkel dolgoztam fel. Az egyes témák kifejtésében a hagyományos kritikai összehasonlító módszert alkalmaztam. A megfelelő mélységű kidolgozást elsősorban a bőséges nemzetközi forrás tette lehetővé. A szekunder kutatások másik, speciálisabb részét az esettanulmányok elemzése adja, itt az összehasonlító-rendszerező módszert alkalmaztam. 12 szempontú táblázat alapján statisztikai és általános következtetéseket vontam le a vizsgált 150 eset segítségével. Primer kutatásaimban részben a saját tapasztalataimat esettanulmányok közt elemzem, részben területi tervezőkkel készített interjúk alapján tesztek megállapításokat.

Kutatási **eredményeim** a közösségi részvétel tervezési feladataira koncentrálnak. Megállapítottam az 1970-es években kidolgozott részvételi tervezési elméletnek a XXI. században jelentkező, területi tervezésre vonatkozó új kihívásait. Vizsgálataim, elemzéseim alapján megállapítottam a hazai részvételi tervezés korlátozó tényezőit. A projekt/program célja alapján a területi szintű részvételi tervezésnek két-két csoportját különböztettem meg. Meghatároztam a KRAT folyamatának legjellemzőbb és legfontosabb beavatkozási területeit. Feltártam a KRAT magyarországi helyzetének specifikumait, nehézségeit, valamint a szakterület fejlesztésének feladatait. Egy modellkísérleten keresztül rávilágítottam a részvétel gyakorlatának hiányosságaira és nehézségeire. Kidolgoztam a KRAT tájépítészeti szempontokhoz illeszkedő tipológiáját, amely esettanulmányok elemzéséhez, a részvételi projektek pozicionálásához ad segítséget. Meghatároztam a tájépítészeti tervezés folyamatában betöltött lehetséges tervezői szerepeket, egy részvételen alapuló szempontrendszer alapján nyolc szerepkategóriát különböztettem meg. Kidolgoztam egy ellenőrző listát, amely a hatékony és valós, a táji rendszereket erősítő, a fenntartható tervezést szolgáló részvétel jobb megvalósulását szolgálja.

MELLÉKLETEK

M1. JEGYZÉKEK

M1.1. Irodalomjegyzék

1. ADOLPH B. (1999): People's Participation in Natural Resource Management: Experiences from Watershed management Projects, India. Weikersheim (D): Margraf Verlag
2. ALMÁSI B. (2007): A zöldhálózat tervezés metodikai fejlesztése Budapest peremterületének példáján. PhD. dolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
3. ALLMENDINGER P. – PRIOR A. – RAEMAEEKERS J. (2000): Introduction to Planning Practice. Chichester (GB) John Wiley
4. ANDERSSON T. (2004): Ein kritischer Blick auf Landschaftsarchitektur. *Topos*, 49 (December) 22-32. p.
5. ANTROP M. (2005): Why landscapes of the past are important for the future? *Landscape and Urban Planning*, 70 (January) 21-34. p.
6. ARENDT H. (1958): The human condition. Chicago: University of Chicago
7. ARNSTEIN S. (1969): The Ladder of Citizen Participation. *Journal of the Institute of American Planners*, 35(4) 216-224. p.
8. BAILEY R. G. (2002): Ecoregion-Based Design for Sustainability. New York: Springer-Verlag
9. BARKER R. G. – GUMP P. V. (1982): Big School, Small School: Overview and Prospects 407-413. p. In: KAPLAN S. – KAPLAN R. (Szerk.): *Humanscape. Environments for people*. Michigan, USA: Ulrich's Books
10. BARTLETT D. (1999): Kent Downs Jigsaw Project. *Landscape Design*, 44. (February) 277. p.
11. BEREND T. I. (2003): A jóléti állam: válság és kiutak. *Magyar Tudomány*, 2003/10. 1273. o.
12. BLACKBURN J. – HOLLAND J. (Szerk.) (1998): Who changes? Institutionalizing participation in development. London: Intermediate Technology Publications
13. BODORKÓS B. (2006): Részvételi közösségi tervezésen alapuló vidékfejlesztés a Mezőcsáti Kistérségben. (2006. május 21.)
14. BOWERS, A. (1997): Sustainability: the context of change for planning. In Blowers, A. - Evans R. (szerk.): *Town Planning in the 21st Century*. Routledge, London
15. BREITBART M. M. (1998): 'Dana's Mystical tunnel': young people's designs for survival and change in the city. 305-327. p. In: Tracy Skelton – Gill Valentine (eds.): *Cool places: geographies of youth cultures*. London: Routledge
16. BRILL M. (1989): Transformation, Nostalgia, and Illusion in Public Life and Public Place 7-29. In: ALTMAN I. – ZUBE E. H. (Szerk.): *Public Places and Spaces*. [New York: Plenum Press] (Human Behavior and Environment – Advances in theory and research vol.10.)
17. BROMLEY P. (1997): Nature Conservation in Europe. Policy and practice. London: E & FN Spon
18. BUCKINGHAM-HATFIELD, S. – EVANS, B. (1996): Achieving Sustainability through Environmental Planning 1-18. p. In: BUCKINGHAM-HATFIELD S. – EVANS B. (Szerk.): *Environmental Planning and Sustainability*. Chichester: Wiley
19. (BUDA A. 2004): "Civil a pályán" avagy csak profin érdemes tenni bármit is a harmadik szektorban. In: A "Humán erőforrás fejlesztése a civil szektorban 2004" című konferencia előadásai. Budapest: Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért (AMFK)

20. BYERS M. (2003): Waiting at the Gate: The New, Postmodern Promised Lands. 23-44. p. In: LINDSTROM M. J. – BARTLING H. (Szerk.): *Suburban sprawl: Culture, Theory, and Politics*. Lanham, USA: Rowman & Littlefield Publishers
21. CANOGAR S. (2000): Spanien: Kunst im öffentlichen Raum. *Topos*, 33 (December) 54-60. p.
22. CSEMEZ A. – JÁMBOR I. (szerk.) (1984): Bélapátfalvai apátság tájrendezési terve. Kertészeti Egyetem Tájrendezés Tanszék – Kertépítészeti Tanszék, Budapest
23. CHARBONNEAU J.-P. (1999): Lyon und Saint-Etienne: Politik für den öffentlichen Raum. *Topos*, 28 (September) 6-17. p.
24. CHRISTIAANSE K. (2000): Wohnen in der Landschaft, *Topos*, 30 (March) 92-101. p.
25. CHUST G. et al. (2004): Scale dependency of insect assemblages in response to landscape pattern. *Landscape Ecology*, 19, 2004. 41-57.
26. COSTA, C. S. et al. (2004): Making Greener Cities – A Practical Guide. *UFZ-bericht*, 8/2004 Leipzig-Halle: UFZ Centre for Environmental Research
27. CULLINGWORTH J. B. - NADIN V. (1997): Town & country planning in the UK. London: Routledge.
28. DAVIDOFF P. (1996): Advocacy and Pluralism in Planning. 305-322. p. In: CAMPBELL S. – FAINSTEIN S. (Szerk.): *Readings in Planning Theory*. Malden, Massachusetts, USA: Blackwell Publishers Eredeti: Davidoff S. (1965): Advocacy and Pluralism in Planning. *Journal of the American Institute of Planners*, XXI (4), November: 331-338. p.
29. DEMPSTER M. B. L. (1998): A Self-Organizing Systems Perspective on Planning For Sustainability. (diplomamunka) Waterloo, Ontario, Canada: University of Waterloo <http://www.nesh.ca/jameskay/ersserver.uwaterloo.ca/jjkay/grad/bdempster/> 2007. augusztus 9.
30. DOBAY P. – TZADOK Y. (2006): „Not in my back yard” – közösségi döntések, technológia, városfejlődés. *Tér és társadalom*, 20, 2006/3. 1-17.
31. DUNCAN J. – LEY D. (Szerk.) (1993): Place/Culture/Representation. London: Routledge
32. ELTRINGHAM S. K. (1999): Identifying priorities for management of large mammals in Mkomazi Game Reserve, Tanzania 117-128. p. In: WALKNEY M. – SWINGLAND I. (Szerk.): *Integrated Protected Area Management*. Dordrecht (NL): Kluwer Academic Publishers
33. EVANS, D.: A history of nature conservation in Britain. Routledge, London, 1992
34. FARAGÓ L. (1997): Tervezéselméleti alapvetések. *Tér és társadalom*, 1997/3. 1-15.
35. FELLER W. V. (2003): Urban Impostures: How Two Neighborhoods Reframed Suburban Sprawl as a New Urbanist Paradise without Changing a Thing. 49-63. p. In: LINDSTROM M. J. – BARTLING H. (Szerk.): *Suburban sprawl: Culture, Theory, and Politics*. Lanham (USA): Rowman & Littlefield
36. FLORIDA R. (1995): Towards the learning region. *Futures* 27 (5), 528-534. p. Cit in: NÉMETH B. (2006): *A tanuló régió, mint a regionális fejlesztés eszköze*. Tudásmenedzsment, VII/1.
37. FRANCIS M. (1989): Control as a Dimension of Public-Space Quality. 147-172. In: ALTMAN I. – ZUBE E. H. (Szerk.): *Public Places and Spaces*. [New York: Plenum Press] (Human Behavior and Environment – Advances in theory and research vol.10.)
38. FRANCIS, M. – CASHDAN, L. – PAXSON, L. (1984): Community open spaces. Washington, DC: Island Press
39. FRANCIS, M. (1987a): Some different meanings attached to a public park and community gardens. *Landscape Journal*, 6, 101-112. p.
40. FRANCIS, M. (1987b): Urban open spaces. 71-106. p. In: ZUBE E. – MOORE G. (Szerk.): *Advances in environment, behavior & design*, (Vol. 1) New York: Plenum Press
41. FRICKER J. et al. (2004): The Management Model for Sustainable Communities. *Gaia – Ökologische Perspektiven in Natur-, Geistes- und Wirtschaftswissenschaften*, 13 (4) 280-287. p.

42. FÜLÖP S. (1994): Az állampolgári részvételhez szükséges háttérinformációk. In: TÓTHNÉ N. M. et al. (Szerk.): *Állampolgári részvétel a környezetvédelmi döntéshozatalban: A jelenlegi gyakorlat és a jövő lehetőségei – Magyarország*. Budapest: Közép- és Kelet-Európai Regionális Környezetvédelmi Központ
43. FÜLÖP S. (szerk.) (2005): Környezeti demokrácia Magyarországon. A TAI módszertannal végzett második magyar környezeti demokrácia felmérés eredményei. Budapest, EMLA
44. GAIHA, R. (1993): Design of poverty alleviation strategy in rural areas: Rome: Food and Agriculture Organisation of the United Nations
45. HAIN P. (2001): The End of Foreign Policy? Britain's Interests, Global Linkages and Natural Limits. London: Fabian Society, Green Alliance and Royal Institute of International Affairs
46. HALL P. (1992): Urban and Regional Planning, New York: Routledge.
47. HARKAI N. (2006): Közösség és közösségi munka. Budapest: Közösségfejlesztők Egyesülete http://www.adata.hu/Kozossegi_Adattar
48. HART, R. (1978): Children's experience of place. New York: Irvington
49. HAYDUK R. (2003): Race and Suburban Sprawl – Regionalism and Structural Racism. 137-170. p. In: LINDSTROM M. J. – BARTLING H.: *Suburban Sprawl – culture, theory and politics*. Rowman & Littlefield Publishers
50. HESTER, R. (1987): Participatory design and environmental justice. *Journal of Architectural and Planning Research*, 4, 301-309. p.
51. HIEBL U. – ARBTER K. (2004): Integrierte Instrumente der Nachhaltigkeit. *Raum*, 56 (December) 40-41. p.
52. HILLIER B. – HANSON J. (1984): The social logic of space. Cambridge: Cambridge University Press
53. HIRSCH, J. (1981): The apparatus of the State, the reproduction of capital and urban conflicts. In: DEAR M. – SCOTT A. J. (Szerk.): *Urbanisation and Urban Planning in Capitalist Society*. London: Methuen
54. HITSEKER M. (szerk.) (2003): Politikai filozófiák enciklopédiája. Budapest: Kossuth Eredeti: MILLER D. (szerk.) (1991): The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought. Oxford: Blackwell
55. HORKAY HÖRCHER F. (2000): Az interszubjektív állam. Vázlat egy közösségelvű államtan lehetőségéről a globalizáció korában. *Magyar Szemle, Új folyam*, IX. 3-4. szám 2000. április
56. JEANREAUD, S. (1999): People-Oriented Conservation: progress to date 126-136. p. STOLTON S. – DUDLEY N. (Eds): *Partnerships for Protection. New Strategies for Planning and Management for Protected Areas*. London: Earthscan Publications
57. JONES H. (1990): „Government and Misgovernment”. 267-271. p. In: JONES H.: *Social Welfare in Third World Development*. Macmillan
58. JOOS, Martin: Communities as Mediators – The necessity for acceptance of nature conservation 125-146. p. In: DIETRICH M. – VAN DER STRAATEN J. (Szerk.): *Cultural Landscapes and Land Use*. Dordrecht, Hollandia: Kluwer Academic Publishers
59. KAPLAN R. (1982): Participation in Environmental Design: Some Considerations and a Case Study 427-429. p. In: KAPLAN S. – KAPLAN R. (Szerk.): *Humanscape. Environments for people*. Michigan, USA: Ulrich's Books
60. KAPLAN, R. (1973): Some psychological benefits of gardening. *Environment & Behavior*, 5, 145-161. p.
61. KAPLAN, R. – KAPLAN, S. (1987): The garden as restorative experience: A research odyssey. In: M. Francis – R. Hester (Eds.): *Proceedings of the Meanings of the Garden Conference* (pp. 334-341.) University of California, Center for Design Research, Davis CA, USA

62. KAUFMAN J. L.– JACOBS H. M. (1996): A Perspective on Stratgic Planning. 323-343. p. In: CAMPBELL S. – FAINSTEIN S. (Szerk.): *Readings in Planning Theory*. Malden, Massachusetts, USA: Blackwell Publishers
63. KIENAST G. (1988): Mit den Betroffenen. Impulse zur praktischen Zusammenarbeit mit Bürgerinitiativen. Bécs: Signum Verlag
64. KIMBER, C. T. (1973): Spatial patterning in the dooryard gardens of Puerto Rico. *Geographical Review*, 63, 6-26.
65. KINKOWSKI, W. S. (1981): The Mallng of America. New York: Morrow
66. KŐSZEGI E. (rendező): (1999): Sok kis öröm és boldogság (Mátyás tér 14.) dokumentumfilm, 60 perc. Fórum Filmstúdió, Budapest.
67. KRUMHOLZ N. (1996): A Retrospective View of Equity Planning. 344-362. p. In: CAMPBELL S. – FAINSTEIN S. (Szerk.): *Readings in Planning Theory*. Malden, Massachusetts, USA: Blackwell Publishers
68. KÜSTER H. (2004): Cultural landscape 1-11. p. In: DIETRICH M. – VAN DER STRAATEN J. (Szerk.): *Cultural Landscapes and Land Use*. Dorndrecht, Hollandia: Kluwer Academic Publishers
69. LARSEN K. (1999): Learning cities: the new recipe in regional development. *OECD Observer*, 1999 August, 73. p. www.oecdobserver.org
70. LAWTON J. H. (2004): Introduction. In: DIETRICH M. – VAN DER STRAATEN J. (Szerk.): *Cultural Landscapes and Land Use*. Dorndrecht, Hollandia: Kluwer Academic Publishers
71. Local Government Management Board (LGMB) (1999): Progress with Local Agenda 21 in England and Wales, LGMB, London
72. LOCK D. (2001) Rural is not another country. *Town and country planning*, vol 7(2), 47. p.
73. LYNCH, K. (1981): Good city form. M.I.T. Press, Cambridge, MA, USA
74. MACHLIS G. E. (1989): Managng Parks as Human Ecosystems 255-275. In: ALTMAN I. – ZUBE E. H. (Szerk.): *Public Places and Spaces*. [New York: Plenum Press] (Human Behavior and Environment – Advances in theory and research vol.10.)
75. MACIVER R. M. (1917): Community H.n. I.k. Cit in: HITSEKER M. (szerk.) (2003): Politikai filozófiák enciklopédiája. Budapest: Kossuth Eredeti: MILLER D. (szerk.) (1991): The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought. Oxford: Blackwell
76. MARSH W. M. (1983): Landscape Planning. Environmental Applications. New York: Wiley
77. MARSHALL T. (1996): British Land Use Planning and the European Union 125-144. p. In: BUCKINGHAM-HATFIELD S. – EVANS B. (Szerk.): *Environmental Planning an Sustainability*. Chichester: Wiley
78. MARTIN C. A. – WARREN P. S. – KINZIG A. P. (2004): Neighborhood socioeconomic status is a useful predictor of perennial landscape vegetation in residential neighborhoods and embedded small paks if Phoeniw, AZ. *Landscape and Urban Planning*, 69 (4) 355-368. p.
79. MATTHEWS J. (1996): Social Processes and the Pursuit of Sustainable Urban Development 35 – 52. p. In: BUCKINGHAM-HATFIELD S. – EVANS B. (Szerk.): *Environmental Planning an Sustainability*. Chichester: Wiley
80. MCLAUGHLIN J. D. – DALE P. F. (1999): Land Administration. Oxford: Oxford University Press
81. MCLAUGHLIN, J. – de SOTO, H. (1994): Property Formalization: The PROFORM Solution. *Geomatica*, 48/4.
82. NAGY István (2004): Az imázs mint (non)profitforrás; Érkezés és haladás In: A “Humán erőforrás fejlesztése a civil szektorban 2004” című konferencia előadásai. Budapest: AMFK
83. NATIONAL GARDENING ASSOCIATION (1987): Gallup Poll National Gardening Survey. Burlington, VT, USA: Szerzői kiadás

84. NÖLTING B. – VOß J.-P. – HAYN D. (2004): Nachhaltigkeitsforschung – jenseits von Disziplinierung und anything goes. *Gaia – Ökologische Perspektiven in Natur-, Geistes- und Wirtschaftswissenschaften*, 13 (4) 254-261. p.
85. OGDEN P. A. (1999): Conservation through development: the protected landscape approach. 81-102. p. In: WALKNEY, M. – SWINGLAND I. (Szerk.): *Integrated Protected Area Management*. Dordrecht, NL: Kluwer Academic Publishers
86. ONGJERT R. (szerk.) (1999): A párbeszédben álló város. Budapest: Studio Metropolitana
87. OSVÁTH, L. (2004): Kapcsolathálózati elemzés zalai települések teleházaiában. In: Csapó Tamás - Kocsis Zsolt - Lener Tibor (szerk.): *A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után*. BDF, Szombathely, pp. 241-256.
88. PATEMAN, C. (1970): Participation and democratic theory. Cambridge: Cambridge University Press
89. POUND B. et al. (Szerk.) (2003): Managing Natural Resources for Sustainable Livelihoods: Uniting Science and Participation. London: Earthscan
90. RECHNITZER, J. (1998): A területi stratégiák. Budapest: Dialógus Campus
91. REEMER R.: Hell's kitchen and the new Earth Park. *Fitness for Living*, 1971, (May/June), 30-40. p.
92. RÉVÉSZ É. E. (2004): A hatékonyság/eredményesség értelmezése és mérése nonprofit szervezetekben In: A "Humán erőforrás fejlesztése a civil szektorban 2004" című konferencia előadásai. Budapest: AMFK
93. RIDDER D. – MOSERT E. – WOLTERS H. A. (2005): Tanuljuk együtt, hogyan menedzseljünk együtt. A vízgazdálkodásban való részvétel fejlesztése. Budapest: GWP Magyarország Közhasznú Alapítvány
94. RIDLEY M. – LOW B. S. (1996): Can Selfishness Save the Environment? 198-212. p. In: CAMPBELL S. – FAIRSTEIN S. (Szerk.): *Readings in Planning Theory*. Malden (Massachusetts, USA): Blackwell Publishers
95. ROCK A. (1989): Landscape Aid. *Landscape Design*, No. 180. 10-13. p.
96. ROE M. H. - ROWE M. (2000): The community and the landscape professional 235-263 p. In: BENSON J. F. – ROE M. H. (Szerk.): *Landscape and sustainability*. London: Spn Press
97. RUDOLFSKY, B. (1969): Streets for people: A primer for Americans. Garden City, NY.: Anchor Press, Doubleday
98. SEGEDY J. A. (1997): Community-Based Workshops: Building a Partnership for Community Vitality. 247-268. p. In: AUDIRAC I. (Szerk.): *Rural Sustainable Development in America*. New York: Wiley
99. SENNETT R. (1978): The fall of public man. New York: Vintage
100. SIEFERLE P. (2004): Die Totale Landschaft. *Topos*, 47 (june) 6-13. p.
101. SITTE C. (1965): City planning according to artistic principles. New York: Random House (eredeti 1889-ben)
102. SKEFFINGTON S. (1969): People and Planning. Report of the Committee on Public Participation in Planning, Her Majesty's Stationery Office, London
103. SOEKMADI R. (2002): National park management in Indonesia: Focused on the Issues of Decentralization and Local Participation. Göttingen: Cuvillier Verlag
104. STANKEY G. H. (1989): Solitude for the Multitudes 277-299. In: ALTMAN I. – ZUBE E. H. (Szerk.): *Public Places and Spaces*. [New York: Plenum Press] (Human Behavior and Environment – Advances in theory and research vol.10.)
105. SWAFFIELD S. (Szerk.) (2002): Theory in Landscape Architecture – A Reader. Philadelphia, USA: University of Pennsylvania Press
106. SWYNGEDOUW E. (1992): The Mammon Quest. Globalisation, interspatial competition and the monetary order: the construction of new scales. 61. p. In: DUNFORD M. – KAFKALAS G. (Szerk.): *Cities and Regions in the New Europe: The Global-Local Interplay and Spatial Development Strategies*. London: Belhaven.

107. SZUHAY P. (1997): Mátyás tér 14. - Die Geschechte des Hauses in der Erinnerung seiner Bewohner. 59-73. p. In: *Ein Haus in Europa (a Heimatmuseum katalógus-kiadása)*. Neukölln, Berlin.
108. SZYSZKO J. (2004): Foundations of Poland's Cultural Landscape Protection – Conservation Policy 95-110. p. In: DIETRICH M. – VAN DER STRAATEN J. (Szerk.): *Cultural Landscapes and Land Use*. Dordrecht, Hollandia: Kluwer Academic Publishers
109. TEVES L. B. (2000): The Sociocultural Dimension of People's Participation in Community – Based Decelopment: The Role of Patron-client System in the Philippines. Witzzenhausen: Verband der Tropenlandwirte Witzzenhausen
110. TÖNNIES F (1887): Gemeinschaft und Gesellschaft. H.n. I.k. Cit in: HITSEKER M. (szerk.) (2003): Politikai filozófiák enciklopédiája. Budapest: Kossuth Eredeti: MILLER D. (szerk.) (1991): The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought. Oxford: Blackwell
111. TRESS B. – TRESS G. – FRY G. (2005): Integrative studies on rural landscapes: policy expectations and research practice. *Landscape and Urban Planning*, 70 (január) 177-191. p.
112. TURNER, TOM (1996): City as Landscape. A Post-Postmodern View of Design and Planning. London, E & FN Spon
113. TURTON A. (1987): Production, Power and Participation in Rural Thailand: Experiences of Poor Farmers' Groups. Geneva (Switzerland): United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD)
114. TWELVETREES A. C. (1996): Organizing for Neighbourhood development: A comparative study of community based development organizations. Avebury, UK: Aldrshot
115. TYRWHITT, J. – SERT, J. L. – ROGERS, E. N. (Eds.) (1952): C.I.A.M.8: The heart of the city. New York: Pellegrini & Cudahy
116. ULRICH R. S. – SIMONS R. F. (1986): Recovery from stress during exposure to everyday outdoor environments. 115-122. p. In: J. ARCHEA et al. (Szerk.): *Proceedings of the 17th Environmental Design Research Association Conference*. Washington, DC: Environmental Design Research Association
117. ULRICH, R. S. (1979): Visual landscapes & psychological well being. *Landscape Research*, 4, 17-19.
118. YOUNG, S.C.: The Significance of Local Agenda 21 Participation Programmes in the Broader Context of Regenerating Local Democracy In: JACOBS, M. (ed.) (1997): *Greening the Millenium? The New Politics of the Environnent.* , Oxford: Blackwell, pp138-147
119. VAN DER ZWIEP, K. (1994): Az állampolgári részvétel, mint a környezetvédelem egyik eszköze. In: TÓTHNÉ N. M. et al. (Szerk.): *Állampolgári részvétel a környezetvédelmi döntéshozatalban: A jelenlegi gyakorlat és a jövő lehetőségei – Magyarország*. Budapest: Közép- és Kelet-Európai Regionális Környezetvédelmi Központ
120. VONKEMAN G. H. (2000): Sustainable Development of European Cities and Regions. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publshers
121. VUGT S. van – SALM M. (szerk.) (2005): Az integrált vidékfejlesztés gyakorlata Magyarországon. Kézikönyv a részvételen alapuló tervezéshez. Budapest: VÁTI – RKK
122. WARBURTON, D. ((2004): Policy Context for Community Involvement in Countryside Planning 68-87. p. In: BISHOP K. – PHILLIPS A. (Szerk.): *Countryside Planning, New Approaches to Management and Conservation*. London: Earthscan pp68-87
123. WARNER S. B. Jr. (1985): The liberal city. In: Friedman M. (Szerk.): *Design Quaterly 129: Skyways*. Minneapolis, USA: M.I.T. Press for the Walker Art Center
124. WEBLER, T. - TULER, S., (2001.) Public Participation in Watershed Management Planning. In: *Human Ecology Review*. No. 2. 2001.
125. WINKLER, GY. (2003): Gazdasági szereplők a területfejlesztésben, helyük a tervezett rendszerben. <http://www.b-m.hu/idea/regmcs/8rm.doc#Toc36350843> (2007. október 21.)

M1.2. Ábrajegyzék

1. ábra: A kutatás menete	43
2. ábra Környezettudatosság és társadalmi integráció (Utcabútor készítés, Mátyás tér 2006. december)	27
3. ábra: Kötődések erősítése részvételi tervezéssel (Helyszíni tervezés a Mátyás téren, 2007.04.20.)	42
4. ábra A vizsgált esettanulmányok helyszíneinek statisztikája	58
5. ábra A vizsgált esettanulmányok részvételi szintjeinek statisztikája	61
6. ábra Az interjúalanyok életkori statisztikája	64
7. ábra A KRAT-ról alkotott fogalomértelmezések statisztikája	65
8. ábra A KRAT-ot gátló tényezők statisztikája	66
9. ábra Az interjúalanyok civil aktivitása	66
10. ábra (forrás: KIENAST 1988)	74
11. ábra A társadalmi integráció felé (A térfestés résztvevői. Mátyás tér, 2007.04.20.)	77
12. ábra Tervegyeztetés lakossági fórumon (Mátyás tér tervezése, 2006.03.16.)	82
13. ábra Lakossági növényültetés a Mátyás téren, 2007.10.27.)	95
14. ábra A Mátyás tér felújítási terve	100

M1.3. Táblajegyzék

1. táblázat: A részvétel tipológiája a bevonás mélysége alapján (Arnstein létrája)	47
2. táblázat A közösségi részvétel módszertani tipológiája (Pretty (1994), Adnan et al. (1992) alapján.)	49
3. táblázat: Az esettanulmányok területi tervezési szempontjai	58
4. táblázat: Az esettanulmányok részvételi módszertani szempontjai	60
5. táblázat: Konceptuális különbségek a közösség által ellenőrzött közösségi kertek és a város által ellenőrzött közparkok között (FRANCIS, M. 1987b)	69
6. táblázat: Az ellenőrzés dimenziói a közösségi környezetben (FRANCIS 1989)	79
táblázat: A tervező kötődései szerepkör szerint	105
8. táblázat: A tervező részvétele a területi folyamatokban szerepkör szerint	105
9. táblázat: A tervezési irányzatok szerepkörök szerint	106
10. táblázat: A szükséges tervezői kompetenciák szerepkör szerint	106
11. táblázat: Tájékoherencia ellenőrző lista 1. A táj totalizációjának csökkentése, a táj diverzitásának és stabilitásának növelése ⁸⁴ (HaRM)	108
12. táblázat: Tájékoherencia ellenőrző lista 2. Szemléletformálás kapcsolatos kérdések (ökoszociális gondolkodás és fenntartható fejlesztés) (HaRM)	109
13. táblázat: Integrációs ellenőrző lista (HaRM)	110
14. táblázat: Kockázati ellenőrző lista (HaRM)	111
15. táblázat: Folyamatellenőrző lista (HaRM)	111
16. táblázat: Dokumentációs ellenőrző lista (HaRM)	112

⁸⁴ E szempont részben áttételesen jelentkezik a közösségi részvétel terén. A változatosság növekedése alapot teremt a részvételre azáltal, hogy több módon, többféle eszköz alkalmazásával vonhatjuk be az érintetteket,

M1.4. A szerző témakörhöz kapcsolódó publikációinak jegyzéke

1. DÖMÖTÖR T. (2003): A Balatonboglári borvidék tájkarakter-alakulása. *Tájépítészet*, 2003/1. pp. 30-32.
2. DÖMÖTÖR T. (2003): Átmenetek a tájépítészetben. *Tájépítészet*, 2003/2. pp. 18-19.
3. DÖMÖTÖR T. (2004): Környezetvédelem – tájépítész szemmel. *Tájépítészet*, 2004/1-2. pp. 34-37.
4. DÖMÖTÖR T. (2005): Korunk településépítészeti dilemmái és megoldási kísérletei. *Tájépítészet*, 2005/1. pp. 12-15.
5. DÖMÖTÖR T. (2005): Landschaftsarchitektur in Ungarn. *Garten und Landschaft* 7/2005 p.32.
6. DÖMÖTÖR T. (2005): Ein Abfallgarten für Öffentlichkeit. *Garten und Landschaft* 4/2005 p. 52.
7. DÖMÖTÖR T. (2006): Túl az Óperencián – közel s távol. Nemzetközi participációs példák a tájvédelemben. *4D*, 2006/4. pp. 23-30.
8. DÖMÖTÖR T. (2004): Fenntartható fejlődés a felsőoktatásban. *Tájépítészet*, 2004/1-2. p. 77.
9. DÖMÖTÖR T. (2002): A dél-balatoni üdülőtáj kialakulása és változásai a szőlészet borászat tükrében (full paper). In: FÜLEKI GY. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében*. Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány és Szent István Egyetem, Gödöllő 2002 pp. 206-209.
10. DÖMÖTÖR T. (2002): A turizmus fejlődésének táji, társadalmi hatásai (absztrakt). Szent István Egyetemi Napok, A Tájépítészet jövője szekció, 2002. augusztus 29. Budapest
11. DÖMÖTÖR T. (2004): Társadalmi részvétel a vízvédelemben (full paper). In: FÜLEKI GY. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében*. Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány és Szent István Egyetem, Gödöllő 2004 pp. 81-85.
12. DÖMÖTÖR T. (2003): A XXI. század tájtervezési kihívásai (absztrakt). Lippay János–Ormos Imre–Vas Károly Tudományos Ülésszak előadásainak és posztereinek összefoglalói, 2003. november 6. Budapest p. 43.
13. DÖMÖTÖR T. (2004): Hungary and European Landscape Convention (absztrakt) EFLA Annual Conference, 2004. November, Brussels
14. DÖMÖTÖR T. (2005): Közösségi részvétel a szabadtér tervezésben. Lippay János–Ormos Imre–Vas Károly Tudományos Ülésszak, BKÁE Kertészeti Karok, Kert- és szabadtéri építészet szekció, 2005. október 20. Budapest p. 14.
15. DÖMÖTÖR T. (2005): Közösségi részvétel a területi tervezésben. Lippay János–Ormos Imre–Vas Károly Tudományos Ülésszak, BKÁE Kertészeti Karok, Tájtervezés és területfejlesztés szekció, 2005. október 20. Budapest p. 66.
16. DÖMÖTÖR T. (2005): New Challenges for Participatory Planning (full paper). In: *5th International Conference of PhD students*. Engineering Sciences II. 14-20 August 2005. Miskolc pp. 37-41.
17. DÖMÖTÖR T. (2006): Határ-esetek. Táj és település a Kerka-mentén. (full paper). In: FÜLEKI GY. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében*. Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány és Szent István Egyetem, Gödöllő 2006 pp. 165-169.
18. DÖMÖTÖR T. (2006): A részvételi tájtervezés ökológiája (absztrakt). II. Magyar Tájökológiai Konferencia – Területfejlesztés és tájvédelem szekció. Debrecen, 2006. április 07-09. pp. 133.
19. DÖMÖTÖR T. (2007): Public Participation in Landscape and Territorial Planning in Hungary (full paper). Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia – Vidékfejlesztés szekció. Kecskemét, 2007. augusztus 27-28.

20. DÖMÖTÖR T. (2007): Physiognomy of Participatory Landscape Planning (full paper). Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia – Nemzetközi szekció. Kecskemét, 2007. augusztus 27-28.
21. DÖMÖTÖR T. (2004): Tájépítészet a felsőoktatásban. Magyar Felsőoktatás (Az Oktatási Minisztérium e-folyóirata) 2004/5 <http://www.ph.hu/ph/mf/24.05/index.html>
22. DÖMÖTÖR T. (2007): Landscape and greenway planning in Hungary. Fabos konferencia 2007. március 31. (CD, Internet), <http://www.umass.edu/greenway/fabos/>
23. DÖMÖTÖR T. (2006): A táj védelme. In: Szabó Julianna (szerk.): *Településtervezés*. BMGE Urbanisztika Tanszék, Budapest. 2006. IV/2. pp. 80-86.
24. DÖMÖTÖR T. (2006): Fenntarthatóság és településfejlesztés. In: Szabó Julianna (szerk.): *Településtervezés*. BMGE Urbanisztika Tanszék, Budapest. 2006. IV/1. pp. 73-79.
25. DÖMÖTÖR T. (2008): Participation and New Governance. In: *Responsible Use of Soil and Land and Regional Development*. Academia Danubiana, Vienna, 2008. In press.

M2. AZ ELEMZETT ESETTANULMÁNYOK LISTÁJA

Az itt felsorolt esettanulmányokat tekintetem át a kutatások során. Az elemzés nagyrészt angol nyelven történt. A mellékelt táblázatban – mintaként – csak két elemzési szempontot jelenítettem meg a jobb átláthatóság érdekében (ország; Arnstein létrája).

Sorszám	Projekt	Helyszín	Részvétel szintje
1.	Your sister's garden, rehabilitaion of a lying fallow space Bordeaux, Fr.	4	6
2.	Peaches' walls, rehabilitation of a lying fallow space Montreuil, Fr.	4	6
3.	Consulted maintain in Morbihan Gulf, Bretagne, Fr.	4	4
4.	Drobie Valley, "Monts d'Ardeche" Regional Natural Park, The lauzes path, a landscape discovery, Drobie völgy, Fr.	4	6
5.	The "comfortable life charter" in Belledone: reconcile the space different uses Belledone massif, Isere region, France	4	4
6.	Confluence Garonne - Ariège, bring closer territory organisations to preserve a natural space in a city periphery Toulouse, Fr.	4	4
7.	Schniewind'scher Park, Wuppertal, D.	5	3-4
8.	Temporarily use of unused properties, Berlin, Germany	5	3-4
9.	New open space in Hattersheim, Germany	5	4-5
10.	Biosphere reserve Entlebuch, Switzerland	4	6
11.	Biosphere reserve Bliesgau, Germany	5	7
12.	Leipziger Osten, Germany	5	3,4,6
13.	Theme villages (village of Hobbits) Sieraków Sławieński, Pl.	6	8
14.	Waste water treatment in Sosnowiec, Pl.	6	6
15.	Project "Depot" -public participation in creating skatepark, Police, Pl.	6	7
16.	Social initiative in Oplawiec (district in Bydgoszcz), Pl.	6	0
17.	"In dialogue with surroundings" -Playce workshop, Osieck, Pl.	6	6
18.	Participatory Planning with use of geo-visualisation in the middle part of Vistula River valley (part of the Mazovian Province), Pl.	6	7
19.	The Agricultural Self-help Group of Mánfa, Hungary	7	64
20.	Community development in Kecskéd, Hungary	7	6
21.	Public participation in hazardous waste management - Swan Hills, Canada	3	4
22.	Public participation in waste management – Kosd, Hungary	7	1
23.	Public Participation in hazardous waste management - Kecskemét, Hungary	7	4
24.	Public participation against building mall at naturally valuable area, Budakalász, H	7	4
25.	Buhera Environmental Project (Buhera, Zimbabwe)	1	5
26.	Yamaranguila, Honduras, Coordinated planning on strategic environmental issues	1	4
27.	Svishtov Municipality, Local Initiatives Programme, Bulgaria	6	7
28.	Participative Planning for Development: the Case of Glazoué, Benin	1	4
29.	Landscape association "Paysage pour Plouzané" Bretagne, Fr.	4	4
30.	Landscape association "Landscape manufactory" in Hérault department, South of France	4	4
31.	Gerland mission, a concertation specified structure, Lyon, Fr.	4	4
32.	Pollen program, how a development program can lead to an Agenda 21? Bouguenais, Nantes's urban area, Ouest France	4	4
33.	"Robin des villes" association for civil participation Bourgoin-Jallieu, Isère, France	4	6

Sorszám	Projekt	Helyszín	Részvétel szintje
34.	A charter of shared use of the High-mountain pastures Haute-Savoie department, France	4	4
35.	Antalya, Törökország	?	1 (4)
36.	Eye-deceiver wall-paintings, Fr.	4	8
37.	3; Civils for the Alps, Svájc	4	8
38.	4; Hungary, Borsodi Mezőség, Participatory Action Research in the South Borsod Region	7	7
39.	5; Moldova, Visoca, Participatory planning process in Moldova	6	7
40.	7; Public Participation in Odra Delta Nature Park Project (ODNP), PL.	6	4
41.	8; Public Participation in the Netherlands	4	1 (7)
42.	HUMUSZ garden, Hungary	7	4,5
43.	9; Nepal, ADDCN, Code of Conduct for Local Government Officials	1	4+6
44.	10; Public participation in the development of an environmental management system in the furniture production industry in the Dobrich region	6	6
45.	Landscapeplan Gurgltal, Austria	5	4
46.	Sustainable developement of the Kamptal riverlandscape Kamptal, Austria	5	3
47.	Biospherepark Großes Walsertal, Austria	5	6
48.	Kabelwerke - New developement for Industrial area Vienna, Austria	5	4
49.	Mühlviertler Alm - strategies to improve the living quality of a region, Upper Austria	5	6
50.	Bacherpark - Vienna, Austria	5	1
51.	Maxstrasse, Augsburg, D.	5	5
52.	Social city - Augsburg, D.	5	5
53.	Renaturation of Isar River in Munich, D.	5	4
54.	Gleisdreieck Berlin, D.	5	6
55.	Regensburg-Plan, D.	5	5
56.	Charette-procedure in Merseburg, D.	5	4
57.	land use planning Frankfurt/Main, D.	5	5
58.	Growing city of Hamburg, D.	5	5
59.	Civil participation at the main office of horticulture Munich, D.	5	6
60.	City of Gräfen-hainichen - charette-procedure, D.	5	6
61.	St Mary's Urban Youth Farm USA, San Francisco	2	4,6
62.	Encampment in El Jardin de la Esperanza, USA, New York	2	8
63.	Social disobedience action in the City Hall, USA, New York	2	8
64.	Encampment in the Cabo Rojo Garden and mass media as a tool, New York, USA	2	6
65.	The referendum in 2001, NY, USA	2	4,8
66.	Collaboration as an example of civil participation in landscape architecture according to the law.	2	4,8
67.	Urban Greening a project initiated for tree planting and street cleaning in South Africa, Naledi Municipality	1	6
68.	'Save amphibians' project as an example of civil participation in landscape architecture	6	6
69.	'Life tree greenways' project, Czech	6	6
70.	'Around Lopianka' natural trail as an example of case study, PL.	6	4,6
71.	Children forest (Children form a piece of the future); City Hannover, Germany	5	8
72.	Three Gorges Dam in the South of China	1	1
73.	National Park Wattenmeer at the North Sea of Germany	5	6
74.	Groundwork in the Killarney National Park of Ireland	4	8

Sorszám	Projekt	Helyszín	Részvétel szintje
75.	Industrial area Hechingen – Bodelshausen, close to Stuttgart, D.	5	4
76.	Coast Protection at the Timmendorfer Beach, East Sea, D.	5	7
77.	The reform of the region of Hannover in the view of the inhabitants – an experiment of civil participation, D.	5	8
78.	Berlin, district Prenzlauer Berg and Wedding of Berlin	5	6
79.	New development of Theresienhöhe in Munich	5	7
80.	Workshop for the future of old industry areas. Kooperation net I.B.A Emscher Park, Ruhrgebiet	5	6
81.	Construction of a New Landfill for Municipal Waste in 1992-94, Tychy, PL	6	5
82.	Public hearings on the Environment Impact Assessment (EIA) Report for the Road I-6 Gueshevo – Kjustendil, Alternative Derventa, BL	6	4
83.	Extension of ‘As Pärnu Sadama’ (Port of Pärnu) to Vana Pärnu district and assessment of environmental impact, Észtország	6	8
84.	Hazardous waste incinerator. Garé, H	7	7
85.	Car Battery Dismantling Facility EIA, Monok, Hungary	7	7
86.	Preparation of Fanshi Mountains Nature Protection and Tourism Plan, Shurmashk village, Aini region, Tadzsikisztán	1?	6
87.	Construction of the temporary part of Highway Berlin -Kyiv, Ivano-Frankove Town, Lviv Region, Ukraine	6	1
88.	Reykjavík – the Future City, Írország	4	8
89.	The Urban Study Centre, Rejkjavik, Írország	4	8
90.	Parallel Public Participation in Environmental Impact Assessment, Dél-Csehországi erdőterületeken	6	7
91.	Transylvania EcotourismWorkshop in the Saxon village of Laslea (Nagyszászszentlászló) 1-8 May 2005	6	7
92.	Workshop on Government-wide Priorities for Greening Government Operations Solid Waste Management: Facilities and Land Use 1997- 2000	3	7
93.	Bridge over the Danube River between Vidin (Bulgaria) and Calafat (Romania) June 2000- April 2001	6	6
94.	Undersea Methane Pipeline between Croatia and Italy October 1998	4,6	6
95.	The Best City In The World? Making a solid case for better urban planning	1	8
96.	Systems engineering models for waste managementInternational workshop in Göteborg, Sweden 25 -26 February 1998 (célterület Norvégia)	4	7
97.	Tongariro National Park, Új-Zéland	3	1
98.	Ujung Kulon National Park, Indonézia	1	1
99.	Dorset and East Devon Coast, Nagy-Britannia	4	1
100.	Galapagos Islands, Equador	1	1
101.	Wetland Program Development Grants (WPDGs) Case Studies: Michigan Department of Environmental Quality (MDEQ) 1997, USA	2	1
102.	Construction of a mosaic garden in a college (2001-2003), Riom, College Pierre Mendes France (France, Auvergne)	4	4,6
103.	Urban museum Tony Garnier (LYON-France) Lyon- united states city, Fr.	4	4,6
104.	« Do it together” SEVES Green environment diagram in Seine st Denis, Fr.	4	7
105.	A tree, a contract Montreal, on Mont-Royal Avenue in the summer of 2005., Quebec, Kanada	3	1,4
106.	Welfi-wind-energy-local financing, Ardennek, Fr.	4	6
107.	Citizens, shut up!, Quebecq, Fr.	3	4
108.	A sustainable village project, Gömörzölös, H.	7	8
109.	Citizens jury, Meurthe et moselle, Fr.	4	7
110.	Urban social and public workshop of Echirrolles, Grenoble, Fr.	4	4
111.	L'Agenda 21 de Fontaine, Fr.	4	4
112.	Aix En Provence, Cours Mirabeau, Fr.	4	4
113.	People at the height of breeding projects in urban context, USA	2	8
114.	Projects of windmills, Finistere, Fr.	4	8
115.	On the path of Lauzes, Fr.	4	6

Sorszám	Projekt	Helyszín	Részvétel szintje
116.	The experience of participation in the area of Bale, Switzerland	4	4
117.	The “apero-bus” in Lormont, France	4	4,6
118.	Country council, val de Lorraine, France	4	6
119.	Social forest management in andhra Pradesh, India	1	7,8
120.	Reconstructing and development project of Bourget lake, Savoie; France	4	4
121.	Citizen participation in “eolien”, Meurthe et Moselle, Moselle; France	4	8
122.	Web based GIS to support citizen interaction in land use planning, Fr.	4	6
123.	Breda (the Netherlands)	4	8
124.	Gubbio (Italy)	4	8
125.	Kolding (Denmark)	4	6
126.	Kuopio (Finland)	4	4
127.	Kid Space, Harrisburg, Pennsylvania, USA	2	4
128.	YouthRAP, Northern Cheyenne Nation, Montana, USA	2	4
129.	Hungary, Borsodi Mezőség, Participatory Action Research in the South Borsod Region	7	4
130.	Public Consultation For China’s Environment	6	1
131.	The spatial experience of children	4	4,6
132.	Lorient : renewing without rejecting	4	4
133.	Oder’s mouth – European Landscape of The Year 93-94	4	4,6
134.	One Habitant, One Tree...	4	3
135.	Lormont carrier (Bordeaux), Garden City from the 60’s	4	4
136.	Lormont’s bus	4	4
137.	Public debates and citizen conferences of consensus in Denmark, Netherlands and Switzerland	4	general case
138.	Roofing of the peripheral boulevard. Paris, Porte de Vanves (Gate of Vanves)	4	4
139.	Neighborhood’s renewing. Paris, Porte de Vanves (Gate of Vanves)	4	4
140.	Peaches’ walls, Montreuil, Paris, Fr.	4	3
141.	La Courneuve, Housing estate of the 4000	4	7
142.	Snowdonia Nemzeti Park, Nagy-Britannia	4	8
143.	Cultural landscape protection, Bad Überkingen, Germany	4	8
144.	Regulation of fishing Alanya, Turkey	3	8
145.	Citizen irrigation control, Valencia, Spain	4	8
146.	Coastal protection program, Hol Chan National Park, Belize	1	6
147.	Landscape protection based on local citizens, Banc d’Arguin, Mauritánia	1	8
148.	Kerka-menti települések településrendezési eszközei, egyeztetési folyamat	7	3
149.	A Budapesti Agglomeráció Területrendezési Terve, egyeztetési folyamat	7	3
150.	A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Terv módosítása	7	4

M3. A SZERZŐ ÁLTAL VÉGIGKÍSÉRT HAZAI (H), ILLETVE HIVATKOZOTT NEMZETKÖZI (N) ESETTANULMÁNYOK RÖVID ISMERTETÉSE

H1 – A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Terve és módosításának érdekegyeztetési folyamata (1998-2000; 2006-2007)

A terv készítésekor a társadalmi-környezeti-gazdasági hatásvizsgálatra vonatkozó rendelet még nem jelent meg. A változtatási szándékok kapcsán kártalanítási igények jelentek meg (a társadalmi öntudatosság egy jele).

A tervek egyeztetésére gyér volt az érdeklődés. Az önkormányzatokkal egyeztetettek, amelyek elkérték a terveket, de csak töredékére jött válasz. A koncepciót kiküldik, 30% válaszolt. Az 1. változatnál Füreden, Keszthelyen és Siófokon konferenciát szerveztek poszterkiállítással. Nehéz műfajnak bizonyult, mert nehéz átlátnia egy nem szakembernek, nem értették.

A terv magán viseli, hogy a tervezők szellemi, erkölcsi, világnézeti véleménye érvényesült. A tervezők fel is vállalták, hogy szándékuk a védelem: áttolni az aktív tervezést egy nyugodtabb időszakra, amikor nem a rablás az elsődleges cél. Ezért nem is lehetett nyugati jellegű a tervezés és az egyeztetés. Megtartottak minden meglévő védett területet, emellett kétszer annyi új területet vontak védelem alá. A szabályozásra tudatosan készültek. Többosztályú szabályozást vezettek be, hogy ha a szöveges dokumentációt a parlament megváltoztatja, akkor is védjen a tervlapon lévő, több szintes övezeti rendszer. A gyakorlatban a tervet, a kialakított rendszert mindenki jónak, működőnek tartja.

Az egyeztetési anyagot megkapták a civilszervezetek is. A tervet a vártnál is több támadás érte. A hegyközségek támadták, pedig az ő érdekeiket védte az I. és a II. osztályú területek lehatárolása, de nem értették meg a tervezői szándékot (pedig a szőlőterület így is a 40 évvel ezelőttinek 1/3-a). A természetvédelmi szakhatóság is ellenzett bizonyos részeket. A terv a globális klímaváltozásra felkészülve nagyobb erdőtelepítést írt elő, például szikes területekre is, amivel a Nemzeti Park Igazgatóság nem értett egyet.

A tervezők – részben az egyeztetési procedura elhúzódása miatt – nem mindenhol érték el szándékaikat. Az erős ellenérdekeltség és lobbitevékenység miatt az M7-es gyorsforgalmi út nyomvonala nem a területi kiegyenlítést szolgáló változatban valósul meg. A tervezők véleménye szerint a tervet ez az elem tönkretette. A döntéshozók és a tervezők között máshol is jelentkeztek feszültségek. A törvényt végül úgy fogadták el, hogy nem biztosítottak hozzá eszközöket és forrásokat. Változtatni pedig nem tiltással, hanem támogatással lehet. Kihúzták a döntéshozók a háttértelepülések támogatását, a szándékolt kiegyenlítés nem valósult meg.

A módosításnál a semleges területeket igyekeztek megnyitni. Az egyeztetés két éves folyamat volt, ennek keretében a területi tanács és a főépítész bekérte a hatóságok és a kormányzatok véleményét. Az éppen készülő új Országos Területrendezés Tervvel is egyeztetni kellett. A szerencsés egyidejű tervezés sikereként könyvelhető el, hogy nem egyoldalú, hanem kölcsönhatás volt a módosítások terén (például út nyomvonalának megváltoztatása az országos tervben a balatoni regionális terv alapján).

Forrás: VÁTI Kht. tervezője

H2 – A Budapesti Agglomeráció Területrendezési Terve érdekegyeztetési folyamata (2003-2005)

Az egyeztetés fórumai voltak: Budapesti Agglomeráció Fejlesztési Tanácsa, Közép-Magyarországi Fejlesztési Tanács, széleskörű (?) regionális fórumok, Pest megye Önkormányzata Közgyűlésén, megyei szakmai napokon, fővárosi szakmai konferenciákon, Budapesti közgyűlés, kistérségi egyeztetések 4 helyszínen és 3 agglomerációs szektorban, 34 önkormányzatnál szűkebb körben, a tervi fázisban 5 kistérségi egyeztetés, megyei önkormányzatnál 2 alkalommal. 2 kistérség, 4 kerület és 6 település igényelte a tervezői jelenlétet az önkormányzati vélemény megalapozására. Az egyeztetések tehát szakmai és politikai szereplőkkel történt (összesen mintegy 1400 tisztségviselő és szakember, ebből 150 kísérté figyelemmel a folyamatot). A tervezői részvételre csekély igény mutatkozott a döntéshozatalnál. Arra, hogy ez a kielégítő kommunikációnak, vagy az érdektelenségnek köszönhető, nincs információ. Bevont szakmai szervezetek: Magyar Urbanisztikai Társaság, Mérnöki Kamara közlekedési tagozata – összesen 150 fő.

Nagy sajtónyilvánosság kísérte a folyamatot, ezen a fórumon keresztül is széleskörű kommunikáció folyt, ahol a konkrét tervi megoldásokon túl ismertették a területrendezési tervezés céljait, módszereit és használható eszközeit. A médiában a tervnek ennek ellenére nem volt hírértéke, mert hosszú távú szerkezetet határoz meg, nem a napi problémákat, de azért rendre születtek beszámoló cikkek. A politikusok és a civilek ezek iránt nem mutattak valódi érdeklődést. Egyrészt mert részt vehettek, tájékozódhattak más fórumokon, másrészt mert nincsenek regionális szintű érdekképviselők. A kommunikáció formája: térképes és szöveges; nyomtatott és CD formában állt rendelkezésre. Segítette a tervegyeztetést, hogy a térképek eredeti léptékben kinyomtatva és felkasírozva álltak rendelkezésre. Az egyeztetési folyamat adott alkalmat arra, hogy az érintett önkormányzatok rádöbbenjenek a területrendezési szabályozás fontosságára. Mindezek ellenére az önkormányzatok mintegy harmada, a tervi fázisban alig fele foglalt állást. Az egyeztetések alapján a regionális kérdések ma még távol állnak a polgárok napi érdeklődésétől, kivéve a helyi érdekeket érintő kérdések (M0, erdők kivágása stb.). A regionális szakmai szervezetek véleményei szakmailag korrektek, de térségi legitimitásuk megkérdőjelezhető.

Az előkészítő fázisban tervezési programot dolgoztak ki, ami alapján az egyeztetés folyamatát is részletezték, így jobb lehetett az ütemezés, átláthatóbb volt, ki, mikor, hogy kapcsolódhat a folyamatba. Az egyeztetési fázis alapján összeállított egyeztetési anyagot, ami tartalmazta a megalapozó vizsgálatok összefoglaló értékelését, a térszerkezet és a területfelhasználás tervezői programját és a térségi szabályozás koncepcióját. Az anyagra mindössze 17 települési, 6 kerületi, a Fővárosi és a Pest megyei önkormányzat, valamint 3 önkormányzati szövetség, 42 kormányzati és társadalmi szervezet tett észrevételt. Az egyeztetés fő témája volt az infrastruktúra, az urbanizált területek kiterjedése, a környezetvédelem kompetenciája, a szabályozási eszközkészlet meghatározása.

A tervezési fázisban a 103 önkormányzathoz 42 reagált, 50 kormányzati és társadalmi szervezet tett észrevételt. Szükségessé vált az értelmezhetőség érdekében egy fogalommagyarázatra és a terv jobb struktúrálására, az előírások pontosítása. Az önkormányzatok az időközben elkészült településrendezési terveiket elküldték, amelyek beépültek a területrendezési tervbe. Az egyeztetés során nyilvánvalóvá vált, hogy a települések egy része egyáltalán nem rendelkezik szakismerettel, szakemberrel. Az egyeztetési-kommunikációs nehézségek a törvények és ismeretek, jogosítványok és kötelezettségek valamint a tervezés rendszerének és összefüggéseinek nem megfelelő mélységű ismeretéből fakadtak.

Forrás: Pestterv Kft. tervezője

H3 – A „HUMUSZ-kert” (2004)

1. A Hulladék Munkaszövetség (HUMUSZ) az önkormányzattól tartós bérletbe kapta a XI. kerület Saru utcai egykori óvodát. az emeletes társasházak közé szorult elhagyott épület és környéke teljesen degradálódott állapotot mutatott: hajléktalanok, kóbor ebek hajléka volt, a volt játszóteret és a leromlott közparkot unatkozó környékbeli gyerekekből összeverődött vandál galerik birtokolták, akik állandó összetűzésbe kerültek a helyi lakosokkal.

A civil szervezetnek a helyi önkormányzat előírta az épület felújítását, lehatárolta a felújítandó és fenntartandó zöldterületet. E terület a lekerített óvodakertnél nagyobb kiterjedésű volt, így új kerítés létesítésére is szükség volt. A kerítés vonalának megváltoztatása felzaklatta a környék lakosságát. Kerítésrongálások is történtek, bár mindenki valószínűsítette, hogy ezt a garázda fiatalok tették (akik nem a környékbeli gyerekei), ám egyesek egyetértésüket fejezték ki, sőt megjegyezték, hogy ők is csatlakoznak, ha a lehatárolás nem változik. Többen azon az állásponton voltak, hogy az eddigi, borzasztó állapot is jobb volt, mint a felújított és fenntartott, de lekerített terület (a kertet egyébként csak estére zárják be). A HUMUSZ az egyik legsikeresebb civil szervezet számos fórumon hatékonyan képviseli a közérdeket. Az itt képviselt magasabb szintű közérdek ütközött a helyi lakosság közérével. A terület lehatárolásakor az önkormányzat nem egyeztetett a helybeliekkel, a feszültségek pedig később kerültek napvilágra, amikor már lezajlott a tervezés és a pénzforrás is megteremtődött.

Tanulság:

- nem megfelelő informáltság esetén akár hisztérikus állapotok is kialakulhatnak
- a helybeliek a változást, bármilyen pozitív is, gyakran negatívabban ítélik meg, mint az eddigi akár rossz, de megszokott állapotot
- az egyeztetési folyamatban résztvevő szereplő viselkedése nagyban függ a folyamatban betöltött szereptől
- a feszültségcöccokat időben fel kell tárni, azaz az egyeztetést minél korábban, az érintettek legszélesebb körében meg kell kezdeni

2. A tervezést egyetemi nyári gyakorlaton résztvevő tájépítész hallgatók segítségével készítettük. A tervezés során egy szimbolikus kommunikációs kísérletet hajtottunk végre. A diákoknak létre kellett hozniuk valami alkotást, mellyel üzennek a téren lézengő fiataloknak. A hallgatók kifinomult művészi érzékkel és leleménnyel a helyszínen talált anyagokból egy lemezjátszót készítettek, mely nem szólt, valamint hangkeltő eszközöket függesztettek fel (üvegeket és pálcákat), valamint két befőttesüveget (egyikben kavicsok, másikban virágok) a beton ping-pong asztalra, melyen a fiatalok üldögni szoktak. A szegényes nyersanyagból meglepően szellemes alkotások születtek. Másnap a hallgatók megdöbbenve tapasztalták az üzenetükre adott választ. Az üvegek, a lemez és minden lehetséges törékeny tárgy apró darabokban hevert szanaszét, a virágok megtaposva, a kavicsok szétszórva heverték a porban.

Tanulság:

- a nem megfelelő közeledés a szándékokkal ellentétes hatást ér el. Az ellenhatás annál erősebb, minél messzebb van a közeledés módja (nyelve) az optimálistól
- a tervezők kellő tapasztalat híján naív, idealisztikus elképzelésekkel közelítenek a feladathoz
- a közösség nyelvén kell szólani, fel kell tárni a kommunikációs sajátságokból következő válaszreakciókat
- a legcsekélyebb változtatáskor is a területi erőviszonyokat, birtokviszonyokat figyelembe kell venni

Forrás: saját tapasztalat

H4 – Pilisszentlászló község településrendezési eszközeinek és környezetvédelmi programjának egyeztetési folyamata (2003-2007)

A Budapest-közi kistelepülést elkerülte az ezredforduló nagy szuburbanizációs dömpingje, mely a fővárost környékező falvakat, azok szerkezetét és társadalmát gyakran teljesen felforgatta, átalakította, és amelynek hosszú távú hatásai most kezdenek jelentkezni. Mindemellett kis számú, de folyamatos betelepülés itt is érzékelhető. A folyamatot lassította a község elzártsága (zsákfalu) és az, hogy az egész település nemzeti parki területen fekszik. Az elképzelhető nemzetiségi ellentéteket (magyar és szlovák lakosság) elnyomja az őslakosok és betelepülők közötti feszültség, szakadék. Az egyeztetések során jórészt e fő erővonal mentén rendeződtek az érdekek is, és szinte minden felvetett probléma e "mellékvágányon" kötött ki. A helybeli volt polgármester a jellemzően kevésbé képzett, alacsonyabb érdekérvényesítő képességekkel bíró és tájékozatlanabb őslakosok egy részét sikeresen állította maga mellé. E politikai erő végül a korlátozott fejlesztést célzó új polgármestert is rákényszerítette olyan döntésekre, melyek a mezőgazdasági területek használatának olyan tágan értelmezett használatát engedélyezi, mely esélyt ad a település fejlődésében az egyensúlyvesztésre. A polgármester a döntését a jövőkép biztosításával, az így előterjesztett javaslat elfogadhatóságával és saját pozíciójának féltésével magyarázta.

A lakossági egyeztetés a jogszabályi előírásoknak megfelelően zajlott. A helyi önkormányzat a minimális egyeztetésre törekedett, így két lakossági fórumot szerveztek gyér részvétellel. Az első elhangzott lakossági javaslatok értékelhetőek és részben elfogadhatóak voltak, utóbbiakat a tervezők beépítették a tervbe. A második alkalom tervismertetés volt. Már csak egy tucat helybeli jelent meg, igaz érdemi döntések ekkor már nem is születhettek, aznap este az ott tartózkodó képviselőtestület el is fogadta a tervet, mely a tervezőkkel történt utolsó egyeztetés anyagától számos (néhol igen jelentős!) eltérést mutatott. Ez a tény egy etikai problémát vetett föl: a tervező elfogadja-e a tanácsadói szerepet, és esetleg a közérdek sérül, vagy a közösséget aktivizálva nyomást gyakoroljon a helyi vezetőkre, kockáztatva jövőbeli megbízásokat. A csekély részvételre való tekintettel és a döntéshozatal előrehaladott állapota miatt erre elenyésző esély lett volna.

Az egyeztető tárgyalásokon a jelentős fejlesztési szándékokat a fokozott védelemre hivatkozva lehetett kivédeni. Jellemző, hogy az első fórumon elhangzott, hogy a település jelentős pénzt költ a tervezésre, ezért a tervezőknek a helyiek érdekeit kell képviselniük pl. a szakhatóságokkal szemben. A szakhatóságok a tervezők által javasolt ökológikus (!) megoldásokat is több helyen elleneztek. A szakági érdekek, illetve a környezeti elemek külön-külön történő képviselete a komplex, integrált tájfejlesztésre és -védelemre törekvő terv ellen hatottak.

Tanulságok:

- a tervező a gyakorlatban a megbízó (jelen esetben az önkormányzat, ezen belül a polgármester) elvárásainak igyekszik megfelelni
- a döntéshozók a tervező (néha a szakhatóság) kevésbé szimpatikus elképzeléseit kihagyják, átírják. A végső döntés a képviselőtestület kezében van
- az előzőek alapján a tervező szerepe tanácsadó jellegű, felelőssége az általa kidolgozott, nem pedig a végül elfogadott változatig terjedhet
- a helyi társadalmi feszültségek jelentősen befolyásolják az egyén és a csoportok döntéseit
- a tapasztalatlanság, a kialakulatlan gyakorlat miatt mindenki szeretne mihamarabb „túllenni” a minimális egyeztetéseken
- a legidőigényesebb változtatás a társadalom beillesztése az új, demokratikus rendszerbe

Forrás: Saját tapasztalat

H5 – Kerka-menti települések településrendezési eszközeinek egyeztetési folyamata (2004-2006)

Az ország déli határ-menti, településeinek önkormányzatai a több évtizedes periferikus helyzet miatt az átlagosnál is rosszabb helyzetben vannak. Az értelmiség szinte teljes mértékben elvándorolt. A kötelezően előírt településrendezési terv készítés terheit is csak közösen tudták vállalni úgy, hogy a tervkészítő igen alacsony áron vállalta, hogy együttesen elkészíti a terveket, így egyes munkarészek (pl. térségi elemzés, információ-beszerzés, helyszínelés stb.) költségei megoszlanak. Az anyagi nehézségek miatt a tervezés nehézkes volt, tekintettel arra, hogy a megfelelő alaptérkép előállítása is már nehézségekbe ütközött. A tervezés során egyes megbízók csak a minimális érdeklődést mutatták (sokszor nem is válaszoltak a tervezői véleménykérésekre), mások részletesen, lelkesen vettek részt a munkában. A hozzáállásban jól tükröződött a települések helyzete: az eldugott kis falvak alacsonyan kvalifikált vezetői az előbbi, a nagyobb, illetve a fejlettebb turizmussal rendelkező – néhol diplomás vezetővel bíró – települések az utóbbi attitűdöt mutatták.

A közösségi részvétel kérdése fel sem merült. Egyrészt az anyagi lehetőségek nem tették volna lehetővé a többlet ráfordítást, másrészt a társadalmi érdeklődés és nyitottság is hiányzott, igaz, az információk áramoltatása (nyilvánosság) is a minimális volt. Sokszor a helyi szűk vezetői elit kezében koncentrálódik a gazdasági hatalom, az információ és az érdekérvényesítő képesség. Az adottságokkal pedig erkölcsi normáikhoz illeszkedően élnek saját gyarapodásuk és/vagy a közérdek szolgálatában.

Forrás: Saját tapasztalat

H6 – Balatonboglár zöldfelületfejlesztési terve – I. ütem (2007-2008)

Balatonboglár zöldfelületi fejlesztésére személyes kapcsolatok alapján kérte fel a helyi önkormányzat a BCE Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszékét. Kezdetől fogva helyi közösségi részvételen alapuló tervezési folyamatot képzelt el mindkét fél. Megállapodtak, hogy a tervkészítés folyamatos, több éves egyeztetési mechanizmus részeként jön létre. A „lassú tervezés” által a fokozatos változások növelik az elfogadhatóságot, egyben megteremtik a fenntartás társadalmi, szervezeti, műszaki és gazdasági hátterét.

Az első ütemben az egykori temetődomb területén egy emlékpark tervezését kezdték meg. A terület erősen felszabdalt, sok szakrális elemmel (két kápolna, egy árpádkori templom, kökereszték, sírok) bír. Az egységes rendszerré szervezett nyitott közparkot – születésének nyolcszázadik évfordulója tiszteletére – Szent Erzsébet emlékparkká kereszteltek. A folyamatot a tervezés megkezdése előtt lakossági fórum előzte meg, ahol csak a fenti koncepciót ismertette a tervező, majd a helyi csoportok mondták el tapasztalataikat a jelenlegi helyzetről, elképzeléseiket a jövőendő parkról, erősen koncentrálnak arra, ki milyen szerepet játszhat a kialakításban és a fenntartásban. Számos gondolat és vállalat született, melyek alapján a tervezés megindulhatott.

A tervkészítést két hetes intenzív helyszínelés előzte meg, ahol az egyetemista hallgatók a terület előzetes tisztítási munkája folyamatát testközelből ismerhették meg a terepet. A projekt során csak olyan beavatkozások történtek, melyek mindenképp szükségesek voltak a leromlott ökológiai-műszaki állapot és tájképi potenciál javítása érdekében. A kivitelezési munkákban részt vett a helyi önkormányzat kertészete, helyi kertészeti vállalkozók és a helyi kertészeti középiskola diákjai is, ami megalapozta a későbbi együttműködést. A fizikai munka mellett a hallgatók felmérték a belterület zöldfelületi állapotát, ami egyrészt segített a település zöldfelületi arculata és a fejlesztési koncepció alapjainak megteremtésében, másrészt további beavatkozási területeket tárt fel.

A tervezés alapelve a fenntarthatóság volt, amit a kivitelezés során is alkalmaztunk: a helyi anyagokat helyi munkaerővel helyben dolgoztuk fel, és csak annyi beavatkozást igyekeztünk véghezvinni, mely nem termel fölösleget. Így hulladék nem keletkezett. A gyakorlat segítette a diákokat a későbbi tervek szellemiségének elsajátításában. A terveket a diákok lakossági fórumon egyeztetették.

Fontos volt az ütemezés is. Az első lakossági fórumot nyár elejére tettük, amikor az iskolai oktatás már véget ért, a nyári üdülőszezon pedig még nem kezdődött el (a legtöbb résztvevőre ekkor számíthattunk). A kivitelezési munkákat szeptember elejére tettük, amikor már vége a szezonnak, és az időjárás még kedvező. Az őszi végi fórumot a következő év költségvetésének kialakítását megelőző hétre időzítettük, hogy a jövőbeli tervekről friss információk alapján lehessen dönteni.

Forrás: saját tapasztalat

N1 – Snowdonia Nemzeti Park, Nagy-Britannia (1992-)

Sokszor a jogi környezet indirekt módon kényszeríti ki participatív módszerek alkalmazását. Erre példa a walesi Snowdonia Nemzeti Park esete, ahol a tulajdonjogi viszonyok miatt elkerülhetetlen volt a helybeliek bevonása a védelembe. Nagy-Britanniában a Nemzeti Park Igazgatóságok rendszerint nem birtokolják a területeket. A Snowdonia Nemzeti Park Igazgatóság kevesebb mint 5% tulajdonosa, ezért korlátozottak a lehetőségei. Céljaik elérésére a participációs módszerek egész tárházát sorakoztatták fel. A társadalmi részvételt direkt és indirekt módszerekkel egyaránt ösztönözték.

Direkt módszerekként értelmezzük azokat a megoldásokat, ahol a tervezést végeztető/végző szervezet közvetlenül igyekszik a szereplőt motiválni. Ez a leggyakrabban szabályozási előírásokat jelent, de ma már ide sorolhatjuk a különböző preferenciaelvek alapján juttatott támogatásokat is. A Snowdonia Nemzeti Parkban, a romló történeti tájon az Igazgatóság célja volt a meglévő féltermészetes élőhely megőrzése. Már korábban kezelési előírásokat határoztak meg, melyek egyike volt a hagyományos pásztorkodási mód alkalmazása. Betartásukhoz azonban nem voltak meg a szükséges hatalmi eszközök, ezért egy piac-alapú sémát vezettek be 1992-ben, mely támogatja ezt a tájhasználati módot. A farmerek hektáralapú támogatásban részesültek, amennyiben a hagyományos módon használják és megőrzik a tájat, felújítják a falakat, sövényeket, töltéseket. A legelők mellett ide tartoztak az egyéb féltermészetes használati módok is (erdők, mocsarak, szűzföldek, nedves területek). Fontos kitétel volt, hogy a tulajnak biztosítani kellett az átjárást vagy a táj élvezetének más, csendes formáit. További támogatás járt a táj természeti potenciáljának növelésért (új élőhely létrehozása, degradált táj élőhely-rekonstrukciója) (Ogden, 1999).

A hatékonyság növelése érdekében indirekt módszereket is alkalmaztak. Közösségi akcióprogramokat szerveztek. A programokat a helybeliekkel közösen alakították ki. Így egyaránt lehetőség nyílt a szükségletek biztosítására és helyi környezet fejlesztésére. Követendő jó példák kifejlesztésével, bemutatásával terelték a fejlesztéseket a tájba illő megoldások felé. A megvalósult példák mellett a helyi stílust és módszereket bemutató tervezési útmutatókat is készítettek. Környezetileg érzékeny turisztikai előírásokat hoztak, így a turizmus pozitívan hatott vissza a tájvédelemre. Az előírások meghatározták a termékismertetés és a szolgáltatások lehetőségeit, valamint a jó példák bemutatását a díjak jellegének meghatározásával együtt. Mindemellett a táji értékek megőrzését, fejlesztését szolgáló civil szervezeteket és önkéntes csoportokat pénzügyileg támogatták.

Az összetett akció következtében 1996-ig belépett farmok száma 257 db volt, 50 859 hektárral, ami a rendelkezésre álló, alkalmas területek 46,6%-a. Az ezredfordulón már a park 60%-a működött így, a népszerű programnak köszönhetően. 2 évente végeznek ellenőrző vizsgálatokat.

A folyamat eredménye – a táj közvetlen védelme mellett – a munkahelyteremtés a farmokon és a helyi kereskedelemben, védelemben. A negatív folyamatok lassultak, leálltak, sőt visszafordultak. A program nélkül a táj minősége tovább romlott volna, a vidék megtartóereje csökken, hagyományos kultúra és képességek elvesznek.

Forrás: OGDEN, 1999

N2 – Bad Überkingen, Németország

Utolsó példánkkal térjünk vissza Európába. Bad-Überkingen Ulmtól 30, Stuttgarttól 60 kilométerre fekvő kisváros a Schwäbische Alb tövében, 440 méterrel a tengerszint felett fekszik. Lakói büszkék arra, hogy a természeti értékeket meg tudták őrizni egy fejlett, technicizált országban. A település több jellegzetes tájelemegyüttessel rendelkezik, melyek megtartására participatív eszközöket alkalmaztak.

A Wacholderheide a legeltetés során, meszes talajon kialakult kultúrtáj. Karaktere a mi borókásainkra emlékeztet. Gazdag növény- és állatvilága teszi értékessé. A nevét adó borókán (wacholder) és erikán (heidekraut) kívül orchideák, jácintok, árnika stb. tarkítják. Az örökösödések következtében kialakult kisparcellás birtokviszony tovább színesíti a mintázatot. A gazdag madárvilág mellett a tájjelleget meghatározó állat eredetileg a helyi szegények által tenyésztett kecske volt. Mint általában Európában, a hagyományos legeltetést itt is egyre többen hagyták fel, ami a társulás végét, a szukcesszió folytatódását jelenti.

Hogy lehet fenntartani a borókás társulást? Kezdetben költséges bozótvágókkal és egyéb gépekkel tették. A nyesedék (fű és gyógynövény!) hulladékként további teherre vált. A munkára rendszerint helyi farmereket alkalmaztak (gépeikkel együtt) és ez nekik téli kiegészítő keresetként jelentkezett. E tevékenységet ma is végzik, ám a hatékonyabb tájfenntartásra a helyi Paul-Kerschensteiner Szálloda- és Vendéglátóipari Szakiskola diákjait vonták be. Ők gondozzák a meszes réteket, melyek az osztálytermekből látszanak. Az önkéntesek eltávolítják a cserjéket, és néhány évente – szükség esetén – gépi nyírással szorítják vissza az újulatot. A munkaerő utánpótlás folyamatos (fenntarthatóság!). Mivel nem csak helyi gyerekeket oktatnak, a máshonnan jövő diákok tovább terjesztik a környezet iránti felelősség érzését, tapasztalatát. Szakmai tapasztalatot szereznek, hogy függ össze a (számukra „nyersanyag”) juh a tájjal, miért más ízű a gyógynövényeken felnőtt állat húsa a nagyüzemihez képest.

A területen két juhászat is van. Egyikük hagyományos vándorló legeltetést folytat, a másik csak helyben legeltet. A legeltetés segít a tájszerkezet és a diverzitás fenntartásában. A település segít a termékek reklámozásában, az önkormányzati rendezvényeken a termékeiket kínálja, díjat biztosít a helyi pásztorversenyre, PR kampányokat folytat e versenyek népszerűsítésére, bevonja őket a turisztikai programokba és gasztronómiai rendezvényeket szervez részvételükkel.

A település másik karakteres tájtípusa a Streuobstwiesen, mely nem „csak egy” almaültetvény. Jellegzetessége, hogy vegyszermentesen végzik a termesztést, a talajt gyeppel borítja, a faállomány pedig számos hagyományos fajtából áll össze. Valamikor (még a XIX. században is) az otthon termelt gyümölcs volt az egyetlen elérhető vitaminforrás. Ma a globalizáció következtében a gyümölcscselltás egész évben megoldott. A földről befolyó jövedelem nem volt képes eltartani a családokat, ezért az iparban kerestek állást, de a gyümölcs és a legeltetés kiegészítő tevékenység maradt. Bár a termés nem volt a legkedvezőbb, a helyi lakosok mély kapcsolatot alakítottak ki földjükkel. A tradicionális, kisparcellás gyümölcscsöket felhagyták, de ma még állnak egyes egyedek, mint élő „genetikai archivumok”.

A Streuobstwiesen megőrzése érdekében kerekasztal beszélgetést szerveztek számos résztvevővel (védelmi hivatal, magán védelmi csoportok, mezőgazdasági és erdészeti szolgálat, önkormányzat, területtulajdonosok, helyi farmerek szervezete). Ezen sikerült megegyezni, és kialakítani egy koncepciót az erdők (fenyőfélék) visszaszorításáról és a monokultúrák kialakulásának megakadályozásáról (ez mindkét tájtípust fenyegette).

1997 óta Bad-Überkingen település önkormányzata végzi az újra telepítendő gyümölcsfák kiválasztását polgárai számára. Ez a tevékenység magas minőséget és nagy arányú változatosságot eredményezett. A fákat az önkormányzattól szerzik be a lakosok, nem kell elutazniuk távoli faiskolákba. Az önkormányzat kielégíti a különleges igényeket is, de kitétel, hogy a fa nagy termetű és nagy termésű legyen. A lakosok kb. 50 változatot választottak ki.

A változatos genetikai potenciál és a minőség érdekében helyi fajtákkal 2000-ben gyümölcshaiskolát hoztak létre a szakiskola mellett, melyet a helyi Gyümölcs és Kertész Egyesület

tart fenn. A diákok e gyümölcsöket használják a gyakorlatokon, melyek ezáltal beépülnek a helyi kulináris értékekbe. A diákok emellett megtapasztalják a gyümölcs érési folyamatát (táji kötődés!). Az igen ötletesen és sokoldalúan kialakított rendszer jól példázza azt a szemléletet, hogy az ember a táj része, így abba, mint szerves egységbe, be kell tagozódnia.

Természetesen hiányosságok, nehézségek itt is akadnak, melyekből tanulhatunk, s az integrált fejlesztést további kihívások elé állítják, a rendszer további tökéletesítését teszik szükségessé.

A termesztés nem kifizetődő. A gyümölcsösben szórványosan megtermelt alma értékesítési ára alacsonyabb, mint például azonos mennyiségű szemét elhelyezési költsége Németországban. A kieső jövedelem pótlására a gyümölcsöst átogatóknak is be akarták mutatni ismeretterjesztő céllal, de nem sikerült rá támogatást szerezniük.

A gyepek nyírását regionális szinten szabályozták (évi két nyírás a nyesedék összegyűjtésével), az előírásoktól való eltérést szankcionálják. Sok kisbirtokos azonban nem tud gépesíteni és rendszeresen nyírni, illetve a nyesedéket elhelyezni. A tulajdonosok egy része ezért a birtokát bérbe adta (olcsón vagy ingyen) a főállású farmereknek. Utóbbiak a profit érdekében a nyírást akadályozó fákat kivágták, a nagyobb hozam érdekében műtrágyáztak. Mások egyszerűen felhagytak és hagyták beerdősülni a területet.

Később pályázati banki támogatásból gépeket vett a Farmer Egyesület és a Gyümölcs és Kertész Egyesület, egységes gyűjtőládákat vezettek be, így hatékonyabb és gyorsabb lett a feldolgozás. Egyetlen gond a termék (almalé) magas ára, melyre nem biztos, hogy van fizetőképes kereslet. Így a tájvédelem jóléti luxus marad! Világosan látható, hogy a fenntarthatóság három pillére közül a gazdaságosság itt a leggyengébb „láb”, ettől „billeg” a fejlesztés.

Forrás: JOOS, 2004

N3 – Alanya, Törökország – halászati szabályozás

Az 1970-es években a törökországi Alanyában – mely inkább turistaparadicsomként ismert – a helyi halászok a túlhalászás gyakori hibájába estek. Ez potenciálromláshoz, majd személyes konfliktusokhoz vezetett. A tervezők kifejlesztettek egy szellemes, bár bonyolult szabályozási rendszert minden egyes hivatalos halász haláshelyéhez kapcsolódva, ahol egy sajátos mintázatban rotációs rendszerben halásznak. A szabályok betartatását maguk a halászok végzik, a kormányzat által elfogadott jogi rendszer alapján. Az egyének ismerik egymást és gyorsan meg tudják határozni a csalókat, akik kockáztatják a kiközösítést és a szankciókat a következő „körben”.

Forrás: RIDLEY – LOW 1996

N4 – Valencia, Spanyolország – öntözés szabályozása

Valencia város mezőgazdasági területén a Turia folyó vizén hozzávetőleg 15 000 gazda osztozik. A helyi közös öntözőrendszer használatát szintén rotációs váltakozással szabályozzák az 1400-as évek óta. Minden soron következő gazda, annyi vizet vesz az elosztó csatornából, amennyire szüksége van és semmit nem veszteget el. A szomszédok figyelik egymást a csatorna alatt és fölött, a csalás felfedése a víz elzárását eredményezi. A nézeteltéréseket a hetente ülésező Vizügyi Ülés (Tribunal de las Aguas) vitatja meg. Akárcsak a tit-for-tat esetében, a „játékot” újra és újra játsszák, minden csaló kockáztatja a kiközösítést és a szankciókat a következő körben. Az egyének ismerik egymást és gyorsan meg tudják határozni a csalókat.

Forrás: RIDLEY – LOW 1996

N6 Hol Chan Tengerpart Nemzeti Park, Belize — tengerpartvédelmi program

Az 1987-ben alapított nemzeti parkban gondot okoz az illegális halászat és a turizmus (főleg légzőcsöves és a könnyűbúvárkodás). Az 1980-as évektől nagy tengerpart-védelmi programot indítottak: védett területeket hoztak létre, ugyanakkor védendő területeket jelöltek ki. Ezek helyet adnak (fognak adni) rekreációs, hagyományos (kis léptékű) halászati tevékenységeknek is, de létrehoztak teljesen zárt zónákat is. A szomszédos San Pedro felismerte, hogy amellet, hogy állandó feszültség van a fejlesztésben a halászat és a turizmus között, mindkettő a zátonyoktól, illetve azok élővilágától függ. Halászati tilalmi zónákat hoztak létre. A zónák jelenleg kis területeket fednek le, de potenciálisan fontos szerepet játszhatnak a zátonyhalászat működtetésében azáltal, hogy védik a szaporodási helyeket, amelyek képesek újranépesíteni a leromlott területeket. A koordinátor, a helyi nemzeti park igazgatóság (Belize Coastal Zone Management Authority), egy tanácsadó testületet hozott létre minden egyes védett területen. Képviselőket állítottak minden érdekcsoportból, hivatalokból és a működtetésért felelős NGO-ból. A felmerülő kérdéseket közösségi fórumok vitatják meg. A halászok közvetlenül részt vesznek a kereskedelmi halászatok raktárainak ellenőrzésében és vizsgálatában. Búvár operatőrök játszanak szerepet a a korallak védelmére kihelyezett kikötőbolyák felállításában és fenntartásában. A turista tájékoztató kiadványok készítése a helyi szövetségekhez tartozik, így ezek jó alapot biztosítanak a zátonyturizmus biztonságos működtetését. A környezeti nevelés és a népszerűsítés, megértés érdekében a Tengerparti Kutatási Központot diákok látogathatják, egyetemisták vesznek részt a kutatási programokban, számos fiatal belizei tanul úszni önkéntes programokban. Emellet számos NGO program is fut, melyek szintén segítik az országon belüli megbízható, folytonos zátonyvédelemben és -fenntartásban. *Forrás: WELLS – GAWLER, 1999*

N5 – Banc d’Arguin, Mauritánia – helyi közösségen alapuló tájvédelem

Banc d’Arguin Afrika legnagyobb tengerparti nemzeti parkja. 1976-ban született meg a stratégiai gondolat, hogy a területen élő kis halászközösség (az ún. Imraguen-t) életformáját tartsák meg, ezért a csoportot a hagyományos (nem motorizált) halászati módszerek használata mellett különleges halászati joggal láttak el. Így az Imraguen – védve saját forrásait – a park „védőegységévé” vált. A park hivatali személyzetének szállítását is az ő vitorlásaikkal oldják meg.

Az intézkedés hatására a korábban a Mauritánia legszegényebb rétegéhez tartozó Imraguen közösség a középrétegekhez emelkedett a világ halászatának és globalizációjának köszönhetően. Egy jelentős cápa és szivárványhal (ray fish) halászatot hoztak létre a parkban, a számottevő halászat miatt néhány faj (pl. fűrészhál) mára már eltűnt. Az ilyen problémák kiszűrése érdekében a Banc d’Arguin Nemzeti Park tíz éves master plan dolgozott ki. Ennek tartalma:

- hatékony működtetési rendszer létrehozása a partnerség erősítését is kihasználva
- a park és értékeinek védelme, egyben a park biológiai és gazdasági fontosságának tudományos bemutatása
- a park gazdasági és esztétikai értékeinek biztosítása az Imraguen életfeltételeinek fenntartása mellett

Egy új szabályzatot dolgoztak ki az Imraguen képviselőivel együttműködve. Ez 100 db-ra korlátozta a halászhajók számát, biztosítva a halállomány fenntartható szintjét. Minden problémát azért nem oldottak meg. A kalózhalászat ellen a helyi közösség nem tud védekezni, ezért a park három gyors benzinmotoros hajót kénytelen működtetni. Az együttműködés erősítése a tengeri készletek csökkenésével fokozottá vált. Fontos felhívni arra a figyelmet, hogy az intézkedés önmagában nem megoldás. A lokális egyensúlyba globális elemek is csatlakoznak: az európai és ázsiai felelőtlen és destruktív halászati gyakorlat megváltoztatása nélkül ez a világörökség hosszú távon nem őrizhető meg. *Forrás: WELLS. – GAWLER 1999*

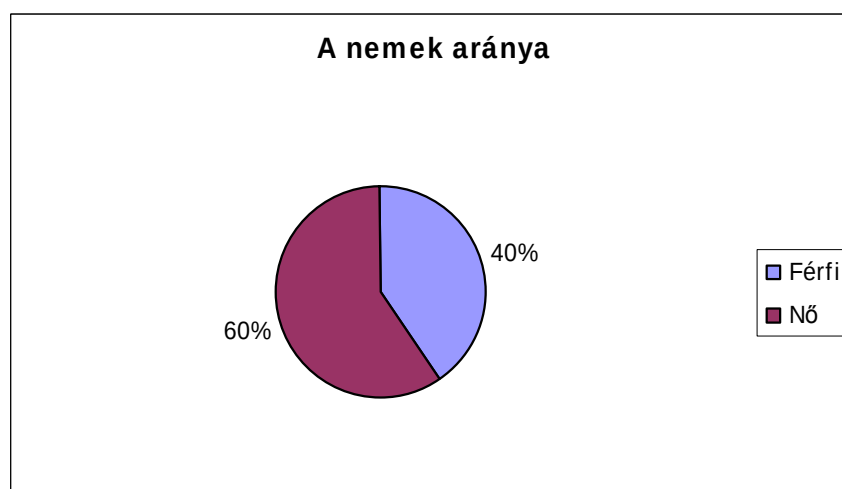
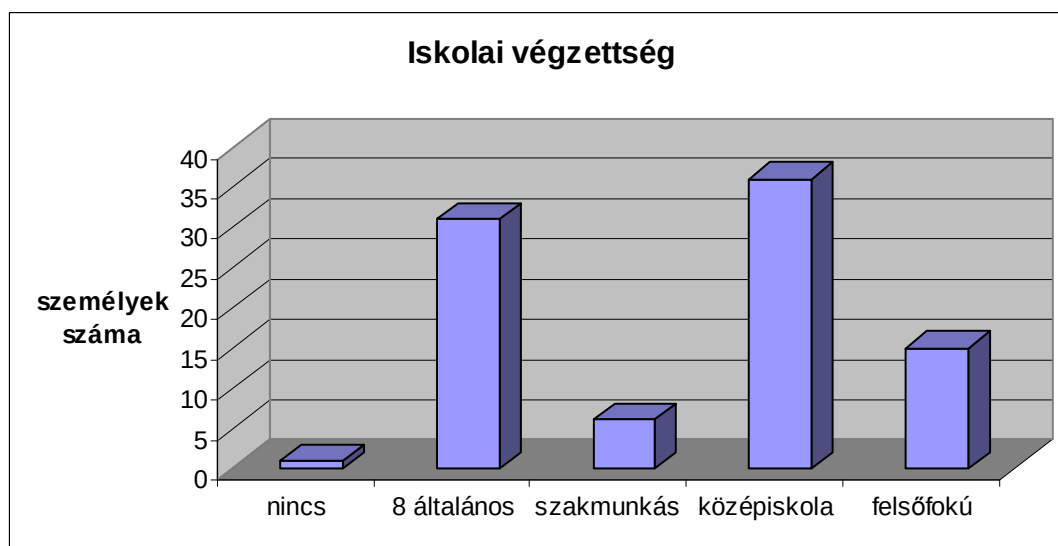
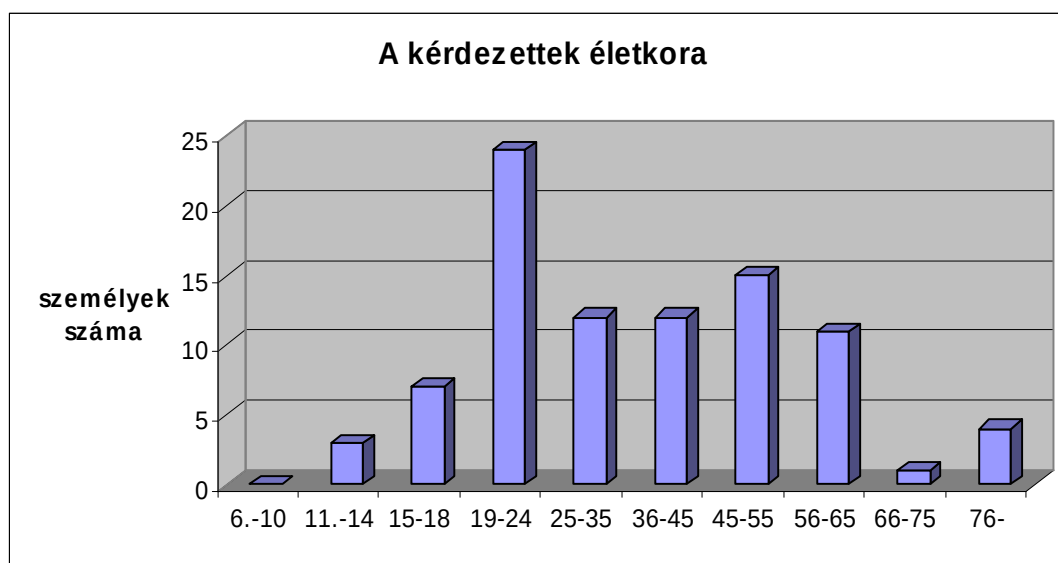
M4. INTERJÚKÉRDÉSEK

1. Hány éves?
2. Hol él és dolgozik (élt, dolgozott)?
3. Milyen típusú terveket készít?
4. Mit jelent a közösségi részvétel?
5. Hol jelenik meg a tervezésben?
6. hogyan jelenik meg a tervezésben?
7. Vannak-e speciális területek?
8. Milyen területeken lehet hatékony a bevonás?
9. Hol nem lehet az?
10. Jól működik-e a közösségi részvétel ma hazánkban?
11. Lehetne-e jobb? Hogyan?
12. Mit gondol, más a helyzet Magyarországon, mint nyugaton?
13. Van-e valamilyen magyar specialitás?
14. Más, mint más közép-kelet-európai országban?
15. Ezt nemzetközi tapasztalat alapján mondja?
16. Mi gátolja a lakosság bevonását általánosan és Magyarországon?
17. Milyen csoportokat von be a tervezésbe?
18. Mi a tapasztalata velük?
19. Milyen csoportokat lenne jó bevonni?
20. Kik a tervezés szereplői?
21. Milyenek legyenek a tervezés szereplői (megbízó, tervező, civilek, hatóság stb.)?
22. Milyen szempontok szerepelhetnek a bevonás mikéntjének eldöntésében (lépték, kontroll)?
23. Hogyan változott az elmúlt évtizedben a részvétel lehetősége, adottságai, szükségessége?
24. Érdemes-e bevonni a lakosságot a tervezésbe?
25. Ha igen, miért?
26. Hogyan? Milyen feltételek kelljenek hozzá? Mire kell ügyelni?
27. Hogyan lehetne elősegíteni (ha kell) a részvételt, milyen eszközök (jogi, gazdasági stb.) elképzelhetőek?
28. Mi lehet az előnye, hátránya?
29. Ki vezesse a tervezést?
30. Tagja-e civil szervezetnek, vagy valamilyen önkéntes csoportosulásnak? Milyen jellegű csoport ez? Hatással van-e a környezetalakításra? Okozott-e konfliktust ez a „kettős helyzet”?
31. Hogy lehetne, mit kellene javítani a jobb feltételek érdekében?
32. Ismer-e példát a bevonásra?
33. Van-e valami, amit meg kellett volna kérdezni a témával kapcsolatban, de nem tettem?

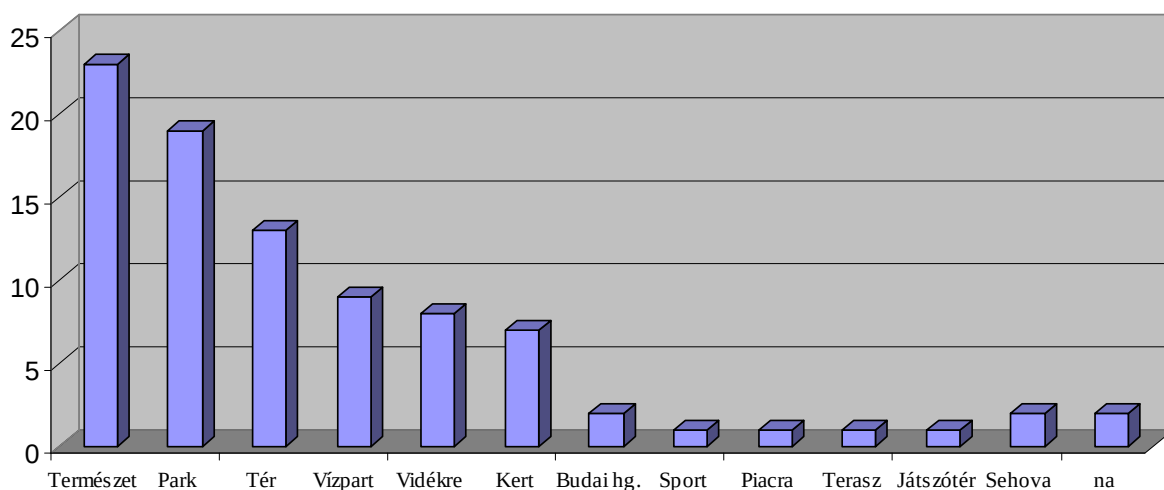
M5. A MÁTYÁS TÉR MEGÚJÍTÁSA – KÉRDŐÍV A MENTÁLIS TÉRKÉPEZÉSHEZ

1. **Melyik településen él?** Where do you live?
2. **Neme?** Gender?
3. **Kora?** Age? ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
6-10 11-14 15-18 19-24 25-35 36-45 45-55 56-65 66-75 76-
4. **Végzettsége?** Education?
5. **Hova jár, ha a szabadba vágyik?** Where do you go usually, if you would like to use an open space?
6. **Mit szeret csinálni a szabadban?** What do you like to do in open spaces?
7. **Hol szokott találkozni a barátaival?** Where do you meet your friends usually?
8. **Melyik a lakóhelyéhez legközelebb eső park?** Which one is the nearest park to your home?
9. **Milyen a közterek állapota Budapesten?** What are conditions of open spaces in Budapest?
10. **Más városokhoz képest milyenek Budapest szabadterei?** Compared to other cities: does Budapest have enough open spaces?
11. **Elégedett a lakóhelye környezetével? Miért?** Are you satisfied with your environment? Why?
12. **Szükség lenne több szabad térre a lakókörnyezetében?** Would be needed more open spaces in your environment?
13. **Ismer elhagyott vagy elhanyagolt helyeket a környezetében? Ha igen, hol?**
Do you know spaces in bad condition nearby your home? If yes, where?
14. **Hogy lehetne javítani ezen?** How could these spaces be improved?
15. **Ön mit tennie azért, hogy több zöld legyen, egészségesebb, élhetőbb legyen a város?**
How could YOU improve your environment to create a greener, healthier, livable city?

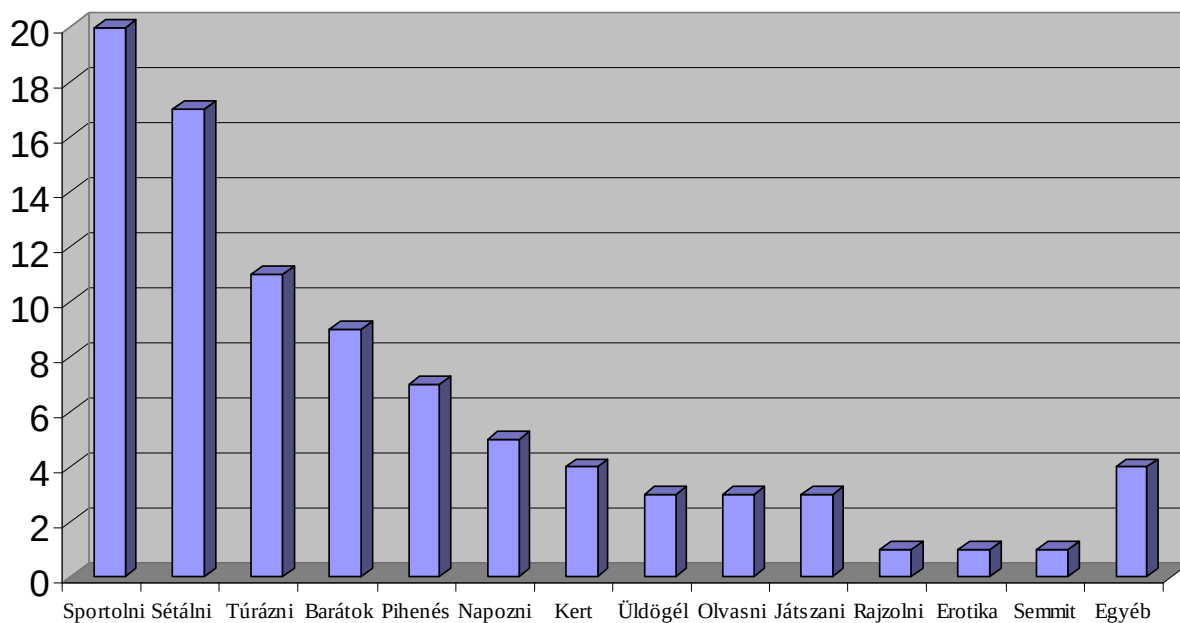
M6. A MÁTYÁS TÉR MEGÚJÍTÁSA – A KÉRDŐÍVEK STATISZTIKÁI

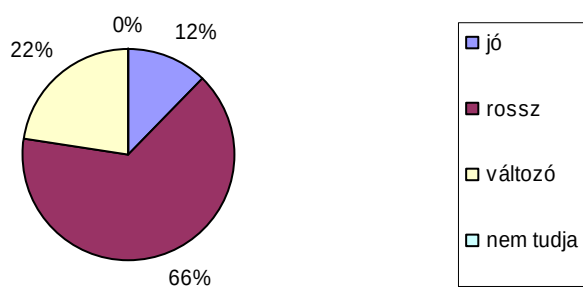
Hova jár, ha szabadba vágyik?

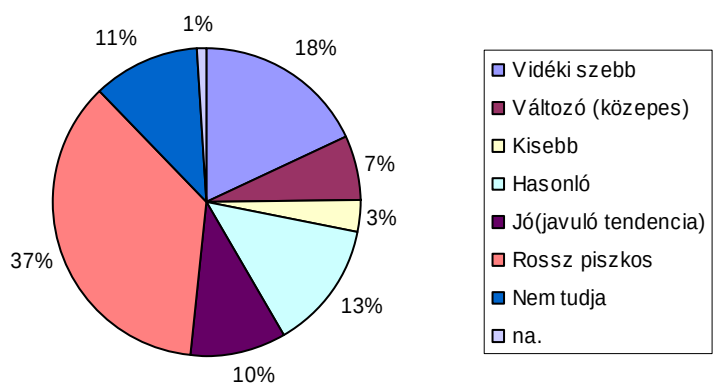
Mit szeret csinálni a szabadban?

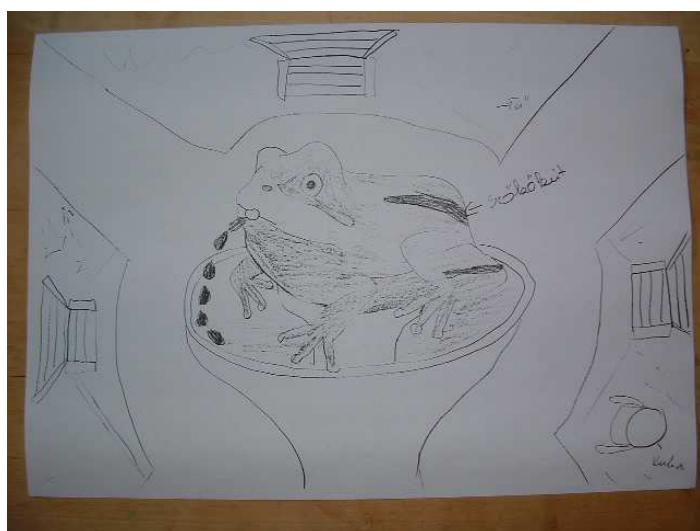
Milyen a közterek állapota Budapesten?

Más városokhoz képest milyenek Budapest szabadterei?

M7. GYERMEKEK MENTÁLIS TÉRKÉPEI A MÁTYÁS TÉRRŐL

M8. A KRAT MÓDSZEREI, ESZKÖZEI

	Módszer	Leírása
	Hagyományos módszerek	<i>A hagyományos módszerek rendszerint közismertek és a tervezők is gyakran használják. Fontos tudatosítani azonban, hogy ismertségük ellenére hatékony alkalmazásuk csak kellően mély speciális tudás és tekintélyes gyakorlat esetén eredményes.</i>
1.	Kiállítások, prezentációk	A leggyakoribb módszer. Hatékonysága nagymértékben függ az alkalmazott kommunikációs és csoportdinamikai eszközöktől. Az információ könnyen manipulálható vagy visszatartható (Lukovich, 1997)
2.	Lakossági gyűlés, fórum, meghallgatás	A vidéki településekre irányuló tervezői szempontok oly összetettek, hogy egy lakossági meghallgatás során nem jelenhetnek meg. (Segedy 249.o.)
3.	Információ-dokumentálás	A terv és/vagy a tervezés folyamatának dokumentálása és közzététele. A nyilvánosság alapvető követelménye. A részvétel mélységéről árulkodik a dokumentációk részletessége (pl. az ok-okozati összefüggések, a javaslatok beépülésének leírása vagy elutasításának indoklása).
4.	Sajtó	A nemzetközi tapasztalatok alapján a sajtó szerepe annál nagyobb, manipulációs eszközei annál kiterjedtebbek, minél fejletlenebb egy demokrácia (polgári kultúra), illetve minél rendezetlenebbek a viszonyok, szerepek. A sajtónak kettős szerepe van: egyrészt teret ad a nyilvánosságnak (szelep szerep, visszasságok leleplezése), másrészt tájékoztat (informálás eseményekről, sikerekről).
5.	„Kérdezz-felelek” (Propose and respond)	Széles körben használt, leginkább településtervezési és –fejlesztési mechanizmus. A párbeszéd minimális szintje, ahol a tervező a tervezés során az érintettekben felmerülő kérdésekre válaszol. Ez a módszer is csekély mértékben képes tájékoztatni a lakosságot a releváns szempontokról és a reális választási lehetőségekről, és ezért gyakrabban vezet konfrontációhoz mint kooperációhoz. (249.o.)
6.	Esettanulmány(ozás) (Case study)	Először (1934) az orvostudományban alkalmazott kutatási módszer. Egy meghatározott esettel kapcsolatban mélységi és hosszirányú vizsgálatokat is lehetővé tesz. Eredményeképpen teljesebb képet kapunk a történések okairól, folyamatairól, valamint arról, mit lenne még érdemes közelebbről is megvizsgálni a jövőben. A társadalmi részvételben alkalmazásáról az irodalom nem szól, de gyakori, hogy a részvétel során más példákra hivatkozva születnek kezdeményezések, illetve korábbi minták alapján zajlik a folyamat. A KRAT kutatói azonban igen gyakran e módszerrel is élnek. Ma a pragmatikus, problémaorientált oktatásban (jog, közgazdaságtan, tervezés stb.) is bevált módszer, főleg az osztályozás (tipizálás) és az értékelés terén.
7.	Kérdőívezés	Közismert adatgyűjtési módszer, melynek számos formája ismert. Viszonylag nagy tömegben végezhető
8.	Interjúk	A táj kutatásban a helyszínelés során szinte mindig alkalmazott, irányított beszélgetés.
9.	Fókuszcsoportos interjú (megbeszélés)	Jól lehatárolható témakörben és/vagy célcsoporttal folytatott speciális, kvalitatív módszer. Az 1920-as évektől kezdődően jelent meg, a propaganda, majd a marketing területén vált népszerűvé, az ezredfordulón számos egyéb tudományágban (politika, szociológia,

		pszichológia stb.) vált népszerűvé. Óvatos és célirányos moderációt igénylő, bizalmas légkörben folyó, kiscsoportos adatgyűjtés (5-12 fő, 60-90 perc). Előnye, hogy jól körvonalazódnak a sajátos problémák, érdeklődési/érdekeltségi területek. Mindezek mellett a csoportinterakciók folyamatára is rávilágít, ami segít megérteni az álláspontok kialakulásának folyamatát.
10.	Résztvevő megfigyelés	Az etnográfiaiban alkalmazott módszer, lényege, hogy a kutató tartósan együtt él a tanulmányozott népcsoporttal, így képessé válik arra, hogy hitelesen leírja kultúrájukat, hitvilágukat, hagyományait. Az együttélő kutatás XIX. században alakult ki, majd a XX. században kialakult kulturális antropológia alapvető eszközévé vált. A táj kutatásban a tájépítészet tájfogalmának (a népi kultúra tájkarakter meghatározó szerepének) erősödésével vált indokoltá alkalmazása. A tervezésben általában akkor alkalmazzuk, ha erősen eltérőek a kulturális különbségek a tervezők és az érintettek között, és fontos a bizalomépítés valamint a fenntartható rendszer kialakítása. A spontán folyamatok elemzésére saját kultúrkörnyezetben is hatékony eszköz.
11.	Ötletpályázat	A tervezésben gyakran szakmai körben hirdetik meg. A tervezés előkészítésében a civilek szabad, sokszínű ötletei termékenyen jelenhetnek meg.
12.	Népszavazás	A közvetlen demokrácia eszköze. Általában olyan döntéseknél alkalmazzuk, melyekben az érintettek köre tág, a döntés hatása pedig hosszú távú, választási ciklus(ok)on túlnyúló.
	Innovatív módszerek	Itt részben kevésbé ismert, részben másképp alkalmazott módszereket ismertetek
13.	Mentális térképezés	A mentális térképezés az 1960-as évektől terjedt el. Interdiszciplináris jellege miatt több szakterület is alkalmazza. A néprajz, a kulturális antropológia és a szociológia eszköztárából napjainkban kerül be tervezői használatba. Általában a térhez csak közvetlenül kötődő, társadalmi kapcsolatok szintjén manifesztálódó „virtuális” terek feltárására használjuk, környezetpszichológia és téralakítás terén végzett kutatásokban előszeretettel alkalmazzák. A kérdezett alanyoktól egy-egy terület lerajzolását kéri. A rajzok elemzése során pl. azt vizsgáljuk, hogy az adott térhasználók gondolataiban mely fizikai elemek hangsúlyosak, milyen ezek viszonya stb.
14.	Fizikai/helyi feltérképezés	A helyszínbejárás a tervezés megalapozó lépése. Részvételi eszközként akkor alkalmazhatjuk, ha ez az érintettekkel együtt zajlik. Részt vehetnek csak a bejárásban, de bekapcsolódhatnak a térképkészítésbe is.
15.	Kapcsolatháló-elemzés	A mentális térképezéshez kissé hasonló analitikai eszköz, mely részvétel nélkül is alkalmazható, és függetleníthető a valós fizikai tér ábrázolásától is. A társadalom bevonása esetében egyrészt a résztvevők kapcsolatait közvetlenül térképezhetjük fel, valósabb képet kaphatunk, másrészt leszűrhetjük a különböző viszonyrendszereket, ami elősegítheti a későbbi egyeztetések sikerességét.
16.	Delphi-módszer (Kártya-technika, metatervezés)	Az ötvenes években, a Rand Corporation által kifejlesztett módszer. Komplex feladatok megoldására alkalmazott csoportos módszer, melyben rendszerint széles körből összeválogatott szakemberek, több körön keresztül, egyéni kompromisszumok (a résztvevők egyenként, külön alakítják ki álláspontjukat) során kerülnek közös álláspontra. A szakmai közti megértés, a közös nyelv kialakítására alkalmas. Moderátort igényel, esetenként hosszadalmas folyamat lehet.

17.	Névleges csoportmódszer (Nominal Group Method)	A hagyományos csoportos tervezések dinamikai hátrányait kiküszöbölni igyekvő, stratégiai problémák meghatározását célzó módszer. A munka csoportosan zajlik, de a résztvevők leírják a javaslatokat a dominancia elkerülése érdekében.
18.	Ötletbörze (Brainstorming)	1939-ben egy reklámügynökség alkalmazta először. Lényege a szabad gondolatáramlás, a kreativitás serkentése. Elősegíti a tolerancia fejlesztését is. Javasolt a résztvevők minél nagyobb kulturális diverzitása. A résztvevők sorban, egyenként, egymásra korlátozottan ugyan, de hatnak. Moderátor vezeti le határozott forgatókönyv alapján.
19.	SWOT-elemzés	Moderátor által vezérelt, csoportos, stratégiát megalapozó módszer. Mára divatossá és közzismertté vált, és a hagyományos tervezői módszerek közé is beépült (legtöbbször részvétel nélkül), és nem mindig követi stratégiaalkotás.
20.	Erőtér-elemzés	Moderátor által vezérelt, csoportos, célorientált vizsgálati módszer. A kiválasztott cél, tervezett helyzet, állapot elérését segítő illetve akadályozó erők feltérképezése.
21.	Steering Committee	A közösségi részvétel fontos eleme egy két-három napos, jól szervezett, nagyon intenzív workshop. Erre egy, a lakosok széles körét képviselő csoportot (12-15 fő) érdemes szervezni. Ezek lehetnek: kereskedelmi és üzleti, szomszédságok, lakószövetségek, választott hivatalnokok, technikai, közösségi alkalmazottak, vallási, parasztszervezetek, közoktatás stb. Fontos, hogy helybeliek legyenek. Felelősök: a workshop szervezése, lefolytatása, ütemezése, arranging the a workshop logisztikájának előkészítése, a költség kezelése terén. Fontos, hogy legyen egy vezető, aki járatos a közösség szervezetében és a politikában. Fontos, hogy ismert legyen a településen mint konszenzus- és lelkesedés-teremtő személyiség. Az ő képességei döntőek az eredményesség szempontjából.
22.	Charette	Francia eredetű kifejezés. Rövid, intenzív tervezési tevékenység. Lényege, hogy a szabad egyéni ötleteket összegyűjtve közösen értékelik ki a résztvevők. SEGEDY (1997) tapasztalatai szerint a charrette megközelítés sokkal hatékonyabbnak bizonyult a „topdown” tervezéshez képest. Erős oktatási értéke van, gyors eredménye miatt a részvétel népszerűségét, sikerességét és eredményességét is hatékonyan növeli. A Charettek, workshopok sokoldalú alkalmazása: - SWOT analízis - Életminőség-vizsgálat - Issue meghatározás - Szükséglet-elemzés - Projektfejlesztés és –meghatározás - Stratégiai tervezés - A közösség aktivizálása - Konszenzusépítés - Jövőképalkotás és szemléltetés - Kommunikációfejlesztés és hálózatépítés Megkezdése előtt tájékoztatni kell a lakosságot, hogy várható: - erős részvétel és motiváció a tervezésre és településfejlesztésre - serkenti a párbeszédet a közösségen belül és javítja a tervezés és fejlesztés szempontjainak megértését

		- összehozza a település csoportjait, vezetőit és lakosait, hogy közös települési jövőképet (vision) állítsanak fel, és meghatározzák a kihívásokat - megjelöl lendületes településfejlesztési projekteket - meghatároz potenciális forrásokat a projektekhez a közösségnek specifikus actions steps-eket ad a sikeres településfejlesztéshez és az életminőség enhancement-hez.
23.	Charette Team	A Steering Committee és a „nép” mellett alapvető résztvevő a workshopon a Charette Team. Ennek tagjai lehetnek helyiek vagy külsősök. Előbbiek a belső sajátságokra világítanak rá, utóbbiak friss szemmel látják a helyzetet. Ők felelősek a workshop tangible eredményeinek biztosításáért. Kell köztük egy jó facilitátor, aki lehetőleg járatos a charrette folyamatokban, objektív, jó kommunikációs képességekkel bír. Helyi vezető (nem hivatalosan választott – a politikai felhangok elkerülése és a possible public perceptions miatt) megbíznak benne, járatos a témában és képes feltenni és megválaszolni bonyolult kérdéseket. A tagok közt legyen város és vidék településtervező, építész, tájépítész, marketinges, civil engineering, település és gazdaságfejlesztő. (Segedy 254.o.)
24.	Jövőkép-alkotás (Visioning Process)	A jövőkép-alkotás során nem csak a a bevont résztvevők aggályai, hanem ötletei, álmai is megjelennek. Hazánkban különösen fontos eszköz lehet, mivel általános gyengeség a jövőkép alkotás képességének és az ehhez kapcsolódó felelősségvállalás hiánya.
25.	Hands-on visualisation	A kifejezések ábrázolása a résztvevők által. Valamennyire szintén hasonlítható a mentális térképezéshez. Hasznos bizonyos fogalmak tisztázására (pl. mindenkinek más lehet az elképzelése a park fogalmáról). A szavakat képekké (rajz, foto) alakítva közérthetővé válhat a kifejezés.
26.	R/UDAT módszer	Regional/Urban Design Assistance Teams. Alapja John Friedmann elmélete a transzaktív tervezésről. A módszer Londonban született, az American Institute of Architects (AIA) átvette és honosította amerikai közegben. Később építészek, tájépítészek, településtervezők alkalmazták programjaikban. Mindegyik másként közelíti meg a településtervezés és -dizájn folyamatát, de erősen alapoz a lakosság bevonására és részvételére.
27.	Tit for tat	Magyarul a „Szemet szemért, fogat fogért” közmondással fordíthatnánk. A valódi kisközösségek bizalmon és bizalmatlanságon alapuló, a jogrendszer intézményét megelőző, önszabályozó közösségi rendszerekből származó eszköz.
28.	Közös építés	A megvalósítási szakaszban alkalmazott tevékenység, mely a környezeti nevelés, a közösségépítés és a táji kapcsolatok erősítésének egyaránt kiváló eszköze.
29.	A bevonás kiértékelése	A társadalmi konszenzuskeresés és a nyilvánosság megvalósulásának fontos eszköze, hogy láthatóvá tegyünk a tervezésbe bevont résztvevők szerepét, a meghatározott mozgásterek keretein belül döntésmódosító tevékenységüket.
30.	Monitoring	A terv megvalósulása során és főleg utána a helyi lakosság, civil szervezetek stb. is követik a tájalakulási folyamatot. Bizonyos szerepköröket átvállalnak a helybeliek a nagyobb hitelesség, megbízhatóság érdekében.
31.	Forgatókönyv-	A KRAT esetében fontos feladat. Forgatókönyv készíthető a jövőkép

	kidolgozás (Szcenárió építés)	felállításakor, a fejlesztési irányok meghatározásánál és a konkrét megoldások változatainak elkészítésekor. Az egyes forgatókönyvek hatásait is elemzik. Részvételi módszerként egyfajta szerepjátékként hasznosítható, általában a tájhasználati konfliktusok feloldásánál alkalmazható. A résztvevők (rendszerint csoportok) egy-egy szerepet kapnak, e szerepben kell feloldaniuk a konfliktust egy vagy több forgatókönyv kidolgozásával. A bevonással a társadalmi tanulás eszközévé válik.
32.	PROFORM projekt menedzsment módszer	Az ambiciózus módszer több évtizede alakul Peruban. A tájgazdálkodás minden aspektusát igyekszik integrálni (a politikai szinttől a közösségi részvételen keresztül a táj- és területkatasztréza kampányokig, a döntési, kártalanítási és regisztrációs folyamatokig, az intézményesülés erősítésig, tréningekig stb.) A közösséget bevonták a projektdizájnba és annak megvalósításába. Egy új regisztrációs rendszert fejlesztettek ki gondoskodni a szegény lakosság szükségleteinek kielégítéséről, informális térhasználatokról és az őket támogató intézmények rendszeréről. (MCLAUGHLIN – de SOTO, 1994)

A KRAT virtuális eszközei

Szükségesnek tartottam, hogy külön felvillantsam a KRAT virtuális eszközeiben rejlő lehetőségeket, mert egyrészt számos új lehetőséget kínálnak, másrészt új dilemmákat vetnek fel, amelyek a területiséghez, a területi tervezéshez is jelentős mértékben kapcsolódnak. A virtuális világban a valós világhoz hasonló, de talán gyorsabbnak mondható demokratizálódási, decentralizálódási folyamat zajlik. Nem meglepő tehát, hogy a webes alkalmazások és a közösségi részvétel között számos párhuzam vonható. Hasonlóak a kifogások és a félelmek is: ismeretlen technikák, nem készült fel rá a társadalom, nehezen kontrollálható – mindezek mellett kikerülhetetlen, szükséges eszköz. Mindkét eszköznél a dilemmákat az oldhatja fel, ha megtaláljuk a megfelelő szerepet. A web nem más, mint egy új dimenzió, ahol a társadalmi létezés zajlik. Bizonyos, hogy a területi tervezésnek is szükséges e dimenzió integrálása az eddigi téridő rendszerbe.

A számtalan eszköz mellett a web egy a sok közül, igaz, szerepe valószínűsíthetően gyorsan nő. A virtuális eszköznél jelenleg úgy tűnik, hogy az elsődleges szerep az információgyűjtésben lehet alkalmazni – akár tágra értelmezve. Információnak tekinthetjük ugyanis a különböző ötleteket, egyéni terveket, javaslatokat is. A lehetőségek feltárása legalább egy külön kutatást igényel. E fejezetben csak a közösségi részvételhez köthető néhány lehetőség felvillantására kerül sor.

1. Web2 filozófia

A Web2.0 elnevezés egy 2004-ben rendezett konferencián született meg, amelyen Tim O'Reilly és Dale Dougherty egy szekcióvitában elemezte a web fontosságát, az új technológiákat és a 2001-es webes válság („a dotcom lufi kipukkanása”) tanulságait. A fogalom még nem tisztázott, egyesek csak marketingfogásnak tekintik. Hívei szerint a Web2.0 filozófia egy fejlődési folyamat (az Internet interaktívvá válása) során egy minőségi váltás. Lényege, hogy az Interneten olyan oldalakat hoznak létre, melyet a közösség fejleszt. A tartalom folyamatosan változik, csak a közösség számára lényeges információk, tartalmak jelennek meg és mérsékelt a tartalom kontrollja. A Web2.0 szándékaiban (nyilvánosság, közösségi platform, alulról szerveződő, interaktív, közösségépítés közös élményekkel) és eszköztárában (decentralizálás, könnyű értelmezésre/alkalmazásra törekvés) is illeszkedik a KRAT szelleméhez.

2. Web2 és a tervezés – dilemmák

2.1. Hitelesség

A részvétellel szemben minden területen ellenérzései vannak egyes tervezőknek. A honlapfejlesztő dizájnerek is félnek, hogy a honlapok pl. a web2 miatt amatőr külleművé válnak. Területi tervezői szempontból e tényező elhanyagolható, de hasonló félelmek jelentkeznek a tartalommal kapcsolatban is. Talán a legismertebb a Wikipédiával szemben gyakran felmerülő kritika, miszerint az ott található információk sokszor kétségbe vonhatók, pontatlanok vagy egyenesen nem igazak. A kutatók ezért nem szívesen hivatkoznak rá⁸⁵. A tervezésnél, a döntések megalapozásánál pedig igen fontos a források hitelessége. Úgy vélem azonban, hogy az igény kitermeli a szükséges biztosítékokat.

2.2. Résztvevők köre

A területi tervezéssel kapcsolatban általános döntésfilozófiai kérdés, hogy a web2 résztvevők körét lehet-e, kell-e vagy érdemes-e területileg korlátozni, illetve, hogy a web2 közösség mennyire fedí le az érintettek körét. Az eddigi sikeres oldalak YouTube, MySpace, FaceBook, digg, GoogleMap, Del.icio.us, Technorati, Flickr, iwiw, a wikipedia vagy a web3.0-s OpenSocial oldalak globálisak⁸⁶. Területiség az iwiw-en jelenik meg, amit egyrészt a nyelvi kötöttség, másrészt az egyes területi kategóriák (pl. iwiw városom) definiálnak, de a tagok a világ minden tájáról "érkeznek". Talán épp ez a példa mutat rá, hogy lehetséges egy reális érdekeltségi kör meghatározása. Amennyiben a honlap csak az érdekeltek számára fontos információkkal gazdálkodik, az érdekeltek köre automatikusan kialakul, hiszen érdektelen témával nem tölti az idejét a nethasználó. A kérdés tehát az, hogyan lehet az érdeklődést felkelteni és megtartani, az aktivitást indukálni és meghatározott keretek között tartani.

2.3. Téridő

A tudományos kutatást nehezíti, hogy az Internet igen gyorsan változó közeg. A 2005-ben kialakulásnak indult Web2.0 mellett/után már 2007-ben megjelent a Web3.0 (Eric Schmidt). A webes alkalmazások egyik gyakran emlegetett előnye a gyorsaság, pontosabban a gyors reagálóképesség és a rugalmasság. Példa erre a participatív média, mely szakszerűségében nem, de gyorsaságában komoly versenytársa a professzionális hírközlésnek. A területi tervezés ugyanakkor hosszú időtávú folyamat, ráadásul jelenlegi rugalmassága igen alacsony (a rendezési tervek nem lehet és nem is célszerű gyakran módosítani).

⁸⁵ Az utóbbi években a Wikipedia hivatkozásokkal igyekszik hitelességét növelni, ami citációját érezhetően erősíti.

⁸⁶ A MySpace-nek például 100 millió felhasználója van.

3. A táj- és területi tervezésben használt Web2.0/Web3.0 eszközök alkalmazási területei

Vannak olyan eszközök az említett területeken, melyek a társadalom bevonását lehetővé teszik, segítik a tervezést. Természetesen ehhez is át kell alakulnia a tervezés módszertanának.

3.1. Adatbázisépítés

Az információk rögzítése, tárolása és szolgáltatása a nyilvánosság és a részvétel fontos alapeleme. A társadalom bevonása egyes adatgyűjtési projektekben szintén megjelent az ezredfordulón.

3.1.1. Interaktív híroldalak

A hagyományos kifüggesztéssel vagy helyi lapban közléssel szemben az interaktív híroldalakon gyorsabban és rugalmasabban lehet minősíteni, véleményezni a terveket.

3.1.2. Tartalommegosztás

A mai hivatalos közösségi weboldalak (pl. önkormányzati honlap) ma rendszerint az információközlést szolgálják, az interaktivitás az e-mail és a fórum eszközeivel valósul meg. A tervezőt előbbi csak közvetve, utóbbi közvetlenül is segítheti. További fejlődési lehetőséget ad a fel- és letöltés lehetőségének biztosítása. A feltöltött fotók, videók segíthetik a tájvizsgálatot, a tájhasználati konfliktusok összegyűjtését, rendszerezését.

A webenciklopédiák (Wiki) rendszerint globális kiterjedésűek, de alkalmazhatók a helyi információk gyűjtésére is. Biztosítják az információhoz jutás lehetőségét. Különösen figyelemre méltó a Wikimapia (Wikipedia + GoogleMap), mely egy új eszköz lehet az egyes tájelemek, tájelemegyüttesek, tájhasználati konfliktusok térbeli megjelenítésére, esetleg a konfliktus mértékének érzékeltetésére is (pl. ha több, részletesebb adat van, többen jelölik, akkor fontosabb).

3.1.3. Folkszonómia

A folklór és a taxonómia kifejezés kombinációjából született kifejezés. Az interaktív fórumon a résztvevők a fogalmakat címkézik („tag”-ekkel látják el). Az eszköz által biztosított rendszer folyamatosan változik. Leszűrhető az adott tényező társadalmi fontossága mellett az egyes tényezők gondolati-értéktrendbeli kapcsolatrendszere és hierarchiája is. A két tényező nagyban segítheti a társadalmi értéktrend kifinomultabb megjelenítését a tájértékelés során:

1. *A tájértékelési rendszert* össze lehet vetni a közösségi értékelési rendszerrel.
2. Az egyes *tájelemek, tájelemegyüttesek* fontosságát össze lehet vetni a közösség által fontosnak tartott elemekkel. Új elemek jelenhetnek meg, egyesek fontosabbá, mások jelentéktelenebbé válhatnak.
3. *A tájhasználati konfliktusok* megállapítását, elemzését segítheti egyrészt a bővülő tartalom, másrészt az ezzel együtt járó csoportosítás-változások követése

3.1.4. Infokommunikációs csatornák

Számos kommunikációs csatorna létezik az Interneten (lásd később). A tervezésben ezek közül a Skype vagy msn típusú csatornák – tapasztalataim szerint – nem használhatók nagyobb csoportokkal való párbeszédre, adatbázisépítésre viszont alkalmasak. Leghatékonyabban az interjúk készítésére használhatók. A hagyományos jegyzetelő vagy diktafonos interjúkészítéssel szemben az interjú jobban, könnyebben dokumentálható. Az interjúalany oldottabb, jobban át tudja gondolni

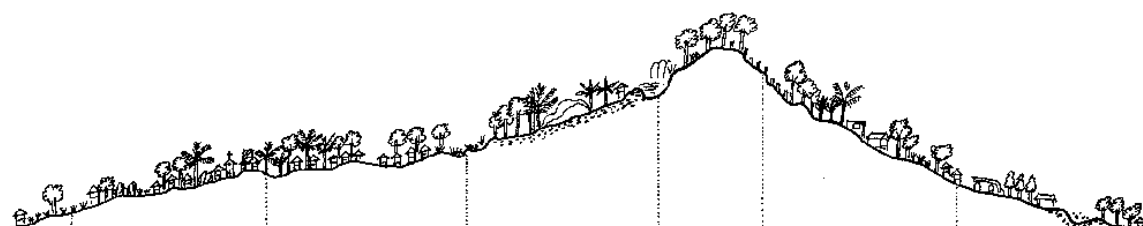
válaszait, mindkét fél ideje rugalmasabban kezelhető, akár egyszerre több, egymástól független interjú is készíthető.

3.1.4.1. Participatory Geographic Information Systems (PGIS)

A PGIS egy ernyő kifejezés. Az 1990-es években a korszerű térinformatikai és helymeghatározó rendszerek (GIS, GPS) valamint a szükséges szoftverek, hardverek és az internetes adatforrások elérhetőségének ugrásszerű javulásával új lehetőségek születtek. A Participatory Learning and Action (PLA) és a Geographic Information Technologies and Systems (GIT&S) spontán kapcsolódásával jött létre. A lakosság térbeli-területi ismereteit 2 vagy 3 dimenziós térképekre rögzítve egy interaktív eszköz alakult ki, mely alkalmas a párbeszédre, információcserére, az együttes elemzésre, a döntéshozatal támogatására.

3.1.4.2. Erőforrás térképezés (Sketch Mapping)

A társadalmi részvétellel készített térképek az 1980-as években jelentek meg, elsősorban a PRA módszer alkalmazása során⁸⁷. Az erőforrástérkép segíti a résztvevőket a táj típusok, a táj karakter, a táj használat, a táj potenciál és egyes táj elemek megjelenítésében. Az alaptérképen a tényezők földrajzi helyükön jelennek meg. A folyamat során különböző fókusz csoportok segítségével több térkép hozható létre, melyek elemzése segíti a tájértékelést. A térképezéshez ajánlatos előzőleg egy ún. erőforrás-történeti helyszínelést (resource history transect) beiktatni, amely egy előzetes ellenőrző listát eredményez, mely illeszkedik a helyi közösség szempontrendszeréhez. A lista készítése a Transect sétával oldható meg.

LAND USE	Upland farming (mixed species of vegetables and rootcrops)	REFORESTATION AREA (Upland farming within reforestation site)	Upland farming (mixed species of vegetables and rootcrops)	Forest	REFORESTATION AREA (presence of kaingir & upland farming)	Upland farming with mixed species of vegetables and rootcrops
SOIL COLOR	Reddish brown	Reddish brown	Dark brown	Dark brown/black	Dark brown	Reddish brown
FOREST TREES	Trees: Calamansi, Coconut, Coffee, Mango, Nangka, Emelina, Gilan Plants: Corn, Bagila bean, Kikla, Piswuh, Banana, Sweet potato, Bamboo, cacao	Trees: Emelina, Guava, Coconut, Star apple, Mahogany, Marang, Kamansi, Kalamansi, Hinagdang, Coffee, Biruga, Bunga, Pinetree, Nangka, Balite Crops: Corn, Sweet potato, Taro, Chinese, bamboo, Banana, Jaba, Palapok, Cassava, Panya, Santow, Wild strawberry, Lumot, Silingon, hogmit	Trees: Napol, Birauga, Balite, Alingdong, Tangalle, Tanyuan, Daulagan, Pulmaria, Solva, Pinetree, Lawash, Balite, Hinagdang, Bayanti, malakupa Plants: Banana, Baging, Scavie, Corn, Tomato, Haginit	Rattan	Trees: Emelina, Mahogany, Nangka, Pinetree, Guava, Marang Plants: Corn, Okra, Banana, Danugan, Wild strawberry	Trees: Emelina, Coconut, Mahogany, Palocha, Tugos, Akacia Plants: Delaw, Upland rice, Sweet potato, Banana, Corn, Taro
ANIMALS	Chicken, Pig, Carabao, Dog, Cow, Birds	Chicken, Pig, Dog, Birds	Chicken, Iban	Kulaklit (bats)		Pig, Chicken, Dog, Carabao, Cow, Birds
OPPORTUNITIES	- Inter-cropping of vegetables and rootcrops i.e. corn, sweet potato, squash, taro available water supply	- Vacant portions of reforestation area can be utilized for agro-forestry	- Tipan spring - good source of drinking water - Area is ideal for agro-forestry		- Vacant portions can be utilized for agro-forestry - Area can be used for agro-forestry - sedentary	- Inter-cropping of vegetables and rootcrops - contouring using sapling grass forage - initiated by DAR - LGU initiated mahogany plantation - seedlings were supplied by DENR
PROBLEMS	Tipan water tub - easily tampered - covered with movable zinc sheet, good nesting ground for mosquitoes, leakage in piping, unsafe for consumption	Intensive swidden farming on both flanks	Tipan water source - rat safe for drinking due to crude installation of water system, Netbag is used as a strainer, plastic pipes are connected with nails (rusting), the pond where spring water trickled is stagnant		Possibility of land slide, erosion	

forrás: http://www.iapad.org/images/map_transect_01.gif

⁸⁷ forrás: RAMBALDI G. et al. (2004): Participatory GIS. http://www.iapad.org/participatory_gis.htm#PGIS 2008. január 3.

3.2. Virtuális kommunikáció

A helyi lakosságnak egyre több platformon nyílik lehetősége véleményét, javaslatait **e-mailben** elküldeni. Az eszköz személyes párbeszédet tesz lehetővé. Hátránya, hogy az egyes résztvevők nem ismerik meg mások gondolatait, a válaszadónak pedig esetleg sokszor kell azonos jellegű felvetésekre reagálnia. A válaszok ezért sokszor rövidek, vagy nincs közvetlen visszacsatolás.

Az elmúlt néhány év tapasztalatai azt mutatják, hogy a szakemberek kommunikációjának jelentős segítője lehetnek a virtuális eszközök. A szakterületen belüli, illetve a szakterületek közötti kommunikációt és információáramlást legjobban a **fórumok** segítik. A tájépítészek belső információs színtere ma a 2003-ban létrehozott TÁGSZEM (Tájépítész Gondolkodók Szellemi Műhelye), mely eredetileg valós, fizikai szerveződésként indult és spontán fejlődéssel, a reális igények és lehetőségek kikristályosodása után vált egy teljesen alulról szerveződő virtuális közösségi oldallá. Ma a szakmai információáramoltatás elsődleges eszköze és leghatékonyabban ad hírt pályázati és álláslehetőségekről, szakmai eseményekről. Hasonló, de természetesen sokkal nagyobb szakmai fórum az Építészfórum. Néhány szakember rendszeresen aktív egyéb közösségi fórumokon is, nagyban növelve a szakterület ismertségét és elismertségét. A fórumok igen alkalmasak a bizalomépítésre azért, hogy a kérdésekre gyors válaszok érkeznek, a válaszokat át lehet gondolni. További előnyük, hogy nagy létszámú résztvevője lehet, a „megjelenés” pedig időben eltolódhat (pl. egy nappal később is hozzá lehet szólni).

A **blogok** szerepét a politika már felismerte ezen új formákat, egyes fórumok is élnek vele (pl. www.epiteszforum.hu). Egyszerre alkalmas a vélemény kifejezésére és a személyes hangulatú marketingre.

3.2. Vizualizáció

A hagyományos tervezésnél gyakori probléma, hogy a vizuális munkarészek (kétdimenziós, térképalapú tervlapok) nem vagy nehezen értelmezhetők a döntéshozók/megbízók számára. A virtuális technológia fejlődése segítheti a tervezőt abban, hogy a szemléletesebb prezentációs eszközökkel érthetőbbé tegye a tervet. A vizualizáció lehet egyirányú (bemutató) és kétirányú (interaktív). Az egyirányú vizualizáció – bár segíti a kommunikációt – önmagában nem tekinthető participációs eszköznek, ki kell egészülnie részvételi módszerekkel is.

A részvétel elősegítésének egyirányú eszközeit már elterjedtnek mondhatók, a légifotók, úrfelvételek alkalmazásától kezdve a digitális tervrajzokon, módosított fotoillusztrációkon (photoshop) keresztül a három dimenziós modellezésig (P3DM).

3.3. Virtuális döntéstámogatás

A leggyakoribb eszköze a **szavazás**. Ugyancsak sokszor – különösen nagyobb léptékben – alkalmazzuk a **közvetlen véleménynyilvánítás** eszközét, ahol egyéni levelekben vagy csoportos feliratokban (petíciók), nyilatkozatokban fejezik ki az érintettek érdekeltségi területeiket, véleményüket.

3.4. Virtuális tervezés

A virtuális világban már léteznek tágabb értelemben vett tervezői oldalak. A Sims programokkal egy család, kisközösség életét lehet megtervezni. Számos stratégiai játékprogram létezik, melyek területi döntéseket, hosszú távú gondolati-fejlesztési rendszerek felépítését teszik szükségessé. Hasznos lenne a valós fizikai tervezés és az említett virtuális tervezés kombinációs lehetőségeinek átgondolása. Egy olyan webes tervezési platform, ahol a résztvevők konstans módon együtt alakíthatnak egy tervet – egyfajta „társasjátékként”. Az eszköz alkalmas a társadalmi tanulás erősítésére, a folyamatos tervezés lehetőségeinek és korlátainak feltárására, szinergikusan kihasználva a gyakorlati tervezők és a stratégiai játékosok tapasztalatait.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetet kell mondanom mindenk előtt konzulensemnek, Csemez Attila professzor úrnak, hogy támogatta témaválasztásomat, és segítette a téma megfelelő mélységű kidolgozását.

Tudományos érdeklődésem megteremtésében döntő szerepet játszott Stirling János, Alföldy Gábor, és Tomcsányi Pál. A tájépítészeti gondolkodásom kifejlődésében meghatározónak tartom Mócsényi Mihály, Balogh Ákos és a Pagony Kft alapítótagjainak szemléletét.

Külföldi kutatásaimat Werner Kvarda, Julius Gy. Fabos és Lilli Lycka segítette.

Köszönöm minden területi tervezőnek, aki interjúalanyként tapasztalataival segített kutatásaim gyakorlati alátámasztásában. Köszönöm minden tanítványomnak, akik részt vettek a háttérkutatásban illetve a részvételi projekteken, és ezzel hozzájárultak ismereteim és tapasztalataim gyarapításához.

Köszönöm Almás Károly mérnökközgazdász ösztönzését.

Köszönettel tartozom szüleimnek, amiért hittek bennem és önfeláldozóan támogattak, hogy megtaláljam hivatásomat. Végül, de nem utolsó sorban köszönöm feleségemnek, hogy mögöttem áll, tolerálja távollétemet és támogatja munkámat.